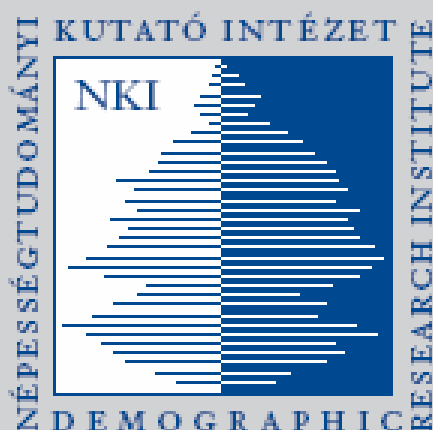

KUTATÁSI JELENTÉSEK 8

KUTATÁSI JELENTÉSEK

85

Illés Sándor
(szerk.)

**MAGYARORSZÁG
VONZÁSÁBAN**

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

85.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

Igazgató:

Spéder Zsolt

Lektorálta:

Meleg Attila

Készítették:

*Illés Sándor, Gellérné Lukács Éva, Langerné Rédei Mária,
Michalkó Gábor és Hablicsek László*

Technikai szerkesztők:

Kardulesz Ferencné és Várnainé Anek Ágnes

KSH Népeségtudományi Kutató Intézet
Budapest
Buday László u. 1–3.
1024

nki@demografia.hu
www.demografia.hu

ISSN 0236–736–X
ISBN 978–963–235–244–2

A kutatás az OFA/6331/0036 sz. támogatási program keretében készült.

Magyarország vonzásában

Szerkesztette:

Illés Sándor

Budapest
2009/1

Tartalom

Előszó – a kutatás menete	9
Magyarország munkaerő vonzása (Illés Sándor)	13
1. Munkaerő-vándorlás – egy a sok (mobilitási forma) közül	13
2. Globális kontextus.....	14
2.1. Magasan képzettek és specialisták áramlása.....	14
2.2. Ideiglenes migráció és cirkuláció.....	16
3. Európai (integrációs) kontextus	17
3.1. Európai folyamatok távolból.....	17
3.2. Európai folyamatok közlelről.....	19
3.3. Kelet-közép-európai jelenségek.....	21
4. Magyar migrációs környezet.....	22
4.1. Kivándorlás	22
4.2. Bevándorlás.....	23
4.3. Határ menti ingázás és belső vándorlás.....	24
5. Célkitűzés.....	25
Irodalomjegyzék.....	26
Munkaerőszűrés a minőségért: korlátozott vonzóképeség és változó jogszabályok (Gellérné Lukács Éva)	29
Bevezetés.....	29
1. Jogszabályi változások.....	30
1.1. Törvényi szint.....	30
1.2. Végrehajtó Korm. rendeletek.....	31
1.3. A külföldiek foglalkoztatásának alappillére: a 8/1999. (XI. 10.) SZCSM rendelet..	33
2. Részkövetkeztetések a jogi elemzés alapján.....	43
2.1. Jogszabályi szintű eredmények.....	43
2.2. A határon túli magyarok munkavállalásának kérdése.....	45
3. Az interjúkból következő tapasztalatok	47
3.1. A jelen.....	47
3.2. A jövő – vonzóvá tehető-e Magyarország?.....	53
4. Értékelés – javaslatok. Egyszerűsítés és korszerűsítés?.....	55
4.1. Általános megfontolások.....	55
4.2. Konkrét javaslatok.....	59
Irodalomjegyzék.....	64
A tanulói migráció és a munkapiac (Langerné Rédei Mária)	67
1. A tanulási célú migráció statisztikai értelmezése.....	67
2. Tanulási célú mobilitás a világban	68
2.1. Főbb trendek a világban.....	68
2.1.1. Országok és esetek.....	72
2.1.2. Küldő-fogadó országok és esetek.....	79
2.2. A fejlettebb mobilabb?.....	82
3. Magyarország szerepe a tanulási migrációban.....	85
3.1. A múlt.....	85
3.2. Hazai diákok külföldön.....	87
3.3. Külföldi diákok Magyarországon.....	92
4. Előnyök és hátrányok.....	103

5. Szakértői interjúk összefoglalója	107
6. Összefoglalás.....	112
7. Ajánlások.....	115
Irodalomjegyzék.....	116
Melléklet.....	120
A turizmus mint a bevándorlás előszobája (Michalkó Gábor)	129
1. Bevezetés.....	129
2. A turizmusorientált mobilitás sajátosságai.....	130
3. Turizmus és munkaerő-áramlás	134
3.1. A mobilitásban résztvevők foglalkoztatásának fontosabb területei	134
3.2. Turizmusipar és foglalkoztatás Magyarországon.....	136
3.3. Hivatásturisták a globalizálódó magyar gazdaságban.....	139
3.4. Turizmus és informális foglalkoztatás	140
3.5. A külföldiek mint önfoglalkoztató munkáltatók	142
4. Külföldiek az ingatlanpiacon	144
5. Rokonok és etnikumok az utazások fókuszában.....	149
6. Turizmus és munkaerő-áramlás szakértői szemmel.....	152
6.1. A magyarországi turizmusipar makro folyamatai.....	152
6.2. Magyarország helye a nemzetközi mobilitási folyamatokban	152
6.3. A Magyarországra irányuló nemzetközi munkaerő-áramlás sajátosságai	153
6.4. A munkaerő-áramlás befolyásolásának módjai	153
6.5. A külföldiek vagy a külföldről visszatérők alkalmazásának kritériumai.....	154
6.6. A munkaerő-utánpótlás területei és a külföldiek foglalkoztatása	155
6.7. A külföldiek foglalkoztatásának hazai környezete és volumene	156
6.8. A külföldi foglalkoztatottak becsült arány	156
7. Összegzés – ajánlások – javaslatok.....	156
Irodalomjegyzék.....	159
Demográfiai változások – gazdasági aktivitás – nemzetközi migráció	
(Habicsek László).....	163
1. Bevezető.....	163
2. A népesség létszámának és korösszetételének alakulása	164
3. A demográfiai változások hatása a gazdasági aktivitásra	169
4. Az iskolázottsági szerkezet alakulása	172
5. Iskolázottság és gazdasági aktivitás	174
6. Modellszámítások az iskolai végzettségi szerkezet változásának aktivitásra gyakorolt hatásaira.....	176
6.1. A 2001. évi iskolai végzettség szerinti aktivitási ráták kihatása (1. modell)	177
6.2. A 2001. évi iskolai végzettség és terület szerinti aktivitási ráták kihatása (2. modell).....	179
7. Pesszimista forgatókönyv az iskolázottsági expanzió aktivitási hatásaira: inkongruencia és kivándorlási nyomás	181
8. Konklúziók.....	183
Irodalomjegyzék.....	184

Új típusú migráns rétegek Magyarország munkaerőpiacán? (Illés Sándor – Gellérné Lukács Éva – Langerné Rédei Mária – Michalkó Gábor – Hablicsek László)	185
1. Magyarországra irányuló munkaerő-vándorlás.....	185
1.1. Trendek.....	185
1.2. Szakértői vélemények	187
1.3. Részösszefoglalás és ajánlások	189
2. A Magyarországra irányuló diákmigráció.....	191
2.1. A tanulási célú migráció trendjei a világban	191
2.2. Magyarország szerepe a tanulási migrációban.....	192
2.3. Külföldi diákok Magyarországon.....	192
2.4. A Kárpát-medencei hallgatói mobilitás jövője.....	193
2.5. A tanulói migráció előnyei és hátrányai a fogadó országok aspektusából.....	194
2.6. Szakértői vélemények	194
2.7. Részösszefoglalás ajánlásokkal.....	195
3. A Magyarországra irányuló turizmus és a nemzetközi vándorlás kapcsolata.....	196
3.1. Turizmus és munkaerő-áramlás	196
3.2. Turizmus, informális foglalkoztatás, munkavállalási célú belépés.....	196
3.3. Külföldi ingatlanvásárlók.....	197
3.4. Turizmus és munkaerő-áramlás szakértői szemmel.....	198
3.5. Részösszegzés hipotézisekkel és ajánlásokkal.....	199
4. Előreszámítások	200
4.1. Európai kontextus.....	200
4.2. Előreszámítások – modellszámítások – hatásvizsgálatok	202
4.3. Demográfia és gazdaság.....	203
4.4. Iskolázottsági és területi egyenlőtlenségek	204
4.5. Pesszimista forgatókönyvek és a migráció.....	205
4.6. Egy nem lehetetlen jövőkép töredéke	205
5. Ajánlások és javaslatok az alkalmazott kutatás tükrében.....	206
6. A kutatási eredmények, az ajánlások és a konkrét javaslatok felhasználási területei	209
Irodalomjegyzék.....	210

Előszó – a kutatás menete

Az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány támogatásával *alkalmazott kutatást*¹ végeztünk, az új típusú nemzetközi migráns csoportok munkaerőpiacra kerülése lehetőségeinek feltérképezésére. Kiindulópontként elfogadtuk azokat a szakirodalmi jelzéseket és előrebecsléseket, miszerint Magyarországon több tízezres nagyságrendű nemzetközi vándornak kell évenként az országba érkeznie ahhoz, hogy a munkapiac kvázi egyensúlya fennmaradjon. Ebből logikusan az következik, hogy bevándorló áramlatok nélkül a munkaerőhiány jelensége burjánzik el.

A kutatásban a munkaerő-áramlással párhuzamosan megvizsgálunk két ahhoz szorosan kapcsolódó áramlás-típust, nevezetesen a tanulói-hallgatói migrációt és turizmust, melyeknek igen nagy szerepük van a célterületek megismerésében, ami következtében jelentős predikciós erővel bírnak a jövőbeli áramlások kitapintása kapcsán. A kutatásban feltártuk azokat a tényezőket melyek miatt a növekvő mobilitási lehetőségek nagyrészt kihasználhatlanul maradtak a nyugati oldalon² és rámutattunk azokra a közösségi és tagállami (elsősorban Magyarországra koncentrálva) szinten szabályozható mechanizmusokra, melyek felhasználhatók az ellenáramlás élénkítésére. A kutatás végén megbecsültük, hogy a legális munkavállalókból, diákokból és kvázi-turista migránsokból, mint több komponensből felépülő ellenáramlás – pro-migrációs politikai irányvonal érvényesülése mellett – milyen mennyiségi nagyságrendekkel, milyen egymáshoz viszonyított arányokkal és milyen időzítéssel érheti el hazánkat.

A kutatás újszerűsége abban rejlik, hogy a szerzők nem az általában vett vendégmunkások külföldi toborzásában és Magyarországra csábításában látják a munkaerőhiány leküzdésének vagy tompításának a térbeli mobilitási folyamatokban rejlő kulcsát. Olyan rétegekre fókuszáltak, akiknek alapos ismereteik vagy személyes benyomásaik vannak az országról. Nem egyszerűen csak valamikor Magyarországra akarnak jönni, hanem már itt is vannak (tartózkodnak) vagy voltak. A klasszikus értelemben vett munkaerő-áramlással párhuzamosan megvizsgáltunk két ahhoz szorosan kapcsolódó új áramlás-típust, nevezetesen a tanulói-hallgatói migrációt és a turisták nemzetközi áramlását. Mindkét áramlás-típusnak igen nagy

¹ A projektben részt vevő kutatók a világméretben elfogadott „új ismeretek alkotását” értették a kutatás fogalma alatt. Ez teljes mértékben egybevág az Európai Unió definíciójával is, miszerint: „kutatás”: az ismeretanyag növelése érdekében szisztematikusan végzett alkotómunka, beleértve az emberi, kulturális és társadalmi ismeretek növelését, valamint ezen ismeretanyag új alkalmazásokra való használatának kidolgozását;” (Az Európai Unió Hivatalos Lapja, L 289/17 2005. 11. 13. HU)

² Hollandia 2007. április 27-én bejelentette, hogy megszünteti nyolc tagállam (köztük Magyarország) munkavállalóival szemben 2004. május 1-je óta alkalmazott korlátozásokat, vagyis megszünteti a derogációs időszakot. Ezzel csatlakozott az Egyesült Királyság, Írország és Svédország csoportjához, akik már 2004 májusától nem alkalmaztak korlátozásokat, továbbá Finnország, Spanyolország, Portugália és Görögország csoporthoz, mely két évet várt döntésével és kevesebb, mint egy évvel követte Olaszországot, mely 2006 júliusában döntött a személyek szabad áramlása előtt álló belső korlátok lebontásáról. A viszonyosság elve következtében kilenc nyugati állam munkavállalói lephették volna el az országot. Ez azonban nem következett be földrajzi távolság, a munkaügyi kapcsolatok hagyományának hiánya, a munkabérekben meglévő jelentős különbségek, az önfoglalkoztatás lehetősége, a transznacionális vállalatokon belül lezajló munkaerő-cirkuláció, az alacsony képzettségűeket előtérbe helyező magyar szabályozás (kivéve a kutatókat) és általában hazánk egyre csökkenő vonzereje miatt.

szerepe van a célterületek megismerésében, az ottani lehetőségek feltárásában. Feltételeztük, hogy akár az egykori hallgatók, akár az egykori turisták Magyarországra vándorlásának valószínűsége meghaladja az országot nem ismerők bevándorlási készségének mértékét. Ennek következtében a két folyamat mennyiségének, trendjeinek, irányainak, motivációs rendszerének közelmúltbeli és jelenbeli alakulása jelentős predikciós erővel bír a jövőbeli áramlások kitapintásában.

A kutatás a legfrissebb hazai és nemzetközi szakirodalom feltárásával kezdődött. A feldolgozás után leszűrhattük azt a következtetést, hogy sajátos nézőpontunkból adódóan úttörő jellegű kutatást kell végigvinnünk. Nem voltak tehát a szakirodalomban feltárt közvetlen kapcsolódási és viszonyítási pontjaink. Az új évezredben már egyértelműen kijelenthető, hogy paradigmaváltás zajlott le az Európai Unió egésze és az egyes tagállamok nemzetközi vándorlási politikáiban. A restriktív oldódásának trendjét sem hagyhattuk figyelmen kívül kutatásaink folyamán.

A fragmentálódó munkapiac kihívásaira adott válaszokban már meglehetősen régóta szerepel az atipikus foglalkoztatási formák elterjesztésének óhaja. Viszont a foglalkoztatási szemszögből kieső csoportok munkaerőforrásként kezelésének és a munkapiacba emelésének lehetősége szisztematikusan nem merült fel eddig. Explicit módon sehol nem mérték fel, hogy a népességfogyási és öregedési folyamatokból szükségszerűen keletkező és egyre táguló munkapiaci réseket (munkaerőhiányt) be lehetne-e tömni a diákok, a kvázi-migráns turisták és egyéb nemzetközi vándorlásokban részt vevő rétegek atipikus foglalkoztatásának elősegítésével. A diákok nemzetközi migrációja, valamint a migráció és turizmus egyik határterületként felfogott kvázi-migráns turistaáramlás (vagy kvázi-turista migránsáramlás) új kutatási tereumnak számít.

A kutatás tervezésekor tisztában voltunk azzal, hogy a forráskritikai próbán, a minőségi ellenőrzésen, a megbízhatósági- és konzisztencia vizsgálaton átesett makro- és mikro-adatok másodelemzése alapján nem jutunk el a végkövetkeztetésekig. Bízunk abban, hogy az előtanulmányokban meg tudjuk fogalmazni a tudáshiányokat. Ez szerencsére sikerült és újabb kutatási kérdésekké transzformáltuk át problémáinkat. Tudtuk, hogy ezen újabb kutatási kérdések megválaszolása nélkül a végkövetkeztetések ingatag alapokon állnának. Bizonytalan alapokról pedig nem célszerű ajánlásokat és konkrét javaslatokat tenni a gyakorlat számára. A hiányzó információk begyűjtése érdekében szakértői mélyinterjúk módszeréhez folyamodtunk. A kvalitatív elemzések technikáit bemutató felkészítő végeredménye az egyéni problémákra szabott standard mélyinterjú struktúra kialakítása volt. Ez mankóul szolgált az államigazgatásban, érdekképviselőekben, non-profit civilszervezetekben és profitorientált vállalkozásokban tevékenykedő szakértőkkel készített interjúk során.

Az előtanulmányok, és az interjú-alanyok szolgáltatott információk összegyűjtése utáni feladat volt a közeljövő folyamataira vonatkozó szakértői intervallum-becslések megfogalmazása, melyek a modellszámítások hipotézisrendszerét adták.

A fenti munkamódszer eredményeként állt elő a munkaerő-vándorlással, a diákmigrációval és a turistákkal foglalkozó tanulmányok egységes szerkezete. Az előtanulmányból formálódott klasszikus rész után a szakértői mélyinterjúk esszenciája jön. Ezt követi a kutatás alkalmazotti jellegéből következően a gyakorlati szféra számára tett javaslatok és ajánlások egység. Az irodalomjegyzékben hivatkozott forrásmunkák feldolgozását a szövegek közötti hivatkozások igazolják.

A kutatás szakirodalmi kontextusát és elméleti keretét felvázoló kritikai szemléletű bevezető tanulmány, továbbá az előrebecslés keretbe foglalják a kutatás magvát képező munkaerő-vándorlással, a diákmigrációval és a turistákkal foglalkozó tanulmányokat. A szerkezetüket a tartalom kívánalmi határozzák meg, és nem követik a fentebb kifejtett elemzési és szerkesztési elveket.

2008. május 19-én a „project team” utolsó közös élménye volt annak újrafelfedezése – neves szakértők jelenlétében megtartott kutatói vita keretében –, miszerint mi sem rendelkezünk a „bölcsek kövével”. Ezen a napon nem is tudtunk minden problémát kimerítően végigtárgyalni. E rendezvényen is rendkívül sok érdekes, továbbgondolásra érdemes kérdés merült fel, csakúgy, mint az alkotás során. Ezek még utolsó munkafázisként a megjelenés előtt álló kötetbe kerültek. Az alapproblémák továbbfejlesztése, az újabb kérdések megválaszolása már jövőbeli egyéni ambíciók függvénye lesz.

A műfaji korlátokat betartva e helyütt nem szükséges a következtetésekkel foglalkozni. Azonban, mivel a projekt címe egy kérdés volt, és a kutatás címe hűen fejezi ki annak tárgyát és célkitűzéseit is, így annak rövid megválaszolásától nem tekinthetünk el.

Kérdés: Hogyan növelhető az új tagállamok belső humán-erőforrást vonzó ereje?

Válasz: A magyar esetben, a vonzerő tartós növelése megvalósítható a diákok és a kvázi-turista migránsok alkalmi munkavállalói könyvvvel (vagy ahhoz hasonló konstrukcióval) történő atipikus foglalkoztatási formáinak lehetővé és tömegessé tételével.

Ha a tisztelt Olvasót nem elégíti ki a fenti egymondatos válasz, akkor legyen szíves, olvassa el a kötet tanulmányait. Ha időszükében van, akkor tanulmányozza a kutatás legfontosabb eredményeit tartalmazó összefoglalót, mely nem más, mint a kötet sokszerzős záró tanulmánya.

Mindenekelőtt a munkapiaci-tervezés és munkapiaci politika formálói számára ajánljuk következtetéseinket. A koherens nemzeti migrációs politika rendszere sem nélkülözheti ezután a külföldi diákok és turisták potenciális munkaerőként való figyelembe vételét. Ehhez nyilvánvalóan szemléletváltásra van szükség. További közvetlenül érintett területek az oktatáspolitikai (tudománypolitika) és a turizmuspolitika is. Mivel a kutatásban részt vevők nemcsak szakterületük elismert művelői, hanem felsőfokon oktatók is, ezért a konklúziókhöz elvezető út is tanulságokkal szolgál. A tanulmánykötet publikálása lehetővé teszi a szélesebb szakmai közvélemény számára, hogy megismerje, felhasználja és továbbfejlessze a gondolatokat.

Budapest, 2009. január

szerkesztő

Magyarország munkaerő vonzása

Illés Sándor

1. Munkaerő-vándorlás – egy a sok (mobilitási forma) közül

A vándorláson kívül térbeli mobilitási formaként értelmezhető a településen belüli költözés az ingázás a turizmus és az egyéb látogató események (Nemes Nagy 1998). A motivációs rendszerek irányából közelítve mindegyik forma kapcsolatban lehet a munkával és munkavállalással. Egy nagyváros egyik kerületéből a távoli másikba azért is költözhetünk, hogy közelebb legyünk a munkahelyünkhöz. Az ingázás, a maga lényegében, közvetlenül kapcsolódik a munkához (a tanulás is felfogható munkának) a lakóhely és a munkahely földrajzi egységének szétválása következtében. Ezért gyakran a munkaerő-vándorlás keretében tárgyalják a napi ingázásokat. Ez azonban definíciós szempontból teljességgel helytelen, akár átszelik az országhatárt vagy más egyéb határt az ingázók, akár nem, hiszen a szokásos lakóhely (usual place of residence) nem változik meg. A távolsági ingázások, melyek már a napi periodicitásnál ritkábban folynak, tipikus határterületei az ingázásnak és a munkavégzési célzatú ideiglenes vándorlásoknak. Érdekes módon a tanulási célzatú ingázás mintha mostohagyermek lenne a munkavállalásnak – legalábbis annyiban, amennyire a szakirodalom foglalkozott vele (Illés 2000). A turizmus jelenség-együttese legalább két szempontból hozható kapcsolatba a munkaerő-vándorlással. A turizmus-ipar egyrészt, mint ágazat munkát kínál a vándorok részére. Másrészt a turista státusú tartózkodó legálisan vagy illegálisan munkát vállalhat a célterületen (Clarke 2004; Michalkó 2005). Ezen rövid összefoglaló illusztrálja annak szükségességét, hogy általános értelemben a munkaerő-vándorlás – mint gyűjtőfogalom helyett – a munkaerő-mobilitást lenne célszerű használni.

A vándorlási formák vagy másképpen fogalmazva a migrációs típusok egyike a munkaerő-vándorlás, mely fogalomban összemosisdik a munkavállalási célzatú mozgás a gazdaságilag aktív korúak mozgásával (Rédei 2007; IOM 2008). A munkavállalási célzatú migránson túl jellegzetes típus még a menekült. Háborúk vagy egyéb nagy volumenű társadalmi mozgások és katasztrófák következményeként, a menekültek nemzetközi vándorlásának mennyisége akár felül is múlhatja a munkavállalók mozgását. A státusos menekültek különleges joga a fogadó országban, az állampolgárokkal azonos feltételekkel történő munkavállalás (Tóth 2006; Haraszi, 2008). A családi okokkal kapcsolatos migráns-típus két karakterisztikusan eltérő részre osztható. A családalakulás-célzatú migráns az egyik típus, a családgyejesítés céljából mozgó a másik. A mennyiségeket tekintve az utóbbi altípus jelentősen felülmúlja az elsőt. Jelentős nemzetközi munkaerő-áramlási hullámokat követően, többnyire restriktív migrációs politikai környezetben, a családgyejesítés válhat a domináns vándorlási formává (Gödri 2008). A gyermek, a diák és a nyugdíjas vándorlások típusai az életútszerű megközelítés ter-

mékei, csakúgy, mint az aktív korú migránsok. Jelen kutatásban nem tértünk ki a gyermekek és nyugdíjasok vándorlásának munkapiaci vonatkozásaira. Kizárólag az aktív korúak és a diákok mobilitására koncentráltunk, előre bocsátva, hogy a diákok vándorlásának volumene (az eltérő merítési bázisok következtében) csak a töredéke lehet munkavállalók vándorlásának (Suter – Jandl 2006; King – Findlay 2007).

A kutatásban építünk a magyarországi munkapiaci trendeket generálisan leíró tanulmányokra (Fazekas – Telegdy 2006; KSH 2007; Varga 2007; Fazekas – Bálint 2008). Elismerjük, hogy a mi problémánk súlya, meg sem közelíti a nemzetközi összehasonlításban igen alacsonynak számító foglalkoztatottsági rátánk kialakulásában szerepet játszó faktorok kutatásának jelentőségét (Kertesi – Köllő 2006; Blaskó – Róbert 2007; Augusztinovics – Köllő, 2008), az emberi erőforrásokkal kapcsolatos áramlások elméleti eredményeit és azok gyakorlati alkalmazásait (Bakacsi et al. 2005; Dávid et al. 2007). Magyarországot homogén térként kezeltük vizsgálódásaink során, ami hibánkul róható fel, hiszen a munkapiac regionális tagolódása nyilvánvaló (Szabó 2003; Szónokyné 2003) és a differenciálódás még fokozódott is az új évezredben (Faluvégi et al. 2005). Alkalmazott kutatásunk célja azonban kizárólag az országos léptékű munkapiaci folyamatok finomhangolásának elősegítése.

2. Globális kontextus

A népesség öregedési folyamatának felgyorsulása a fejlett országokban, szinte szükségszerűen vezet az eltartási arányok romlásán keresztül a külföldi munkaerő fokozott igénybevételéhez. A magasan képzettek és a szakképzetlenek iránt meglóduló kereslet a bevándorlási korlátok fokozatos oldódását kényszeríti ki. Az öregedés következtében közvetetten, több áttételen keresztül előálló munkaerőhiány az egész munkapiacot érinti, azonban az egészségügyi személyzet iránti munkaerőigény direkt módon fog növekedni (Stalker 2000).

2.1. Magasan képzettek és specialisták áramlása

Az egész glóbuszra kiterjedő folyamattá válik, hogy a jól-képzett szakemberek nemcsak megfelelő információk birtokában vannak, hanem az egyes, szelektív migrációs politikát folytató fejlett fogadó országok (pl. az Egyesült Államok, Ausztrália vagy Kanada) vonzzák is őket. Migrációjukat és munkavállalásukat kifejezetten ösztönözik. A magasan kvalifikált szakemberek kivándorlása („brain drain”), ellen a potenciális kibocsátó ország aligha tehet valamit,³ annál is inkább, mert napjainkban, a világgazdaság globalizációs folyamatainak eredményeképpen, különösen a transznacionális vállalatok térnyerése következtében, egyre több a nemzetközi cégeken belüli, de a nemzetállam határán túlnyúló munkaerőtranszfer köntösébe bújtatott vándorlás. A légi közlekedés liberalizációja és olcsóbbá válása, egyre inkább lehetővé

³ Vannak lehetőségek. Sőt, a magasan képzettek végleges kivándorlásának megakadályozását (a folyamat minél szűkebbre szorítását) az emigrációs politika fókuszába lehetne állítani.

teszi a magas képzettséggel együtt járó magas jövedelműek napi-heti periodicitású nagy földrajzi távolságokat átölelő ingázását, munkahelyük és szokásos lakóhelyük között (Button – Vega 2008; Lunt 2008). Nem véletlen tehát, hogy az agyelszívás szakirodalma exponenciális mértékben bővül, s az utóbbi időben – minden bizonnyal összefüggésben a világgazdaság globalizációs folyamataival – az erre való reagálás is egyre nagyobb figyelmet kap (Illés – Gellérné 2007).

Az új évezred első évtizedében a munkaerő-vándorlással foglalkozó demográfiai és migrációs szakirodalom fő áramlatai a magasan képzettek világléptékű mozgásának a tanulmányozására és a kifejezetten letelepedési cél nélküli munkaerőmozgás, tehát az ideiglenes vagy más szavakkal fogalmazva szezonális mozgások feltárására irányultak.

Néhány évtizede, a magasan képzett munkaerőt vonzó nemzetközi migrációs politikai lépéseket már több fejlett ország rutinszerűen alkalmaz, követve az Egyesült Államokat. A szakképzett munkaerő iránti nemzetközi versenyt a technológiai váltások sorozata, a váltások felgyorsulása, a fejlett országok népességének öregedése, a globalizációs és regionális integrációs folyamatok fokozatos térnyerése váltotta ki. Chiswick és Taengnoi (2007) tanulmánya kimutatta, hogy számítástechnikával és a mérnöki tudományokkal kapcsolatos foglalkozásokat az angollal nem rokon anyanyelvű férfiak töltik be elsősorban. Olyanok, akik nem rendelkeznek a mindennapi kommunikációhoz nélkülözhetetlen biztos nyelvtudással. Társadalmi szolgáltatások terén, ugyanez a réteg a hasonló nyelvet beszélőket (gyakran a saját diaszpórát) szolgálja ki nagyobb valószínűséggel. A hiányszakmák betöltésének (tehát az Egyesült Államok munkaerőpiacára való belépésnek) másik módja a diákok egy részének vagy egészének helyben elvégzése utáni elhelyezkedés. A szeptember 11-i tragédia óta azonban szűkítették a diákok és az ideiglenesen munkát végezni kívánó magasan képzettek bejutási lehetőségeit. Ennek következtében például 20%-al esett vissza a természettudományok és mérnöki tudományok külföldi hallgatóinak a száma 2001 és 2006 között. Az USA nemzetközi versenyképességének megőrzése, továbbá a jelzett tudományokon alapuló szakmákban kialakuló hiányhelyzetek elkerülése érdekében újra szélesre kellene tárni a diákmigráció előtti kapukat – fogalmazták meg végkövetkeztetésüket a szerzők (Chiswick – Taengnoi 2007).

Kanadában is leírták azt a jelenséget, hogy a bevándorló munkaerő a képzettségéhez és tapasztalataihoz képest alacsonyabb beosztású munkaköröket tölt be, legalábbis egy ideig. A képzettséghez viszonyított alulfoglalkoztatás néhány évtől egy generációnyi ideig is tarthat. Egyéneknél meglehetősen eltérő idő telik el az elégséges kanadai munkatapasztalatok megszerzéséhez és a kanadai társadalomba való teljes integrálódáshoz. Bauder (2003) szerint a beilleszkedési folyamat elkerülhetetlen jelenség, hiszen helyismeret és a helyi kulturális tőke nélkül a külföldi úgy sem tudná ellátni a szakképzettségének megfelelő munkakört, közvetlenül a megérkezése után. Ezen átmeneti állapot következtében azzal a szokatlan javaslattal állt elő, hogy az állam és a szakmákat képviselő szervezetek tegyenek lépéseket a frissen bevándorolt munkaerő kizárására a leginkább keresett és kívánt állások betöltéséért folyó versenyből a Kanadában születettek, a Kanadában képzettek és a hosszabb idő óta Kanadában tartózkodók számára.

kode bevándorló státusúak érdekében. Tehát nem csak egyszerűen a kanadai állampolgárokat diszkriminálná pozitívan, hanem másodsorban a Kanadában végzett külföldi hallgatókat, és harmadsorban a „kitartó bevándorlókat” is. Ebből következően a bevándorlás további ösztönzését javasolja a hatóságoknak, mert úgy véli, hogy a kanadai gazdaságnak szüksége van olyan magasan végzett és flexibilis munkaerőre, mely relatíve alacsony bérért is hajlandó munkát végezni.

Bauder (2003) gondolatmenete több ponton pusztá spekuláción alapul. A világgazdaság technológia vezérelte és szervezeti folyamatai a konvergencia irányba mutatnak, ami az alapos helyismeret szükségességének követelményét egyértelműen aláássa. Az sem biztos, hogy a Kanadába bevándorolt magas képzettségű munkaerő sokáig elfogadja alulértékelését, hiszen bármikor visszavándorolhat a küldő országba vagy továbbvándorolhat egy Kanadánál vonzóbb célpontra. A szerző sajnos összemosza a klasszikus letelepedési célzatú migráció jellemzőit a munkavállalási célú vándorlásokkal, és nem érzékeli, hogy a letelepedési célú migráns állandóságra törekvésével szemben a vándormunkás saját helyzetét többnyire átmenetinek, ideiglenesnek tekinti.

2.2. Ideiglenes migráció és cirkuláció

Khoo és szerzőtársai (2007) a harmadik hagyományosan nagy befogadó államban, Ausztráliában, vizsgálták meg az ideiglenesen tartózkodó szakképzett bevándorlókat. Perspektívájuk szokatlan volt, hiszen nem az állam szemszögéből, hanem kifejezetten a munkáltatók oldaláról vizsgáloódtak. A munkáltatók által támogatott új típusú vízum 1996-os bevezetése óta a képzettek állandó és ideiglenes jelleggel történő Ausztráliába vándorlása egyre nagyobb szeletet hasít ki a bevándorlások teljes volumenéből. Kimutatták, hogy a munkáltatók képviselte érdekek beépítése a migrációs politikába, hatékonyan szolgálja magát a nemzetközi vándorlások kezelését és a hazai munkapiac kiegyensúlyozását egyaránt. Akut hiányhelyzeteket pótolnak például a bevándorló orvosok és nővérek, különösen a nagyvárosoktól távoli régiókban. A képzett munkaerő korai megszerzését szolgálja a felsőfokú hallgatók Ausztráliába csábítása a nagyvilágból, abból a célból, hogy a kontinensen fejezzék be, vagy egészítsék ki a tanulmányaikat.

A szerzők eredményei a képzettek ideiglenes nemzetközi vándorlásának kontextusában a világrendszer elmélet hipotéziseit támasztották alá, miszerint a nemzetközi munkaerő-áramlást egyre kevésbé az országok közötti munkabér és foglalkoztatottsági különbségek idézik elő, sokkal inkább az új piacok születésének dinamikája és a globális gazdaság struktúrájának változásai. A munkáltatók egyre növekvő mértékben kiváltói lesznek a magasan képzettek nemzetközi mozgásának. Különösen az etnikai alapon szerveződő piaci szegmensekben, a transznacionális vállalatoktól a kis családi üzletekig, fordulnak majd a munkáltatók a specifikus igényeiket kielégítő világméretű munkaerő toborzás eszközéhez. Az ideiglenes vándoráramlások növekvő mértéke a transznacionális mozgások értelmezési keretébe helyezhető,

mely a globalizáció egyik jellegadó szimptomájaként fogható fel. A világgazdaság rendszerében már nem egyszerűen csak transznacionális áramlásokról van szó, hanem egy magasabb szervezettségű áramlásrendszerrel, a cirkulációval lehet leírni a tanulmányban is bemutatott multinacionális vállalatokon belül, vagy közöttük lezajló munkaerő-transzfereket és az ismétlődő egyéni szintű mozgásokat (Khoo et al. 2007).

Khoo-t és szerzőtársait (2008) érdekelte továbbá az a probléma is, hogy az ideiglenes engedéllyel rendelkező képzett vándorok milyen mechanizmusoktól befolyásolva és miért telepednek le véglegesen Ausztráliában. Az ideiglenes és az állandó vándorlások közötti kapcsolat nem áll a nemzetközi vándorlásokat értelmező elméletek fókuszában. Sokkal inkább a gazdasági és strukturális vonatkozások uralták a vándorlások kialakulásának, zajlásának és szelektív összetételének magyarázatait. A nemzetközi vándorlások időtartama, és az egyik mobilitási típusból a másikba való átmenetek vizsgálata mostoha kutatási területnek számított. Ausztrália esetében a kutatás arra a következtetésre jutott, hogy a szegény országokból vagy régiókból érkező szakképzett és ideiglenes időtartamra érkező migránsok, meglehetősen nagy arányban szándékoztak letelepedni, és állampolgárrá válni. Az ugyanilyen típusú, tehát szakképzett és ideiglenes időtartamra a fejlett országokból (Európából, Észak-Amerikából és Japánból) érkező migránsok másként viselkedtek. Sokkal kisebb mértékben kívántak állandó lakossá válva gyökeret eresztetni. Az Ausztráliában ragadás fő okai között az „ausztrál életstílus” megkedvelése és a baráti, rokoni kapcsolatok kialakulása álltak. Végeredményben tehát a szegény országokból érkezők esetében az ideiglenes engedély megszerzése az állandó tartózkodás előszobája volt. A nemzetközi tapasztalatokat szerezni kívánó gazdag országok polgárai számára, az ideiglenes tartózkodást többnyire hazatérés követte, hacsak nem következett be az ország vagy egy állampolgára iránti erős érzelmi kötődés (Khoo et al. 2008).

A világvárosok hálózata teljesen újszerű társadalmi térjellemezőkkel bíró entitásként kezd el funkcionálni (Földi – van Weesep 2007). Ebben a hálózatban történő mozgások jellemzőinek feltárása egy új kutatási területté válik. Gondoljunk csak arra, hogy milyen kis valószínűsége lehet, egy ebben a hálózatban mozgó aktív keresőnek a váltásra, netalán a kilépésre! Scott (2004) rámutatott a világvárosokban zajló transznacionális életstílus sokféleségére. Párizsban, a globális városban, például hatféle transznacionális életstílus típust tudott megkülönböztetni: megállapodott családok, fiatal családok, szakemberek, magukat továbbfejlesztő munkavállalás előtt állók, idősebb életművész-szabadúszók, nem konvencionális párkapcsolatban élők.

3. Európai (integrációs) kontextus

3.1. Európai folyamatok távolból

Az ókor kényszervándorlásokkal tarkított időszaka után, a középkori és újkori Európa önkéntes vándorlásai között, a diákok és céhlegények vándorlásának egymástól eltérő jellegére és

térbeli mintázatára mutatott rá Lévai (2000). Felhívta továbbá a figyelmet, a diákmigráció és a céhlegények vándorlásai egymás analógiájaként történő használatának tévességére. A két folyamatban annyi közös volt, hogy mindkét jelenség nagy valószínűséggel hozzájárult az iparfejlődés újításainak elterjedéséhez a középkori Európában (Lévai 2000). Legújabb kori fogalommal operálva, a diákok és a céhlegények vándorlásai részben innovációt hordozó folyamatként foghatók fel (Rechnitzer – Smahó 2005).

A Kanadában állami tisztviselőként dolgozó Mahroum (2001) az új évezred elején kimutatta, hogy az európai államok is bekapcsolódtak a magasan képzett munkavállalók megszerzéséért folyó globális versenybe. Nem csak az Európán kívüli fejlett országok a versenytársai az Európai Unió tagállamainak, hanem azok egymásnak is konkurensei. A magasan képzettek mozgása nem egyszerűen csak a migrációs politikák tárgykörébe tartozik, hanem része lett a nemzeti technológia- és gazdaságfejlesztési politikáknak is. Bizonyos szaktudások és végzettségek olyannyira specifikussá váltak vagy csak rövid ideig alkalmazhatók lettek, hogy azok hordozói nemzeti vagy integrációkon belüli forrásból már nem biztosíthatók, következésképpen globális merítés szükséges a megszerzésükhöz. Generális trendnek tekinthető, hogy a világméretben hasznosítható szaktudások és végzettségek köre egyre bővül, így ez kihívást és lehetőséget is teremt egyben az egyes országok számára (Williams – Baláz 2008). A fejlett államok szinte egymástól függetlenül egyszerre vezettek be a bejutást könnyítő eljárásokat és egyéb gazdasági típusú ösztönzőket a magasan képzettek megszerzéséért. Franciaországban például ún. „tudományos vízum-típust” vezettek be a tudósok becsábításának megkönnyítéséért az Európai Gazdasági Térségen kívüli országokból. Németországban hasonló céloktól vezérelve, a számítástechnikai szakemberek részére vezettek be az egyesült államokbelihez hasonló zöld kártyás rendszert. Svédország és Hollandia már nem csak a kontinensen kívüli munkaerőt célzott meg akkor, amikor rendkívül magas jövedelemadó kedvezményeket biztosított a magasan képzettek részére. Mahroum (2001) az Egyesült Államok, Ausztrália és Kanada gyakorlatában is kiemeli az egyre szelektívebbé váló im-migrációs politikákat. Az Európai Unió tagállamai számára akkor lát lehetőséget a magasan képzettek globális piacán történő nagyobb mértékű merítésre, ha egységes, tehát közösségi léptékű nemzetközi migrációs politikát alakítanak ki. Egységes az egész Unió területére szóló munkavállalási engedély kialakítását javasolta már 2001-ben. Véleménye szerint, ez nélkül a tagállamok egymás vetélytársai lesznek a globális piacon, és a kis és közepes országok vesztesre lesznek ítélve a hagyományosan nagybefogadó államok támasztotta konkurenciával szemben.

A gazdasági integráció nem tekinthető olyan csodaszernek, mely kizárólag az egyenlőtlenségek felszámolása irányába hat. A Föld vezető munkaerőt exportáló országa Mexikó, a fogadó ország pedig szinte teljesen az Amerikai Egyesült Államok. A munkaerő migrációval komplementer két folyamat még a „maquiladora ipar” a határ mexikói oldalán és a „rejtett maquila” a határ mindkét oldalán. Ez a munkaerő migráció vezérelte modell még a NAFTA keretein belül is újabb egyenlőtlenségek keletkezésének forrása. Tehát az integráció észak-amerikai formája ahelyett, hogy az egységesítésben vagy Mexikó felzárkóztatásában játszana

szerepet, ténylegesen az egyenlőtlenségek felerősödését eredményezi (Delgado-Wise – Covarrubias 2007).

3.2. Európai folyamatok közelről

Az Európai Unióban a külföldi munkavállalók szinte minden foglalkozást gyakorolnak, azonban a legnagyobb mértékben a munkaerőpiac felső (magasan képzettek) és alsó (szakképzetlenek) szegmensében helyezkednek el. Ez az összefüggés teljes mértékben egybevághat a munkaerő globális áramlásának jellemzőit feltáró fentebbi megállapításokkal. A külföldi vándormunkások flexibilitásának mértékére nehéz, sőt szinte lehetetlenek látszó feladat világléptékű összehasonlításokat tenni. Úgy tűnik, az Európai Unióban a migráns munkavállalók a helyieknél nagyobb valószínűséggel dolgoznak határozott időre szóló munkaszerződések keretében és/vagy rugalmas munkaidőben. További összefüggésnek látszik az, hogy az ágazatspecifikus munkaerőhiány betöltésében egyre nagyobb szerepet kezdenek játszani (Traser 2006). Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy az Európai Unió formálódó közösségi migrációs politikájában nem az általános, hanem az ágazati megközelítésmód vált uralkodóvá (Gellérné – Illés 2005).

Az új évezred első éveiben nagyszámú kutató jutott el a paradigmaváltás szükségességének kimondásához. Nézeteik alátámasztásaként leginkább a migránsok gazdasági teljesítményét hozták fel. Büchel és Frick (2005) originális kérdésfeltevéssel és ebből következően originális kutatás keretében vizsgálták meg a bevándorlók gazdasági teljesítményét. Kontrollcsoportként a helyi munkaerővel vetették össze őket, az Egyesült Királyságot, Nyugat-Németországot, Dániát, Luxemburgot, Írországot, Olaszországot, Spanyolországot és Ausztriát vonva be az összehasonlításba. Az országok egészét figyelembe véve kiderült, hogy nincs jelentős differencia a bevándorlók és a hazai népesség gazdasági teljesítményében. A legnagyobb különbség Nyugat-Németország és Dánia esetében volt, ahol a helyi népességnél sokkal alacsonyabban teljesítettek a bevándorlók. A hasonló teljesítmények előidéző okai között egyrészt a bevándorlók belépését szabályozó szelektív bevándorlási politikák sikerességét látták, másrészt az immigránsok integrálódását elősegítő és felgyorsító politikákét (Büchel – Frick 2005).

Az 1990-es évek végétől, az Európai Unió intézményeiben lezajlott fejlemények, erdőjüket tekintve abba az irányba mutattak, hogy az integráción belül tovább erősödött a közösségi, egységes bevándorlási politika kialakítására irányuló szándék. Ez egyértelműen azt jelentette, hogy az egyes tagállamok szuverén migrációs politikájának mozgástere szűkülni fog.⁴ E megállapítás természetesen a mindenkori csatlakozó államokra is vonatkozik. A demográfiai realitások (öregedő népesség, a nemzetközi migráció fő népességnövekedési faktorrá válása), a szociális- és nyugdíjrendszerek fenntarthatósága és általában a jólét megőrzése

⁴ E szűkülés, pontosabban fogalmazva átalakulás nem kizárólag a közösségi szintre emelt bevándorlási politikának tudható be, hanem a transznacionális (elsősorban gazdasági) aktorok megjelenésének is.

szempontjából a bevándorlást ösztönző migrációs politikákra van szükség. Ha lehetséges a jelenlegi helyzethez képest inkább több legális bevándorló munkaerőre, mint kevesebbre. Tehát egyértelműen paradigmaváltásra volt szükség a tagállami és a közösségi migrációs politikákban egyaránt az új évezredben.

A migráció munkaerőpiacra gyakorolt pozitív hatásainak kiaknázását javasolta az Európai Bizottság 2006 második felében (Európa demográfiai jövője – a kihívástól a lehetőségekig). Ennek ellenére a tagállamoknak szóló javaslat célkeresztjében nem a közös migrációs politika alakítása vagy a versenyképesség javítása állt, hanem a csökkenő munkaképes korú népesség és az elöregedés szimptomáival jellemzett demográfiai bomba hatástalanítása (OFA 2006). Demográfiai szempontból meglehetősen kis hatása lehet e javaslatnak, különösen, ha a belső vándormozgalmakra koncentrálnak a tagállamok. A nemzetközi vándorlást is figyelembe véve már jelentősebb népességi és népesedési tovaryűrűző hatások bontakozhatnak ki (Hablicsek – Illés 2007). A javaslat tehát meglehetősen átgondolatlan volt. Nagy biztonsággal kijelenthető, hogy sem a migrációs politikák, sem a munkapiaci politikák fókuszába nem helyezhető a demográfiai problémák megoldása. A demográfiai problémák megoldására a népesedéspolitikák keresik a választ.

Figyelemre méltó, hogy Münz és szerzőtársai (2007) – miközben a vendégmunkások hozzájárulását ecsetelik az európai foglalkoztatottsági szint emeléséhez és általában a gazdasági növekedéshez – kiemelik a nemzetközi diákmigráció hatásait is. A külföldi diákokban a jövő magasan képzett munkaerejét és a már beilleszkedett bevándorlóit látják a fogadó ország nézőpontjából. Kiemelik a folyamat szokatlanul erős mennyiségi felfutását és azokat az intézkedéseket, melyek a külföldi diákok fogadó országban tartására irányulnak. Kérlelhetetlen logikával levezetik, hogy a részmunkaidős munkavégzéssel kombinált felsőfokú tanulmányok mennyire kedvezőek a fogadó ország szempontjából, hiszen szinte akadálymentes átmenetet jelentenek a későbbi tartós munkavállalás irányába. Nem csak magasan képzett és már beilleszkedett munkaerőt nyer a fogadó ország, hanem olyan humán erőforrást is, amely kiváló nyelvismerettel, elismert diplomával, tapasztalatokon alapuló helyismerettel rendelkezik a helyi munkapiac működésével kapcsolatosan. A tanulmány megjelöli azokat a foglalkozásokat, ahol a munkaerőhiány felerősödése várható az elkövetkező években: természettudományos szakemberek, programozók és információs technológiai specialisták, mérnökök, üzleti és pénzügyi tanácsadásban tevékenykedők. Továbbá a döntően nem felsőfokú végzettségűeket igénylő ágazatok, úgymint a háztartási szolgáltatások, mezőgazdasági idénymunka, útfenntartás, építőipar, turizmussal kapcsolatos szolgáltatások. A formálódó közösségi migrációs politikák kapcsán kifogásolják, hogy túl sok van belőlük, túlságosan specifikusak és túlszabályozóak, ami következtében csak új bürokrácia és új akadályok képződnek. Kevesebb politikai célra, átláthatóbb és egyszerűbb szabályozásra lenne szükség kisszámú szelekciós kritériummal. Ezek az elvek tennék a közös migrációs politikát rugalmasabbá és a gyorsan változó valósághoz illeszthetővé (Münz et al. 2007).

Az Unió külső határain kívülről induló migráció nagyságrendjének, összetételének, hatásainak vizsgálata jelentősen felértékelődött az Unión belüli mozgásokkal egyidejűleg. Az Unión belüli és azon túlmutató nemzetközi vándorlás összehatása, a célok, a hatékonyság vélt eszközei, a várható következmények határozzák meg azt, hogy hogyan milyen irányban alakul az Unió egészének migrációs politikája.

3.3. Kelet-közép-európai jelenségek

A rendszerváltozásokat követő kelet-közép-európai történések, bizonyos mértékben illeszkednek a globális átalakulásba (Melegh 2006), idomulnak az európai integráció trendjeihez (Williams et al. 2004; Kiss 2005), és bőséges teret adnak a nemzeti sajátosságok kidomborításához (Valuch 2005; Pulay 2007). A szlovákiai eset a szocialista világrendszer összeomlására, tehát egyfajta globális átalakulásra adott im-migráns választ illusztrálja. Az 1989-es átalakulás után Szlovákiában maradó vagy újonnan érkezett vietnamiak a nyitott piacokon és bazároknál találták meg azt a helyi keresletet, amely biztosította létük alapjait a rendszerváltozás után. A „KGST piacokon” („lengyel piacokon, kínai piacokon”) portékájukat értékesítők jelentős része a tanulmányaik befejezése után az országban maradt egykori vietnami diák volt. Ez a réteg a szocialista időszakban még ösztöndíjukat kiegészítő, többnyire farmerekkel és egyéb hiányzó árucikkkel üzletelő kollégistákként, nélkülözhetetlen ismeretre tettek szert a nyitott piaci helyeken történő értékesítés mechanizmusainak sikeres alkalmazásában (Baláz – Williams 2007).

A lengyel példa már teljes mértékben a nemzeti sajátosságokhoz kötött. A Kelet-Közép-Európában legnagyobb számú munkaerőt kibocsátó országban, nem látszik releváns problémának a külföldi munkavállalók ideiglenes tartózkodásának állandóvá tétele, illetve a letelepedésük előmozdítása. Plewa (2007) elismerően nyilatkozik a lengyel migrációs politikáról. Kifejti, hogy a lengyelek tanultak az észak-amerikai és nyugat-európai tapasztalatokból, miszerint a képzetlen külföldi munkavállalók ideiglenes bebocsátása (esetleg rekrutálása) rövid távon gazdasági előnyökkel járhat, hosszú távon azonban súlyos gazdasági, társadalmi és politikai árat kell fizetni. Ezért egyfajta ciklikusságot vél felfedezni az ideiglenes külföldi munkavállalókra vonatkozó migrációs politikákkal kapcsolatban. A lengyel munkáltatók igen drága munkavállalási engedély árán tudják csak beszerezni a vendégmunkásokat az első gazdaságba. A külföldiek munkavállalása ezért döntően illegálisan a második gazdaságban történik. A szerző ez ellen kemény, büntetésekkel operáló állami lépéseket látna szívesen csakúgy, mint Franciaországban és Németországban teszik. A szankciók hatását felfokozandó, nagyobb rotáció előírását javasolja a közszférában, a lengyel fiatalok részmunkaidős alkalmazásának növelésével (Plewa 2007). Érdekes, hogy tanulmányában a szerző nem veti fel a lengyel vendégmunkások, vagy legalábbis a magasan képzettek hazacsábításának gondolatát. A vendégmunkások hazatérése nélkül, Lengyelországnak is szüksége van a szorgos és olcsó keleti munkáskezekre.

4. Magyar migrációs környezet

Hazánk az elmúlt húsz év során nemcsak kibocsátó, hanem befogadó és tranzit országgá is vált. A Magyarországra irányuló térbeli mobilitási formák vizsgálata a perspektívák megítélésakor különösen lényeges, hiszen várható, hogy a jövőben az országba történő letelepedési szándékú és munkavállalási célzatú bevándorlás, továbbá a turizmushoz kapcsolódó jelenségek sokkal inkább a honi figyelem középpontjában maradnak, mint az emigráció, a külföldi munkavállalás és a kiutazás. Igaz ugyan, hogy a magyar állampolgárok lehetséges elvándorlása – különösen a jól képzetteké – gyakran aggodalmat vált ki (Tamási 2002). Sőt ennek következményekén még egyes szakmák, foglalkozások eltűnésének víziója is felvetődhet. A külföldön munkát vállalni szándékozók közül viszonylag kevesen kívánnak a tengerentúlra menni (többségük csupán egy-kétéves munkavállalás céljából az Európai Unió valamelyik tagállamát választja) (Hárs et al. 2004). Ugyanakkor az Európai Uniót kívüli országokba kivándorolni szándékozókra minden bizonnyal fokozottan igaz az a megállapítás, miszerint az adott fogadó ország bevándorlással, munkavállalással kapcsolatos jogszabályait az érintett magyar állampolgárok csupán kevéssé ismerik (Gellérné 2006). Fontos lenne, hogy az adott külképviseleten megfelelő tájékoztató csomag álljon honfitársaink rendelkezésére a helyi sajtós munkavállalási viszonyokról.

4.1. Kivándorlás

Az emigránsok visszatérése hazánkba nem ismeretlen jelenség. A visszatérést ösztönző intézkedések rendszerének megalapozásához azonban egyelőre nem áll rendelkezésre megfelelő információ (a visszatérők körében az okokról végzendő felmérés e hiányosságon bizonyára segíthetne, mint ahogy más országok e vonatkozásban szerzett tapasztalatai szintén hasznosak lehetnek). A magasan kvalifikáltak hazahozatalára szintén voltak és vannak is különféle elképzelések hazánkban (Csermely et al. 2002). Kérdéses azonban, hogy ezek mennyire hatékonyak, hiszen a különböző kiegészítő ösztöndíjak, pályázatok csupán ideiglenes megoldásnak tűnnek (Illés – Gellérné 2007). A felsőoktatási intézmények elmúlt időszakban tapasztalt expanziója azonban valószínűleg valamelyest hozzájárult ahhoz, hogy a jól képzett szakemberek kiáramlása eddig nem okozott pótolhatatlan belső munkapiaci hiányokat. Az Európai Unió közös kutatási és fejlesztési programjaiban való magyar részvétel, s az abba való fokozott bekapcsolódás tudatos elősegítése, a közösségi jogi környezet megváltozása, minden bizonnyal szintén hatékonyan akadályozhatja meg, hogy a jól-képzett szakértők az Uniót kívül vállaljanak munkát. Ugyanakkor, mint fentebb részletesen kifejtettük, a technológiai átalakulás a fejlett gazdaságok többségében, a magasan képzett munkaerő iránti kereslet növekedésével járt együtt. Ez az összefüggés a kelet-közép-európai országok közül Magyarországon volt a legkevésbé érezhető (Szalavetz 2007).

A kivándorlással kapcsolatos hazai politika megalapozását nehezíti az a közismert tény, hogy a velük kapcsolatos adatgyűjtés meglehetősen hézagos. E tekintetben szinte kizá-

rólág a fogadó országok úgynevezett tükörstatisztikáira hagyatkozhatunk, amelyek különösen az Unión kívüli országok esetében, a magyarokra vonatkozóan aligha tartalmaznak részletes adatokat. A hazai önkéntes regisztráció alacsony hatásfokú és nagy valószínűséggel a jövőben sem jelenthet megoldást. A kötelező bejelentés kiegyensúlyozott ösztönző-szankcionáló rendszerét azonban ki lehetne dolgozni.⁵

4.2. Bevándorlás

A munkapiacot érintő bevándorlási részpolitikák kialakításakor figyelembe kell venni egyrészt a tranzit-migráció növekvő jelentőségét, másrészt pedig azt, hogy különösen a csatlakozott szomszédos országok állampolgárai (főként a magyar nemzetiségűek) számára Magyarország mint célország, egyre csökkenő vonzerővel bír.

Fox (2007) a határon túli magyar kisebbség magyarországi munkavállalását vizsgálva lényegében a magyar-magyar viszonyral foglalkozik. A szerző egy látszólagos ellentmondásra építi gondolatait. Azt tételezte fel, hogy a magyar elit a nemzet kulturális egységének hirdetésével megtévesztette azokat a határontúliakat, akik Magyarországon kerestek munkát. Azzal magyarázza ezt a hipotézist, hogy a munkaerőpiacon, például az erdélyiek, nem tapasztalták a nemzet egységét.

Azonban az elit nemzeti egységről beszélt és nem a munkapiaci egyenlőségről vagy vendégmunkások pozitív diszkriminálásáról (kiváltságokról). A munkapiacra a magyar állampolgárok is versenyeznek egymással, és ebbe a versenyhelyzetbe léptek be a vendégmunkások. Valóban nem kaptak kiváltságokat, de diszkrimináció sem sújtotta őket. Nem zárható ki, hogy egyszerűen csak a saját érdekükben szerették volna kikerülni a piaci mechanizmusokat. Egy illúziókra épített logikát szerettek volna bevinni a köztudatba, vélhetően a munkáltatók befolyásolásáért és az állami tisztviselők lelkiismeret furdalásának felkeltéséért. A politikai elit logikája, a kormányzati logika és a munkapiaci logika egymástól meglehetősen eltérően működnek. Például a román csatlakozás után Magyarország megszűnt kivételezett célpontként szolgálni az ottani munkavállalók, és azon belül is a magyar nemzetiségűek számára. Nagy a valószínűsége annak, hogy Magyarország etnikai alapú munkaerő-migráció tartalékai kimerülőben vannak. Ezután már nem lehet kizárólagosan a határ menti – többségében magyar anyanyelvűek – kimeríthetetlennek hitt munkaerőbázisára építeni.

Érdeemes ugyanakkor a potenciális munkavállaló migránsok két nagy csoportját, egyrészt a messzebről, esetleg más kontinensről – Ázsiából, Afrikából –, másrészt a szomszédból érkezőket megkülönböztetni. Az előbbi csoport fogadásának megtervezésekor, előkészítésekor mindenképpen számolni kell a fejlett országok globális méretekben ható elszívó erejé-

⁵ Az önkéntes regisztráció egészen biztosan rossz megoldás lenne, hiszen a jelenlegi törvényben rögzített regisztrációs kötelezettség sem működik. A három hónapon túli külföldi tartózkodás kritériumát egy éven túlira kellene kiterjeszteni, ami a nemzetközi vándorlásokra vonatkozó fogalmi ajánlásoknak is jobban megfelelne (plusz a szezonálisan külföldön munkát vállalókat sem terhelnék felesleges adminisztratív aktussal). Ezzel egy időben a jelenleginél szigorúbban kellene szankcionálni a bejelentési kötelezettségüket elmulasztókat.

vel. Közelebbről pedig az Európai Unió tagállamai jelenlegi nemzeti migrációs politikáinak tapasztalataival, eszközeivel, azok hatékonyságával. A közelmúlt jelen időszakig ható folyamatai kapcsán figyelembe kell venni, hogy hazánk nem folytatott olyan munkaerő-toborzó programokat, mint pl. Németország az ötvenes-hatvanas években, így ezek közvetlen következményeivel – pl. családegyesítéssel – sem kell tömegmérétekben számolnia.⁶ Ugyanakkor a magasan képzettek ideiglenes vagy végleges elvándorlása, hazatérésük ösztönzése, általában a kivándorló munkaerő más forrásokból pótlása szükségszerűvé teszi a fellépő ágazati munkaerő-piaci vákuumok kitöltésére irányuló beavatkozásokat, a hiányhelyzet tartóssá válásának elkerülése érdekében. A nemzetközi munkaerő-áramlás kapcsán, nagy valószínűséggel, ezek azok a cselekvési területek, ahol a többi, már csatlakozott kelet-közép-európai ország is – köztes helyzetükből adódóan – hasonló problémákkal szembesül. Épp ezért, a közös érdekek alapján, velük együttműködve lehet és kell az Unió közösségi szintű nemzetközi migrációs politikáját befolyásolni.

4.3. Határ menti ingázás és belső vándorlás

A Magyarországról induló napi ki-ingázás döntően az osztrák-magyar határtérséget érintette. Az 1990-es évek végén 10–15 ezer főre becsülték a napi ki-ingázók átlagos számát, melyen belül az illegális foglalkoztatottak többségben, és döntően a nyugat-dunántúli régióból származtak. 70–75 százalékuk, tehát 7–8 ezer ember közvetlenül a határtérségből indult útnak, a távolságfüggés szép példájául szolgálva. Osztrák és magyar részről egyaránt azt feltételezték, hogy az ingázói munkavállalás jelentősége nőni fog a szabad munkaerőmozgást gátló átmeneti időszak alatt. Ezt a feltételezést eddig empirikus bizonyítékokkal nem sikerült alátámasztani. Sokkal valószínűbbnek tekinthető, hogy a meglehetősen stabil csoportnak jellemzett napi ki-ingázók volumene nem változott meg. Mindössze az egyének cserélődhetnek ki kismértékben. A pótlási bázist pedig az a 60–70 ezer főre becsült sokaság szolgálta, akik a régióból valaha már dolgoztak Ausztriában. Nagy a valószínűsége annak, hogy az illegalitás felől, a legális munkavégzés felé való elmozdulás történetet a vizsgálat ideje, tehát 2004 óta (Hardi 2005).

Médiabeli híradásokból értesülhettünk arról, hogy nagyszámú szlovák állampolgár ingázik napi jelleggel a Komárom-Esztergom és Győr-Moson-Sopron megyék ipari üzemeibe. Sajnos nincs tudomásunk arról, hogy tudományos módszerekkel feldolgozták volna ezt a jelenséget. Hasonló ismerethiány következtében csak hipotéziseket tudunk felvázolni a keleti irányból érkező ingázókkal kapcsolatosan. Vélhetően a keleti irányból történő be-ingázás (Szónokyné 2001) kevésbé napi periodicitású, mint a nyugatról történő ki-ingázás vagy a dél-

⁶ A családegyesítés nem kizárólag a toborzós munkaerő-vándorlás utáni kísérőjelenség. Sokkal általánosabb ennél, hiszen történeti és jelenkori példák is megerősítik, hogy egy induló és felerősödő vándoráramlást – egy bizonyos fáziskéséssel – szinte törvényszerűen követi a hozzátartozók mozgása is (Illés – Kincses 2008). Tehát amennyiben Magyarország továbbra is befogadó ország lesz, és az évenkénti 15–20 ezres mértékű bevándorlás folyamatosan fennmarad, akkor a családegyesítések növekvő arányával is számolni kell.

ről folyó be-ingázás, és nem korlátozódik a határ menti desztinációkra, hanem a főváros is a célterületek között szerepel.

A munkaügyi kutatások mostohagyermekai között szerepel a munkaerő belföldi migrációja. Régóta jól ismert az alacsony belső mobilitási szint (Csath 2008). Elfogadható magyarázó tényezőket sikerült azonosítani és ezek relatív súlyának felbecsülése is megtörtént (Ekéné 2000; Illés 2001). Kulcsár (2006) a munkaerő területi mobilitását akadályozó tényezőket vette sorba a publikációjában. A szerző nagy valószínűséggel tévedett akkor, amikor az 1990-es évek belső vándorlásai mögött jórészt munkavállalási célt feltételezett (61–62. pp.). Véleményünk szerint a családdal, lakással kapcsolatos tényezők messze felülmúlták a gazdasági aktivitással kapcsolatosakat. Egyre kevésbé érvényes az a tétel, amivel a szerző egyetért, nevezetesen, „hogya migrációt elsősorban a foglalkoztatás jobb lehetőségei határozzák meg” (68. p.). Ennek ellentmond, hogy a 73. oldalon a nyugdíjas migrációt nevezi meg a harmadik markáns mobilitási trendnek az Európai Unión belül. E folyamat pedig igen laza kapcsolatban áll a munkaerő-mobilitással. A szerző gyakorlatilag kudarcot vallott azon kísérletével, melynek során meg kívánta nevezni a belföldi vándorlást akadályozó tényezőket, hiszen elismerte, hogy az általa felsorolt gátak bizonyos esetekben mobilizáló tényezőkként is funkcionálhatnak (78. p.). Kiegészítésként hozzá tehető a felsorolásához, hogy az egyéni döntések szerepe, illetve a kapcsolathálók léte és kiterjedtsége (Sik 2006) kulcsfontosságú tényező lehet a mobilitást gátló fékek sorában.

5. Célkitűzés

A kutatás kiindulópontja az volt, hogy a demográfiai változások hosszabb távon munkaerőhiányt okoznak Magyarországon. A hiányt a „belső erőforrásokból” történő megoldások valószínűleg nem tudják teljes mértékben kompenzálni. Azt feltételeztük, hogy szükség van tehát pótlólagos „külső munkaerőforrások” bevonására. Hogyan és milyen rétegekkel növelhető Magyarország munkaerő-vonzó ereje 2020-ig – ez volt a konkrét kérdésfeltevésünk. Alaphipotézisünk az volt, hogy a munkaerőpiac jellemző folyamata a *fragmentálódás* marad a leg-távolabb ható kihívásnak. E kihívásra a konvencionálistól eltérő három válasz adható:

1. Válasz: atipikus (részmunkaidő, alkalmi, szezonális) foglalkoztatási formák elterjedése.
2. Válasz: potenciális munkaerőként figyelembe vehető csoportok munkapiac felé terelése.
3. Válasz: a második és első válasz kombinációja.

A fragmentálódás mellett a munkapiac karakterisztikus folyamatává válik az *állandósuló szektorspecifikus munkaerőhiány*. A jelenleg 30–80 ezer fő/évre becsült nagyságrend 2015-re megduplázódhat, és 2020-ra csak hatékony eszközök bevetése alapján stabilizálható a 2015-ös szinten. A kihívás ebben az esetben a hatékony eszközök megtalálása. Górcső alá vesszük azt,

hogy a bizonytalan nagyságrendeket, és a várható de pontosan kiszámíthatatlan folyamatokat figyelembe véve, be lehet-e tölni ezt a rést a nem magyar állampolgárok atipikus foglalkoztatási lehetőségeinek növelésével, továbbá a külföldi diákok, és kvázi turista migránsok foglalkoztatásának elősegítésével. Kutatásunkban nem kívánunk foglalkozni az időskori migráció gazdasági aktivitással kapcsolatos aspektusaival (Augusztinovics – Köllő 2007; Cseres-Gergely 2007; Scharle 2007; Illés 2007), és az időskorúak aktivitásnövekedéséből eredő – európai léptékben már mai is jelentős – foglalkoztatottság bővüléssel (Gábos – Kopasz 2008. 31.). Ezek a témák olyan fajsúlyosak, hogy önmagukban is teljes kutatási projekteket töltenének ki.

Irodalomjegyzék

- Augusztinovics, M. – Köllő, J. (2007): Változó feltételek a korhatár előtti nyugdíjazásban. In Fazekas, K. – Cseres-Gergely, Zs. – Scharle, Á. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükrök 2007*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 116–118.
- Augusztinovics, M. – Köllő, J. (2008): Pension system and fragmented labour market careers. In Gál, R.I. – Iwasaki, I. – Széman, Zs. (eds.) *Assessing intergenerational equity*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 154–170.
- Baláz, V. – Williams, A.M. (2007): Path-dependency and path-creation perspectives on migration trajectories: the economic experiences on Vietnamese migrants in Slovakia. *International Migration*, vol. 45. no. 2. 37–67.
- Bakácsi, Gy. – Bokor, A. – Császár, Cs. – Gelei, A. – Kovács, K. – Takács, S. (2005): *Stratégiai emberi erőforrás menedzsment*. Scientia Kiadó, Kolozsvár.
- Bauder, H. (2003): „Brain abuse”, or the devaluation of immigrant labour in Canada. *Antipode*, vol. 35. no. 4. 699–717.
- Blaskó, Zs. – Róbert, P. (2007): Graduates in the labour market: does socio-economic background have an impact? *Czech Sociological Review*, vol. 43. no. 6. 1149–1173.
- Button, K.J. – Vega, H. (2008): The effects of air transportation on the movement of labor. *GeoJournal*, vol. 71. no. 1. 67–81.
- Büchel, F. – Frick, J.R. (2005): Immigrants’ economic performance across Europe – does immigration policy matter? *Population Research and Policy Review*, vol. 24. no. 1. 175–212.
- Chiswick, B.R. – Taengnoi, S. (2007): Occupational choice of high skilled immigrants in the United States. *International Migration*, vol. 45. no. 5. 3–34.
- Clarke, N. (2004): Mobility, fixity, agency: Australia’s working holiday programme. *Population, Space and Place*, vol. 10. no. 3. 411–420.
- Csath, M. (2008): Low level mobility in Hungary: advantage or disadvantage to learning and competitiveness. *Development and Learning in Organizations*, vol. 22. no. 5. 14–17.
- Cseres-Gergely, Zs. (2007): Változó feltételek a korhatár előtti nyugdíjazásban. In Fazekas, K. – Cseres-Gergely, Zs. – Scharle, Á. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükrök 2007*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 103–116.
- Csermely, P. – Málnási-Csizmadia, A. – Kovács, M. (2002): Hogyan hozhatnánk haza a külföldön dolgozó, tehetséges fiatal magyar kutatókat? *Magyar Tudomány*, vol. 163. no. 12. 1668–1675.
- Dávid, L. – Jancsik, A. – Rátz, T. (2007): *Turisztikai erőforrások. A természeti és kulturális erőforrások turisztikai hasznosítása*. Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös.
- Delgado-Wise, R. – Covarrubias, H.M. (2007): The reshaping of Mexican labour exports under NAFTA: paradoxes and challenges. *International Migration Review*, vol. 41. no. 3. 656–679.
- Ekéné Zamárdi, I. (2000): A belső vándorlás és a munkaerőpiac összefüggései a fejlett nyugati országokban és Magyarországon. In Dövényi, Z. – Csapó, T. (szerk.) *Alföld és Nagyvilág*. MTA FKI, Budapest, 123–140.
- Faluvégi, A. – Fazekas, K. – Nemes-Nagy, J. – Németh, N. (2005): *A hely és a fej. Munkapiac és regionalitás Magyarországon*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.

- Fazekas, K. – Telegdy, Á. (2006): Munkapiaci trendek Magyarországon, 2005. In Fazekas, K. – Kézdy, G. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükrök 2006*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 15–27.
- Fazekas, K. – Bálint, M. (2008): A magyar munkapiac állapota 2007–2008-ban. In Fazekas, K. – Köllő, J. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükrök 2008*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 15–33.
- Fox, J. E. (2007): From national inclusion to economic exclusion: ethnic Hungarian labour migration to Hungary. *Nations and Nationalism*, vol. 13. no. 1. 77–96.
- Földi, Zs. – van Weesep, J. (2007): Impacts of globalisation at the neighbourhood level in Budapest. *Journal of Housing and the Built Environment*, vol. 22. no. 1. 33–50.
- Gábos, A. – Kopasz, M. (2008): Demográfiai folyamatok. In Tóth, I.Gy. (szerk.) *Európai társadalmi jelentés 2008*. TÁRKI-UNICREDIT, Budapest, 15–48.
- Gellérmé Lukács, É. (2006): The principle of reciprocity in Hungarian law. In Traser, J. (ed.) *A regional approach to free movement of workers: between Hungary and its neighbouring countries*. Klebersberg Kuno University Press, Szeged, 33–38.
- Gellérmé, Lukács É. – Illés, S. (2005): *Migrációs politikák és jogharmonizáció*. KSH NKI Kutatási Jelentések 79, Budapest.
- Gödri, I. (2008): A bevándorlók munkaerő-piaci integrációját meghatározó tényezők Magyarországon – a kapcsolati erőforrások szerepe. *Statistikai Szemle*, vol. 86. no. 6. 533–563.
- Hablicsek, L. – Illés, S. (2007): Az 1956-os kivándorlás népességi hatásai. *Statistikai Szemle*, vol. 85. no. 2. 157–172.
- Haraszi, K. (2008): Magyar állampolgárok és külföldiek. In Márta, D. – Pozsár-Szentmiklósy, Z. (szerk.) *Alkotmányjogi alapok*. Eötvös Kiadó, Budapest, 21–28.
- Hardi, T. (2005): Határon átnyúló ingázás, munkavállalás az osztrák-magyar határtérségben. *Tér és Társadalom*, vol. 19. no. 2. 65–81.
- Hárs, Á. – Simanovits, B. – Sik, E. (2004): The labour market and migration: threat or opportunity? (The likely migration of Hungarian labour to the European Union.). In Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. – Vukovich, Gy. (szerk.) *Social report 2004*. TÁRKI, Budapest, 261–275.
- Illés, S. (2001): A belföldi vándormozgalom alakulása és népesedési összefüggései. In Cseh-Szombathy, L. – Tóth, P.P. (szerk.) *Népesedés és népességpolitika*. Századvég, Budapest, 363–394.
- Illés, S. – Gellérmé Lukács, É. (2007): A tudományos kutatók migrációjáért. *Európai Tükrök*, vol. 12. no. 4. 13–30.
- Illés, S. – Kincses, Á. (2008): Foreign retired migrants in Hungary. *Hungarian Statistical Review*, vol. 86. no. Special number 12. 88–111.
- IOM, (2008): *World Migration 2008: managing labour mobility in the evolving global economy*. International Organisation for Migration, Geneva.
- Khoo, S. – Voigt-Graf, C. – McDonald, P. – Hugo, G. (2007): Temporary skilled migration to Australia: employers' perspectives. *International Migration*, vol. 45. no. 4. 175–201.
- Khoo, S. – Hugo, G. – McDonald, P. (2008): Which skilled temporary migrants become permanent residents and why? *International Migration Review*, vol. 42. no. 1. 193–226.
- Kertesi, G. – Köllő, J. (2006): Felsőoktatási expanzió, „diplomás munkanélküliség” és a diplomák piaci értéke. *Közgazdasági Szemle*, vol. 53. no. 3. 201–225.
- King, R. – Findlay, A.M. (2007): *Student migration*. Routledge.
- Kiss, É. (2005): *Az Európai Unió a XXI. század elején*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KSH, (2007): A rugalmas foglalkoztatás térnyerése az Európai Unióban. *Statistikai Tükrök*, vol. 1. no. 87. 1–3.
- Lévai, I. (2000): Diákok és céhlegények vándorlása Európában. *Társadalomkutatás*, vol. 18. no. 3–4. 211–222.
- Lunt, N. (2008): Boats, planes and trains: British migration, mobility and transnational experience. *Migration Letters*, vol. 5. no. 2. 151–165.
- Mahroum, S. (2001): Europe and the immigration of highly skilled labour. *International Migration*, vol. 39. no. 5. 27–43.
- Melegh, A. (2006): Globalisation and migration in Eastern and Central Europe. In Traser, J. (ed.) *A regional approach to free movement of workers: between Hungary and its neighbouring countries*. Klebersberg Kuno University Press, Szeged, 119–1130.

- Michalkó, G. (2005): *Turizmusföldrajz és humánökológia*. Kodolányi János Főiskola – MTA Földrajz-tudományi Kutatóintézet, Székesfehérvár – Budapest.
- Münz, R. – Straubhaar, T. – Vadean, F. – Vadean, N. (2007): *What are the migrants' contributions to employment and growth? A European approach*. Hamburg Institute of International Economics, Hamburg, (HWWI Policy Paper 3.)
- Nemes Nagy, J. (1998): *A tér a társadalomkutatásban*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- OFA (2006): *Európai Foglalkoztatási és Szociális Hírlevél*, no. 108. 2–3.
- Plewa, P. (2007): The rise and fall of temporary foreign worker policies: lessons for Poland. *International Migration*, vol. 45. no. 2. 3–36.
- Pulay, G. (2007): Migráció, etnicitás és munkaerőpiac. In Kovács, É. (szerk.) *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest-Pécs, 103–114.
- Rechnitzer, J. – Smahó, M. (2005): *A humán erőforrások regionális sajátosságai az átmenetben*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.
- Rédei, M. (2007): *Mozgásban a világ. A nemzetközi migráció földrajza*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Scharle, Á. (2007): A rokkantnyugdíjazás növekedésének munkapiaci okai. In Fazekas, K. – Cseres-Gergely, Zs. – Scharle, Á. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükrök 2007*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 91–100.
- Scott, S. (2004): Transnational exchanges amongst skilled British migrants in Paris. *Population, Space and Place*, vol. 10. no. 2. 391–410.
- Sik, E. (2006): Tőke-e a kapcsolati tőke, és ha igen mennyiben nem? *Szociológiai Szemle*, vol. 16. no. 2. 72–95.
- Stalker, P. (2000): *Workers without frontiers. The impact of globalization on international migration*. Lynne Rienner Publishers, Boulder.
- Suter, B. – Jandl, M. (2006): *Comparative study on policies towards foreign graduates. (Study on admission and retention policies towards foreign students in industrialised countries.)*. International Centre for Migration Policy Development (ICMPD), Vienna.
- Szabó, P. (2003): Regional development disparities in the European Union. In Nemes Nagy, J. (ed.) *Frontiers of geography. A selection from the wide range of geographical topics*. Eötvös Loránd University of Budapest – University of Heidelberg, Budapest – Heidelberg, 109–119.
- Szalavetz, A. (2007): An atypical relation between structural change and changes in labour input: Hungary in an international comparison. *Hungarian Statistical Review*, vol. 85. no. Special number 11. 24–42.
- Szónoky, M-né (2001): *A jugoszláv működő tőke a Dél-Alföldön*. FÁROSZ, Szeged.
- Szónokyné Ancsin, G. (2003): A részmunkaidő alkalmazásának területi különbségei Magyarországon. In *Európai kihívások 2*. SZTE Szegedi Élelmiszeripari Főiskolai Kar, Szeged, 413–417.
- Tamási, P. (2002): A brain drain alakulása a kutatási szférában Magyarországon az 1990-es években. *Társadalomkutatás*, vol. 20. no. 1–2. 25–72.
- Tóth, J. (2006): Migrant workers and free movement in Hungary. In Traser, J. (ed.) *A regional approach to free movement of workers: between Hungary and its neighbouring countries*. Klebersberg Kuno University Press, Szeged, 25–32.
- Traser, J. (2006): Conclusions. In Traser, J. (ed.) *A regional approach to free movement of workers: between Hungary and its neighbouring countries*. Klebersberg Kuno University Press, Szeged, 147–151.
- Valuch, T. (2005): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris, Budapest.
- Varga, J. (2007): Munkapiaci trendek Magyarországon, 2006. In Fazekas, K. – Cseres-Gergely, Zs. – Scharle, Á. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükrök 2007*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 113–29.
- Williams, A.M. – Baláz, V. (2008): *International migration and knowledge*. Routledge, London.
- Williams, A.M. – Baláz, V. – Wallace, C. (2004): International labour mobility and uneven regional development in Europe. *European Urban and Regional Studies*, vol. 11. no. 1. 27–46.

Munkaerőszűrés a minőségért: korlátozott vonzóképeség és változó jogszabályok

Gellérné Lukács Éva

Bevezetés

Kutatásunk alaphipotézise, hogy Magyarországon szükség van bevándorlókra, mert a magyar gazdaság valószínűleg igényelni fogja külföldi munkaerő bevonását az adott gazdasági és munkaerő-piaci szerkezet mellett. Kutatásunk fő kérdése, hogy a szükségesség indokolható-e és ha igen, milyen, a migrációs politika körébe tartozó lépéseket: jogszabályi változásokat, egyéb tevékenységeket. A munkaerőmozgást tárgyaló részben elsőként számba vesszük a 2004 évet követő jogszabályi változásokat a különböző, jól elkülöníthető személyi csoportok tekintetében, amelyeket az alábbiakban határozunk meg:

- liberalizált kapcsolatrendszerben működő államok („rég” Európai Unió tagállamainak egy része és a Magyarországgal együtt csatlakozott EU tagállamok),
- átmeneti mentességet alkalmazó EU tagállamok;
- egyéb harmadik államok állampolgárai.

Tematikusan azt vizsgáljuk, hogy a 2004–2006 közti három évben a munkavállalási céllal Magyarországra érkezés és tartózkodás ezen személyi csoportok számára mely szegmensekben vált jogi értelemben könnyebbé; esetleg hol szigorodott. Megpróbálunk párhuzamokat keresni a jogszabályi változások és a statisztikák által kimutatható munkavállalási céllal történő beérkezés között, vagyis: indukált-e a belépést könnyítő jogszabályi változás tényleges, statisztikailag kimutatható növekedést egyes gazdasági ágakban, szakmákban. Érdekes aspektus, hogy a tényleges folyamatok gazdasági-politikai kommunikációja mennyiben árnyalja ezeket a trendeket. Ennek fényében kívánunk majd javaslatokat is megfogalmazni – globálisabb szinteken, és a legkonkrétabb jogszabályi rendelkezések szintjén is.

Végül, összegezzük a magyar munkaerőpiacra beáramló, illetve az onnan eláramló alkalmazottakra vonatkozó kulcsfontosságú információkkal rendelkező szakértőkkel készült mélyinterjúk során felszínre került tapasztalatokat, amelyek összegzett ízelítőt adnak a közgazdaság, a multinacionális cégvilág, a munkaerő-kölcsönzők, a tudomány és a szakszervezetek álláspontjából.

1. Jogszabályi változások

Ezen fejezet célja, hogy egyrészt bemutassa a referencia időszakban lezajlott jogszabályi változásokat, másrészt értékelő módon összegezze azokat. Konkrét javaslatok megfogalmazására a 2. fejezetben kerül sor.

1.1 Törvényi szint

Jelenleg törvényi szinten – nem érintve a kétoldalú megállapodásokat (Csóka 2001; Ónodi 2001) – négy törvény érinti a külföldiek magyarországi munkavállalását: Magyarországnak az Európai Unióhoz történő csatlakozásáról szóló 2004. évi XXX. törvény (CSSZ), Romániának és Bulgáriának az Európai Unióhoz történő csatlakozásáról szóló 2005. évi CVII. törvény, a Svájjal való kapcsolatot szabályozó 2006. évi CXXV. törvény⁷ és az 1991. évi IV. törvény (foglalkoztatási törvény, Ft.).

Ezek közül a két csatlakozási szerződés foglalkozik az Európai Gazdasági Térséget alkotó tagállamok (a továbbiakban EGT) között alkalmazásra kerülő átmeneti idővel, a Svájcot érintő törvény a Svájjal érvényes szabályrendszerrel, az Ft. pedig általános személyi hatállyal fekteti le az engedélyezés alapelveit és ad jogalapot az alacsonyabb szintű jogalkotásra. Anélkül, hogy megismételném a kérdéskör alapvetéseit (Gellérné – Szigeti 2005), hangsúlyozni kell, hogy a három nemzetközi megállapodást kihirdető törvény tartalmazza a személyi hatályuk alá tartozó állampolgárokra kötelezően alkalmazandó alapszabályokat. A CSSZ szabályait – átmeneti idő, 12 hónapos szabály, közösségi preferencia elve, családtagok jogai stb. – tehát alkalmazni kell. Ezen törvény alapján Magyarország tekintetében két szempontból van lehetőség megfontolásra: a viszonyosság és a védintézkedés kérdésében. A Svájcot érintő törvény esetében csak a viszonyosság esetében van mozgástér.

A magyar állampolgárok, mint az Európai Unió polgárai, Magyarország uniós csatlakozásával (2004. V. 1.) csak nagyon korlátozottan élvezhették a szabad munkaerőmozgásból származó előnyöket: kezdetben mindössze három tagállam liberalizálta munkaerőpiacát és kettő biztosított könnyítéseket. A potenciális munkavállalók helyzete 2006-ban érdemben megerősödött, hiszen az EGT 30 államából 22 már liberalizált munkaerő-piaci hozzáférési szabályokat alkalmazott, további 5 könnyített hozzáférést biztosít bizonyos szektorokban, és csak 3 tagállam – Ausztria, Németország és Liechtenstein –, valamint Svájc tartott meg restriktív, a saját munkaerőpiacot védő megközelítést. Magyarország minden esetben élt a viszonyosság lehetőségével, amelynek részleteit lásd az 1.2. alfejezetben.

2004 folyamán (Magyarország uniós csatlakozásakor) Magyarországnak csak korlátozott politikaformáló lehetősége volt a vele szemben a „régí” tagállamok és Svájc által alkalmazott átmeneti időkkel összefüggésben. A politikaformáló szerep a „régí” tagállamokat illet-

⁷ A jogszabályok pontos nevét terjedelmi korlátok miatt mellőzzük, csak a rövid címüket adjuk meg. Teljes címet lásd www.magyarokzlony.hu weboldalon.

te, Magyarország mozgástere ebben az esetben kimerült a viszonyosság alkalmazásának lehetőségében. Ezzel szemben 2006 folyamán, Románia és Bulgária csatlakozására készülve Magyarország volt a kezdeményező fél, vagyis eldönthette, hogy kíván-e élni az átmeneti korlátozás bevezetésével, vagyis kívánja-e alakítani a két tagállam állampolgáraival kapcsolatos migrációs folyamatokat. Magyarország nem liberalizálta a munkaerőpiacát a két új tagállammal szemben, csak részleges nyitást valósított meg, amelynek részleteit szintén lásd az 1.2. alfejezetben.

Az újonnan csatlakozott uniós tagállamok és Svájc közti viszony meglehetősen érdekesen alakult a munkaerő szabad áramlása szemszögéből. Egyrészt, 2004. május 1-jével nem sikerült az a célkitűzés, hogy a csatlakozással egyidőben váljanak felekké az új tagállamok az Európai Közösség és annak tagállamai, másrészt a Svájci Államszövetség közötti, a személyek szabad mozgásáról szóló 1999. június 21-ei megállapodásban (Gellérné 2006). Az ezen tagállamoknak a megállapodásban szerződő félként való részvételéről szóló jegyzőkönyv csak 2006. április 1-jén lépett hatályba, tehát majdnem két évig más viszonyrendszer uralkodott a régi (EU-15) tagállamok és Svájc, illetve az új tagállamok (EU-10) és Svájc között.

Másrészt, és ez kifejezetten Magyarországot érintette, a 2006. április 1-jei időpontra Magyarország nem ratifikálta törvénnyel a jelzett jegyzőkönyvet, ezért – noha a Megállapodásban való részvételről szóló jegyzőkönyv nemzetközi jogilag hatályba lépett – ennek ratifikált nemzetközi szerződés jogalapja Magyarországon nem volt, és így az abban foglalt kedvező szabályok alacsonyabb szintű jogszabályokban való átvételére nem volt jogalap. A 107/2006. (V.2.) Korm. rendelet beleillesztette az első viszonyossági Korm. rendeletbe – 93/2004. (IV.27.) –, hogy a Korm. rendelet „2–5. § rendelkezéseit alkalmazni kell annak az államnak az állampolgárára és az állampolgár hozzátartozójára, amely *nemzetközi szerződés alapján* az Európai Unió tagállamaival azonos megítélés alá esik, vagy amely állam az Európai Unióval nemzetközi szerződésben állapodott meg a munkaerő szabad áramlásáról”, és ezzel előkészítette a szabályok Svájcra való alkalmazhatóságát. Svájc azonban – a megfogalmazásból következően a nemzetközi szerződés ratifikálásáig – nem kerülhetett bele a Korm. rendelet alkalmazási körét megszabó államokat felsoroló 1. számú mellékletébe, így a kedvező szabályok sem kerülhettek alkalmazásra. A 2006. évi CXXV. törvény 2007. január 1-jén lépett hatályba, így Svájc is ettől az időponttól található meg az 1. számú mellékletben, vagyis a 12 hónapos szabály, a családtagok kedvező munkavállalását megállapító szabályok is ezen időponttól alkalmazandóak. Az időbeli problémán túl több olyan elem van, amely nem konzisztens, néhol nem tűnik jogilag megfelelőnek, amelyek nem a törvényi szinten jelennek meg, és amelyeket a megfelelő jogszabályhelyeknél (1.2. és 1.3. pontok) részletesen elemzek.

1.2. Végrehajtó Korm. rendeletek

Az 1.1. alfejezetben elemzett csatlakozási szerződéseket kihirdető törvények szellemiségében, az Ft. adta felhatalmazás alapján két Korm. rendelet került elfogadásra: a 93/2004. (IV. 27.)

Korm. rendelet a 2004-es csatlakozás tekintetében, és a 354/2006. (XII. 23.) Korm. rendelet Románia és Bulgária tekintetében.⁸ A 93/2004. (IV. 27.) Korm. rendelet implementálja a CSSZ szabályait, ennek megfelelően alapját képezi a viszonyossági rendszer alkalmazásának is. 1. számú melléklete tartalmazza az EGT tagállamok besorolását abból a szempontból, hogy – az általuk alkalmazott rezsimre válaszként – Magyarország viszonyossági alapon milyen kategóriákba sorolta be az ő állampolgárait. Ugyancsak a 93/2004. (IV. 27.) Korm. rendeletből olvasható ki, hogy Magyarország a svájci állampolgárokra is az általános, restriktív szabályokat alkalmazza. Ezt összegzi az alábbi táblázat:

1. táblázat
Munkavállalási korlátozások 2004.5.1-2006.12.31. között

<i>Kategóriák</i>	<i>2004.5.1.</i>	<i>2006.5.1. és 2006.12.31. között</i>
Nincs korlátozás	UK, IRL, SE	– UK, IRL, SE, FIN, GR, NL (2007.5.1.-től), ISL, PT, ES – IT (2007.11.) – MT, CY és a többi közép-kelet-európai tagállam
Könnyítésekkel érintett belépés	DK, NO	DK, NO, BE, FR, LUX
Általános restriktív szabályok érvényesülnek	AT, DE, IT, LIE, BE, FR, LUX, FIN, GR, NL, ISL, PT, ES	AT, DE, LIE 2007.1.1.: CH

Forrás: http://ec.europa.eu/employment_social/free_movement/enlargement_en.htm

Az országneveket az Unióban elfogadott rövidítés szerint használom, a táblázat áttekinthetősége érdekében: UK: Egyesült Királyság, IRL: Írország, SE: Svédország, FIN: Finnország, GR: Görögország, NL: Hollandia, ISL: Izland, PT: Portugália, ES: Spanyolország, IT: Olaszország, MT: Málta, CY: Ciprus, DK: Dánia, NO: Norvégia, BE: Belgium, FR: Franciaország, LUX: Luxemburg, AT: Ausztria, DE: Németország, LIE: Liechtenstein, CH: Svájc.

A 354/2006 (XII. 23.) Korm. rendelet foglalkozik a román és bolgár állampolgárok (és családtagjaik) munkavállalásával. A csatlakozási szerződés alapszabályainak megismétlésén túl a jogszabály számottevő többlet-elemmel is rendelkezik, Magyarország ui. élt migrációs politikaformáló lehetőségével, és bizonyos könnyítéseket adott e két tagállam állampolgárainak a magyar munkaerőpiacon. 219 szakma tekintetében a hatóságok egyszerűbb eljárásban adják ki az engedélyt. Az engedély szükségessége tehát továbbra is fennáll ezen szakmák tekintetében, de a kérelmet a munkaerő-piaci helyzet vizsgálata nélkül kell elbírálni, ami jelentős könnyítésnek tekinthető.

A 219 szakma meghatározásának alapját a Foglalkoztatási Hivatal 2006. évre vonatkozó munkaerő-piaci előrejelzése adta, amely egyértelműen alátámasztotta a vállalatok külföldi munkaerő iránti növekvő keresletét (Munka... 2006). Kiemelendő, hogy 8040 vállalkozás által adott válaszok alapján összesítették a kérdőíveket, a megkérdezett gazdasági szerve-

⁸ A Magyar Köztársaság által az Európai Unióhoz történő csatlakozást követően alkalmazandó munkaerő-piaci viszonyosság és védintézkedés szabályairól szóló 93/2004. (IV. 27.) Korm. rendelet. A Bolgár Köztársaságnak és Romániának az Európai Unióhoz történő csatlakozását követően a Magyar Köztársaság által alkalmazandó, a munkavállalók szabad áramlására vonatkozó átmeneti szabályokról szóló 354/2006. (XII. 23.) Korm. rendelet. A 355/2007. (XII. 23.) Korm. rendelet 2008. 01. 01.-ével hatályon kívül helyezte a két Korm. rendeletet.

zeteknél foglalkoztatottak létszáma összességében meghaladta a 730 ezer főt, amely az alkalmazásban lévők egynegyedét, míg a nemzetgazdaságban foglalkoztatottak megközelítőleg 20%-át reprezentálta (Munka... 2006. 3.). A prognózis külön fejezetben elemzi a magyar gazdaságban a munkaerőhelyzetet. A fejezet egyértelmű megállapítása, hogy a magyar munkaerőpiacon tartós munkaerő-hiány van, ami a nemzetgazdaság egészére vetítve 30–35 ezresre tehető (Munka... 2006. 103.). A prognózis gazdasági ágak szerint is jelzi a hiányt regisztráló legmeghatározóbb területeket: élelmiszeripar, feldolgozóipar, építőipar, egészségügy, textil-, ruházati és bőrgyártás, gépgyártás. Megadja továbbá a kiemelt hiány-munkaköröket is (Munka... 2006. 108–109.) Ha ezeket összevetjük a 219 szakmával, jól érzékelhető az egymásra épülés: a felsorolás nagy része a prognózis által előrejelzett körből, azon belül is a szakképzettséget igénylő szakmák közül kerül ki. Vannak persze olyan szakmák is a listán, amelyekre nyilván nem lesz kereslet (filozófus, nyelvész, irodalomtörténész stb.), és olyanok is, amelyek nem szerepelnek a prognózisban, de kiemelt keresletű területnek tekinthetők, ilyenek pl. a háztartási alkalmazottak.

E helyütt érdemes utalni arra, hogy globális verseny alakult ki a munkavállalókért a nemzetközi munkaerőpiacon. Nálunk nagyobb, eleve több migránst foglalkoztató államok (USA, Kanada, Németország, Egyesült Királyság) permanensen (néha agresszívan) politikaformálóként vannak jelen az immigrációs piacon.⁹ Ahogy ezt másutt (Gellérné 2007) a román-bolgár kérdéssel kapcsolatban részletesen kifejtem, Magyarország egyáltalán nem lépett be a migráns munkavállalókért folyó nemzetközi versenybe, ráadásul a Magyarország a különböző prognózisok által mért hiányszakmák (egészségügyi és szociális szakmák, háztartási segédmunka, mezőgazdaság, élelmiszeripar stb.) átfedésben vannak a nemzetközi munkaerőpiac hiányszakmaival, ami tovább nehezíti vonzerőnk érvényesülését. Messzire mutató adalék a témához, hogy az Európai Unió közleményei¹⁰ az illegális munkavégzéssel érintett fő területekként is – hasonlóan a magyarországi OMMF ellenőrzései során jelzett megállapításaihoz – az építőipart, a vendéglátást, illetve a textilipart és a háztartási szolgáltatásokat nevezi meg. Vagyis: a magyar helyzet nagyban követi a nemzetközi trendeket, anélkül azonban, hogy megpróbálna valamilyen formáló erőt kifejteni a passzív szemlélődésen (ezáltal főként kibocsátói szerepkörben maradáson) kívül.

1.3. A külföldiek foglalkoztatásának alappillére: a 8/1999. (XI. 10.) SZCSM rendelet

Az Ft. 7. § (1) bekezdése szerint „Külföldi Magyarországon a (2) bekezdésben, valamint a foglalkoztatáspolitikai és munkaügyi miniszter által meghatározott kivétellel csak engedély alapján végezhet munkát. Az engedély alapján végezhető munka esetében, a foglalkoztatásra irányuló jogviszony létesítéséhez szükséges szerződés csak az engedély beszerzését követően

⁹ Gellérné (2007) 218.

¹⁰ Communication of the Commission on Undeclared Work (COM (1998) 0219) 5. és A Bizottság közleménye a harmadik országok állampolgárainak illegális bevándorlása elleni küzdelem politikai prioritásairól (COM (2006) 0402 végleges).

köthető meg.” Továbbá, ugyanezen paragrafus (3) bekezdése szerint „Az (1) bekezdés szerinti kivételeket és az engedélyezés részletes szabályait a foglalkoztatáspolitikai és munkaügyi miniszter rendeletben állapítja meg.” Az Flt. szerint tehát a miniszter joga, hogy a külföldiek magyarországi munkavégzésének szabályait meghatározza. A vonatkozó jogszabály a 8/1999. (XI. 10.) SZCSM rendelet (a továbbiakban: Rendelet).

A fentiekben elemzett két viszonyosság Korm. rendelet speciális rendelkezéseket tartalmaz a korm. rendeletek és a Rendelet viszonyáról. A 93/2004. (IV. 27.) Korm. rendelet 8.§-a szerint: „Az e rendelet által nem szabályozott kérdésekben az Flt., valamint a külföldiek magyarországi foglalkoztatásának engedélyezéséről szóló 8/1999. (XI. 10.) SzCsM rendelet szabályait megfelelően alkalmazni kell.” A 354/2006. (XII. 23.) Korm. rendelet más utalást tartalmaz (1.§ (3) b): „Ezt a rendeletet nem kell alkalmazni annak a személynek a foglalkoztatására, ... b) akire nézve az (1) bekezdésben meghatározott személyek magyarországi foglalkoztatásának engedélyezéséről rendelkező, az Flt. végrehajtására kiadott jogszabály e rendeletben foglaltaknál kedvezőbb szabályokat állapít meg”. Meg kell jegyeznünk, hogy pontosnak az utóbbi rendelkezés tekintendő, mert egyértelműen utal arra, hogy amennyiben az általános engedélyezési szabályok esetleg kedvezőbbek, mint a Korm. rendelet szabályai, akkor a Korm. rendelet előírása szerint azt kell alkalmazni (hiába van a kedvezőbb szabály alacsonyabb szintű jogforrásban). A 93/2004. (IV. 27.) Korm. rendelet szövege, miszerint a Korm. rendelettel nem érintett kérdésekben kell az alacsonyabb szintű jogforrást alkalmazni, nem tekinthető pontosnak. Vegyük pl. egy dán állampolgár esetét, aki 3 napig szeretne oktatni Magyarországon (ez engedélymentes a Rendelet szerint). A korm. rendelet szerint a dán állampolgárok engedély alapján foglalkoztathatóak Magyarországon, amely engedélyt a munkaerő-piaci helyzet vizsgálata nélkül kell kiadni. Ez általános, korm. rendeletben lefektetett szabály. Akkor alkalmazható a Rendelet, ha a Korm. rendelet nem szabályozza a foglalkoztathatóság kérdését. Álláspontom szerint viszont szabályozza, hiszen megadja, hogy dán állampolgárok általában engedéllyel foglalkoztathatóak csak Magyarországon. Hiába engedélymentes a foglalkoztatás a Rendelet szerint, a Rendelet szabályait ezért nem alkalmazhatjuk a dán állampolgárra. Ha ui. alkalmazzuk, egy alacsonyabb szintű jogforrást alkalmazunk egy magasabb szintű helyett. Így viszont, ha nem alkalmazzuk, sértjük a közösségi preferencia elvét, mert egy kínai állampolgár oktatónak ebben a tényállásban nem kellene engedély.

A jelenleg hatályos foglalkoztatási Rendelet 1999-ben került elfogadásra.¹¹ A referencia időszakban háromszor módosította az illetékes szakminisztérium (21/2004. (IV. 28.) FMM rendelet; 12/2005. (VII. 29.) FMM rendelet; 5/2006. (V. 12.) FMM rendelet). Ezek közül két módosítás összefüggött az Európai Unió bővítésével is, elsőként Magyarországnak az Európai Unióhoz történő csatlakozásával (2004. V. 1.), másrészt a szabad munkaerőmozgás korlátozására nyitva álló első szakasz lejártával (2006. V. 1.).

¹¹ A külföldiek magyarországi munkavállalásának engedélyezéséről szóló 7/1991. (X. 17.) MüM rendelet helyezte hatályon kívül.

Előjáróban érdemes elmondani, hogy a Rendelet Magyarországnak az Európai Unióhoz történő csatlakozásáig egyértelműen a magyar engedélyezési rendszer „szíve” volt, hiszen a nem ezen rendelet alapján munkát vállalók száma marginálisnak volt tekinthető. A 2004-es csatlakozás és ezáltal a szlovák munkavállalók engedélymentessége némileg érintette a Rendelet alkalmazási körét – kikerültek a szlovák állampolgárok –, azonban a jogszabályi „fontossági sorrendet” nem módosította. A Rendelet alapján munkát vállalók száma még mindig jóval meghaladta a nem ezen jogalapon munkát vállalók számát. Vélelmezhető volt, hogy a Román és Bolgár Köztársaságnak az Európai Unióhoz való csatlakozásával esetleg változik a helyzet, de mivel a magyar kormány döntése szerint ezek az uniós polgárok átmeneti szabályozás szerint léphetnek a magyar munkaerőpiacra, ami továbbra is a Rendelet szabályai szerint értelmezendő, elmondhatjuk, hogy a Rendelet továbbra is mérföldköve a magyar munkavállalási engedélyezési jognak. Ebben akkor fog változás beállni, amikor a román állampolgárok foglalkoztatása is engedélymentessé vagy regisztráció-kötelessé válik. Amikor ez következik, a Rendelet alkalmazási köre alapvetően fog leszűkülni (főleg az ukrán és egyéb ázsiai munkavállalók foglalkoztatásának engedélyezésére fog korlátozódni).

Az alábbiakban arra keressük a választ, hogy a 2004–2006 között beálló jogszabályi változások milyen migrációs politikai irányultságra utalnak a munkavállalási engedélyezési jogban, a nyitást vagy a restriktív irányzatot erősítik-e.

1.3.1. A jogszabályban beállt változások

A Rendelet 2004-es verziójának a 2007. január 1-jén hatályos Rendelettel való összehasonlítása kapcsán két kérdésre összpontosítunk kiemelten. Egyrészt, hogy a jogszabályi változások milyen irányultságúak, illetve hogy a változások közül melyek azok, amelyek „önálló” magyar kezdeményezésnek tekinthetőek, és melyek azok, amelyek valamilyen módon nemzetközi kötelezettségvállalással vannak összhangban. Utóbbiak nem képviselnek akkora arányú hozzáadott-értéket vizsgálódásunk szempontjából, mint előbbiek, hiszen inkább sorolhatóak a mechanikus jogszabályalkotás körébe. Számunkra igazán érdekesek a nemzetközi kötelezettségvállalással nem érintett területek. Magyar érdekeket érvényesítő kormányzati szintű migrációs politikai lépésekre itt kerülhetett sor.

Nem érezzük szükségét a külföldiek foglalkoztatása engedélyezését leíró általános szabályok ismertetésének (Kiss 2002; Somodi 2004; Mézes 2006), csak a módosulásokra koncentrálnak. Elsőként a jogszabály paragrafusainak sorrendjében haladunk, összefoglaló megjegyzéseinket az 1.4. alfejezetben tesszük meg.

1) *Kiközvetíthető munkaerő fogalma* (3.§ (1) b): míg az uniós csatlakozás előtti szövegben az egyéni engedély kiadásának alapját képező kiközvetíthető munkaerő hiánya fogalom körébe csak a magyar állampolgárok tartoztak, ez 2004. május 1-jével kiegészült azokkal az uniós polgárokkal, akik álláskeresőnek minősülnek. A csatlakozás óta tehát csak akkor foglalkoztatható egy harmadik államokbeli külföldi Magyarországon, ha nincsen magyar vagy

uniós polgár megfelelő jelölt. Ez a szabály összhangban van a Csatlakozási Szerződésben foglalt közösségi preferencia elével (Gellérné – Szigeti 2005. 39).

2) *Érvényes munkaerőigény* (3.§ (2) a): az érvényes munkaerő feltétele sokáig az volt, hogy a foglalkoztató a külföldi foglalkoztatására vonatkozó igényét a foglalkoztatást megelőzően legalább 30 nappal korábban jelentse be. Ez a határidő 15 napra rövidült a Rendelet 2006-os módosításával, elősegítve a rugalmasabb igényelbírálást.

3) *Mezőgazdasági szezonális munkavállalási engedély* (5/A.§): a mezőgazdasági szezonális munkavállalási engedély új intézménye az uniós csatlakozással egyidőben került bevezetésre. A jogintézmény célja, hogy elősegítse a mezőgazdaságban (növénytermesztés, állattenyésztés, halászat) a szezonális foglalkoztatást, azáltal, hogy a külföldiekre vonatkozó általános engedélyezési szabályokhoz képest kedvezőbb szabályokat fogalmaz meg. A szabályozás megtartja a munkaerő-piaci helyzet vizsgálatának szükségességét, de több ponton kedvezményeket tartalmaz. Egyrészt abban, hogy az engedély kiadásához nem kell vizsgálni az alkalmazási feltételeknek való megfelelést, a kérelem kötelező elutasításának okai szűkebb körben vannak lefektetve (nem kizáró ok pl. az országos átlagos személyi alapbérnél lényegesen alacsonyabb személyi alapbér megjelölése, a két ország között viszonyosság fennállása). A szezonális foglalkoztatás munkaerő-kölcsönzés keretében is engedélyezhető, ha a munkaerő-kölcsönző cég szerepel a munkaügyi központ nyilvántartásában.

4) *Egyéni engedély a munkaerőpiac vizsgálata nélkül:*

1. A külföldi tulajdonban lévő gazdasági társaság létszámának bizonyos százaléka erejéig (6.§ (1) c): a korábbi szabályozás szerint ez 2% volt, a 2006-os módosítás felemelte a maximálisan így foglalkoztatható külföldiek számát 5%-ra.
2. A házastársak (és özvegyek) munkavállalása (6.§ (1) h) és 7.§ (1) p): korábban a magyar állampolgárok és az egyébként privilegizált csoportokba tartozók (Flt. 7.§ (2) bekezdés) házastársai (és özvegyei) 1 év magyarországi együttélés után kaphattak munkavállalási engedélyt a munkaerőpiac vizsgálata nélkül (addig az általános szabályok szerint).¹² A 2004-es módosítással a magyar állampolgárok házastársai kikerültek ebből a körből, és átkerültek egy sokkal kedvezőbb kategóriába. A 7.§ (1) p) pont szerint a magyar állampolgár külföldi házastársának nincs szüksége engedélyre, özvegyének pedig akkor nincs, ha az elhunyt házastárssal annak halála előtt legalább 1 évig együtt élt.

A házastársak munkavállalása bonyolult kérdés. Együtt kell olvasni a pontos foglalkoztatási keret meghatározásához az Flt., a viszonyosági kormányrendeletek és a Rendelet fenti szabályait. Mivel az európai közösségi jog szerint minden uniós polgár saját jogán vállalhat munkát, a házastársi jogok gyakorlását szabályozó külön normák alkalmazásá-

¹² Azok a hozzátartozók pedig, akik nem a privilegizált csoportba tartozók (pl. 1 éve Magyarországon élő és foglalkoztatott kínai állampolgár) hozzátartozói, a 6.§ (1) g) pontja szerint minősülnek: külföldi legalább nyolc év foglalkoztatása alatt vele legalább öt évig együttélő közeli hozzátartozója kaphat engedélyt a munkaerőpiaci állapotok vizsgálata nélkül.

ra elvileg annak a személynek lehet szüksége, aki nem kedvezményezett uniós polgár. *Eszerint a „házastárs” definícióhoz kapcsolódó fenti kedvezményekre csak azok szorulnak, akik nem EGT állampolgárok.*¹³ Ha azonban a nem EGT állampolgár házastárs az Ft. vagy a Csatlakozási Szerződés szabályait implementáló viszonyossági korm. rendelet alapján engedélymentesen jogosult munkavállalásra,¹⁴ az elsőbbséget élvez ezen Rendelettel szemben, és nem a fenti rendelkezés, hanem a 7.§ (1) a) pontja kerül alkalmazásra, miszerint nemzetközi szerződés alapján nincs szüksége az érintettnek engedélyre. Így tkp. a (rendszerszerű megközelítésből fakadóan eleve nem EGT vagy svájci állampolgár) házastársak tekintetében meg lehet különböztetni az alábbi tényállásokat:

- uniós polgár olyan házastársa, akire nem vonatkozik kedvező szabály az Ft. és a viszonyosság korm. rendelet alapján: rá a 6.§ (1) h) pontja vonatkozik, egyéni engedélyt kérhet a munkaerőpiac vizsgálata nélkül 1 év együttélést követően;
- uniós polgár olyan házastársának, akire vonatkozik kedvező szabály (7.§ (1) a) pont szerint) nincs szüksége engedélyre, rögtön munkát vállalhat;
- nem uniós polgár házastársa, rá a 6.§ (1) g) pontja vonatkozik, 5 év együttélést megelőzően az általános engedélyezési szabályok szerint, ezt követően a munkaerőpiac vizsgálata nélkül kaphat engedélyt.

Visszatérve a magyar állampolgárok házastársát érintő 2004-es változásra, annak kiváltó oka a fenti második francia bekezdés szerinti eset alkalmazása volt (miszerint a Csatlakozási Szerződés az uniós polgárok házastársainak kedvezményeket biztosít). Ennek következtében ui. egy Magyarországon foglalkoztatott brit állampolgár kínai házastársa rögtön munkát vállalhat, és így kedvezőbb helyzetbe kerülhetett volna, mint egy magyar állampolgár kínai házastársa, akire maradt volna az 1 éves várakozási idő és engedély szükségessége. A szabály tehát azt célozta, hogy a magyar állampolgárok házastársai ugyanolyan helyzetbe kerüljenek, mint az uniós polgárok kedvezményekkel érintett házastársai (fordított diszkrimináció megelőzésének célkitűzése).

Még egy gondolat engedjék meg a svájci állampolgárok ügyében. A 93/2004. (IV.27.) Korm. rendelet 4.§-a szerint „4. § (1) Nincs szükség engedélyre a [jogosított uniós vagy svájci polgár] állampolgár házastársa, valamint az általuk eltartott vagy 21 évnél fiatalabb egyenesági lemenő rokonaik magyarországi foglalkoztatásához, ... b) ha – a (2) bekezdésben foglalt kivétellel – a csatlakozás időpontját követő időponttól kezdődően, az állampolgárral együtt legalább 18 hónapja jogszerűen élnek Magyarorszá-

¹³ Ebből a szempontból tehát a Rendelet pontatlan, amikor is a 17.§ h) pontjában közeli hozzátartozóként a külföldi házastársát adja meg, a 17.§ a) pontjában pedig külföldiként a nem magyar állampolgárokat jelzi. Így egy EGT állampolgár is tartozhat a közeli hozzátartozó fogalomba a 6.§ (1) g) pontja szerint, miközben valójában – a felettes normák alapján – ez kizárt, és EGT állampolgár házastárs csak a 6.§ (1) h) pontjának hatálya alá tartozhat. Az Ft. 59.§ (4) b) pontja sem utal erre a fontos tényre.

¹⁴ A 18 hónapos szabály alkalmazásával.

gon. (2) Az (1) bekezdés *b*) pontjában meghatározott esetben nincs szükség 18 hónap magyarországi tartózkodásra a csatlakozás időpontját követő harmadik évtől, azaz 2006. május 1-jétől kezdődően”. Ennek feltétele, hogy az állampolgár 12 hónapon át jogszerűen dolgozott Magyarországon. Vagyis a rendelkezés azt akarja mondani, hogy ha egy uniós vagy svájci állampolgár 12 hónapig jogszerűen dolgozik, házastársa ezen 12 hónap végén válik jogosulttá a munkaerőpiacra lépésre. A Csatlakozási Szerződés X. melléklet 8. pontjának második francia bekezdése szerinti harmadik év tehát a svájci állampolgárok házastársaira és gyermekeire is irányadónak van kimondva. Ez nincs összhangban a rájuk vonatkozó megállapodás 3. cikkének (5) bekezdésével, amely szerint bármikor beléphetnek a munkaerőpiacra. A probléma az, hogy az ő jogaik nem köthetők a házastárs svájci állampolgár 12 hónapos munkavállalásához, vagyis a rájuk alkalmazott konstrukció az európai közösségi jog általános elveinek és nem a CSSZ konstrukciójának felel meg.¹⁵

3. Egyéb változó kategóriák: a 2004-es verzió még tartalmazta *a magyar igazolvánnyal történő munkavállalás* lehetőségét, és annak maximumát 90 napban határozta meg (6.§ (1) l) pont) (Gyulavári 2002). Kutatások foglalkoztak azzal, hogy megbecsüljék, vajon a magyar igazolvánnyal megtestesülő lehetőség mennyiben (volt) alkalmas arra, hogy gerjessze a munkaerő-piaci kínálatot. Hárs (2002) kérdőíves vizsgálatára alapozott megállapítása szerint „a valós munkavállalási szándékkal érkezők 226 ezren lehetnek, ami a 15–64 éves magyar foglalkoztatottak 6 százalékának veszelhető a munkahelyét” (Hárs 2002). Illetve: „A teljes foglalkoztatott állományra vetítve a növekedés 6 százalék” (Hárs 2002). A magyar igazolvánnyal való foglalkoztatás a Rendelet 2005-ös módosításával kikerült a szövegből, tehát csak korlátozottan lehetséges lemérni a rendelkezés valós hatásait, mindenesetre elmondható, hogy a 200 ezret meghaladó mértékű munkavállalási célzatú bevándorlás nem valósult meg. Jogilag talán elmondható, hogy „részben helyette” viszont bekerült egy olyan kategória, amely részben – szűkebb alkalmazási körrel – kiváltotta ezt a lehetőséget. Beiktatásra került ui. a 7.§ (1) q) pontként, a nincs szükség engedélyre kategóriák közé, hogy *alkalmi munkavállalói könyvvel* a külföldi évi legfeljebb 60 napig mezőgazdasági idénymunkára engedélymentesen foglalkoztatható.¹⁶ (A statisztikai adatok szerint 2005-ben 2236 szlovák, román és ukrán állampolgár élt az AM könyv adta lehetőséggel (1441 volt szlovák, így csak 783 román és ukrán állampolgár), ami alacsony nagyságrendnek tekinthető. Utalok arra, hogy a kiváltott,

¹⁵ Az Ft. (7.§ (2) b) pont) az EGT hozzátartozónál kiemeli, hogy „tartózkodásra jogosult” hozzátartozóról van szó. A tartózkodási jogosultság megjelenik a 2006. évi CXXV. törvénnyel kihirdetett megállapodásban is, de az a Korm. rendeletnek nem jogalapja. Így konfúz a rendszer, hogy azon személyek esetében, akik nem tartoznak az Ft. hatálya alá – vagyis a svájci állampolgárok hozzátartozói esetében – az ügyintéző honnan fogja tudni, vajon az érintett léphetne-e úgy a munkaerőpiacra, hogy jogszabályi feltételként nem jogosult tartózkodásra.

¹⁶ Ennek pendantja megtalálható az alkalmi munkavállalói könyvvel történő foglalkoztatásról és az ahhoz kapcsolódó közterhek egyszerűsített befizetéséről szóló 1997. évi LXXIV. törvény 1.§ (2) e) és 2/B.§ (2) bekezdésében.

de nem érvényesített AM könyvek száma meghaladta a 9 ezret, 7 ezer könyv további sorsa azonban ismeretlen.¹⁷

4. A munkaerőpiac vizsgálata nélkül kiadásra kerülő engedélyek köre négy kategóriával bővült 2004–2006 között, két nemzetközi vonatkozású ponttal (diplomáciai képviselet nem hivatalos állományába tartozó személy, illetve a NATO állományba tartozó személy közeli hozzátartozója). Másrészt (6.§ (1) m) és n) pontok), a nyilvántartott filmgyártó vállalkozás által alkalmazott külföldinek és a betanító képzésen legfeljebb három hónapra résztvevőnek kérhető ilyen engedély (2005). A *filmgyártással kapcsolatosan* érdemes megjegyezni, hogy ez egy jó példája annak, hogyan lehet szabályozási eszközökkel segíteni egy adott ipari szegmenset.¹⁸ Mint ismert, Magyarországon – a kedvezményes áfa szabályok miatt – több nemzetközi film is készült már koprodukcióban, és 2007 nyarán megnyitotta kapuit Etyekwood, Európa legmodernebb filmstúdió-komplexuma.¹⁹

5) Az engedélymentes foglalkoztatás esetei 2004–2006 között szolidan bővültek, négy esetkörrel (7.§ (1) o)-r) pontok). Ezek közül – az előző pontban – már szóltunk a magyar állampolgárral együtt élő házastársról (fent, 7.§ (1) p) pont) és az AM könyvvel történő foglalkoztatásról (7.§ (1) q) pont). A fennmaradó két tényállás közül az egyik a Leonardo da Vinci program keretében szakmai gyakorlaton résztvevők foglalkoztatása (nemzetközi indíttatású 2004-es módosítás), illetve az ennél sokkal fontosabb, de szintén nemzetközi kötelezettséggel összefüggő (2006-os) változtatás, az európai közösségi jogból folyó, a szolgáltatásnyújtás szabadságával összefüggő liberalizáció (7.§ (1) r) pont). Utóbbi az engedélyeztetési jog egyik jelenlegi legkiemeltebb pontja, ezért erről szólunk részletesebben.

1.3.2. A szolgáltatásnyújtás szabadságával összefüggő liberalizáció (EK jog)

A munkaerő-kölcsönzés témakörével minden szempontból érdemes kiemelten foglalkozni. Egyrészt, a hazai gyakorlatban a kihasználtsága egyre erőteljesebb, évről-évre növekszik az ilyen vállalkozások és a velük kapcsolatban álló foglalkoztatók és munkavállalók száma.²⁰ Másrészt, jó példája e terület annak – az alkalmi munkavállalói könyvvel történő foglalkoztatás mellett –, hogy a rugalmas foglalkoztatási formák hogyan nyernek egyre markánsabb teret a munkaerőpiacon. A rugalmas foglalkoztatás előnye, hogy sok jogviszony egyáltalán nem is jönne létre legálisan ezek nélkül a formák nélkül. Az ellenőrzések és jogi vizsgálatok azonban

¹⁷ http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=stat_osszefogl_alkalmi_munkvall_konyv_felhasz (2007.06.01.) 11–12. táblázat.

¹⁸ 2004. április 1-jén lépett hatályba a mozgóképről szóló 2004. évi II. törvény, amely tág teret nyit a külföldi vállalkozások által kezdeményezett, koprodukciós filmalkotások Magyarországon történő kivitelezéséhez. A filmgyártásban közreműködő, speciális szakértelemmel és gyakorlattal rendelkező külföldi stáb tagjainak munkavégzése a magyar munkaerőpiac működését valószínűleg nem zavarja.

¹⁹ Horizont magazin, 2007 május, 14. o. www.horizontonline.hu (2007.06.01.)

²⁰ http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=stat_osszefogl_munkaero-kolcson_tevekeny (2007.06.01.) és Source: Állami Foglalkoztatási Szolgálat, Összefoglaló a 2007. évben felhasznált alkalmi munkavállalói könyvekről, http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=stat_osszefogl_alkalmi_munkvall_konyv_felhasz Táblázat 15-16.

azt is mutatják,²¹ hogy a növekvő kihasználtság oka nem feltétlenül abban rejlik, hogy a rugalmassággal a munkáltató és a munkavállaló együttesen orvosolja a munkaerőpiac kínálati-keresleti egyensúlyi problémáját. A növekedés oka leginkább, hogy ezáltal jóval kisebb költségráfordítással lehet munkavállalót alkalmazni, ami más jellegű egyensúlytalanságokhoz vezet (munkavállaló kiszolgáltatottsága, csökkentett bér és társadalombiztosítási védelem stb), ami viszont a külföldi munkavállalók számára sem előnyös. A munkaerő-kölcsönzés kihasználtságának erősödése nagyban köszönhető a jogi változásoknak is, amelynek előnyeiről az interjú-alanyok is kifejezetten szólnak (lásd alább).

A jog szintjén emlékeztetnünk kell arra, hogy a rendelet 2004-es verziója kifejezetten nem engedte meg sem a kirendelést, sem a munkaerő-kölcsönzést a külföldiek magyarországi foglalkoztatásának lehetőségei között.²² Ezen tilalmakat a 4.§ (1) bekezdésének e) és f) pontjai jelenleg is tartalmazzák (kérelem kötelező elutasításának esetei).²³ A főszabálynak tehát jelenleg is a tilalom tekinthető. Ezen a megközelítésen az első rést a mezőgazdasági szezonális munkavállalási engedélyre vonatkozó szabályozás vágta, amely szerint a szezonális foglalkoztatás munkaerő-kölcsönzés keretében is engedélyezhető, ha a munkaerő kölcsönző szerepel a munkaügyi központ nyilvántartásában (ha nem szerepel a nyilvántartásban, kötelező a kérelem elutasítása). A másik rést pedig a – kissé megkésett – 2006-os módosítás vágta, implementálva a munkavállalók kiküldetéséről szolgáltatásnyújtás esetén szóló 96/71/EK irányelvet, illetve az Európai Bíróság jogeseteinek konklúzióját.²⁴

A rendelkezés szerint, amennyiben a külföldi (nem magyar állampolgár) az EGT vagy Svájc területén bejegyzett vállalkozással áll munkaviszonyban, és őt e vállalkozás szolgáltatás teljesítése érdekében kiküldi vagy kirendeli Magyarországra, illetve ha a vállalkozás munkaerő-kölcsönzőként küldi magyarországi foglalkoztatóhoz, nincs szükség munkavállalási engedélyre. Meg kell felelni a részletszabályoknak minden esetben (utasítási jog gyakorlása, illetve tulajdonosi kapcsolat, német-osztrák viszonyosság), összhangban a vonatkozó 96/71/EK irányelvvel. A magyar implementáció ezen a szinten minden szempontból megfelel az európai közösségi jognak.

Ha együttesen tekintünk ezekre a rendelkezésekre, akkor viszont két olyan megállapítást tehetünk, amely nem egyértelműen magyarázható meg:

- A 7.§ (1) r) pont alapján az EGT vagy Svájc területén bejegyzett munkaerő-kölcsönző vállalkozásoknak megadta a lehetőséget a Rendelet, hogy úgy küldjék ki magyar foglalkoztatóhoz a munkavállalókat, hogy azoknak nincsen szükségük engedélyre. Ebből a szempontból jogilag vitatható a mezőgazdasági szezonális munkavállalási engedélyezés egész rendszere. Ott ui. Magyarországon nyilvántartott munka-

²¹ Állami Foglalkoztatási Szolgálat, Összefoglaló a 2007. évben felhasznált Alkalmi Munkavállalói Könyvekről, Budapest, FSZH. 4-5. www.afsz.hu statisztika/am könyv .

²² Utalni szükséges arra, hogy ez már 2004. május 1-jén sem volt összhangban az európai közösségi joggal, amely szerint ettől az időponttól biztosítani kellett volna az engedély-mentességet vö.: Tóth (2005); Kertész – Lukács (2003).

²³ Vö.: Kiss (2002) 42. kritikáját a szöveg ambiguitása tekintetében.

²⁴ Lásd az irányelvről bővebben: Bankó (2002).

erő-kölcsönzőről van szó, és ennek a feltételnek az EGT vagy svájci vállalkozások feltehetőleg nem felelnek meg, így elvileg az 5/A.§ szerinti tevékenységet nem folytathat (illetve vannak időbeli korlátozások is). Van tehát két olyan rendelkezés a Rendeletben, amelyek közti viszony nincs lefektetve. Ebből komoly problémák származhatnak, ha ui. egy munkaerő-kölcsönző a 7.§ (1) r) pontjára alapozva nem kér engedélyt a külföldi munkavállaló számára, nem lehet biztos benne, hogy nem bünteti meg a magyar ellenőrző hatóság, arra hivatkozva, hogy az 5/A.§ hatálya alá tartozik a tényállás, és kellett volna engedélyt kérelmezni.

- *Igazán problematikusnak azonban a Magyarországon bejegyzett munkaerő-kölcsönző vállalkozások helyzete tekintendő.* A jogszabály szövege szerint „az Európai Gazdasági Térségről szóló egyezményhez csatlakozott államban, illetve az Európai Közösséggel és tagállamaival kötött, a szolgáltatások szabad áramlásáról szóló megállapodásban részes, de az Európai Gazdasági Térségről szóló egyezményhez nem csatlakozott államban van bejegyezve” a szolgáltatásnyújtással kedvezményezett vállalkozás. Az Ft. 59.§ szerint nem derül ki, hogy ebbe bele kell-e érteni a Magyarországon bejegyzett vállalkozást (lásd Ft. 59.§). A Rendelet 17.§ (1) g) és i) pontjának együttes olvasata azonban egyértelműen kimondja, hogy olyan vállalkozásról van szó ebben az esetben, amely „Magyarország államterületén kívüli székhellyel” rendelkezik.

A Rendelet szolgáltatás nyújtásra vonatkozó liberális szabályrendszere tehát csak akkor lép életbe, ha a vállalkozás székhelye nem Magyarországon van, vagyis a magyarországi székhelyű munkaerő-kölcsönző vállalkozások a 7.§ (1) r) pontja szerinti kedvezményel nem élhetnek. Természetesen nincsen határátlépő elem (mind az igénybevevő, mind a nyújtó cég Magyarországon van), ezért nem muszáj kedvező szabályt alkotni. Látni kell azonban, hogy magyar vállalkozásokat fordított diszkrimináció éri. A magyar jog tehát versenyhátrányba helyezi őket, megengedve pl. egy Romániában honos cégnek, hogy román állampolgárokat küldjön Magyarországra munkavállalási engedély szükségessége nélkül a szolgáltatásnyújtás szabadságára hivatkozva, de kizárja, hogy egy magyarországi székhelyű cég tegye ugyanezt. Egy Magyarországon honos vállalkozásnak tehát először jogszerűen be kell hoznia a román állampolgár munkavállalót (ami legtöbb esetben költséget jelent, mert engedély-köteles eljárás), és csak azt követően kölcsönözheti ki őket Magyarországon. Nem beszélve a munkaerő-kölcsönző cégek alapítására vonatkozó szigorú szabályokról. Nem meglepő, ha erre egy vállalkozás reakciója az lesz, hogy tevékenységének székhelyét a magyar államhatáron kívülre helyezi, amivel egyrészt elkerülheti a szigorú magyar alapítási szabályokat, másrészt elkerülheti a munkavállalási engedélyezési eljárás időben és anyagilag is megterhelő rendszerét. Kétséges, hogy ez a jogszabályi megoldás bármilyen céllal magyarázható lenne.

1.3.3. Néhány szó a statisztikákról

Több kiváló tanulmány is foglalkozik a Magyarországon foglalkoztatott külföldi munkavállalók meghatározott szempontú elemzésével.²⁵ Jelen anyagban arra szerettem volna kísérletet tenni, hogy aszerint elemezzem a statisztikákat, hogy az egyes jogszabályi felhatalmazó rendelkezések alapján (pl. sport, filmipar, házastárs, egyéb) hány munkavállalási engedély került kiadásra, vagyis az egyes pontok mennyire „használatosak” a migránsok által. A jogszabály és a statisztika összevetése konkrétan kiadhatta volna vélhetőleg azokat a jogszabály-helyeket, amelyek egyáltalán nem használatosak, illetve azokat, amelyekre a migránsok frekvenciánként hivatkoznak.

A Foglalkoztatási és Szociális Hivatal (FSZH) honlapján megtalálhatóak a legfontosabb összefoglaló statisztikai adatok.²⁶ Sajnos ezek és az elérhető statisztikák alapján készült, egyébként a helyzethez képest maximálisan akkurátusan feldolgozott anyagok nem alkalmasak arra, hogy összevessük őket a jogszabályokkal. Vagyis: nem lehetséges megmondani, hogy országos szinten milyen jogcímmel vannak itt a migráns munkavállalók. Noha a konkrét határozatokban a jogszabályi hivatkozás szerepel, azok vonatkozásában nincsen számítógépes adatgyűjtés, ezért statisztika sem készíthető róluk.

Két olyan terület van, ahol a statisztikák a mi szempontjaink szerint elemezhetőek, az egyik terület a munkaerő-kölcsönzés, a másik pedig a 354/2006. (XII. 23.) Korm. rendelet (román-bolgár Korm. rendelet) 219 szakmára vonatkozó melléklete szerinti bontás.²⁷

A munkaerő-kölcsönzés tapasztalatait az FSZH is folyamatosan vizsgálja.²⁸ A 2006-os jelentés megállapítja, hogy Magyarországon 2006. december 31-én 710 munkaerő-kölcsönző cég volt, akik összesen 2528 foglalkoztatóval álltak szerződéses kapcsolatban (ez 2,5-szeres növekedést jelentett a vállalkozások, és 1,5-szörös növekedést a foglalkoztatóknak kikölcsönzött munkavállalók számában 2005-höz képest). A legnagyobb arányt a feldolgozóipari cégek képviselik (1022 cég 40,4%-a az összes szerződöttnek), ezt követi a kereskedelem (392 cég 15,5%), a sport-, kulturális és egyéb szolgáltatás (13,4%), illetve a vendéglátás (9,5%).²⁹ Számszerűleg nagyjából 100 ezer munkavállaló állt szerződéses kapcsolatban a munkaerő-kölcsönző vállalkozásokkal (fele-fele arányban férfiak és nők), a kikölcsönzött munkavállalók 4/5-e fizikai, 1/5-e szellemi foglalkozású volt.³⁰ A jelentés megemlíti, hogy „A munkaerő-kölcsönző cégek 2006. évben 5 országba kölcsönöztek összesen 181 fő munkavállalót. A munkavállalók által külföldön teljesített munkanapok száma 11519 nap volt. Egy kikölcsönzött munkavállaló így átlagosan 64 napot dolgozott külföldön”, de arról nem tesz említést,

²⁵ Összefoglalóan lásd: Illés (2004) és Tóth (2004).

²⁶ http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=stat_kulf_munkavall_mo-on (2007.06.01.)

²⁷ Megjegyzés: 2007. július 17-én a lista kibővült, de a vizsgált időszakban (2006) nem módosult a 219 szakma.

²⁸ http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=stat_osszefogl_munkaero-kolcson_tevekeny (2007.06.01.)

²⁹ Ibid, 3.

³⁰ Ibid, 5–6. A képzettség is ennek arányában jellemző, a legtöbb kikölcsönzött (majd 40%) legfeljebb 8 általánost végzett, 30% a szakmunkásképzővel és szakiskolával rendelkező, 13% a szakközépiskolával és technikummal rendelkező.

hogy a Magyarországon kölcsönzött munkavállalók között hány fő volt külföldi. Arról sincs adat, hogy a nem Magyarországon nyilvántartott munkaerő-kölcsönzők által kikölcsönzött munkaerő hány főt jelentett. Álláspontunk szerint azonban, noha jelenleg ez az adatbázis még hiányos, egy kis adatbővítéssel megoldható lenne, hogy a hiányzó adatok is bekerüljenek a felvételbe és az elemzésbe, így szélesebb körben rendelkezünk információval arról, hogy a külföldi munkavállalók hogyan viszonyulnak a munkaerő-kölcsönzéshez, illetve hogy a nem magyar székhelyű vállalkozások milyen jellegű munkaerőt kölcsönöznek Magyarországra.

2. táblázat

A munkaerő-kölcsönzővel szerződött külföldi foglalkoztatók és foglalkoztatottak adatai a 2006. évben

Ország	Foglalkoztatók száma	Kikölcsönzött munkavállalók száma	Teljesített munkanapok száma	Egy főre jutó munkanapok száma
Anglia	1	52	5 229	101
Ausztria	1	1	158	158
Belgium	1	24	118	5
Csehország	1	6	396	66
Szlovákia	1	98	5 618	57
<i>Összesen</i>	<i>5</i>	<i>181</i>	<i>11 519</i>	<i>64</i>

Forrás: FSZH, Összefoglaló a munkaerő-kölcsönzők 2006. évi tevékenységéről, Budapest, 2007. május 9. táblázat, 38. o. http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=stat_osszefogl_munkaero-kolcson_tevekeny (2007.06.01.)

A 354/2006. (XII. 23.) korm. Rendelet 1. melléklete szerinti bontásban statisztikát jelentett meg az FSZH a 2007.1.1-2007.9.30 közti időszakról. A 2006-os év adatait ez a statisztika nem tartalmazza, de jeleznünk kell ennek a statisztikai kezdeményezésnek a jelentőségét, amely bemutatja, hogy az egyes szakmákban milyen volt az érdeklődés. Nagyon örvendetes lenne, ha a statisztikai adatgyűjtés az egyre részletesebb vizsgálódás irányába tudna elmozdulni a jövőben.

2. Részkövetkeztetések a jogi elemzés alapján

2.1. Jogsabályi szintű eredmények

Még 2002-ben is elmondható volt, hogy az „engedélyezésre vonatkozó szabályozás egyértelmű célja a magyar munkaerőpiac lehető legteljesebb védelme” (Kiss 2002. 40). 2006 végén inkább egy általánosan finomított megközelítéssel élhetünk, amely szerint nagyrészt a nemzetközi kötelezettségvállalásból és csak marginálisan saját elhatározásból adódóan a szabályozás kissé felpuhult, több kedvezményezett kategória is megjelent.

A kérdéskört szabályozó *törvények és a két viszonyossági Korm. rendelet* alapján elmondhatóak az alábbiak:

- teljes, engedélymentes hozzáférést kaptak a magyar munkaerőpiachoz az alább 18 állam állampolgárai és meghatározott családtagjai: UK, IRL, SE, FIN, GR, NL

(2007.5.1), ISL, PT, ES, MT, CY és a hét többi közép-kelet európai tagállam: ES, LV, LT, SL, CZ, PL, SK.

- általános jelleggel engedélykötelesek maradtak 5 állam állampolgárai és családtagjaik, de az engedély kiadására minden esetben a munkaerőpiac vizsgálata nélkül kerül sor: DK, NO, BE, FR, LUX.
- általános jelleggel engedélykötelesek maradtak 2 állam állampolgárai és családtagjaik, de az engedély kiadására 219 szakma tekintetében a munkaerőpiac vizsgálata nélkül kerül sor: RO, BG.
- általános engedélyezési szabályok érvényesülnek 5 állammal szemben az: AT, DE, IT, LIE és CH.³¹

A kategóriák szerinti kedvezmények párhuzamosan alkalmazandóak az általános engedélyezési szabályrendszerrel, vagyis a 8/1999. (XI. 10.) SZCSM rendelettel (Rendelet), amelyek szintén változtak a referencia időszakban. A Rendelet szintjén a nemzetközi kötelezettségekből levezethető változások az alábbiak:

- a *házastársak* jogainak újraszabályozása (2004),
- a különböző diplomáciai stb. szerveknél alkalmazottak *közeli hozzátartozói* munkavállalásának könnyítése (viszonosságtól függően engedélymentes vagy nem kell az engedélyhez munkaerő-piaci vizsgálat),
- az európai közösségi jog talaján álló, a *szolgáltatásnyújtás szabadságával összefüggő módosítások* (2006), amelyek alapján egy, az EGT vagy vele egy tekintet alá eső államban honos külföldi vállalkozás engedélymentesen küldhet ki, rendelhet ki vagy kölcsönözhet ki külföldi munkavállalókat Magyarországra.

Nemzetközi kötelezettséggel össze nem függő változások:

- *Mezőgazdasági szezonális munkavállalási engedély* (2004): a mezőgazdasági szezonális munkavállalási engedély új intézményének célja, hogy elősegítse a mezőgazdaságban (növénytermesztés, állattenyésztés, halászat) a szezonális foglalkoztatást. A szabályozás megtartja a munkaerő-piaci helyzet vizsgálatának szükségességét, de több ponton kedvezményeket tartalmaz. Egyrészt abban, hogy az engedély kiadásához nem kell vizsgálni az alkalmazási feltételeknek való megfelelést, a kérelem kötelező elutasításának okai szűkebb körben vannak lefektetve (nem kizáró ok pl. az átlagos országos személyi alapbérnél lényegesen alacsonyabb személyi alapbér megjelölése, a két ország között viszonyosság fennállása).
- A *házastársak* jogainak újraszabályozása (2004), magyar állampolgárok házastársai munkaerőpiacra lépésének megkönnyítése.
- *Alkalmi munkavállalói könyvvel* (2005) a külföldi évi legfeljebb 60 napig mezőgazdasági idénymunkára engedélymentesen foglalkoztatható.

³¹ Lásd az országnevek magyarázatát az 1. számú táblázatnál.

- A Nemzeti Filmiroda által nyilvántartott *filmgyártó vállalkozás által alkalmazott külföldinek* a munkaerőpiac vizsgálata nélkül adható ki az engedély (2005).
- Növekedés *a külföldi tulajdonban lévő gazdasági társaság létszáma %-ában* (2006), a létszám 2%-áról 5%-ra.

2.2. A határontúli magyarok munkavállalásának kérdése

Nyitó megállapításunk, hogy a külföldiek (nyilvántartott) részvétele a magyar munkaerőpiacon növekvő arányú, de nagyságrendjében azért viszonylag alacsony értékeket mutat. Arányuk a statisztikailag nyilvántartott 3 900 000 fő összes munkavállalóhoz képest igen alacsonynak tekinthető (2004-ben 1,28%, 2005-ben 1,53%, amely számszerűleg kb. a 2004-es 50 ezer főről a 2005-ös 60 ezer és 2006-os majd 70 ezer főre való növekedést jelent).³² Minden tényezőt egybevetve sem haladja meg a külföldiek legális magyarországi munkaerő-piaci részvétele a 2%-os értéket.³³ Ennek döntő többségét a határontúli magyarok teszik ki (mennyiségi sorrendben: román, szlovák és ukrán állampolgárok).

Ebből is kiindulva, néhány év távlatából való visszatekintésre van lehetőségünk a határontúli magyarok magyarországi munkavállalásával kapcsolatban, amely szükségszerűen kiemelt figyelmet kapott a kutatásunk által vizsgált időszakban, de amelynek a gyökerei jóval korábbra nyúlnak vissza. Elmondható, hogy komoly, specifikus jogalkotási lépések sokáig nem történtek a munkavállalási engedélyezési területen a határontúli magyarokkal kapcsolatban, egészen a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény (Szátv.) elfogadásáig, amely évi három hónap időtartamban kedvezményes (munkaerőpiac vizsgálata nélküli) munkavállalást biztosított azoknak, akik jogosultak voltak a magyar igazolványra. A rendelkezés 2002. február 1. és 2005. augusztus 1. között (3,5 évig) volt hatályban. A konkrét lehetőség várható hatását a már idézett, megkérdésezéses adatfelvételen alapuló kutatás (Hárs 2002) úgy becsülte, hogy „a valós munkavállalási szándékkal érkezők 226 ezren lehetnek, ami a 15–64 éves magyar foglalkoztatottak 6 százalékának veszélyeztetheti a munkahelyét”.

Hangsúlyozva, hogy a migrációs hajlandóság becsült értéke és tényleges megvalósulása között lehetnek számottevő különbségek, így ez a 6% a migrációt tervezők számát jelenti, a tényleges megvalósulás szinte teljességgel elmaradt az előre jelzettől, a 2002–2005 közti növekedés évenként nem haladta meg a 6–7 ezret (a teljes foglalkoztatotti létszám 0,17%-át). A potenciális és tényleges migráció között tehát ez esetben bizonyítottan óriásinak mondható volt a különbség.³⁴ *A gyakorlat azt mutatta, hogy ellentétben a várakozásokkal, a magyar iga-*

³² http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=stat_kulf_munkavall_mo-on . (2007.06.01.)

³³ Vö.: Gellérné (2007). http://hvg.hu/kulugy/20070405_munkaeropiac.aspx#comments (2007.06.01.)

³⁴ Figyelemmel a magyarok várható migrációs potenciálját még 2004 előtt elemző kutatások eredményeire (pl. Sik Endre 1998), ugyanezt lehet elmondani, a felmérésen alapuló becsült előrejelzések és a tényleges folyamatok között óriási volt a különbség.

zolvánnyal kapcsolatos jogszabályi változásnak semmilyen statisztikailag mérhető munkaerő-áramlást gerjesztő hatása sem volt a magyar munkaerőpiacra.

Amikor 2005-ben hatályon kívül helyezték a kedvezményes munkavállalást biztosító rendelkezést, az sem váltott ki számottevő hatást a munkavállalási engedélyezési statisztikában, a növekedés lassú üteme ugyanúgy folytatódott, mint korábban. Időben a következő eseménynek az Európai Unió 2007-es bővítése kapcsán készült szakértői kutatás (Hárs – Sik 2006) tekinthető, amely most már csak Románia (és Bulgária) tekintetében, teljes munkaerőpiaci nyitást alapul véve a következőt vetítette előre: „... a várható tisztított migráció a magyar munkaerőpiacon 4–5 százalékos pótlólagos munkaerő növekedéssel járhat. Feltételezve, hogy az Erdélyből Magyarországra irányuló munkavállalás forrása változatlanul az erdélyi magyarság, az erre a csoportra végzett becslés alapján a hazai foglalkoztatottak számát alig 2 százalékkal növelheti a romániai migráció” (Hárs – Sik 2006). A migrációs potenciál becslése tehát a román állampolgárokra (akik közel felét teszik ki a Magyarországon foglalkoztatott külföldieknek) 2% volt, annyi, ahány külföldi összesen dolgozik Magyarországon. Mivel a teljes munkaerőpiaci nyitás nem valósult meg, így nem lesz majd összevethető a becslés alapja a ténylegesen beálló változásokkal (ellentétben a 2002-es számokkal), csak részleges megállapítások tehetők, az azonban látszik, hogy nem növekedés, hanem csökkenés mutatkozott a román állampolgárok magyarországi munkavállalásában.³⁵ Ezek a folyamatok a migrációs potenciál kutatáshoz is fontos adalékot jelenthetnek, mert láthatóan a becslések jóval meghaladták a tényleges változások volumenét.

Hangsúlyozandó, hogy a tényleges munkaerő vándorlás a környékbeli magyarokkal kapcsolatban messze alatta maradt a várakozásoknak. Magyarország vonzó képessége alatta maradt minden várakozásnak, amely folyamat 2007-ben sem változott. Ha abból indulunk, hogy Magyarországnak folyamatosan szüksége lesz bevándorló munkaerőre, nyilvánvaló, hogy a merítési lehetőség tőlünk keletre (délre) és nem nyugatra van. Az az általános vélekedés, hogy annyi külföldi munkaerő mindig be fog jönni, amennyire szükség van (lesz), vagyis létezik egy spontán bevándorlásban való bizakodás. Hogy pontosan honnan fognak érkezni a bevándorlók – hiszen a határontúli magyarokat nem akarjuk tömegesen ide csábítani nemzetpolitikai okok miatt, mások nem beszélnek magyarul – azt nem lehet tudni. Nem csábítjuk igazán Magyarországra a határontúliakat, de nem látszanak olyan törekvések sem, hogy bárkit is ide csábítsunk, aki hiányszakmában jönne, de nem határontúli (annak érdekében, hogy a határontúliak viszont Romániában maradjanak).³⁶ Integrációs politika viszont éppen azon az alapon nincs, hogy a határontúli magyarokat, mint legfőbb bevándorló csoportot, nem kell integrálni. Ezzel párhuzamosan a hazai lakosság teljesen felkészületlen esetleges olyan szcenáriókra, amikor a bevándorlók esetleg 90%-ban kínaiak, indiaiak, arabok stb. Úgy látszik, hogy még vázlatos migrációs merítési jövőkép sem alakult ki az elmúlt 15-20 évben, és a statisztikák szerint a merítési bázisnak tartott határontúli forrás pedig kimerülőben van.

³⁵ Vö: http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=stat_kulf_munkavall_mo-on (2007.11.10.)

³⁶ Gellérné (2007) 218-219.

3. Az interjúkból következő tapasztalatok

A külföldiek munkavállalása kérdéskörben interjút készítettem a kormányzati szférában dolgozókkal, szakszervezeti vezetőkkel, egy multinacionális cég humánerőforrás vezetőjével, egy munkaerő-kölcsönző cég vezetőjével, illetve egy független szakértővel. Minden interjú-alanynak ugyanazokat az előre lefektetett kérdéseket tettem fel, és a válaszokból leszűrhető tanulságokat foglaltam össze ebben a fejezetben. Az interjú-alanyokról általánosan elmondható volt, hogy a jelen kérdéseivel szívesebben foglalkoztak, arról többet tudtak és kívántak nyilatkozni, míg a jövő tekintetében sokkal több bizonytalanság mutatkozott.

3.1. A jelen

A magyar munkaerőpiac helyzetét, amely kiindulópontja és alapja a külföldiek foglalkoztatása kérdéskörnek, az interjúban résztvevő személyek folyamatában fragmentálódónak ítélték meg. Közös bázis megállapítás, hogy „alapvetően van munka, tehát aki akar dolgozni, az tud”. Viszont abban is egyetértés mutatkozott, hogy az idősebb korosztályoknak és a nyelveket nem beszélőknek nehezebb az elhelyezkedés, néha a diploma „túl sok”, és inkább fizikai munkásra vagy egy jó szakképzettséggel rendelkezőre lenne szükség. Ahogy az egyik interjú-alany fogalmazott: „egyáltalán nem könnyű megfelelő munkavállalókat találni, főleg itt Budapesten, vidéken még talán egy kicsit könnyebb a helyzet”. Vannak olyan hiányszakmák, amelyekre régóta se magyar se külföldi munkavállalók nem jelentkeznek. Az interjú alanyok nagyjából egyforma állásokat jelöltek meg hiányszakmának: elektroműszerész, lakatos, esztergályos, általában a gépipari munkások, hentesek, pékek, cukrászok, varrónők, egészségügyi foglalkozásúak. Másik többször emlegetett aspektus, hogy a megfelelő munkaerő hiánya oda vezethet, hogy a munkáltató a gazdasági racionalitásokkal ellentétes vagy azokkal nem teljesen egybehangzó megoldásokra kényszerül, vagyis kénytelen nem megfelelő munkaerőt felvenni vagy kapacitást szűkíteni. Néhány idézet ezzel kapcsolatban: „egy-két éve van ez, többen azt mondják, hogy nem tudnak annyit termelni, amennyit tudnának, két műszakban dolgoznak, de ha lenne elég ember, akkor 3 műszakban dolgoznának” vagy „olyan embert vesz fel, akire azt mondja, hogy majd belejön. Nem jó, de majd belejön. Nem sok lehetőség van. Vagy esetleg bele lehet fogni valami képzőintézmény kialakításába. Inkább megpróbálnak maguk képezni.” A képzés-szakképzés hiányosságait minden válaszadó megemlítette, utalva arra, hogy elsősorban a magyar munkaerő megfelelő és rugalmas képzésével lehetne a munkaerőpiac helyzetén javítani.

A külföldiek munkavállalási célú Magyarországra hozatalát a megkérdezettek mind-egyike másodlagos lehetőségnek ítélte – legalábbis az erre vonatkozó direkt kérdés kapcsán. A válaszadók elmondták, hogy egyszerűbb és olcsóbb is a legális munkavállalás magyar (és közeli magyar lakhelyű) munkaerővel való megoldása, hiszen nincsenek járulékos költségek

(utazás, szállás, esetleg ügyintézés). Ezzel kapcsolatosan az alábbiak emelhetőek ki: „nekünk jobban megéri magyar embereket találni, mert egyrészt nem kell velük ügyet intézni, jobban benne van a szervezetünk abban, hogy magyar állampolgárokkal dolgozzon”. Illetve „hogya mi helyben találunk embert, mi biztos, hogy helyi embereket fogunk dolgoztatni”.

Többen utaltak arra, hogy a megfelelő munkaerő hiánya akadályát képezheti a gazdasági növekedésnek, és ez ellen a külföldi munkaerő Magyarországra csábításával lehetséges fellépni: „ha a magyar gazdaság fejlődéséhez vagy az ipar vagy a szolgáltatás fejlődéséhez olyan munkaerő kell, ami elősegíti a fejlődést és ha nekünk nincs, nem tudjuk képezni vagy átképezni, akkor valahonnét a munkaerőt kellene megszerezni. Tehát nem azt kellene mondani, hogy ne jöjjön ide az ipar, ne jöjjön ide az a tőke, hanem a munkaerőt kellene ahhoz előteremtenünk.” Kiindulópontként nyugodtan lefektethető, hogy „ha nem tudunk magyart küldeni, akkor tágítani kell a kört.”

Árnyaltabbá válik a kép, ha globálisabb kontextusban vizsgálódunk, ha olyan interjúszövegeket vizsgálunk meg alaposabban, amelyekben van konkrét és reális külföldi érintettség, ahol a külföldiek toborzása napi gyakorlatnak tekinthető. A munkáltatók szemszögéből nézve a helyzet ekkor már eltávolodik a magyar-nem magyar kérdéstől, és más szempontok kerülnek említésre, amelyek közül két tényező emelhető ki: a legmarkánsabb a munkahely és a munkavállaló közti távolság fontossága, illetve a foglalkoztatással járó különféle pluszterhek.

A *munkahely és a munkavállaló közti távolság* döntő jelentősége vitán felül álló alaptétel nemcsak a migrációs tudományokban, hanem a szabályozásokban is. Mind a magyar jog a kétoldalú egyezményeivel, mind az európai közösségi jog külön foglalkozik a határmentiekkel, vagyis az ingázás kérdésével. A határmentén működő cégeknek néha közelebb van 2–3 szlovák, román vagy ukrán falu, mint magyar település, és ők azok, akik igazán munkaerőpiaci régiókban gondolkod(hat)nak. A nagyobb cégek toborzási területe általában – amennyiben a határok átjárhatóak és nincsenek adminisztratív nehézségek – nem országra és állampolgárokra, hanem egyszerűen csak munkavállalókra terjed ki: „nem volt elég mennyiségű ember Magyarországon, rettenetesen nagy körből toborzunk, tehát egy olyan 70–90 kilométeres körből toborzunk aktívan, néha már van egy-két irány, ahol már elértük a 100 kilométeres határt is.” A munkahely és a munkavállaló közti távolság jelentőségét így jellemzi az egyik válaszadó: „picivel magasabbak a bérek Magyarországon, de a kinti keresetek is 80–90%-a a magyarnak, tehát nem domináns a különbség, sokkal inkább az az életszerű helyzet van, hogy közelebb van, 10–20 kilométer, lehet, hogy Pozsony már messze lenne nekik.”

A munkavállaló által befektetett utazási idő tehát állampolgárságtól függetlenül mindig kockázati tényező. A kis távolság nagyobb foglalkoztatási esélyt jelent, emellett az állampolgárság jelentősége eltörpül, ha a foglalkoztatás egyéb feltételei adottak. A határmentiség ezért, amennyire jelenleg lehetőség, nemsokára vagy a közeljövőben akár potenciális veszélyzónává is válhat a munkáltatók számára: itt ui. a munkavállaló gazdasági racionalitása hamar átbillentheti a mérleget, és az adott időintervallumban meghatározott irányú migráció (pl. észak-dél Szlovákia és Magyarország között) hamar fordított irányt vehet. Vannak is már erre

utaló jelek, noha ezek még nem tekinthetők tömegesnek: „ha nyílik egy olyan lehetőség, ahol ugyanannyit kap, vagy egy kicsit kevesebbet, de mondjuk naponta megspórol 2–2,5 órát az utazáson, akkor azonnal fog váltani a kolléga.” A munkavállalói migrációs irány megváltozását pedig hamar követheti a munkáltatói migráció is, oda települ, ahol jobb eséllyel tud (megfelelő) munkavállalókat toborozni.

A járulékos pluszterhek mindig a két találkozó jogrendszer szabályozásai közti különbségekből erednek. A *szabályozás mibenléte* a legmeghatározóbb – a távolság mellett – a külföldiek magyarországi jelenléte tekintetében az interjú alanyok szerint. A válaszokból az látszik, hogy amennyiben a napi rutin szintjére tud lépni egy külföldi foglalkoztatása, elenyészik annak a jelentősége, hogy valójában nem magyar munkavállalóról van szó. Vagyis: a szabályozás megadhatja a lehetőséget a külföldinek a start-vonalnál, hogy egyenlően versenyezzen. Attól válik egy munkavállaló „külföldivé”, inkább „idegenné” a magyar munkaerőpiacon, hogy a szabályozás eltérően kezeli, foglalkoztatása nehéz, és ezért kilóg a rendes ügymenetből. Többen említették a magyar munkavállaláshoz szükséges adószám és TAJ szám kiváltásának nehézségeit, ami 30 nap, és a munkaerőpiacon adott esetben 30 nap már túl hosszú is lehet: „ha fel akarunk venni egy szlovákiai kollégát, és azt mondjuk neki, hogy nem tudsz nálunk kezdeni, majd csak 30 nap múlva hivatalosan, mert addigra biztosan megjön a kártyád, van úgy, hogy két héten belül megjön, de van úgy, hogy 6 héten belül, vagy 8 hétig is elcsúszik, ő nem fog várni, hiába fektettük bele a pénzt, hogy le hirdettük, toboroztuk, interjú megtörtént stb., ő közben kap egy másik állásajánlatot, ami nem jár ennyi macerával, és azonnal tud kezdeni, mert neki enni kell, a számláit fizetni kell, a családját kell eltartani, és azonnal el fog menni. El sem kezd nálunk a munkát, hanem azonnal elkezd máshol dolgozni.” Ha viszont ezek a szabályozási akadályok enyhülnek vagy megszűnnek, a munkáltató és a nem magyar munkavállaló számára különösebb jelentősége nincsen az állampolgárságnak. Ezt az egyik interjú-alany konkrétan meg is fogalmazta: „A munkáltatók nem tesznek különbséget, hogy külföldi vagy magyar, vagy szlovák vagy magyar, pláne ahol nincsenek nyelvi problémák”.

A külföldiek magyarországi munkavállalása tekintetében több válaszadó úgy vélte, hogy az idejövőknek általában van előzetes információja a munkavégzésről, nem általában keresnek munkát, hanem konkrét helyekre jönnek. Az egyik interjú-alany jelezte, hogy álláspontja szerint azok az informális hálózatok, amelyek az eddigiekben segítették a munkavállalást, veszítenek hatékonyságukból, nem működnek már olyan jól, mint régen. Mindebből vélhetően az fog következni, hogy az általános közvetítési, toborzási tevékenységeknek nagyobb szerep fog jutni.

A *szlovák állampolgárok munkavállalása* terén sokan a szabályozás liberalizálódásában látják a szlovák munkavállalók fokozottabb megjelenésének okát, így: „ez attól kezdve van, hogy enyhült az, hogy nekik már nem kell munkavállalási engedély, mármint a szlovákiaiaknak, és ők azóta vannak tömegesen.” A szabályozás liberalizációjával együtt járó egyszerűsítésre a piac sem maradt érzéketlen, a kínálkozó lehetőség kiaknázása megindult: „a velünk együtt csatlakozott szlovákiai munkavállalókra ugyanazok a kötelezettségek és a jogosultsá-

gok, mint a magyaroknak, illetőleg egy szlovákiai állampolgárnak munkaerő-kölcsönzés keretében történő foglalkoztatása nem ütközik akadályokba, egy-két nap alatt megoldható.” Illetve: „ha Szlovákiából érkezik egy csoport, akkor az egy-két napon belül munkába tud állni, akár munkaerő-kölcsönzés keretében: adószám, TAJ-szám, munkaügyi központi regisztráció, bejelentés, a végén kijelentés. Nem bonyolult az adminisztráció.”

Megjelennek komparatív előnyök is, amelyek jól ismertek most Magyarországon, különösen Szlovákia tekintetében (kisebb munkavállalói és munkáltatói adó- és járulékkerhek), a vállalkozások kisebb költséggel, azaz nagyobb nettó haszonnal történő működtetése. Mivel szlovák oldalon ugyanúgy könnyű fogadni a magyar munkavállalókat, mint magyar oldalon a szlovákokat, egy idő után az igazgatási terhek lebomlásával ezek a szabályozások válnak meghatározóvá a migrációs folyamatok alakításában. Ennek – amint az a fenti idézetekből is kitűnt – a magyar oldalon már tudatában is vannak mind a munkavállalók, mind a foglalkoztatók: „Szlovákiában mások az adókulcsok, mint itt nálunk, és ott van egy eléggé jelentős adómentes jövedelemhatár. Tehát ott egységesen 19% az adókulcs. Most el lehet képzelni, hogy egy magyarországi munkavállaló, aki itt dolgozik Magyarországon, és az ő esetében levonnak 36% szja-t, akkor azon elkezd gondolkodni egy idő után, hogy meddig éri meg neki itt dolgozni. Hogyha azonnal vált, akkor tizenvalahány százalékkal kevesebb adót fizetne, és még a járulékokon is spórolna. Ezzel nehéz versenyezni, és egyre nehezebb néha.” Egyszerűen megfogalmazva: „A magyar átmegey oda dolgozni, a szlovákok meg kevésbé fognak idejönni. És erre van esély”.

Románia kérdésköre a szlovákiai példától eltérő. A megkérdezettek többsége nem tartotta szükségesnek a Magyarország által fenntartott munkavállalási engedély kötelezettséget, amely könnyítésekkel érvényesül 219 szakmában. Többen kifejezetten megállapították, hogy „itt nem egy tényekkel, számokkal alátámasztott döntésről volt szó, hanem egy olyan összkormányzati politikai döntésről, amelyben sokféle tényezőt mérlegelt a kormány.” Az engedélyt csak a foglalkoztatónak adják meg, tehát annak, aki a munkavállalót ténylegesen foglalkoztatja. Ezért csak közvetíteni lehet embereket Romániából, kölcsönözni nem. Ezáltal egy jelentős piaci szegmens kiesik a munkaerő-kölcsönzők számára (és ezáltal közvetetten a foglalkoztatók számára) is. Többek részéről megértés mutatkozott a korlátozások iránt, kifejezetten a nem kvalifikált állások terén: „Az lehetett a célja a román korlátozásnak, hogy amely szakmákban hiány van, hadd jöjjenek, viszont a kevésbé kvalifikáltak, akik azért Magyarországon is vannak bőven, és sokan ebből tartják el a családjukat, ne jöjjenek.”

A Romániából érkező migránsokról az a sztereotípiája Magyarországon, hogy alig várják, hogy Magyarországra jöhessenek, sok cég úgy gondolja, hogy ebből a szempontból Románia kincsesbánya, és ha meghallják, hogy munkalehetőség van Magyarországon, akkor csapat-papot otthagya összepakolnak, és már költöznek is. Több interjú alany szerint ez a spontán migrációba vetett töretlen bizalom távol van a realitásoktól: „Ez nem így van, egyáltalán nem így van, mert egyrészt kint is egyre magasabbak a fizetések, üres álláshelyek vannak Erdélyben, másrészt én úgy érzem, hogy ahhoz, hogy valaki összepakoljon, vagy vállal-

jon egy havonta egyszer hazautazós életformát, vagy ideköltözzön a családjával, ahhoz egy olyan érdekeltségi csomagot kellene letenni, egy domináns különbséget kellene biztosítani. Azt tapasztaljuk, hogy ha azt mondjuk, hogy az ottani bérnek a másfélszeresét-kétszeresét tudjuk ajánlani, még az sem tűnik sokszor megfelelőnek, mert azért itt drágább az élet, mert itt lakást kell bérelni.”

A *migrációt indukáló tényezők* sorában szinte egybehangzó volt a munka díjazásának a jelentősége. Többen hangsúlyozták, hogy a legtöbb munkavállalónak szinte csak a pénz számít, és akár a munkabérének 5–10%-a miatt is képes munkahelyet váltani, akkor is, ha a hely bizonytalanabb, jogsérelmeknek vannak kitéve vagy a munkakörülmények rosszabbak. Erre általában akkor kerül sor, ha az új munkahely megközelítőleg ugyanolyan távolságra van, mint a korábbi. Elmondták, hogy ahhoz, hogy valaki ténylegesen országot váltson, messzebbre költözzön egyedül vagy a családjával, legalább háromszoros bérkülönbség kell. A válaszadók kíváncsún tartották volna, hogy a Magyarországra érkező munkavállalónak más szempontok is számítsanak, de azok az általános migrációs fejtegetések, hogy az országváltást nemcsak a pénz, hanem a megszerezhető szaktudás is motiválja, akkor lennének érvényesek, ha Magyarországra nem a kvalifikálatlan munkaerő érkezne. A betanított munkások esetében ilyen célkitűzések csak szolidan érvényesülhetnek.

Az egyik interjú-alany rámutatott, hogy a határos országok szakszervezetei regionális vagy több országra szóló keret-megállapodás kidolgozását ösztönözhetnék, annak érdekében „hogy a foglalkoztatás feltételei azonosak legyenek, megfelelő jogosítványokkal, kötelezettséggel mind a munkáltató, mind a munkavállaló részéről”. Az ugyanolyan bérszínvonalat vélhetően nem lehet azonnal elérni, de a felzárkózásra szükség van, amelyet a munkavégzés egyéb feltételeinek közös lefektetése is segíthet.

A magyar és nem magyar munkavállalók közti *lehetséges feszültségeket* az interjú alanyok többségükben úgy ítélik meg, hogy ha van is egy-két ilyen konkrét eset, számuk és jelentőségük elenyésző. Általános tanulságként vonható le, hogy sokkal limitáltabbak a problémák, ha a közeg, amelyben a munkavégzés történik már eleve multinacionális. Kifejezetten a határmenti régiókban nagyobb a tolerancia, szinte nincsenek súrlódások.

Foglalkoztunk a migránsok integrációjának kérdésével is, amelyet minden válaszadó fontosnak ítélt, csak egy a sok idézet közül: „tudjuk az Európai Unió alapeszméjéből, hogy a tolerancia és az egymástól való tanulás és ennek a tiszteletben tartása, ez ’megtermékenyítő’ hatással jár. Ellenben nagyon nem ’megtermékenyítő’ az, hogyha bármilyen okból elnyomásban, kiszolgáltatottságban, diszkriminációban élnek azok az emberek, akik állampolgárságért folyamodnak vagy csak a munkaerőpiacon vesznek részt. Ezért nagyon fontos az integráció”. Említésre került, hogy megint napirendre kerülhet egy integrációs törvény előkészítése, amelynek éppen talán tolerancia-növelő szerepe lehet.

Az interjú alanyok szinte egybehangzóan állították, hogy *a magyar nyelv ismerete* fontos szempont a munkavállaló kiválasztásánál. A magyar nyelv ismerete szinte teljesen egybeesik azzal, hogy ezek a külföldiek valójában határon túli magyarok, értelemszerűen legin-

kább ők beszélnek magyarul. Ahogy az egyik interjú alany fogalmaz: „közel 30-40%-a munkavállalóinknak szlovák állampolgár, ők mondjuk szlovákiai magyarok, ezt mindig hangsúlyozni szokták, mert van, aki erre elég érzékenyen harap”. A magyar nyelv ismerete és az ezzel egybekapcsolódó magyar nemzetiség az általános vélekedés szerint nagyban segíti az elfogadást és integrációt egy munkahelyen. Érdekes aspektust említett egy megkérdezett, amelyből látható, hogy esetenként még így sem kizárt, hogy súrlódások jelentkezzenek: „mindegyik munkavállalónk beszél magyarul, itt a szlovákiai és román állampolgárookra gondolok, de nem úgy beszélnek, nem olyan kiejtéssel, akcentussal beszélnek, egy-két szót másként használnak, van mindig egy kis eltérés, és ha néha nem jut eszükbe egy-egy szó magyarul, akkor azonnal szlovákul mondják, és az érzelmeket vált ki néhány emberből.”

Értelemszerű alapvetés a migrációs tudományokban, hogy az országból kifelé irányuló migráció egyfajta veszteség a kiindulási pont munkaerőpiacának, hiszen az adott munkavállalóba fektetett képzési energia és költség hasznai másutt térülnek meg. Ebből a szempontból a befelé irányuló migráció pedig pozitív hatásokkal járhat, különösen, ha a befelé irányuló migrációban résztvevők képzettek. E két folyamat egymásra vetítésével határozható meg, hogy egy ország előnyöket vagy hátrányokat realizál-e a nemzetközi munkavállalási migrációból. A *külföldi munkavállalók képzettsége* tekintetében az interjú alanyok is megerősítették azt az általános tételt, hogy a legtöbb külföldi inkább a felsőfokú szakképzettséget nem igénylő állásokban dolgozik: „képzettek is vannak, de zömében betanított munkásként dolgoznak.” Az 1/2006. (II. 17.) OM rendelet szerint régióként kigyűjtött hiányszakmákból a Győr-Moson-Sopron megyében megállapított négy hiányszakmából - géplakatos, szerkezetlakatos, ipari ács-állványozó és szakács - kettő esetében a szakértő azt állította, hogy a hiány azért alakult ki, mert a magyar munkavállalók Ausztriában dolgoznak. Noha nem sokat lehet tudni a kifelé irányuló migrációról, viszont annál többet a befelé irányulóról, a válaszokból arra lehet következtetni, hogy a migrációból adódó veszteség egyes térségekben nagyobb Magyarországon, mint a migrációból realizált nyereség.

Arra vonatkozóan, hogy inkább *pozitív vagy negatív-e a külföldi munkavállalók magyarországi jelenléte*, minden válaszadó azt felelte, hogy összességében pozitív. Egyrészt azért, mert olyan szakmákban érkeznek, amelyekben munkaerőhiány van, másrészt pedig azért, mert megbecsülik a munkájukat és nagyon jó a hozzáállásuk. Ahogyan azt az egyik interjú-alany kifejtette: „úgy érzem, hogy a külföldi akár jobban megbecsüli a munkáját, mert többet kockáztat, többet vállal az, aki mondjuk elutazik egy idegen országba, mint az, aki hazai pályán elvan.” Ez egyébként egybevág azzal, hogy a 2004-es uniós bővítés után nagyon sok EU tagállam úgy nyilatkozott, hogy „azért jó a külföldi munkaerő, mert a munkamorált javítják.” Általános vélekedés azonban, hogy „nem jobb a külföldiek foglalkoztatása, tehát egyáltalán nincs ilyen szegregáció, és a munkáltatók sem így gondolkoznak”.

A külföldi munkavállalókról a válaszadók azt állították, hogy tapasztalataik szerint nem szorítják ki a magyar munkavállalókat, van viszont egy szegmens, ahol a kiszorító hatást többen megfogalmazták, ez a szakképzetlenek szférája: „a legnagyobb verseny kvázi azok

között van, akik abszolút betanított munkásokká tudnak csak válni, mert ott jelenhet meg ez a kiszorító hatás effektíve, és hogyha ettől nem félnénk, akkor tulajdonképpen lehetne mindenkinek a kezébe adni egy kiskartyát, hogy mint a magyar keresgéljen itt állást.” Többen utaltak arra, hogy a külföldiek magyarországi munkavégzését az is indukálhatja, ha a munkáltató olyan alacsony bért ajánl, amire a helyi munkaerő nem megy el, a külföldi igen, és ez kiszorító, illetve bérleszorító hatású lehet.

3.2. *A jövő – vonzóvá tehető-e Magyarország?*

Kiindulópontunk az lehet, hogy az elmúlt 10 év trendje, miszerint a Magyarországra érkező külföldi munkavállalók száma folyamatosan és évről évre nagyobb mértékben nőtt, megváltozott, és 2007-ben már kisebb irányú volt a beáramlás, mint az azt megelőző éveket tekintve.³⁷ Általános csökkenés volt jellemző 2007-ben 2006-hoz képest is, és nemcsak az Európai Unióba tagként belépő román, hanem a második legnépesebb külföldi munkavállalói csoportot kitevő ukrán munkavállalók esetében is. Ahogy az egyik interjú-alany fogalmazott: „A statisztikai adatok folyamatosan azt mutatják, hogy munkavállalás szempontjából nem kihívás Magyarország, nem ide jönnek a külföldiek.” Illetve egy magyarázattal is szolgáló megállapítás: „nyugat európai egyéb tagállamokhoz képest mi nem nagyon vagyunk vonzóak, még pedig azért, mert a saját munkaerőnket sem becsüljük meg”. Más interjú-alanyok úgy látták, hogy a külföldiek magyarországi munkavállalásának emelkedése a jövőben is elképzelhető, igaz, többen jelezték, hogy ez nem ugrásszerű növekedés lesz.

Mindenkinek az volt a véleménye, hogy az ország gazdasági teljesítőképessége határozza meg a munkaerőpiacot, és ez irányítja mind a helyiek, mind a külföldiek foglalkoztatását is. Többen ezt kapcsolatba hozták a diplomások munkanélküliségével és azzal a jellegzetességgel, hogy a külföldiek általában segédmunkára érkeznek: „Most teljesen politikai kurzustól függetlenül, szerintem minden kormánynak arra kell törekednie, hogy a magas tudáshoz a hozzáadott értékű munkákat próbálja az országba minél nagyobb számban bevonni, elvállalni, elősegíteni. Akár a vállalkozások támogatásával, akár tudásközpontjuk létrehozásával, tehát a multiknak az ide vonzásával stb. És ha ez nem történik meg, akkor nyilvánvaló, hogy az alacsonyabb szakképzettségű munkákat kell végezni abban az országban nagyobb arányban. Na most, hogyha itt vannak a magyar diplomások, nyilvánvaló, hogy nem erre vannak kiképezve, hogy ezt elvégezzék. Tehát kvázi persze, hogy szükség van esetleg migráns szakmunkás képzettségű munkavállalókra”.

Ezzel szemben tény, hogy Magyarországon vannak hiányszakmák, ahová már nagyon nehéz vagy nem lehetséges munkaerőt találni, amely a gazdasági racionalitástól eltérő magatartásra kényszeríti a piaci szereplőket. A másik tény, hogy nincs olyan releváns változás a munkaerőpiacot érintő szabályozásokban, amely kísérletet tenne arra, hogy reagáljon ezekre a folyamatokra. Az állam a piacra kívánja hagyni a megoldást, ahogy például az egyik interjú-

³⁷ http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=stat_kulf_munkavall_mo-on (2007.11.10.)

alany summázta: „A munkáltatói kényszerhelyzet meg fogja találni azt a megoldást, hogy a világnak még vannak olyan országai, ahonnan még szívesen eljönnének még ennyi bérért is, körbenéznek ázsiai, afrikai országokban, és inkább onnan hoznak ide olyan migránsokat, akik ezeket a relatíve alacsony béreket is elfogadják”. A piac viszont az államtól várja a megoldást, hogy olyan szabályozási környezetet alakítson ki, amely vonzó a munkavállalóknak általában.

Érdeemes azon elgondolkodni, hogy ha az állam nem alakítja ki a szabályozást maga, a piac ezt meg fogja tenni, és – a piac jellegzetességeiből fakadóan – semmi más nem fogja vezérelni, csak a minél olcsóbb munkaerő. Ebből következően vagy tényleg Ázsia, Afrika felé fordul, és onnan hoz munkavállalókat, vagy eltelepíti innen a vállalkozást. Ha nem ezt tartjuk kívánatosnak, akkor szükséges beleavatkozni a folyamatokba.

Érthetően nehéz kérdéssel áll szemben a politikai döntéshozó, hiszen legfontosabbként javítani kell a magyar munkaerőnek a magyar munkaerő-piaci helyzetét, és ezzel párhuzamosan kerülhet csak sor egy kimunkált pro-migrációs politika folytatására. Ehhez járul hozzá, hogy az utóbbi években a média által adagolt üzenetek, miszerint több százezer külföldi fogja elárasztani Magyarországot, olyan mély nyomokat hagytak a társadalomban, hogy a külföldiek felé történő nyitással „párhuzamosan a társadalom átnevelését is végre kellene hajtani, hogy hogyan fogadják be ezeket a migránsokat”.

Minden válaszadó egyetértett abban, hogy a hatályos magyar szabályozásnak vannak gyenge pontjai, és egy korszerűbb szabályozással lépéseket lehetne tenni egy hatékonyabb migrációs politika felé. Ahogy az egyik interjú alany fogalmazott: „Úgy gondolom, hogy a jogszabály idejétmúlt, koncepcionális újragondolást igényel, ami a jelenlegi trendeket, szabályozásokat, legyen az európai uniós, legyen az más nemzetközi szerződés által elfogadott egyezmény, amelyhez esetleg Magyarország csatlakozott, és mindenképpen a magyar érdekeket és prioritásokat tartja szem előtt.” Egy másik vélemény szerint „elég bürokratikus a szabályozás, meg talán túlszabályozottság is érzékelhető”.

Többen említették a külföldiek foglalkoztatására vonatkozó jogszabály összhangba hozását a két új idegenrendészeti jogszabállyal a koherencia érdekében, illetve egy egyablakos rendszer bevezetésének a lehetséges előnyeit. További szempontként merült fel, hogy a munkavállalási engedélyt nem feltétlenül egy adott munkáltatóhoz, egy adott munkakörre, munkahelyre kellene kibocsátani, hanem esetleg egy olyan engedély lehetne, amivel hogyha megszűnik a munkaviszony az adott munkáltatónál, de még legálisan tartózkodhat Magyarországon, akkor elmehet egy másik munkáltatóhoz anélkül, hogy újra indulna az egész eljárás. Többen említették, hogy a jogszabály a pontrendszer felé is elmozdulhatna, és nagyobb közreműködést lehetne bevezetni a helyi szintű érdekképviseltek részére, míg át kellene gondolni egyéb szervezetek bevonásának szükségességét, amely jelenleg is akadozva működik.

4. Értékelés – javaslatok. Egyszerűsítés és korszerűsítés?

A külföldiek foglalkoztatására vonatkozó magyar jogszabályok sűrűjében – láthatólag – nem olyan egyszerű kiigazodni, jogászként sem, nem beszélve akkor azokról a külföldiekről, akik potenciális munkavállalóként szembesül(né)nek az engedélyeztetés kérdésével. Elemzőként már ott problémával találjuk szemben magunkat, hogy az egyes rendelkezéseknek helyesen fogalmazták-e meg a jogalapját, egyértelműen meghatározható-e a jogforrási hierarchia érvényesülése, illetve hogy egyes konkrét jogszabályi rendelkezések pontosan milyen személyi körre kerüljenek alkalmazásra. Elsőként néhány általános gondolatot fogalmazok meg, ezt követően konkrét javaslatokat próbálok megtenni a jelenlegi jogszabályi környezet alapulvételével.

4.1. Általános megfontolások

Elsőként le kell szögezni, hogy a külföldi munkaerőt, amennyiben az hozzájárul a gazdaság-élénkítéshez, hiányszakmákat tölt be, pozitív adaléknak kell tekinteni, amely munkaerő-piaci ösztönző, munkamorált javító hatású lehet. Legfontosabbként valószínűleg tényszerűbb szintre lenne szükséges helyezni a kommunikációt a migráció kérdésköréről, utalva annak a jelentőségére is Magyarország számára. Mindenfajta jogszabályi változást csak akkor lehet zökkenőmentesen bevezetni, ha annak van egyfajta társadalmi elfogadottsága, és a migráció esetében egymásnak ellentmondó tételektől hangos a média. Ebben a körben nem kellene megijedni attól, hogy a befelé irányuló migrációnak a pozitív oldalai is megjelenjenek. Nagyobb teret kellene szentelni a kérdéskörnek, vitafórumokat szervezni. Esetleg érdemes lenne elgondolkodni azon is, hogyan lehetne leválasztani a migrációt, mint általános témát a határon túli magyarok témájáról. A laikusok szemében a két ügy gyakran egybefolyik, és mivel utóbbiban a felkorbácsolt emóciók miatt nehéz a racionális cselekvés, ez az egész migrációs témára is kihat.

Másrészt, nem kívánom részletesen ecsetelni azt a terjedelmes szakirodalmi bázist, amely érzékletesen bemutatja, hogy Magyarországnak nincsen koherens nemzetközi migrációs politikája. A gyakorlat pillanatnyi szabályozási megoldásokat követ, főleg a nemzetközi jogközelítési kötelezettségek szerint, és ez nem feltétlenül van direkt kapcsolatban a magyar munkaerőpiac igényeivel.³⁸ Továbbra is szükségesnek tartanánk, hogy a negatív tapasztalatok ellenére meg kellene próbálni legalább jogszabályi szinten rendet tenni, akár anélkül, hogy migrációs stratégia kerülne megfogalmazásra. Lehetséges - mivel az elmúlt 20 évben nem sikerült megalkotni migrációs stratégiát, annak ellenére, hogy ezt többen szorgalmazták és több alapanyag, vázlat is született –, hogy nem a kifejezett stratégián kell dolgozni, hanem technokrata módon előállítani egy technikailag korszerű, a jogrendszerbe illeszkedő külföldiek foglalkoztatására irányuló jogszabályt.

³⁸ Lásd erről összefoglalómat: Gellérné (2007). Részletesen elemzi a kérdéskört: Fóti – Lakatos (2005); Hablicsek (2005); Hárs (2002); Hárs – Kováts – Tóth (2005); Illés (2004); Polónyi – Timár (2002); Viszt (2005); L. Rédei (2005); Tóth (2007).

Harmadrészt, az állam a szabályozás újonnan bevezetett eszközeivel csak ritkán lép be sikeresen migrációs áramlatokba (eredményezhet illegalitásba szorítást, de pl. a németországi informatikusok részére 2000-ben nagy hangon megnyitott Zöld Kártya program csak részben volt sikeres). A migrációs folyamatokat nem indukálja rögtön, ha egy tagállam elkezd migránsokat toborozni, és fordítva is: a folyamatok nem állnak le, csak mert az állam ilyen tartalmú jogszabályt hoz. Ha középtávon szeretnénk eredményt elérni, annak most kell megteremteni a feltételeit, hiszen a migrációs kapcsolatok, ismeretek közép távúak és tradicionális jellegűek.

Adottnak veszem, amit mind az FSZH munkaerő-piaci prognózisa, mind a szakértők megerősítenek, hogy a gazdaságban külföldi (bevándorló) munkaerőre szükség van (lesz). Szakértői tanulmányok ennek éves (flow) mértékét több tízezres nagyságrendben jelölik meg. Meg kellene vizsgálni, hogy évek óta tartó emelkedés után miért kezdett mégis lassan apadni a belépő külföldi munkaerő száma. Lehetséges, hogy csökkent a betölthető munkahelyek száma Magyarországon, és ennek logikus folyománya volt a külföldiek csökkenése is. Az is lehet, hogy a korábban külföldiek által elvégzett munkát ellátják a magyarok, akár azért, mert erre kényszerültek? Vagy éppen azért, mert senki nem végzi el a munkát, bizonyos szakmákban munkaerőhiány van, csak éppen nem vagyunk vonzó célország? Be kellene látni legalábbis azt, amit az interjúk során megkérdezett piaci szereplők már régóta érzékelnek és hangsúlyoznak, hogy Magyarországot az EU és a környező országok állampolgárai bizonyosan nem fogják ellepni, sőt.

Lassan hozzá kell szokni a gondolathoz, hogy spontán migráció határontúli magyar bázison sem fog fennmaradni, és ha ebből a régióból kívánunk munkavállalókat toborozni, azért erőfeszítéseket kellene tenni. Természetesen mind a magán, mind az állami szféra tevékenykedhet, előbbi már évek óta jelzi, hogy próbálkozásai ellenére egyre kisebb a merítési bázis. Talán az állami szférának is meg kellene fontolnia, hogy „rásegít” a piacra, tesz legalább néhány stratégiaileg megfontolt, könnyítő lépést.³⁹ Ebben a körben a legfontosabb, hogy álláspontom szerint önmagában egy migráns munkavállalókat beengedő szabályozás már nem feltétlenül indukál migrációt. Ez még 5 évvel ezelőtt talán elképzelhető lett volna, akkor még vonzó lehetett volna bizonyos migráns csoportoknak, de azóta szinte az egész Európai Unióban hatályba léptek megengedő szabályozások, így önmagában Magyarország vonzó erejét az a tény, hogy kisebb adminisztratív terhekkel lehet ide belépni, nem fogja igazán növelni. Igazság szerint akkor lehetne vonzóbbá tenni az országot, hogyha a kérdéskör komplexen kerülne átgondolásra, hogy amikor a munkajogi szabályokat átalakítják, akkor ehhez csatlakozzon egy járulékkal vagy adóval összefüggő könnyítés, vagy egyéb előny. Ez nyilván globális pénzügyi kérdés, de nem szabad megfeledkezni róla azért, mert most esetleg nem időszzerű ilyen könnyítések felvetése.

³⁹ A 219 hiányszakmában alig pár ezren érkeztek Magyarországra Románia EU csatlakozása óta, miközben több százezer érdeklődővel számoltak. 2008-tól lebontják ezeket a korlátozásokat is. Kérdésünk: miért nem lehetett ezt elegánsan 2007. január 1-jével (vagy előbb) megtenni? Mi változott 1 év alatt? Hol itt a stratégia?

Fontos megállapítás, hogy a legtöbb EU tagállam már komplex politikákat alkalmaz, csak éppen csendben, a jogszabályok szintjén, miközben hangzatos kijelentéseket tesznek a munkaerőpiac védelméről.

Fejlődés történt, hiszen a hiányszakmák feltérképezése folyamatosan zajlik, megpróbál a képzés is ehhez igazodni. Mivel a szakképzés nem tárgya ennek a tanulmánynak, annyit lehet e körben leszögezni, hogy világosan körvonalazódnak azok a súlypontok, amelyekben egyre nehezebb munkavállalókat toborozni. Az EURES adatbázis, amely éppen a munkavállalók Unión belüli mozgását hivatott elősegíteni, kiterjedt szervezetrendszerrel rendelkezik, rengeteg munkavállaló és állásajánlat adatait tartalmazza. Gyümölcsözőbbé lehetne tenni a kapcsolatokat az EURES hazai tanácsadói és a foglalkoztatók vagy a munkaerő-közvetítő cégek között, nem kizárt, hogy vannak átfedések a tevékenységeik között, amelyeket hasznukra fordíthatnának. Fontos lenne dialógust teremteni a felek között.

A magyar munkaerőpiac alapvető jellegzetessége, hogy azon a külföldiek nem egyenletes megoszlásban vannak jelen, legmagasabb a román, a szlovák és az ukrán állampolgárok aránya. Tekintettel arra, hogy a szlovák állampolgárok már korlátozás nélkül férhetnek hozzá a munkaerőpiachoz, a jogszabályi környezet igazán a román és ukrán állampolgárok tekintetében releváns. Előbbiek tekintetében csak korlátozott ideig, hiszen 2007. január 1-jével az Európai Unió polgáraivá váltak, és legfeljebb 7 (inkább 5) év múlva semmilyen korlátozást nem lehet majd velük szemben alkalmazni. Egy másik cikkben részletesen érvelek amellett, hogy a Magyarország által alkalmazott korlátozásokat minél előbb fel kellene számolni, hasonlóan a régi uniós tagállamokkal szemben alkalmazott viszonyossághoz (Gellérné 2007). Így elsősorban az uniós polgárok körében lehetne vizsgálni, hogy elegendő megoldást (forrást) biztosítanak-e a munkaerő-hiány kérdésére, és ez értékes információval szolgálna

- mind a velük szemben folytatott,

- mind a nem uniós polgárokkal szemben alkalmazandó politika szükséges irányaira.

Az uniós polgárokkal kapcsolatban fontos konklúzió, hogy ha a szlovák és román (illetve bármely más) uniós polgárokat kívánjuk majd hosszútávon Magyarországra csábítani, ennek nem lehet eszköze a munkavállalási engedélyezés, mert megszűnik ez az eszköz. Más formákat kell találni, és lehetőleg minél előbb el kell kezdeni kidolgozni azokat.

Amennyiben külföldi munkaerő felvétele válik szükségessé, megfelelő érdekeltségi csomagot kell biztosítani neki ahhoz, hogy idejöjjön (vagy ingázzon). Működnek ilyen jó gyakorlatok Magyarországon, több cégnél, és főként az alábbi kérdésekre koncentrálnak: szálláshoz, utazáshoz való hozzájárulás, tömbösített munkavégzés lehetősége, családtagoknak kedvezmények, ruha- és üdülési pénz, extra szabadság, közös cégrendezvények, jó kondíciókkal tanulmányi szerződés megkötése stb. Értelemszerűen minden állásban külön és mindig egyénre szabottan lehetséges megszabni az érdekeltségi csomag tartalmát, amelyre vannak példák. Erősíteni kellene a kommunikációt ezen a területen, összehozni a releváns szereplőket, hogy osszák meg egymással tapasztalataikat. El kellene hitetni a foglalkoztatókkal és a munkavállalókkal, hogy erről a témáról lehet beszélni, ez nem „tiltott terület”, amelyet titok-

ban érdemesebb kezelni. Esetleg egy kifejezetten a foglalkoztatókat érintő felmérést lehetne készíteni e tárgyban.

Meglepőnek tűnhet, de nincsen egy olyan általános kezdeményezés, kiadvány, amely Magyarországot népszerűsítene munkavállalási célországként (itt nem leíró művekre, hanem biztató jellegű kiadványokra gondolok). Turisztikai célpontként ismertek vagyunk, de munkavállalási célországként nem, sőt, az a hír terjedt el rólunk, hogy barátságtalan, kirekesztő nép vagyunk. Meg kellene vizsgálni ennek a hiátusnak a gyökerét, amely mélyen gyökerező sztereotípiákat rejt, de amelyeket meg kellene próbálni enyhíteni.

Az 1.3.3. pontban jeleztem néhány statisztikával kapcsolatos kérdést, pl., hogy nem lehetséges megmondani, hogy országos szinten milyen jogcímen vannak itt a migráns munkavállalók, vagyis a jogszabály működése nem átlátható, csak a számokat látjuk, a mögöttes jogszabályi hivatkozást nem. Noha a konkrét határozatokban a jogszabályi hivatkozás szerepel, azok vonatkozásában nincsen számítógépes adatgyűjtés, ez okozza a hiátust. Megfontolandó lenne elkezdeni a határozatok jogszabályi hivatkozásának gyűjtését, amely nagyban hozzájárulna a 8/1999. SZCSM rendelet profiltisztításához, vagyis az arról való ismeretszerzéshez, hogy a foglalkoztatók és a hivatalok mely pontokat használják és melyeket nem. Érdemes lenne kiegészíteni a munkaerő-kölcsönzőket érintő adatgyűjtést a külföldi érdekeltségű kérdésekre is, így arra, hogy Magyarországra hány külföldit közvetítenek vagy kölcsönöznek magyar és nem magyar székhelyű vállalkozások. Az alábbiakban áttérnék a szabályozás konkrétumaira.

A szlovák és román állampolgárok szabályozási célcsoportként való kiesésével a fennmaradó, jelenleg egyértelműen kisebb nagyságrendű csoportra – a szomszédos országok állampolgárai és az egyéb harmadik országok állampolgárai – célzott és rugalmas szabályozást kellene fokozatosan bevezetni. Mivel a nem uniós polgárokra néhány éven belül (az átmeneti idő lejártával) egységes szabályozás lesz alkalmazandó, el lehet majd tekinteni a továbbiakban az állampolgárságot központi elemként kezelő szabályozástól, és a harmadik államok polgárait homogén csoportként kezelve a konkrét szakmákban mutatkozó munkaerőhiányra lehet koncentrálni.

Ezek fényében kardinális a jelentősége annak, hogy milyen irányultságú munkavállalási engedélyeztetési politikát fogalmazzunk meg, és azt hogy váltjuk működőképessé a részletjogszabályok szintjén. Utóbbihoz tehát a jogszabály-módosításokhoz kívánok konkrét kérdések érintésével hozzájárulni.

4.2. Konkrét javaslatok

Néhány gondolatot fogalmazok meg a megfontolás céljával, a hatályos jogszabályi környezet alapulvételével az alábbi kérdések tekintetében:

1. jogalapok tisztázása,
2. jogforrási hierarchia pontosítása,
3. személyi hatály pontosítása a létező kategóriák esetében,
4. egyes ágazatokkal kapcsolatos tartalmi kérdések,
 - mezőgazdasági szezonális munkavállalási engedély kapcsolata az AM könyv kedvezményezett alkalmazásával a mezőgazdasági idénymunka esetén,
5. munkaerő-kölcsönzés,
6. meglévő szabályozotti kör fenntartásának meggondolása,
 - kötelező elutasítási okok, közeli hozzátartozók munkavállalása,
7. új személyi-foglalkozási kategóriák esetleges megfogalmazásának kérdése,
 - háztartási alkalmazottak, kutatási-oktatási szféra, diák munkások, turista munkások, nyugdíjas munkások,
 - hiányszakmákra hivatkozás generális vagy szelektív lehetősége,
8. eljárási kérdések
 - a szabályozás egyszerűsítése,
 - esetleg új jogszabály elkészítése.

1) A *jogalap kérdésére* példaként hozható a svájci állampolgárok és hozzátartozóik jelenlegi jogállása. Egyrészt kihirdetésre került a 2006. évi CXXV. törvény, amely tartalmazza a nemzetközi megállapodás szabályai szerint, hogy mely svájci állampolgárok és hozzátartozóik léphetnek be a magyar munkaerőpiacra. Ez a törvény nem ad felhatalmazást a Kormánynak, hogy rendeletben szabályozza a jegyzőkönyvvel kapcsolatos egyéb kérdéseket. A 93/2004. (IV.27.) Korm. rendeletnek pedig, amely viszont konkrét jogosultságokat fogalmaz meg a svájci állampolgároknak és hozzátartozóiknak, jogalapja az Flt. 7.§ (2) b) pontja, amelynek személyi hatálya kifejezetten csak az EGT állampolgárokat és hozzátartozóit említi, a svájci állampolgárokat és hozzátartozóikat nem. Vagyis: a 93/2004. (IV. 27.) Korm. rendelet olyan személyi körre is fogalmaz meg szabályokat (svájciak és hozzátartozóik), akikre nincs törvényi felhatalmazása. Fontos ebben a körben, hogy a ratifikált nemzetközi megállapodás és jegyzőkönyv teljesen más logikával közelít a munkavállalás kérdéséhez, mint a Csatlakozási Szerződés. Nincs benne sem a 12 hónapos szabály, sem a családtagokra vonatkozó szabály, mint olyan, ezeknek az alkalmazását kizárólag a 93/2004. (IV.27.) Korm. rendelet írja elő rájuk, mégpedig törvényi felhatalmazás nélkül. Megfontolandó a jogalap kérdésének rendezése minden személyi csoport tekintetében.

2) A *jogforrási hierarchia* kérdése a 93/2004. (IV. 27.) Korm. rendelet vonatkozásában merül fel. A Korm. rendelet 8. §-a, amely szerint „Az e rendelet által nem szabályozott

kérdésekben az Flt., valamint a külföldiek magyarországi foglalkoztatásának engedélyezéséről szóló 8/1999. (XI. 10.) SzCsM rendelet szabályait megfelelően alkalmazni kell”, nem pontos. A korm. rendelet általános szabályai szerint 10 állam állampolgárai engedély alapján foglalkoztathatóak Magyarországon, amely engedélyt vagy általános eljárásban vagy a munkaerőpiaci helyzet vizsgálata nélkül kell kiadni. Akkor alkalmazható a Rendelet, ha a Korm. rendelet nem szabályozza a foglalkoztathatóság kérdését. Álláspontom szerint viszont szabályozza, hiszen megadja, hogy egyes állampolgárok általában engedéllyel foglalkoztathatóak csak Magyarországon. Hiába engedélymentes a foglalkoztatás a Rendelet szerint, a Rendelet szabályait ezért nem alkalmazhatjuk rájuk. Ha ui. alkalmazzuk, egy alacsonyabb szintű jogforrást alkalmazunk egy magasabb szintű helyett. Így viszont, ha nem alkalmazzuk, sértjük a közösségi preferencia elvét, mert egy kínai állampolgár oktatónak ebben a tényállásban nem kellene engedély. Megfontolandó a 93/2004. (IV. 27.) Korm. rendelet szabályainak a módosítása a 354/2006 (XII. 23.) Korm. Rendeletben foglaltak szerint.

3) A *személyi kör (személyi hatály)* tekintetében példaként a házastársakra kívánok hivatkozni. A házastársak jogi státusa minden, a kérdéskört érintő jogszabályban említésre kerül, tehát a törvényekben, a korm. rendeletekben és a 8/1999. (XI. 10.) rendeletben is. Ezek együttes olvasata nem feltétlenül egyszerű, nem transzparens, ezért adott esetben nem zárhatóak ki az eltérő eseti megoldások. Egy adott jogszabályban le kéne írni, hogy pontosan mi a szabályozási helyzet egy házastársra egy adott tényállásban, ami egyszerűsíteni a jelenleg túlszabályozott esetet.

4) A *mezőgazdasági időnymunka* kérdése. Együttesen nézve a mezőgazdasági szezonális munkavállalási engedélyt az AM könyvvel történő kedvezményes munkavállalás jogintézményével, szembeötlik a szabályozási cél hasonlósága. Mindkettő a mezőgazdasági időnymunkára koncentrál, előbbi 150 napos maximális időtartamot enged, utóbbi 60 napot. Előbbihez kell munkavállalási engedély, utóbbihoz nem. Előbbi végezhető munkaerő-kölcsönzés keretében (ez problémás lehet, lásd a következő, 5) pontot is), utóbbi esetében kérdés, hogy az AM könyves munkavállaló kölcsönözhető-e. Esetleg megfontolandó lehetne ennek a két rendelkezésnek – tekintettel a kiküldetést, munkaerő-kölcsönzést szabályozó rendelkezésekre is – az összehangolása. Átláthatóbb lenne talán a téma szerinti szabályozás ebben az esetben. Felmerül ezzel kapcsolatban a kérdés, hogy más ágazatokban miért nincsen ilyen globális hatókörű rendelkezés (építőipar, vendéglátás). Egy jó gyakorlatot alkalmazni lehetne más területeken is.

5) A *munkaerő kölcsönzés* tekintetében,

- ad 1. A Rendelet a 7.§ (1) r) pont alapján az EGT vagy Svájc területén bejegyzett munkaerő-kölcsönző vállalkozásoknak megadta a lehetőséget, hogy úgy küldjék ki magyarországi foglalkoztatóhoz a munkavállalókat, hogy azoknak nincsen szükségük engedélyre. Ebből a szempontból jogilag vitatható a mezőgazdasági szezonális munkavállalás rendszere (5/A. §), amely szerint ilyen céllal munkavállaló csak Magyarországon nyilvántartott munkaerő-kölcsönző által kölcsönözhető. Ennek a

feltételnek az EGT vagy svájci vállalkozások nem felelnek meg, így elvileg ilyen tevékenységet nem folytathatnak (illetve vannak időbeli korlátozások is). Van tehát két olyan rendelkezés a Rendeletben, amelyek közti viszony nincs lefektetve.

- ad 2. A Rendelet szolgáltatás nyújtásra vonatkozó liberális szabályrendszere csak akkor lép életbe, ha a vállalkozás székhelye nem Magyarországon van, vagyis a magyarországi székhelyű munkaerő-kölcsönző vállalkozások a 7.§ (1) r) pontja szerinti kedvezménytel nem élhetnek (őket fordított diszkrimináció éri). A magyar jog tehát versenyhátrányba helyezi őket. Egy Magyarországon honos vállalkozásnak tehát először jogszerűen be kell hoznia a külföldi állampolgár munkavállalót (ami legtöbb esetben költséget jelent, mert engedély-köteles eljárás), és csak azt követően kölcsönözheti ki őket Magyarországon. Nem beszélve a munkaerő-kölcsönző cégek alapítására vonatkozó szigorú szabályokról. Erre az kell, hogy legyen egy gazdaságilag racionálisan működő vállalkozás reakciója, hogy tevékenységének székhelyét a magyar államhatáron kívülre helyezi, amivel egyrészt elkerülheti a szigorú magyar alapítási szabályokat, másrészt elkerülheti a munkavállalási engedélyezés eljárás időben és anyagilag is megterhelő rendszerét.

Megfontolandó ezért a két fent említett rendelkezés összehangolása, illetve a kedvezményeknek a Magyarországon bejegyzett munkaerő-kölcsönzőkre való mielőbbi kiterjesztése.

6) *A meglévő szabályozotti kör fenntartásának újragondolását* az alapozná meg igazán, ha kategória-specifikus statisztikák állnának rendelkezésre. A magyar munkaerőpiac szerkezetét tekintve, logikai alapon megfontolásra érdemesek például az alábbiak:

- jelenleg az engedély iránti kérelem kötelező elutasításának oka, ha egy állam a magyar állampolgárok munkavállalásának engedélyezését a más országok állampolgáira vonatkozó általános feltételekhez képest nehezebb feltételekhez köti – viszonyossági feltétel (4.§ (1) h) pont). Álláspontom szerint egy másik állam Magyarországgal szembeni megközelítése nem feltétlenül kellene, hogy oda vezessen, hogy pl. egy külföldi hivatásos sportoló engedélyét egy magyar csapat nem tudja meghosszabbítani és ezáltal nyerési esélyei csökkenjenek. Másrészt, a Rendelet jogszabályszerű alkalmazása megkövetelné, hogy – mivel kötelező elutasítási okról van szó – minden esetben vizsgálatra kerüljön eme feltétel. Ez az egész világra kiterjedő naprakész adatbázist feltételezne. Át kellene gondolni ennek a rendelkezésnek a szükségességét.
- külföldi gazdálkodó egység személyi állományába vagy személyzetébe tartozók közeli hozzátartozói munkavégzésének engedélymentességét jelenleg viszonyossághoz kötjük, de lehet engedélye a munkaerőpiac vizsgálata nélkül is (6.§ (1) e) pont). Nemzetközi szervezetnél dolgozó közeli hozzátartozója vagy engedélymentes vagy engedélyköteles lehet. Nincs logikai összhang ezen rendelkezések között. Tekintettel az érintettek elenyésző nagyságrendjére, a viszonyosság megállapításá-

val kapcsolatos igazgatási túlmunkára, sokkal egyszerűbb és elegánsabb lenne az engedélymentesség generális bevezetése.

7) A legérdekesebb kérdés természetesen az *új személyi-foglalkozási kategóriák* bevezetése lehet. Egy szelektív típusú bevándorlási politikának ui. világosan meg kell tudnia fogalmazni az általa privilegizált csoportokat. Egy ilyen megközelítés fokozatosan a meglévő és várható munkaerő-piaci igényekből indulna ki, fenntartva ugyanakkor a lehetőséget arra, hogy rugalmasan változtatható legyen.

Előzetesen utalnék arra, amit az FSZH 2006-os munkaerő-piaci prognózisa megállapított, miszerint jól meghatározhatóak a tartós munkaerőhiánnyal küzdő szakmák. Ezek körvonalazódtak is: élelmiszeripar, feldolgozóipar, építőipar, egészségügy, textil-, ruházati és bőrgyártás, gépgyártás. Ide sorolnám még a háztartási szolgáltatásokat, amelyek bizonyítottan jelentős részt képviselnek, de egy gazdasági társaságokat érintő felmérésből természetesen nem feltétlenül gyűjthetőek le. Az a probléma, hogy fenti ágazatok nem tekinthetőek magyar sajátosságnak, szinte egész Európában ezek a leginkább (szakképzett) munkaerő hiányos területek. Az egységes európai munkaerőpiacon tehát meghatározó kereslet alakul ki ezekben a szakmákban, és egyáltalán nem biztos, hogy Magyarország is be tudja szerezni a kívánt nagyságrendet és minőséget. Ezért valóban vonzó feltételek megteremtése lenne kívánatos.

Ebben a körben egyrészt megfontolandó konkrét kategóriák nevesítése, illetve egy generálklauzula beépítése:

- Az egyes kategóriák tekintetében legfontosabb a *háztartási alkalmazottak* kérdése lenne. A gyermekfelügyelet, takarítás, kertészkedés, ház körüli egyéb teendők ellátása terén nagy Magyarországon és az Európai Unióban is az illegális munkavégzés aránya.⁴⁰ A külföldiek aránya nem ismert, de vélhetően nagy számban dolgoznak ebben a kategóriában. Az egyéni engedély kiadása munkaerő-piaci vizsgálat nélkül már engedélyezett a román és bolgár munkavállalók számára. Velük szemben további engedmények lennének szükségesek, de egyébként is meg lehetne kísérelni liberalizálni a rendszert, vagy időtartam-maximálással, AM könyv alkalmazásával.
- Az *oktatási-kutatási szféra* jelenlegi megközelítésében az a legnagyobb probléma, hogy fentről „tekint le” a rendszerre. Akkor engedélymentes a kutató munkavállalása, ha az MTA igazolja, hogy a kutatás nemzetközi megállapodás hatálya alá tartozik, vagy ha nem haladja meg a tevékenység az 5 napot, illetve mellőzhető a munkaerőpiaci vizsgálat, ha oktatási, kutatási vagy közművelődési intézménynél folytatják a tevékenységet. A „kutatás” mint olyan, eddig gyakorlatilag nem kapcsolódhatott magán intézményhez (Illés – Gellérné 2007). A harmadik államok állampolgárságával rendelkező kutatókról szóló 2005/71/EK irányelvet és ezt a ma-

⁴⁰ Az Európai Unió témában kiadott közleménye az illegális munkavégzéssel érintett fő területekként – hasonlóan a magyarországi OMMF megállapításaihoz is – az építőipart, a vendéglátást, illetve a textilipart és a háztartási szolgáltatásokat nevezi meg. A Bizottság közleménye a harmadik országok állampolgárainak illegális bevándorlása elleni küzdelem politikai prioritásairól (COM (2006) 0402 végleges).

gyar jogrendbe átültető 181/2007. (VII. 6) Korm. rendelet kimondja, hogy a kutatási intézménnyel – amely lehet magán is – fogadási megállapodást kötő kutató ui. kedvezményesen lesz tartózkodási engedélyre jogosult. Ez megnyitja a harmadik országbeli kutatók lehetőségét a kedvezményes munkavállalás felé. Ajánlatos lenne ennek kapcsán is újragondolni, hogy a know-how birtokosait, akkor is, ha magánszervezethez érkeznek, nem kellene-e a jelenleginél jobban favorizálni. Az Európai Unió már felismerte, hogy be kell kapcsolódnia a minőségi munkaerő megszerzéséért folyó globális versenybe (Illés – Gellérné 2007. 26.). Magyarország már lépéseket is tett ennek érdekében. A kérdés az, hogy eleget tett-e vagy keveset?

- A *külföldi diákok* munkavállalásának magyarországi vonatkozásait L. Rédei (2008) járja körül tanulmányában. Következtetései fényében szinte magától adódik az a kérdés, hogy miért nem terjeszti ki Magyarország az alkalmi munkavállalói (AM) könyvvel történő kedvezményes munkavállalás jogintézményét a nem magyar – és ami még lényegesebb lenne – és a magyar állampolgárságú diákokra?
- Michalkó (2008) a magyarországi turizmus ágazat szezonális munkaerő problémáin keseregve, továbbá a *turista státusú illegális munkavállalás* veszélyeit fejtegetve jut el arra a következtetésre, hogy oldani kellene a jelenlegi túl bürokratikus külföldi munkaerő Magyarországi foglalkoztatásának szabályozását. Miért ne szolgálhatná az alkalmi munkavállalói (AM) könyvvel történő kedvezményes munkavállalás a turista státusban Magyarországon tartózkodó új életstílusú világpolgárok munkavállalását, a szomszédos országokból érkező atipikus turisták (Illés – Michalkó 2008) legális munkavállalását?
- Továbbá, miért ne alkalmazhatnának az új külföldi ingatlantulajdonosok a ház körüli munkák elvégzésére *helybeli alkalmi munkavállalókat* (Michalkó et al. 2003)?
- Miért nem tesszük lehetővé a döntően családgyejesítési céllal Magyarországra bevándorló *nyugdíjasok* (Illés 2007) *egyszerűsített alkalmi munkavállalását*?
- Van olyan szabály a Rendeletben, hogy a külföldi foglalkoztatása elutasítható, ha a szakmai érdekképviselő állásfoglalása szerint az adott szakma tekintetében az engedély kiadása az adott területen nem indokolt (5.§ (2) h) pont). Olyan szabály viszont nincsen, hogy ha az adott szakma foglalkoztatási viszonyainak, munkaerő-igényének figyelembevételével a külföldiek foglalkoztatásának ösztönzése indokolt lenne, akkor ennek érdekében is felléphessen a szakmai érdekképviselő (vagy egy kijelölt más szerv). Így a rendelet egyáltalán nem rugalmas. Egy generálklauszula található a 354/2006. (XII. 23.) második viszonyossági Korm. rendelet 6.§-ában, miszerint: „A Kormány az Országos Érdekegyeztető Tanácsban képvisellel rendelkező munkaadói és munkavállalói érdekképviselők véleményének meghallgatásával a rendelet hatálybalépését követően negyedévente felülvizsgálja a magyar munkaerőpiac helyzetét a mellékletben meghatározott FEOR-számmal azonosított foglalkozások listájának aktualizálása érdekében.” A román-bolgár

esetre alkalmazandó megoldás jó kiindulópont lehetne, de megfontolandó lehet egy ennél szakmaspecifikusabb, rugalmasabb megoldás is.

8) Az *eljárás egyszerűsítése* elengedhetetlen, és megtörténtek a kezdeti kormányzati lépések is ennek megtétele érdekében. A külföldiek magyarországi foglalkoztatását egy hoszszadalmas ügyintézési folyamat előzi meg. A foglalkoztató munkavállalási engedély iránti kérelmet nyújt be a munkavégzés helye szerint illetékes munkaügyi központhoz, ahol 30 napos határidőn belül a meghozott döntést tartalmazó határozatot a foglalkoztatónak küldik meg. A külföldi munkavállaló a munkavállalási engedély birtokában felkeresi a hazájában működő magyar külképviseletet, és munkavállalás céljából vízumot kérelmez. Az ügyintézési határidő 60 nap, amely szakhatósági közreműködés esetén további 15 nappal meghosszabbodik (Mézes 2006. 54–55.). 2006-ban a Kormány kitzúzte az egyablakos rendszer működésének megteremtését, és a cél elérése érdekében megtörtént a Flt. módosítása. Így lehetővé vált a központi és területi idegenrendészeti hatóságok számára, hogy a külföldiek beutazásához és tartózkodásához kapcsolódó, törvényben meghatározott feladataik ellátása céljából hozzáférjenek a munkavállalási engedélyekhez szükséges adatokhoz. Így az eddig két lépcsőben lefolytatott, legalább 90 napot (szakhatósági eljárás esetén 105 napot) igénylő eljárás jelentős módon leegyszerűsödik és megrövidül, és a foglalkoztatás a munkavállalási engedély kiadását követő néhány napon belül megkezdhető.

A jelenlegi eljárás további egyszerűsítése érdekében megfontolandó lehet még a szakhatóságok megkeresésének átgondolása, a csatolandó iratok szükségessége stb. Az helyezné azonban igazán pro-migrációs távlatokba a jogszabályt, ha megpróbálná a rendszert közelebb hozni a külföldi munkavállalóhoz, részessé tenné az eljárásban. Erre több nemzetközi példa is van (német, kanadai, brit stb.), akár azokra is lehetne támaszkodni.

Irodalomjegyzék

- Bankó, Z. (2002): Munkaerő-kölcsönzés. In Dr. Kiss, Gy.: *Az Európai Unió munkajoga*, OSIRIS, Budapest, 444–453.
- Csóka, G. (2001): A külföldi munkavégzésre vonatkozó közösségi munkajogi szabályozás. In Lukács, É. – Király, M. (szerk.): *Migráció és Európai Unió*, AduPrint, Budapest, 193–204.
- Fóti, J. – Lakatos, M. (2005): *Foglalkoztatottság és munkanélküliség*, OFA Kht, Budapest.
- Gellérmé Lukács, É. – Szigeti, B. (2005): *Munkavállalási szabályok az EU tagállamaiban az átmeneti időszak alatt*. KJK-Kerszöv, Budapest.
- Gellérmé Lukács, É. (2006): *A munkaerőmozgás kiterjesztése Svájcra*. Raabe Tanácsadó és Kiadó Kft. Érdekképviselet felsőfokon, D 1.52 (6 oldal), 2006. június.
- Gellérmé Lukács, É. (2007): A magyar és az uniós munkaerőpiac összefüggései. A munkaerőmozgást érintő kérdések. 203-222. In Fóti Gábor-Rácz Margit (szerk.), *Az Európai Unió előtt álló kihívásokról és a magyar érdekekről*. MTA VKI-CEU ENS, Budapest, 2007. http://hvg.hu/kulugy/20070405_munkaeropiac.aspx#comments (2007.06.01.)
- Gyulavári, T. (2002): A szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény munkavállalással kapcsolatos rendelkezései. In Berke, Gy. – Gyulavári, T. – Kiss, Gy. (szerk.) *Külföldiek foglalkoztatása Magyarországon*, KJK Kerszöv, Budapest 123–129.

- Hablicsek, L. (2005): *A területi munkaerő-kínálat előrebecslése 2021-ig*. OFA CXIII/01. sz. kutatás, Budapest, www.ofakht.hu
- Hárs, Á. (2002): *A kedvezménytörvény várható hatása a magyar munkaerőpiacra*, Budapest, 71.
- Hárs, Á. (2002): *A munkaerő migrációja és az uniós csatlakozás*, Kopint-Datorg műhelytanulmányok, 2002/34, 2002. február.
- Hárs, Á. – Kovács, A. – Tóth, J. (2005): *Két Európai Unió tagállam migrációs szakpolitikájának összehasonlító elemzése*, Budapest, www.afsz.hu
- Hárs, Á. – Sik, E. (2006): *Szemponatok a román-bolgár Európai Unió csatlakozás magyar munkaerőpiacra gyakorolt hatásának értékeléséhez*. TÁRKI, Budapest, 2006 november. www.tarki.hu 7.
- Illés, S. (2004): *Foreigners in Hungary: migration from the European Union*, HCSO, Demographic Research Institute, Budapest, Working Papers on Population, Family and Welfare, No. 5. 1–46.
- Illés, S. (2007): Types of elderly migration. In Kovács, Cs. (ed.) *From villages to cyberspace*. Department of Economic and Human Geography University of Szeged, Szeged, 227-237.
- Illés, S. – Gellérné Lukács, É. (2007): A tudományos kutatók migrációjáért. *Európai Tükör*, vol. 12. no. 4. 13–30.
- Illés, S. – Michalkó G. (2008): Relationships between international tourism and migration in Hungary: Tourism flows and foreign property ownership. *Tourism Geographies*, vol. 10. no. 1. 98-117.
- Kertész, Á. – Lukács, É. (2003): *A munkaerő szabad áramlása az uniós csatlakozás fényében*, MGYOSZ, Budapest.
- Kiss, Gy. (2002): A külföldiek magyarországi foglalkoztatásának általános szabályai. In Berke, Gy. – Gyulavári, T. – Kiss, Gy. (szerk.) *Külföldiek foglalkoztatása Magyarországon*. KJK Kerszöv, Budapest, 33–53;
- L. Rédei, M. (2005): A nemzetközi vándorlás folyamatának irányítása. *Statisztikai Szemle*, vol. 83. no. 7. 662–680.
- L. Rédei, M. (2008): A tanulói migráció és a munkapiac. In Illés, S. (szerk.) *Új migráns csoportok a munkaerőpiacon*. Kézirat, Budapest. 82 p.
- Michalkó, G. – Illés, S. – Berényi, I. (2003): A turizmus és migráció kapcsolatrendszere. *Tér és Társadalom*, vol. 17. no. 4. 51-65.
- Michalkó, G. (2008): A turizmus mint a bevándorlás előszobája. In Illés, S. (szerk.) *Új migráns csoportok a munkaerőpiacon*. Kézirat, Budapest. 36 p.
- Mézes, Zs. L. (2006): *A külföldiek munkavállalása Magyarországon*, Műhelytanulmány 21., Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest.
- Munkaerő-piaci előrejelzés 2006. évre, FMM, FH.
http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=full_afsz_rovidtavu_prognozisok_oldal (2007.06.01.)
- Ónodi, I. (2001): Magyarok munkavállalása az Európai Unióban nemzetközi megállapodások alapján. In Lukács, É. – Király, M. (szerk.) *Migráció és Európai Unió*. AduPrint, Budapest, 335–348.
- Polónyi, I. – Timár, J. (2002): *A népesség, a gazdasági aktivitás és a nemzetközi migráció távlatai Magyarországon, 1950–2050*, Közgazdasági Szemle, XLIX. évf. 2002. november, 960–971.
- Sik, E. (1998): A migrációs potenciál a mai Magyarországon, *Európai Tükör* vol. 4. 84–106.
- Somodi Istvánné (2004): *Munkavállalás az Európai Unióban: a magyarok munkavállalása Európában, a külföldiek magyarországi foglalkoztatása*. Saldo Kiadó, Budapest.
- Tóth, J. (2004): *Report on Migrant Workers in Hungary – 2004*, European Commission.
- Tóth, J. (2005): *Report on Migrant Workers in Hungary – 2005*, European Commission.
- Tóth, J. (2007): Migrant workers and free movement in Hungary. In Traser, J. (ed.) *A Regional Approach to Free Movement of Workers: Labour Migration between Hungary and its Neighbouring Countries*, European Studies Centre, University of Szeged Faculty of Law, Szeged, 25-32.
- Viszt, E. (2005): *A munkaerő mobilitás alakulása és várható hatásai a magyar munkaerőpiacra az Európai Unió csatlakozás után*, OFA Kht. kutatási összefoglaló, Munkaügyi Szemle 2005/3.

A tanulói migráció és a munkapiac

Langerné Rédei Mária

1. A tanulási célú migráció statisztikai értelmezése

A világon kevés azon integrációk száma, ahol a személyek szabad áramlása megvalósult. Ezekben a térségekben ma már nincsenek belső határok, csak ún. külső határ. Az országok többségébe a belépés vagy vízum kötelező, vagy 3 hónapon túli tartózkodás esetén a célnak megfelelő tartózkodási vízumot kell kérni. A tanulási célból kért tartózkodási vízumok iránti kérelmek, hasonlóan a munkavállaláshoz, egyre növekvő trendet mutatnak. A világ fejlett országaiban már megszokott dolog, hogy a hazai hallgatók egy része, kb. minden hatodik, hetedik diák, tanulmányait más országban is végzi. Magyarország ebbe a globális folyamatba a határok átjárhatóságának módosulásával egy időben a 1990-től kapcsolódott be. A hazai végzősök a munkaerőpiacra kerülve, képességeiket más országbeliekkel, azaz globálisan mérik össze. A hozzánk érkező multinacionális cégek képviselői fokozottan keresik a nemzetközi jártassággal rendelkező személyeket. Változást jelent a korábbiakhoz képest az is, hogy a most munkaerőpiacra lépő fiatalok már piactudományi körülmények között szocializálódtak.

A tanulmányozni kíván jelenséget, a nemzetközi irodalom *'student mobility'*, *foreign study*, *study abroad*, *'international mobile student'* fogalmakba sűríti, néha hozzáteszi, hogy *'high education student'* kifejezés is ezt a jelenségegyüttest öleli fel. Ez pedig éppen azzal hozható összefüggésbe, hogy a nemzetközi jog, a tanulási célú migráció alatt a felsőoktatást érintő vándorlást érti. Összefoglalóan azonban tanulási célú mozgásról beszélünk. Ez két részre bontható: a 18 év alatti diákok mobilitása, és az egyetemi, főiskolai vagy doktori képzésben résztvevő hallgatók mobilitása. Az *életkornak döntő jelentősége van* abban, hogy a mobilitásnak melyik típusáról beszélünk, a diákról vagy a hallgatóiról.

A tanulási célú mozgás esetében alsó életkori határról is beszélhetünk. A középfokú tanulmányok kezdetén húzható meg az alsó határ (Illés – Lukács 2002). Felmerül azonban a kérdés, hogy a családdal együtt más országban tartózkodó iskoláskorúakat statisztikai szempontból a tanulási célú migráció résztvevőjeként kezeljük-e? A válaszuk az, hogy mivel nem önálló mozgásról van szó, ezért nem sorolhatók ide. Azon diákok, akiknek szülei pl. állandó letelepedést kaptak Magyarországon, de nem magyar állampolgárok, a külföldi tanulónál szerepelnek. Valójában a diákok egyedi döntése a külföldi tanulmányok végzése, még akkor is, ha erre családi ösztökéléssel és finanszírozás alapján kerül sor. Mivel nincs felső életkori határ, felmerülhet az is, hogy akár 40–50 évesek iratkoznak be akkreditált oktatási intézménybe, kérik a tanulói vízumot és ezen idő alatt tapasztalatokat szerezve, döntenek a bevándorlás mellett.

A migráció statisztikai számbavétele szempontjából a tartózkodás időtartamán és célján túl figyelembe kell venni az induló *időpontot* is. Az eljárás alapjának tekinthető egyrészt a *fizikai belépés ténye*, másrészt az *engedély kiadása*. A nemzeti statisztikai hivatalok számára tehát két lehetőség áll fenn aszerint, hogy a kiadott engedélyre vagy a tartózkodás idejére alapoz-e. Elterjedt gyakorlat a belépés szerinti adatgyűjtés, ami kis eltéréssel azonos a tartózkodási engedély kiadásával. Vízumköteles belépés esetén az időpontok eltérhetnek.

Az Európai Unió tagállamaiban tanulási célú vízum, majd tartózkodási engedély, akkor adható ki külföldi hallgató számára, ha a személy, *önállóan érkezik, hitelt érdemlően igazolni tudja felvételét valamely akkreditált oktatási intézmény nappali tagozatának képzésére, továbbá az oktatás idejére rendelkezik a megélhetéshez szükséges jövedelemmel és teljes körű betegbiztosítással* (L. Rédei 2006a). Több európai ország az utóbbi időben döntött abban, hogy a belépést megelőzően a tandíj befizetését is megkövetelje, mert ha már belépett valaki nehéz ezt elérni.

A tanulási célú adatok közlése a nemzetközi migráció *fakultatív adatgyűjtési* részét képezi. Többnyire azok az országok rendelkeznek és közölnek erről a területről adatokat, akik érvelni kívánnak a folyamattal elérhető haszon mellett.

2. Tanulási célú mobilitás⁴¹ a világban

2.1. Főbb trendek a világban

Az UNESCO 2006. évi becslése szerint *2,5 millió fő* szülőhazájától eltérő helyen folytat felsőfokú tanulmányokat (Todd 2006). Ez nem teljesen fedi le a tanulási migrációt, mert azok is benne vannak, akik születésük után kerültek más országba. A második világháborút követően felgyorsuló folyamatot két tényező – *a küldő országok sokszorozódása és a posztdoc képzési forma terjedése* – határozta meg.

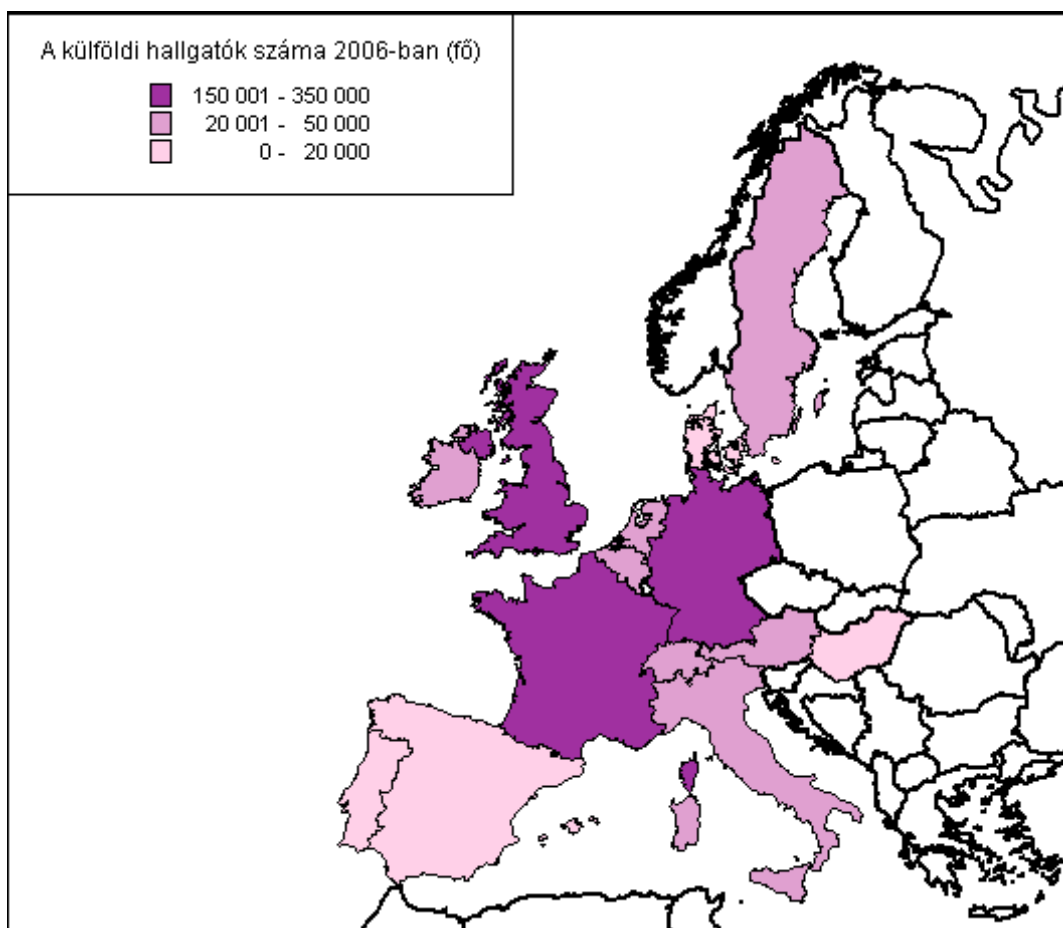
- Egyrészt az ázsiaiak és az afrikaiak növekvő érdeklődése, javuló gazdasági lehetőségeik meg engedték számukra azt, hogy gyermekeiket külföldre küldjék tanulási célból, másrészt a helyüket lassan átvevő dél-amerikaiak vándorlása jellemzi (L. Rédei 2006a).
- A volumen alakulásában szerepe van annak, hogy megnőtt az oktatásban töltött időszak, a posztgraduális tanulmányokban résztvevők száma lendületesen növekedett.

A *befogadó* fél szempontjából vizsgálva a hallgatói mobilitást, nagyarányú földrajzi koncentrációval találkozunk (Salt 2003; L. Rédei 2006b). A külföldön tanulás koncentrált földrajzi megoszlását erősíti meg a *Hallgatói Mobilitás Atlasza* (Todd 2006). Az összes kül-

⁴¹ Magyarázatot kíván az, hogy miért felváltva beszélünk migrációról és mobilitásról. A nemzetközi irodalomban a mobilitás részben kifejezi a kibocsátóhoz történő tatózást, a visszatérést. Pl. munkaerő mobilitás, kutatók mobilitása. Részben a tartózkodás átmenetiségét és az egyéni hajlandóságot.

földön tanuló hallgató 94%-át 27 célország fogadja (1. táblázat). A legnagyobb befogadó – ahogy a tematikus térkép is mutatja (1. ábra) – az Egyesült Államok több mint fél millió hallgatóval; öt követi az Egyesült Királyság, Németország, Franciaország és Ausztrália. A világ diákjainak 62%-át ezen öt ország fogadta 2006-ban (közel 1 561 ezer fő). Az öt vezető oktatási nagyhatalom közül három nemcsak az ország imázs, a tanulmányok tartalma miatt, hanem az angol nyelv okán is magas preferenciát élveznek (L. Rédei 2006a). A legnagyobb befogadó országokat tekintve elmondható, hogy a 28 célországból 14 európai állam (ha Törökországot nem számítjuk ide). Kontinensünk országai fogadják a külföldi hallgatók 45%-át (1 114 ezer fő). Az öt legnagyobb befogadó sorában az *Egyesült Államok dominanciája* megkérdőjelezhetetlen: az összes külföldi hallgató 23%-át egyedülként fogadta 2006-ban.

1. ábra
A legtöbb hallgatót fogadó európai országok 2006-ban

Forrás: Atlas of Student Mobility (2006).

Az UNESCO legfrissebb statisztikája szerint bár az USA megőrizte vezető szerepét a világ nagy befogadói között, aránya 2002 óta mintegy 10%-kal csökkent (Open Doors 2006). Míg korábban a három vezető európai állam (Egyesült Királyság, Németország, Franciaország) együttesen tudta csak „produkálni” az Egyesült Államok 32%-os részesedését, addig mára – ugyanezen arányt tekintve – 11 százalékponttal előzik meg az USA-t. Nem módosult ugyanakkor az öt vezető célország sorrendje; változás csak abban történt, hogy míg Németország aránya 1%-kal csökkent (9,9%), addig az Egyesült Királyság részesedése 13,8, Franciaországé 9,5, Ausztráliáé pedig 6,7%-ra emelkedett.

1. táblázat
A külföldi hallgatók száma és aránya a 27 legnagyobb befogadó országban

Ország	Külföldi hallgatók			
	száma 2006	aránya az összes külföldiből 2006	száma 2002	aránya az összes külföldiből 2002
USA	564 766	22,6	547 092	32,2
Egyesült Királyság	344 335	13,8	222 576	13,1
Németország	246 334	9,9	185 179	10,9
Franciaország	237 587	9,5	134 783	7,9
Ausztrália	167 954	6,7	69 668	4,1
5 ország összesen	1 560 976	62,4	1 159 298	68,1
Kína	141 087	5,6		
Japán	117 927	4,7	59 656	3,5
Kanada	75 200	3,0	34 536	2,0
Dél-Afrika	52 703	2,1		
Hollandia	42 035	1,7	13 949	0,8
Olaszország	40 641	1,6	21 229	1,2
Új-Zéland	37 422	1,5	7 603	0,4
Belgium	37 103	1,5	37 789	2,2
Svájc	35 705	1,4	24 729	1,5
Ausztria	33 707	1,3	30 064	1,8
Malajzia	30 407	1,2		
Írország	25 319	1,0	5 564	0,3
Dél-Korea	22 624	0,9	2 737	0,2
Svédország	17 253	0,7	20 631	1,2
Portugália	16 155	0,6	10 998	0,6
Törökország	15 298	0,6	17 635	1,0
Spanyolország	15 051	0,6	40 506	2,4
Magyarország	14 491	0,5		
India	13 267	0,5		
Dánia	9 829	0,4	7 124	0,4
Thaiföld	5 600	0,2		
Mexikó	3 566	0,1		
Jordánia			12154	0,7
Összesen a 27 ország	2 361 788	94,5	2 665 500	88,6
Összes mobil hallgató	~2 500 000	100,0	~1 700 000	100,0

Forrás: Todd (2003, 2006), Open Doors (2006).

Az elmúlt évek adatainak összehasonlítása alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a térbeli koncentráció némileg mérséklődött. Míg 2002-ben az öt vezető célország fogadta a külföldi hallgatók 68%-át, addig 2006-ra arányuk 62%-ra csökkent. Az 1. táblázat adatai jól szemléltetik, hogy míg a 2000-es évek elején 21 ország tartozott a legnagyobb befogadók sorába, addig napjainkra további hét állam került be. Ezzel az bizonyítható, hogy a befogadók száma is bővül és szerteágazó folyamat alakul ki. Talán a legszembetűnőbb változás Kína „megjelenése”, aki hatodik legnagyobb befogadóként közel 150 ezer hallgatót fogad évente, és nagyszámú kibocsátó is (Open Doors 2006). Bekerült emellett a célországok közé a Dél-Afrikai Köztársaság, Malajzia, India, Thaiföld és Mexikó mellett hazánk is.

Az újonnan bekerült fogadóországok 260 ezer hallgatónak biztosítanak helyet valamely felsőoktatási intézményben. Meglepő és egyben magyarázatra is szorul az, hogy az „új” célországok között mindössze egyetlen európai állam szerepel, Magyarország, a négy ázsiai, egy afrikai és egy dél-amerikai mellett. Figyelmet érdemel még Jordánia, aki 2002-ben több mint 10 ezer külföldi hallgatóval a 16. legnagyobb befogadónak számított. Napjainkra azonban olyannyira lecsökkent a részesedése, hogy kikerült a legnagyobb befogadó országok sorából.

Mindezek alapján elmondható, hogy a korábbi koncentrált földrajzi megoszlás kissé „fellazult”, bár továbbra is érzékelhető a nagy befogadók dominanciája. A lehetőségek tárháza egyre bővül, és belépnek olyan országok is a befogadók közé, melyek korábban csak kibocsátóként funkcionáltak. Mindez összefüggésbe hozható azzal, hogy az újonnan feltörekvő országok mind nagyobb része ismeri fel az oktatás jelentőségét, és a külföldi hallgatók fogadásából származó előnyöket. Az oktatási tevékenységen túl számos olyan tevékenységet is fejlesztenek, ami a fiatalok életében vonzó (sport, munkavégzés, lehetősége, szórakozás, ismerkedés). Tehát sokat próbálnak tenni annak érdekében, hogy vonzóvá tegyék országukat a diákok szemében, a legtöbb tanuló ugyanis az országról alkotott kép, és a megélhetés alapján választja ki célpontját. A tömegek országot választanak és a magasabb szintű tanulmányok esetén, kerül a választás középpontjába az intézmény, pl. az MSc. és a PhD. esetén válik kiemelt szemponttá. Növekvő fontosságú az, hogy valaki hol szerzi meg a végzettséget.

Nemcsak a befogadás, de a küldés is kisszámú országra vonatkozik. Így azt lehet mondani a külföldi tanulás néhány tehető országot és néhány tucat feltörekvő országot kapcsol össze. Az Egyesült Államokban tanuló külföldiek 55%-a Ázsiából, 17%-a Európából, 12%-a pedig Latin-Amerikából érkezik (2. táblázat). Hasonló a helyzet a másik észak-amerikai ország esetében is: a több mint 70 ezer külföldi hallgatót vonzó Kanadába a diákok 33%-a Ázsiából, 25%-a Európából, 20%-a Afrikából érkezik. Ausztrália esetében már szembetűnőbb az ázsiai (főként Délkelet-Ázsia) kontinens dominanciája, ahonnan az összes külföldi 82%-a származik. A táblázatból (2. táblázat) látszik, hogy míg az európai kontinens államai regionális, addig a fentebb említett országok globális befogadóknak tekinthetők. Globálisnak, hiszen a külföldi hallgatók több kontinensről és viszonylag nagyobb számban érkeznek. Az Egyesült Királyság, Németország, Spanyolország, Belgium, Ausztria, Svájc, Olaszország, Hollandia és a két észak-európai állam kontinensünk hallgatóit fogadja legnagyobb arányban. Egyedül

Franciaország és Portugália tér el ezen tendenciától, ők ugyanis a legtöbb diákot egykori gyarmataik területéről fogadják (55–55% az afrikai kontinens részesedése). Néhány ország esetében a földrajzi diverzitás érvényesül (Új-Zéland, Kanada, USA), a többi állam sokszor egy régióból fogadja a külföldiek több mint felét. Az európaiak mellett fokozottan igaz ez Japánra (78% Kelet-Ázsiából), Törökországra (49% Európából), Jordániára (82% Közel-Keletről) és Dél-Koreára (68% Kelet-Ázsiából) (Todd 2003).

2. táblázat
A hallgatói mobilitás „honnan-hová” mátrixa (2002)

Fogadó országok	A toborzás megoszlása (%)									
	Óceánia	Latin-Amerika	Észak-Amerika	Európa	EU (15)	Észak-Afrika és Közép-Kelet	Szubszaharai Afrika	Délkelet-Ázsia	Dél- és Közép-Ázsia	Kelet-Ázsia
USA	1	12	5	8	9	5	5	7	13	35
Egyesült Királyság	1	3	7	8	43	5	7	8	4	14
Németország	0	3	2	41	23	11	5	2	2	10
Franciaország	0	5	3	11	21	31	24	2	1	4
Ausztrália	2	1	5	4	4	1	2	48	10	24
Japán	1	2	2	2	2	1	1	9	3	78
Spanyolország	0	25	2	6	52	10	3	0	0	1
Belgium	0	2	1	5	56	17	15	1	1	2
Kanada	1	9	12	4	21	10	10	6	5	22
Ausztria	0	1	1	34	52	5	2	0	1	4
Svájc	0	4	2	14	68	4	4	1	1	3
Olaszország	0	4	1	31	46	9	6	0	1	1
Svédország	1	3	6	25	51	5	3	1	1	4
Törökország	0	0	0	49	9	9	4	0	27	2
Hollandia	0	8	2	17	43	19	3	4	1	2
Jordánia	0	0	1	2	1	82	1	12	0	1
Portugália	0	17	5	1	20	0	55	0	0	1
Új-Zéland	14	1	10	2	8	0	1	28	3	32
Dánia	1	2	3	49	30	6	4	1	2	2
Írország	1	1	35	5	29	8	4	12	2	2
Dél-Korea	1	3	9	4	2	1	1	7	5	68

Forrás: Atlas of Student Mobility (2003).

2.1.1. Országok és esetek

A külföldön végzett tanulmányok hatékonyságát, eredményességét nagymértékben meghatározza az a tény, hogy a hallgatók milyen szocializációs és gazdasági szintről indulnak. A rendelkezésre álló adatok alapján, a tanulási célból „útnak induló” diákokat vizsgálhatjuk aszerint, hogy milyen a *hazai gazdasági környezetük*. Ez alapján négy csoport különíthető el: a *magas, közepes, alacsony* illetve *legalacsonyabb* jövedelmű országok csoportja (4. táblázat). A következő összefüggésekre kívánunk választ kapni. Egyfelől *a külföldön tanulás kérdése mennyiben van összefüggésben az ország gazdasági fejlettségével, másfelől a befogadók mi-*

lyen szocializációs szintről fejleszthetik tovább a hallgatókat. Az alábbi részek ahhoz adnak támpontot, hogy a gazdasági fejlettség növekedésével az országok kibocsátása fokozódik-e és a diákok választása mennyire hasonló társadalmi környezetet jelent a korábbi lakóhelyükhöz képest.

Mielőtt azonban vizsgálatunkat elkezdénénk, tisztázni kell, hogy mi alapján különítjük el az egyes jövedelmi kategóriákat. A gazdasági fejlettség mérésére általában a bruttó nemzeti termék (GNI) USA dollárban kifejezett egy főre jutó mutatóját használják. A Föld országait az 1 főre jutó GNI értéke alapján ország-csoportokra oszthatjuk. Ez alapján beszélünk *magas* jövedelmű országokról, ahol 5 ezer dollár 1 főre eső GNI-nél magasabb érték található. Ezen kategória tovább bontható a tehetős (5–10 ezer \$/fő), a gazdag országok (10–20 ezer \$/fő) és a szuper gazdag államok (20 ezer dollárnál magasabb 1 főre jutó GNI) csoportjára. A *közepes* jövedelmű országok közé a 2 és 5 ezer dollár 1 főre eső GNI-jű államok sorolhatók, míg a szegény országok csoportját az *alacsony* (500–2000 \$/fő), illetve a *legalacsonyabb* (500 \$/főnél kevesebb) jövedelmű államok alkotják.

Az egész világra kiterjedő vonzó hatással csak az *Amerikai Egyesült Államok* jellemezhető, ahová több mint fél millió diák érkezik évente. Az 1940-es évek óta több diák folytat felsőfokú tanulmányokat az amerikai országban, mint a világ bármely más államában (Todd 2006). Az 1960-as évek óta (48 486 fő) több mint a tízszeresére nőtt az ide látogató hallgatók száma. Napjainkban az Egyesült Államok egyetemlein tanuló diákok 4%-a külföldi (Open Doors 2006). Amennyiben az USA-ba érkező hallgatók származási helyét vizsgáljuk megállapítható, hogy az első tíz ország között főként délkelet-ázsiai államok állnak (India, Kína, Dél-Korea, Japán, Tajvan, Thaiföld). Ezen országok legtöbbször a magas jövedelmű országok csoportjába sorolható, mely az USA-ba érkezők 42%-át adja. A külföldi tanulók fele a több mint negyedmillió ázsiai hallgató soraiból kerül ki (Todd 2006). Jelentős még a szomszédos Kanadából érkezők száma (28 238 fő), de – mint ahogy azt korábban már láttuk – a földrajzi megosztottság az Egyesült Államok esetében a legszembetűnőbb. A délkelet-ázsiai „fölszín” ellenére jelentős számú hallgató érkezik a dél-amerikai (Brazília, Kolumbia, és Mexikó), az európai (Németország, Egyesült Királyság, Franciaország) és az afrikai (Kenya, Nigéria) kontinensről. Az Open Doors statisztikái alapján lehetőségünk van az Egyesült Államokba érkező hallgatók részletesebb területi és képzési vizsgálatára. A legtöbb külföldi a kellemes éghajlatú Kalifornia (75 385 fő) és Florida (26 058 fő), a „világváros” New York (64 283 fő), illetve Massachusetts (28 007 fő) és Texas (46 869 fő) államokat részesíti előnyben. Ezen öt állam fogadja a külföldi hallgatók 42%-át. Amennyiben a külföldiek által választott „legnépszerűbb” egyetemeket vesszük sorra fellelhető egyfajta koncentráció: a legtöbben – Kalifornia mellett – a nyugati part államait választják tanulmányaik eltöltéséhez. Közel 7 ezer külföldi tanul a Dél-Kaliforniai Egyetemen (University of Southern California), a Columbia és New York Egyetemek pedig összesen 11 ezer külföldit fogadnak évente. Az Open Doors statisztikája alapján arra a kérdésre is választ kapunk, hogy mit tanulnak a külföldi hallgatók az amerikai egyetemeken.

3. táblázat

A külföldi hallgatók által választott képzésterületek az Egyesült Államokban (2006)

Képzésterület	Hallgatók száma 2006	Hallgatók aránya (%)
Üzlet- és menedzsment-tudományok	100 881	18
Műszaki tudományok	88 460	15,7
Természettudományok	50 168	8,9
Társadalomtudományok	46 132	8,2
Matematika, informatika	45 500	8,1
Művészetek	29 509	5,2
Orvostudományok	27 104	4,8
Oktatás	16 546	3
Bölcsészettudományok	16 480	3
Mezőgazdasági tudományok	7 900	1,4
Egyéb	59 404	21

Forrás: Open Doors 2006.

Az ide érkezők mintegy ötöde *üzlet- és menedzsment*-tanulmányokat folytat, és közel ugyanennyien érdeklődnek a *műszaki tudományok* iránt (3. táblázat). a természet- és társadalomtudományt tanulóknak Nőtt az aránya az elmúlt években, az informatikához kapcsolódó képzésterületek népszerűsége azonban mintegy 10%-kal csökkent. Összesen 60 ezer hallgató a felsoroltakon kívül eső területeken végzi tanulmányait. Mintegy 10 ezren *kommunikációt*, 6 ezren pedig *jogot* hallgatnak, 2 és fél ezer diák a műszaki tudományok iránt érdeklődik. Angol tanfolyamokon 17 ezer diák gyakorolja az ország nyelvét, míg 41 ezren ún. gyakorlati képzésen (Optional Practical Training) vesznek részt. Ezen tréning (OPT) lehetőséget ad a hallgatóknak arra, hogy a megszerzett tudást az egyetemen kívül is alkalmazzák egy maximum 12 hónapig tartó gyakorlati munka keretében. Az Egyesült Államokban tanulók 2,7%-áról pedig nincs rendelkezésre álló, megbízható adat arra vonatkozóan, hogy milyen tanulmányokat folytat.

A 3 legnagyobb európai befogadó közül az *Egyesült Királyság* esetében az ide érkezők csaknem 70%-a a magas jövedelmű államok sorából kerül ki, mely megfigyelhető akkor is, ha a tíz legnagyobb küldőt vizsgáljuk, hiszen valamennyi ország (Kína kivételével, mely csak a tehetségesek közé tartozik) a gazdagok csoportjába sorolható (USA, Görögország, Írország, Franciaország, Németország). Az Európai Unióból érkező közel 100 ezer hallgatót a tíz vezető küldő ország sorában a görög, ír, francia, német és spanyol diákok képviselik – ők adják az összes uniós állampolgár 74%-át. A közel 100 ezer ázsiai diák fele Kínából, 17%-a Indiából, 11–11% pedig Malajziából és Hong Kongból érkezik. Észak-Amerikát az Egyesült Államok képviseli 21 ezer amerikai hallgatóval. Az Egyesült Királyságba érkező külföldi hallgatók száma az elmúlt években több mint 70 ezer fővel nőtt (Home Office Statistical Bulletin 2005). A legszembetűnőbb változás az ázsiai kontinens diákjainak részesedése az Egyesült Királyságban tanuló külföldiek között (HESA 2005). Annak a több mint 30 ezer ázsiai hallgatónak (2002), aki a fentebb említett négy országból érkezett, a háromszorosára emelkedett a száma (91 140 fő). Ezen országok az ide érkezők 31%-át adják, szemben a korábbi 12%-os részesedéssel. Míg a malajziai és hongkongi diákok száma közel 2 ezerrel nőtt, addig

Kínából ötször, Indiából pedig négyszer annyian érkeztek az Egyesült Királyságba, mint a megelőző években. Szintén növekedés tapasztalható az amerikai hallgatók számát illetően, akik 10 ezerrel többen tanultak itt 2006-ben. Az Európai Unió tagállamainak részesedése viszont csökkent, a korábbi 43%-ról 30%-ra. A csökkenés főként annak köszönhető, hogy a korábbi görög érdeklődés visszaesett, és csaknem 9 ezer fővel kevesebb diák érkezett a szigetországba, mint a megelőző évben (19 970 fő 2006-ban) (Open Doors 2006).

4. táblázat
A diákok hazai gazdasági környezete (2002)

Fogadó országok	Magas	Közepes	Alacsony	Legalacsonyabb
	jövedelmű országokból érkező hallgatók megoszlása (%)			
Írország	76	15	5	4
Svájc	73	6	15	5
Egyesült Királyság	69	10	12	10
Svédország	68	10	18	4
Dánia	63	7	23	7
Ausztria	59	14	24	4
Olaszország	59	11	23	7
Belgium	58	3	23	16
Spanyolország	58	18	21	4
Kanada	53	13	18	16
Hollandia	48	3	40	9
Ausztrália	44	16	14	26
Új-Zéland	44	16	28	11
USA	42	11	26	21
Japán	36	5	52	7
Korea	34	3	51	12
Németország	33	14	41	13
Franciaország	28	9	39	24
Törökország	28	1	42	29
Portugália	26	17	18	39
Jordánia	10	38	29	24

Forrás: Atlas of Student Mobility (2003).

Franciaország, illetve Németország esetében azonban az alacsony jövedelmű országok dominanciája érvényesül (4. táblázat). A Franciaországba érkező hallgatók főként a volt gyarmatok területéről származnak, melyek nagy része ma is a szegény országok csoportjába tartoznak. A gazdag államokat ez esetben a közeli európai országok (Németország, Olaszország, Egyesült Királyság), illetve Algéria képviseli. Franciaország – Portugália után – európai országként a legkevesebb európai uniós diákot fogadja (arányuk 21%). Ennek oka, hogy a francia gyarmati kapcsolat még mindig erős (Todd 2003), így az ide érkező hallgatók 55%-a az afrikai kontinens diákja. Az ún. frankofón országok, mint Marokkó, Algéria, Tunézia, Niger és Szenegál diákjai mellett Kamerun még az, aki közel 5 ezer hallgatót küld az afrikai kontinensről.

Németország esetében az alacsony jövedelmű országok dominanciája nem magyarázható egyértelműen, hiszen a top tíz küldő ország között Marokkó kivételével csak magas jö-

vedelmű államok szerepelnek (Kína, Bulgária, Lengyelország, Oroszország, Törökország). Az alacsony jövedelmű országokból érkező hallgatók valószínűleg azon országokból kerülnek ki, melyek nem kerültek be ugyan a tíz legnagyobb küldő sorába, de egyenként több mint ezer diákot küldenek Németországba (így például Kamerun 4100 fő, India 4200 fő, Jordánia 1100 fő). Míg 2002-ben a legtöbb diák Törökországból érkezett, addig napjainkra harmadára csökkent a számuk (6900 fő). A vezető szerepet Kína vette át, aki több mint 25 ezer hallgatót küld Németországba. A kelet-európai országok uniós csatlakozása előtti adatok alapján megállapítható, hogy kisebb arányban érkeznek külföldi hallgatók a tagországokból, mint a többi európai államból (2. táblázat). Hozzá kell ugyanakkor tenni, hogy a nem uniós országok és tagállamok részesedése a németországi külföldi hallgatók körében módosulni fog a tagországok javára. A második legnagyobb küldő, Bulgária (12 563 fő) és az őt követő Lengyelország (12 317 fő) immár uniós tagállamként kezelendő.

Az ötödik legnagyobb befogadó, *Ausztrália* vonzása leginkább Délkelet-Ázsiára terjed ki. Az ide érkezők közel fele a magas jövedelmű országok hallgatója (Kína, Malajzia, Szingapúr, Hongkong, Thaiföld, Tajvan, Korea). A 2. táblázat adataiból látható, hogy az Ausztráliába érkező külföldi hallgatók több mint háromnegyede az ázsiai kontinensről érkezik (124 286 fő). Szembetűnő, hogy míg 2002-ben a tíz legnagyobb küldő között egyetlen Ázsián kívüli ország, az Egyesült Királyság (2846 fő) szerepelt, addig napjainkban csak ázsiai államok foglalnak helyet az első tízben. Legnagyobb mértékben Kína növelte arányát. A korábbi 3700 hallgatóval (2002) szemben 2006-ban 45 ezer egyetemistát küldött Ausztráliába. Indiával (23 849 fő) együtt az összes ide érkező külföldiből 41%-os a részesedése. Az Ausztráliába érkező hallgatók száma az elmúlt években csaknem 100 ezer fővel nőtt (167 954 fő). Ezen növekmény túlnyomórészt a kínai, indiai és koreai diákok számának megsokszorozódásából ered. Ezen három országból közel 65 ezerrel több hallgató érkezett, mint a megelőző években (Todd 2006).

Spanyolország befogadó szerepe a tanulási célú migrációban az elmúlt években jelentősen csökkent. Korábban a dél-amerikai kontinensről érkező diákok töltötték meg az intézményeket. Az európai végzettséggel több esélyük volt az uniós munkaerőpiacra történő beilleszkedésre. Az Európai Unió tagállamaiból érkező, az összes külföldiből 52%-kal részesedő hallgatók száma a korábbi érték ötödére csökkent. A változás jelentős: Franciaországból és Olaszországból 4 ezerrel, Németországból pedig 3 ezerrel kevesebb hallgató érkezik az országba. Megfigyelhető ugyanakkor a szomszédos Portugália és Andorra fokozódó érdeklődése: míg az előbbi 9, az utóbbi kis állam 6%-kal részesedik a hallgatók számát tekintve. A tíz legnagyobb küldő között még mindig négy latin-amerikai állam szerepel: Mexikó, Argentína, Kolumbia és Brazília. Az érdeklődés hátterében a közös nyelv mellett az áll, hogy az itt végzett tanulmányokat az európai kontinensre való belépőnek tekintik – így a spanyol egyetemek egy része a latin-amerikai fizetőképes keresletre épül (L. Rédei 2002). A fentebb említett országok adják a térségből érkezők több mint felét, az összes külföldi hallgatónak pedig az ötödét (Todd 2006).

Portugáliában a volt gyarmatokról (Angola, Zöld-foki Köztársaság, Mozambik, Bissau-Guinea, Sao Tomé) érkezők magas aránya okozza a szegény országok dominanciáját (4. táblázat). Ezen afrikai országokból kerül ki az ide érkező külföldi hallgatók több mint fele (9174 fő). A latin-amerikai államokat – a közös nyelv miatt – Brazília képviseli (1842 fő). Az uniós államok 20%-os aránya főként a francia (1179 fő), spanyol (485 fő) és német (307 fő) diákoknak köszönhető. Portugália regionális befogadó szerepe egyértelmű, hiszen az ide érkezők 92%-a a fentebb említett három térség tanulója. Ázsiából nem jelentős az érdeklődés az ország iránt. Portugália az egyetlen a nagy befogadók közül, ahol a 2000-es évek eleje óta nem változott a tíz legnagyobb küldő ország sorrendje. Amellett, hogy nőtt az egykori gyarmatokról érkezők száma, fokozódott az említett európai és dél-amerikai államok hallgatóinak érdeklődése is (Todd 2006).

A *Belgium* irányába történő tanulási migráció tíz legnagyobb küldő országa között szerepel az egykori Belga Kongó (ma Kongói Demokratikus Köztársaság), mégis számottevőbb az európai szuper gazdag államok súlya (Franciaország, Hollandia, Olaszország, Luxemburg). Franciaország a vallonokkal közös nyelvnek köszönheti vezető szerepét, innen érkezik ugyanis a külföldi hallgatók harmada (12 467 fő). Az uniós tagállamok magas arányát Észak- és Szub-szaharai Afrika követi (2. táblázat). Ezen két régióból érkezik a hallgatók 32%-a. Olyan országok tartoznak ide, mint Marokkó (2597 fő), az egykori Belga Kongó (1262 fő) vagy Kamerun (890 fő).

Az európai befogadó országok közül *Írország*, *Svédország* és *Svájc* esetében nemcsak, hogy szembeűnő a magas jövedelmű országok dominanciája (4. táblázat), de a tíz legnagyobb küldő között is csak gazdag, illetve szuper gazdag állam szerepel. Írországot főként az angolszász országok részesítik előnyben (USA, Egyesült Királyság, Kanada), akik együttesen a külföldi hallgatók felét adják. Bekerült azonban a tíz legnagyobb küldő sorába Kína és India, innen érkezik a külföldi hallgatók közel 20%-a. A Svédországban tanuló külföldiek háromnegyede valamely európai országból érkezik (2. táblázat). A korábbi finn és norvég érdeklődés visszaesett, helyüket német (1777 fő), francia (1104 fő) és spanyol (707 fő) hallgatók vették át. A svájci külföldi hallgatók 82%-a európai, a legtöbben Német-, Olasz- és Franciaországból érkeznek. A már sokszor említett és számos migrációs döntésben szerepet játszó *közös nyelv* meghatározó szerepe tehát itt is fellelhető (Todd 2006).

A kontinensek határán fekvő *Törökország*ba mind az ázsiai (Azerbajdzsán, Türkmenisztán, Kazahsztán, Kirgizisztán), mind pedig az európai (Ciprus, Görögország, Bulgária, Albánia, Bosznia) kontinensen a szomszédos, illetve hasonló kultúrájú országokból érkeznek a hallgatók. Törökország egyike a Kaukázus és Közép-Ázsia országaiból „útnak indulók” legkedveltebb célállomásainak, a hallgatók mintegy harmada ezen régiókból érkezik. Főként ezek az országok játszanak szerepet abban, hogy az itt tanulók 42%-a az alacsony jövedelmű országokból kerül ki (4. táblázat) (Todd 2003).

Kanada esetében a tíz legnagyobb küldőt az USA és három európai ország mellett (Franciaország, Nagy-Britannia, Németország) az ázsiai magas jövedelmű országok (Korea,

Japán, Tajvan, Hongkong) képviselik. A legnagyobb arányban tehát kelet-ázsiai és európai országokból érkező hallgatókat fogad, de vonzása kiterjed az iszlám államokra is, különösen Marokkó, Szaúd-Arábia és Irán esetében. Fontos kiemelni, hogy míg a 2000-es évek elején Franciaország és az Egyesült Államok küldte a legtöbb hallgatót, addig mára Dél-Korea, Kína és Japán foglalja el a „dobogós” helyeket. Ezen három ország adja a külföldi tanulók közel felét (34 ezer fő). Érdekes lehet az a megfigyelés, miszerint párhuzam vonható a Kanadába érkező ázsiai hallgatók növekvő és az USA-ba tartók csökkenő száma között. 2002-től ugyanis jelentősen több kelet-ázsiai tanult Kanadában, míg az Egyesült Államokban csak kismértékben nőtt a számuk. Mindez valószínűleg a szeptember 11-i merényletnek köszönhető (Open Doors 2006). A célterület választását ugyanis az oktatás tartalma mellett az ország imázsa és légköre is meghatározza. Emellett a fejlődő világ demográfiai robbanása is növeli a kínálatot (L. Rédei 2006b).

A Japánba és Dél-Koreába érkező hallgatók fele a szegény országok sorából kerül ki. A tíz legnagyobb küldő között – az USA mellett – főként a szomszédos illetve közeli, hasonló kultúrájú országok szerepelnek: Japán esetében Kína és Korea – akik a külföldi hallgatók háromnegyedét adják – mellett Tajvan, Malajzia, Vietnam, Thaiföld. A Dél-Koreába érkezők főként Kínából, Japánból, Vietnámból, Mongóliából származnak. Dél-Koreára az évszázad elején igaz volt azon állítás, miszerint „a legkisebb a nagyok sorában”, vagyis a legkevesebb külföldi hallgatót fogadja évente (2737 fő, 2002). Mára azonban tíz helyet „ugrott” feljebb, és egyetemei több mint 30 ezer hallgatónak adnak helyet (2006).

Jordánia az évszázad elején négy és félszer annyi külföldi hallgatót fogadott a Közel-Kelet államaiból, mint a többi régióból összesen. A Jordániában tanulók mindössze 10%-a érkezett valamely gazdag országból (Malajzia, Szaúd-Arábia, Izrael), a tanulók legnagyobb hányada a közepes, illetve alacsony jövedelmű államokban élt (72%). Jordánia a 2000-es évek elején 12 ezer hallgatót fogadott, ezzel „biztos” pozíciót tudhatott magáénak a 21 legnagyobb befogadó sorában. Az UNESCO legfrissebb elérhető statisztikája azonban nem sorolja a nagy befogadó országok közé. Valószínűsíthető, hogy az ide érkező külföldi hallgatók száma csökkent. Annyi bizonyos, hogy a környező országok diákjai érkeznek nagyobb számban az országba, főként Szaúd-Arábiából (1843 fő) és Izraelből (716 fő, 2004) (Todd 2003).

Összességében elmondható, hogy

- *a fejlett országokba főként a magas jövedelmű államok küldenek hallgatókat. Ez leginkább az európai gazdag országok esetében szembetűnő, amely országokba irányuló tanulási migráció háromnegyedét a magas jövedelmű államok adják (Írország, Svédország, Svájc, Nagy-Britannia). Módosulhat ez az összefüggés akkor, ha korábbi gyarmat(uk)ról érkeznek nagy számban a tanulók (pl. Portugália).*
- *Az alacsony jövedelmű országok számára főként a közelség, a hasonló nyelvterület és kultúra, illetve a tanulás utáni magasabb életszínvonalra lépés jelent vonzótevényt. Az ázsiai országok esetében ez az Egyesült Államokat, Kanadát, illetve Ausztráliát jelenti.*

- *A nagy földrajzi távolság egyben szocializációs határt is von, mely korlátozza az oktatási anyag befogadását és annak hasznosítását (L. Rédei 2006b). Az európai országokba a fejletlenebb gazdasági környezetű tanulók a volt gyarmati területekről érkeznek. Az ázsiai befogadók esetében pedig inkább a hasonló nyelv és kultúra dominál (Törökország, Jordánia, Japán, Dél-Korea).*

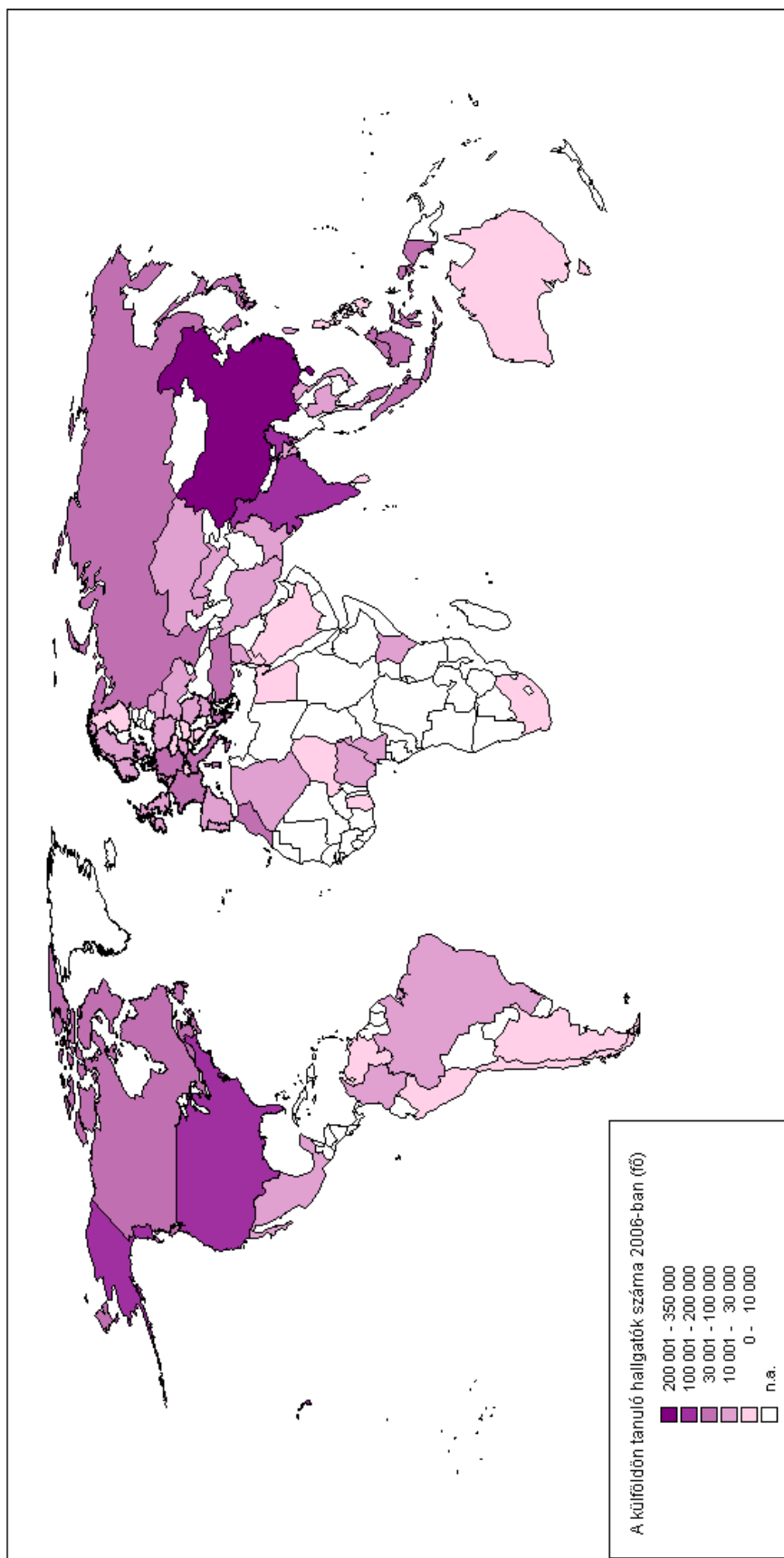
2.1.2. Küldő-fogadó országok és esetek

Az országok különböznek abban is, hogy egyesek csak küldők vagy csak befogadók, mások küldők és befogadók egyszerre. Például. Ausztrália, de mások maguk is külföldre küldik diákjaikat, mint az Egyesült Államok, Kanada és Kína. A következőkben a legnagyobb küldő országokat tekintem át, továbbá azt vizsgálom, hogy mely országok azok, akik csak befogadónak, és melyek azok, akik – emellett – küldőnek is tekinthetők.

A legtöbb hallgatót küldő ország *Kína*. Napjainkban 350 ezer kínai folytat tanulmányokat külföldön, ami éves szinten 150 ezer új hallgatót jelent. Ez a szám a kínai felsőoktatásban tanulók mintegy 2%-a (lásd 5. táblázat). Érdeklődésük főként az angolszász országokra terjed ki (USA, Egyesült Királyság, Ausztrália). Legnagyobb számban az Egyesült Államokban vannak jelen (88 ezer fő, 2004), itt tanul az összes kínai külföldi hallgató negyede. Számuk az utóbbi években a háromszorosára nőtt a világ államaiban. Számos országban kerültek be a tíz legnagyobb küldő ország közé, de van olyan állam is, ahol ma már – a korábbi évek gyakorlatával ellentétben – a legtöbb külföldi hallgató kínai (pl. Ausztrália, Új-Zéland). Arányuk az európai felsőoktatásban kisebb. Ott főleg az Egyesült Királyság, Németország és Franciaország egyetemén folytatnak tanulmányokat. Az első kínai hallgatók az 1970-es években „indultak útnak” – ekkortól a kormányzat is támogatta a külföldön tanulást (Shen 2004). Kína belépése a Kereskedelmi Világszervezetbe (WTO) további ösztönzést adott a családoknak, hogy gyermekeiket külföldi iskolákba küldjék –, annak reményében, hogy a diploma megszerzése után hazájukba visszatérve kamatoztatják majd tudásukat. Napjainkban 103 országban vannak jelen kisebb-nagyobb arányban, és számuk évről évre nő (Open Doors 2006).

Közel 200 ezer *egyesült államokbeli* tanult az elmúlt évben valamely külföldi országban. A legtöbbben az Egyesült Királyság (32 000 fő), Olaszország (24 800 fő) és Spanyolország (20 806 fő) egyetemén tanulnak. A hallgatók több mint fele Európában, 15%-a Latin-Amerikában, míg 8%-a Ázsiában folytat tanulmányokat. Érdekes megfigyelni, hogy az utóbbi években az amerikai diákok inkább a távoli, „ egzotikus”, a sajátjuktól eltérő kultúrákat keresik fel tanulmányaik folytatásához. Az elmúlt egy év alatt nőtt meg az érdeklődés Argentína (53%-kal), India (53%-kal), Kína (35%-kal) vagy éppen Új-Zéland (13%-kal) iránt (Open Doors 2006).

2. ábra
A legtöbb hallgatót küldő országok a Földön 2006-ban

Forrás: Atlas of Student Mobility (2006).

5. táblázat

A külföldön tanuló hallgatók száma a legnagyobb küldő országokból (2006)

	Ország	Külföldön tanulók száma	Aránya az összes hazai hallgatóból %
1	Kína	349 507	1,8
2	USA	195 928	1,4
3	India	123 559	1,2
4	Dél-Korea	96 703	3,0
5	Németország	62 000	3,0
6	Japán	60 474	1,5
7	Franciaország	54 008	2,5
8	Törökország	51 799	2,7
9	Marokkó	51 540	15,0
10	Görögország	49 409	8,8
11	Malajzia	41 100	6,5
12	Kanada	39 355	3,3
13	Olaszország	37 743	1,9
14	Oroszország	34 488	0,4
15	Hong Kong	34 267	22
42	Ciprus	17 377	95
66	Luxemburg	6742	219

Forrás: Todd (2006).

Kínához hasonlóan az Indiából „útnak induló” hallgatók száma is nő, az utóbbi években számuk megduplázódott (123 559 fő). Az Egyesült Államokban tanulók száma megközelelti a kínaiakét (79 800 fő), emellett Ausztráliában (15 736 fő), az Egyesült Királyságban (14 625 fő) és Németországban (4237 fő) tanulnak nagyobb számban. Napjainkban Kína és India adja a tanulási célú vándorlás ötödét a Földön, 2025-re azt valószínűsítik, hogy a nemzetközi oktatás iránti igények felét ezen két ország biztosítja (Todd 2003).

A 15 legnagyobb küldő sorában olyan országok szerepelnek, melyek amellyel, hogy nemzetközi tapasztalatok szerzésére ösztönzik diákjaikat, maguk is több ezer hallgatót fogadnak évente. Az utóbbi években ezen országok jellemzően növelték a külföldön tanulmányokat folytató diákjaik számát, és módosult a célterületek sorrendje. Azon olasz, német és francia hallgatók, akik korábban Spanyolország felé vették útjukat, napjainkban inkább a jó hírű angol, amerikai egyetemeket preferálják. Valamennyi fentebb említett országban ezer fő alá csökkent azoknak a száma, akik spanyol felsőoktatási intézményt választanak (Todd 2006). Helyükbe – ahogy már korábban láttuk – portugál és andorrai hallgatók érkeznek, azonban messze nem olyan nagy számban. Ez az oka annak, hogy Spanyolország vezető befogadó országból (40 506 fő, 2002) a „lista” végére került, és ma már mindössze fél százalékkal részesedik a külföldön tanulók számából (15 000 fő). Hasonló „jelenség” figyelhető meg az észak-európai országok esetében. A Hallgatói Mobilitás Atlaszának 2002-es statisztikája még arról tanúskodik, hogy a norvég (12 014 fő) és finn (3368 fő) hallgatók leginkább a svéd egyetemeket preferálják, és döntésükben a közelség és a hasonló éghajlat játszik szerepet. Az utóbbi években azonban mindkét ország diákjai körében ezer fő alá csökkent a szomszédos ország

iránti érdeklődés. A külföldön tanulni vágyók egyre inkább új kihívások elé néznek, és az angolszász országok egyetemei mellé bekerültek olyan távoli és kellemesebb éghajlatú országok, mint Ausztrália vagy Spanyolország.

Említést érdemel még két ország a küldők sorában, azonban nem a külföldön tanuló hallgatók számát illetően. Ciprus és Luxemburg azért érdekes, mert míg Ciprusról közel anynyi, addig Luxemburgból több mint kétszer annyi hallgató tanul külföldön, mint a hazai felsőoktatásban (lásd 5. táblázat). A méretüknél fogva kis országok viszonylag kevés és kevésbé színvonalas egyetemei – valószínűleg – nem tudják „ellátni” hallgatóik igényeit.

Két olyan állam van, mely csak célországnak tekinthető, Ausztrália és a Dél-Afrikai Köztársaság. Az utóbbi évek tanulási célú vándorlását tekintve *küldő* oldalról elmondható, hogy a külföldön szerzett, kamatoztatható és értékes tudás lehetőségét felismerve valamennyi országban nőtt a külföldön tanulók száma. Fokozottan igaz ez a dél- és kelet-ázsiai országokra (Kína, India, Malajzia). Éppen ebben a régióban (Dél-Korea), találunk olyan példát is, ahol már az 1980-as években felismerték a humán tőkeképzés jelentőségét, és gőzerővel indították el az oktatás fejlesztését a külföldön tanulás helyettesítésére. A minőségi oktatás felszívja a hazai igényeket és valószínűsíti azt, hogy a végzetek az otthoni gazdaságnak hozzanak hasznot.

2.2. A fejlettebb mobilabb?

Az előző fejezetben már vizsgáltam a tanulási célból „útnak indulók” hazai gazdasági környezetét, vagyis, hogy magas, közepes, alacsony vagy a legalacsonyabb jövedelmű országokból áramlanak-e ki. Ebből azonban csak az derült ki, hogy az európai fejlett államokba a magas jövedelmű országok küldenek hallgatókat (vagy az egykori gyarmatokról érkeznek nagy számban), míg az alacsony jövedelműek számára a magasabb életszínvonal mellett a közelség, a hasonló nyelvterület és kultúra a meghatározó. A továbbiakban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a *fejlettebb* országokból vajon nagyobb arányban tanulnak külföldön, azaz a mobilitási hajlandóságuk fokozottabb-e.

A *Hallgatói Mobilitás Atlasza* (Todd 2003) a más országban történő tanulás mértékét a következő tényezőkkel hozza összefüggésbe:

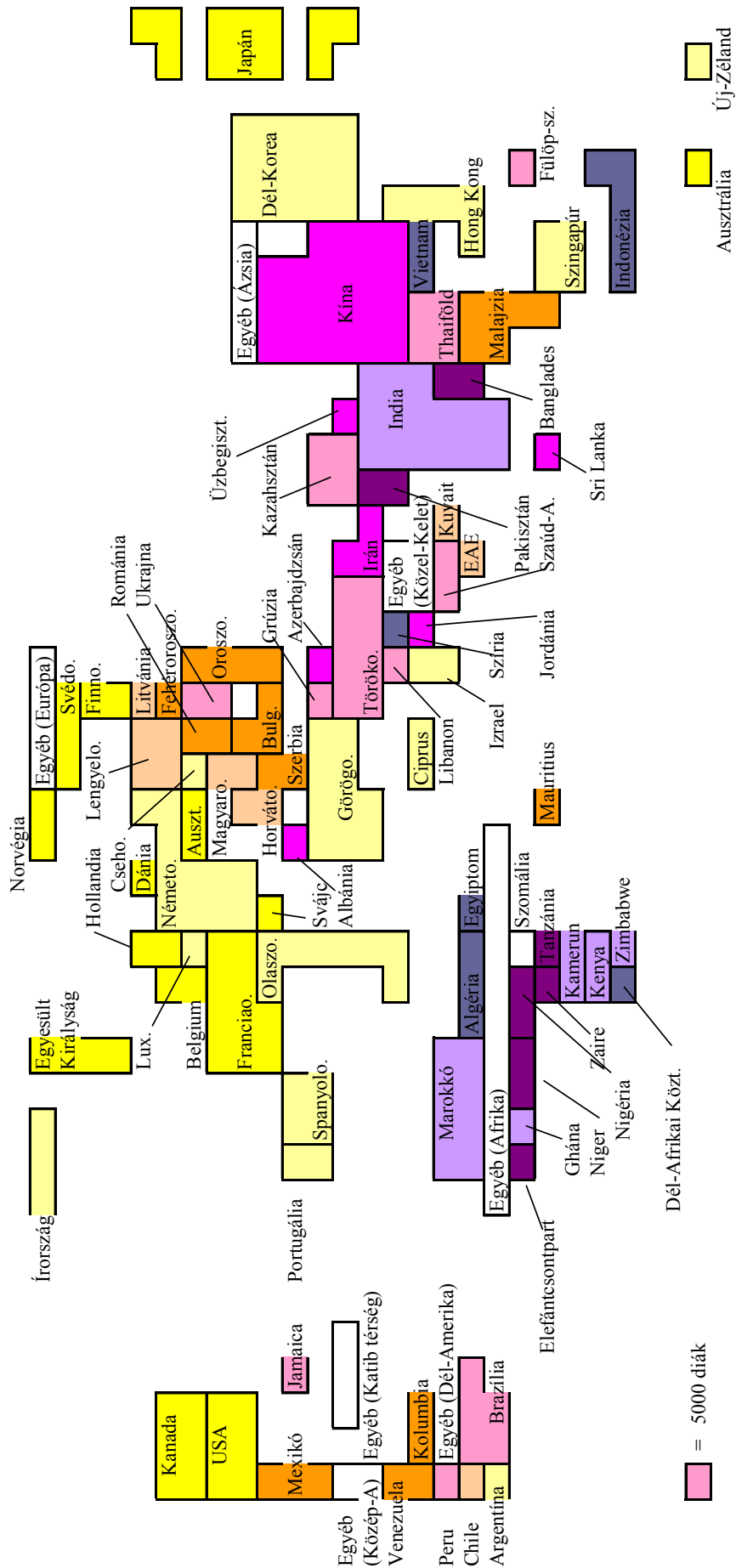
- Humán Fejlettségi Index (HDI),
- születéskor várható átlagos élettartam,
- városlakók aránya,
- 1000 lakosra jutó telefonvonalak száma,
- a szabad mozgás joga és lehetősége,
- a külföldi tőkebefektetés mértéke és
- a népesség száma.

Az *F.3. táblázat*ban szereplő mutatókhoz tartozó adatsorok tagjait, nagyság szerint sorrendbe rendezve decilisre osztva, azaz tíz azonos elemszámú részre osztva látjuk. A számok azt jelzik, hogy az adott ország a kiválasztott mutatót tekintve hányadik decilisbe sorolandó. A színskála világos színei a „felső tized”, a sötétebb színek pedig az „alsó tized”-be tartozókat jelölik. A táblázat értékeit tekintve különböző országcsoportok rajzolódnak ki. Az európai fejlett államokban, és Kanadában, az USA-ban vagy Japánban, ahol magas a HDI-értéke, magas a felsőfokú oktatásban külföldön tanulók aránya. Nagy biztonsággal állíthatjuk, hogy *a fejlettség természetes velejárója a külföldi tanulmányok végzése.*

Egy következő csoportot azon országok alkotják, melyek HDI-je alapján több diák bekapcsolódását feltételeznénk, a mozgás korlátozottsága (sajtó és állampolgári szabadság) azonban ezt nem teszi lehetővé (Brunei, Bahrein, Kuba) (*F.1.a. táblázat*). A táblázat középső „szekcióját” foglalják el azok az országok, melyek csökkenő HDI ellenére érdemi résztvevői a nemzetközi oktatás folyamatának: Brazília, Törökország, Kína, Irán, Vietnam, Indonézia, Marokkó és India (*F.1.b. táblázat*). Az alacsony gazdasági fejlettségű országok képvisellete alacsony, a gyarmati idők óta máig erős kapcsolatok az anyaországgal azonban ösztönzőleg hatnak, mint Nigéria, a Kongói Demokratikus Köztársaság vagy Niger példája (*F.1.c. táblázat*). Jól látható, hogy az utóbbi két csoport esetében a tanulói mobilitás sorában szereplő „nagy számok” azzal hozhatók összefüggésbe, hogy népességüket tekintve valamennyien „felső decilis” értékeket kaptak. Azon országok, ahol a népességet tekintve magas számérték látható (*F.1. táblázat*) – vagyis ezen mutató alapján a „felső tized”-be tartoznak – a külföldön tanulók száma is magas.

A nagyobb népességű országok – számukat tekintve – nyilvánvalóan több hallgatót küldenek külföldre, mint azok az államok, ahol „alsó decilis” értékekkel találkozunk a népesség esetében. Jól tükrözi mindezt a *3. ábra*, mely a következő szlogennel jelent meg a Hallgatói Mobilitás Atlaszának kiadásában: „Képzeld el a térképet a külföldön tanulók számának tükrében és egy új világ tárul eléd!” (Todd 2003). Az országok „mérete” a külföldre küldött hallgatók számával arányos, így megfigyelhető az, hogy nemcsak a magas HDI-vel rendelkező államok „szerves” részesei a tanulói mobilitásnak, hanem számos „sötét” színnel jelzett ország, mint Brazília, Marokkó, India, Indonézia vagy Kína.

3. ábra
A világ országai a külföldön tanulók számának tükrében (2002)

Forrás: Atlas of Student Mobility (2003).

A magasabb korrelációs együttható értéket a HDI-vel végzett számítás hozta (0,53), mely közepes erősségű kapcsolatra utal. A városlakók arányával, illetve a HDI-vel való kapcsolata már csak gyenge összefüggésre utal. Arányában a gazdag országokból a legnagyobb a tanulási célú migráció (ld. a skandináv országok esetét, ahol a felsőoktatásban tanulók 6–8%-a más országban folytat tanulmányokat). A magasabb életszínvonalnak örvendő országok hallgatói nagyobb eséllyel jutnak külföldre, és ezekben az országokban nagyobb az aránya azon egyetemistáknak, akik külföldi tapasztalatokra tesznek szert. Bár a tanulói mobilitást tekintve nem mutatható ki szoros kapcsolat sem a népesség, sem a Humán Fejlettségi Index esetében, azt beláthatjuk, hogy a gazdag országokban élőkénél nagyobb a mobilitási hajlam. Mindez pedig egyértelműen a fejlettséggel hozható összefüggésbe. Könnyű belátni, hogy a fentebb bemutatott táblázat (F.3. táblázat) utolsó harmadában szereplő országokban élő családok gyermekeinek nehezebb „kitörni”, és vállalni a külföldi tanulás költségeit, mint a fejlett országokból útnak indulóknak. Itt kapcsolódik az a kérdés, hogy vajon a tanulás *mennyiben önköltséges*, képesek támogatást találni, tudnak-e munkát végezni? Ugyanakkor az is igaz, hogy a szegény országok tanulói felismerve a kilátástalan helyzetüket, egyre többen hagyják el hazájukat.

Napjainkban a világ tanulási célú migránsainak 60%-a az ázsiai és afrikai kontinens országaiból kerül ki. A kínai és indiai hallgatók adják az Ázsiából érkezők közel felét, a világ tanulói mobilitásának pedig 19%-át. Becslések szerint 2025-re ezen két ország diákjaiból kerül ki a külföldön tanulók mintegy fele. Minden kétséget kizáróan, a globalizáció és a határokat átlépő képzés ösztönzőleg hat a világ diákjai közti kapcsolatokra (Shen 2004), a migránsok pedig akár kontinenseket összekötő „híd”-ként is értelmezhetők.

3. Magyarország szerepe a tanulási migrációban

Magyarország az elmúlt évtizedben belépett a legnagyobb európai oktatási migránsokat fogadók közé. Helyzetünk speciálisnak mondható azzal, hogy azonos nyelvű diákságra építve történt a toborzás. A mobilitás fő jellemzője az anyaország felé történő mozgás, és az országból kifelé vagy a hozzánk más régiókból irányuló mozgás lassabban fejlődik. A diaszpóra alapú oktatási expanzió gazdasági haszonnal járt és nagyszámú magyar végzettséget igazoló bizonyítvány kiadására került sor. A folyamat feltétlenül kapcsolatnövelő, de annak érdekében, hogy más nyelvű és kultúrájú hallgatók vonzása is megvalósuljon szükséges további feltételek biztosítása.

3.1. A múlt

„A külföldi egyetemjárás egyidős az európai egyetemek alapításával” (Szögi 2005. 244.). Más ország egyetemeinek látogatása Magyarországon minden korszakban meghaladta az európai átlagot. A hazai tudományos élet intézményhálózata jellemzően a dualizmus időszakának második felére épült ki, így a magyar tudományalkotó módon kapcsolódott be az európaiba (Szögi 2005). A magyar *peregrináció* (egyetemjárás) számában és kiterjedésében legnagyobb

méreteit a 19–20. század fordulóján érte el. 1890 és 1919 között összesen mintegy 17 ezer hallgató tehetett szert európai ismeretekre. Németországban 7691-en tanultak, a bécsi és prágai egyetemeken 5437 fő, a svájciakban 1078 fő, a holland, angol, francia és olasz intézményekben közel 3 ezer diák folytatott tanulmányokat (Szögi 2005). A közelséggel magyarázható az, hogy a külföldre induló magyarok 43%-a a bécsi felsőoktatási intézményeket választotta annak idején. Az egyetemek diákjainak harmada az 1800-as évek végén orvosi ismeretek elsajátítását célozta meg. A tanulók 18%-a mérnökképzésben vett részt, 15%-uk pedig állam- és jogtudományt hallgatott. A magyar peregrináció sajátos jellemzője sokoldalúsága volt. A 19. század elejétől egyre szélesebb társadalmi rétegek kapcsolódtak be. A birodalmi egyetemek, és főiskolák részletes személyi nyilvántartásaiból kiderül, hogy a hallgatók közel ötöde kereskedő család gyermekeként folytatott külföldi tanulmányokat (háromnegyedük zsidó család gyermeke volt). További 750 kézműves, iparos; 650 pedig hivatalnokszülőtől származott (Szögi 2005). A külföldi egyetemjárás vizsgálatának egyik legnehezebb kutatási területe a migránsok nemzetiségi összetételének vizsgálata. Szögi László szerint (2005) a bécsi egyetemeken csupán 1866-tól találunk az anyanyelvre vonatkozó feljegyzéseket – sokszor hiányosan kitöltve. A források elemzésére hagyatkozva a következő becslések születtek a nemzetiségi hovatartozást tekintve. Nagy valószínűséggel a magyar hallgatók ebben az időszakban a bécsi peregrinusok közel harmadát tették ki, számuk feltehetően nőtt a megelőző évekhez képest. Csökkenő számban voltak jelen a németek (1151 fő), az erdélyi szászok aránya azonban viszonylag stabilnak volt mondható (595 fő). Hozzá kell ugyanakkor tenni, hogy a tanulók 26%-ának, mintegy 1700 főnek a hovatartozását nem sikerült megállapítani.

A szocializmust reprezentáló 1970-es évek gyakorlata azt mutatja, hogy a külföldi tartózkodás kategóriája, mind jogilag, mind pedig statisztikailag ismeretlen volt (L. Rédei 2002). A kivándorlókról feltárt közvetett adatok szerint a '70-es évtizedben közel 3 ezer általános iskoláskorú, 500 középiskolás és 50–70 egyetemista hagyta el az országot (L. Rédei 2002).

1990 előtt kevésbé volt jellemző a nyugati országokban tanulás. Ebben az időszakban becslések szerint 200–500 fő tanult évente a szocialista országokban, és hozzájuk 5–7 ezer ún. párt ösztöndíjas érkezett (L. Rédei 2004). 1990 fordulópontot jelentett a kelet-közép-európai térség országai számára. A készségek fejlesztésére, az idegen nyelv tanulására és a nemzetközi jártasság megszerzésére irányuló igények láthatóvá váltak (L. Rédei 2002). Felértékelődött a végzettség megszerzésének földrajzi helye, és a kelet-nyugati irányú mozgás mellett megindult a nyugatról keletre tartók vándorlása is (Illés 2001).

1990-ben a határok átjárhatóságával nyitottabbá vált a munkaerőpiac, keresetté váltak azok a személyek, akik nemzetközi jártassággal rendelkeztek (L. Rédei 2006). A felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény rendelkezéseivel biztosította „a tanítás, a tanulás és a művészet szabadságát”. Kimondja, hogy „magyar állampolgár külföldön engedély nélkül folytathat felsőfokú tanulmányokat” (101.§ 34. p.), továbbá rögzíti azok elismerését. Törvény szabályozza „a külföldi hallgatók felsőoktatási intézményekben

- folytatott” tanulmányait (72.§ 24. p., 103.§ 34. p.),

- az oktató intézmények működését (9/A.§ 4. p.),
- a kiadásra kerülő okleveleket (97.§ 33. p.),
- a tandíjfizetés rendjét (104.§ 34. p., 115.§ 37. p.) és az intézményeknél maradótandíjhányadot (31.§ 13. p.).

Ezáltal, az intézmények már az 1990-es években *érdekeltté váltak* a tudományos és oktatási kapcsolatok bővítése mellett, anyagi *forrásaik növelésében* is (L. Rédei 2002). A hozzánk érkező külföldi befektetések nagy léptékben vették fel azt a kisszámú nemzetközi mércével is alkalmas munkaerőt, aminek a kínálata gyorsan szűknek bizonyult. 1993-tól (állásbörzék nyitánya) *a munkaadók már közvetlenül az egyetemekről toboroztak*. Az 1990-es évek elején utazási irodák szervezésében valósult meg a külföldi tanulásra történő utaztatás. Közel 65 ilyen iroda tevékenysége révén több ezer diák számára vált elérhetővé a más országban tanulás (L. Rédei 2002).

Az élet egészét felölelő tanulás szerepének megjelenése, a nemzetközi jártasság, valamint a különböző nyelvek és kultúrák megismerése iránti igény az 1990-es évek végétől lökést adott a magyarok külföldi tanulásának éppen úgy, mint a határontúliak oktatásának.

3.2. Hazai diákok külföldön

Rédei Mária „*A külföldön tanuló magyar diákok – a Magyarországon tanuló külföldi diákok*” c. tanulmányában (2002) a tanulási célból külföldön tartózkodókat három életkori csoportra osztja. Elsőként a *14 év alatti* diákokat emeli ki, akik szülőkkel együtt tartózkodnak külföldön. Az 1990-es évek végén megközelítőleg 2–3000 ilyen gyermek iratkozott be külföldön általános iskolába.

A *14–19 évesek* nagy része egyéni kiutazással vállalja külföldi tanulmányait, csekély az állami finanszírozás. A legtöbben az Egyesült Államokba utaznak, emellett Nagy-Britannia, Spanyolország, Németország, Olaszország és Franciaország 5–5%-os részesedést tudhat magáénak (L. Rédei 2002). Az angol nyelv vezető szerepe megfigyelhető, hiszen egyre nő azoknak a száma, akik Kanadában, Új-Zélandon vagy Ausztráliában kívánják kamatoztatni tudásukat. A célszágokat számba véve elmondható, hogy a középiskolások az idegen ország nyelvének ismeretét, az országok imázsát és az ottani életstílust részesítik előnyben. A rész-munkaidős munkavállalás feltételei adottak Ausztrália és az Egyesült Államok esetében – ezzel önfenntartóvá válhat a diákoskodás –, és ez növeli előnyüket a választás során (L. Rédei 2002). Magyarországról, egyes becslések szerint, éves átlagban közel kétezren indulnak szervezett keretek között külföldi tanulmányútra. Hazánkban 65 olyan bejegyzett cég van, amely a magyar diákok kiutaztatását vállalja; vannak köztük utazási irodák, hazai nyelviskolák, valamint olyan nemzetközi hálózatok, melyek itthon és külföldön egyaránt saját iskolákat tartanak fenn (HVG 2000. augusztus 26.). Rédei Mária (2002) cikkében közli a piacvezető ügynökségekkel folytatott interjúk eredményeit. A legnagyobb kiutaztató cégek évi 150–200 középiskolás korú tanulót küldenek egy évnyi időtartamra, elsősorban az Egyesült Államokba és Nagy-

Britanniába. Az ilyen típusú tanulmányok iránt érdeklődők társadalmi összetételéről – az interjúk alapján – elmondható, hogy „kezdetben a magasan kvalifikált tehetséges rétegek választották ezt a képzési lehetőséget”, majd a középosztálybeli rétegek kapcsolódtak be a folyamatba, végül – a ’90-es évek vége felé – egy kevésbé tehetséges réteg tett meg mindent (hitel felvétellel, ingóságok eladásával) azért, hogy gyermekeit külföldön taníttassa (L. Rédei 2002). Összegezve a 14–19 évesek tanulási migrációját elmondható, hogy – egyéni kiutazással vagy szervezett formában – 1200–1900 középfokon tanuló hagyja el az országot és iratkozik be külföldön középiskolába.

A tanulási célú migrációban résztvevők fő tömegét azonban a felsőoktatásban tanuló hallgatók jelentik. „Évről évre több magyar *egyetemista-főiskolás* próbálja ki egy-egy szemeszter erejéig, milyen a nyugat-európai diákélet” – fogalmaz Riba István a januári HVG Trendben. A hetilap 2007. januári számában foglalkozik „Nyugat-európai diplomaszerezés – Kultán” címszó alatt a diák mobilitás kérdésével. Az oktatási jogok és a finanszírozás mellett az Erasmus program lehetőségeire is kitérnek a szerzők (HVG 2007. január 20.), mely csak egyik „szelete” a közösségi programokon belül zajló felsőoktatási mobilitásnak. A hallgatók (és oktatók) külföldi tanulmányainak kereteit – az egyetemek és partnerintézményeik által közösen – biztosító közösségi programokban évente több mint 100 ezer diák vesz részt (Kemény 2005).

1995-ben jött létre a *Leonardo da Vinci* program, amely a szakképzés terén nyújt támogatást. Annak ellenére, hogy költségvetésének közel 40%-át a hazai felsőoktatási intézmények használják fel, ők maguk nem sorolják hallgatói mobilitási programjaik közé ezt (Kemény 2005). A program korlátja, hogy forrásaiból csak külföldi szakmai gyakorlat támogatható, kizárólag tanulmányok nem. Tehát nem szükséges hallgató jogviszonyban lenni, nem is számít be az ECT-be (European Credit Transfer) a kinti tanulmány. Mindezek ellenére 2013-ra célul tűzi ki, hogy évi 80 ezer főre emelkedjen a programban résztvevők száma, mely – becslések szerint – a mostani értékek duplája (Pillar Alapítvány⁴²).

A csaknem 15 éve futó *Tempus* program új, harmadik szakaszába 2004-től (uniós csatlakozásunkkal) kapcsolódtak be a magyar felsőoktatási intézmények. A program az intézményközi együttműködések, fejlesztések, illetve egyéni munka támogatása révén elsősorban az Európai Unióba irányuló utazásokat részesíti előnyben. Az elmúlt évek tapasztalata az, hogy a hazai intézmények „nem találták meg új helyüket” (Kemény 2005. 286.), és hiányoznak a megfelelő magyar partnerek.

Az Európai Unió legújabb oktatási mobilitást támogató programja az *Erasmus Mundus*, melynek célja az európai felsőoktatás vonzóvá tétele. A programban három magyar intézmény vesz részt (Tempus Közalapítvány). A Budapesti Corvinus, a Műszaki és Gazdaságtudományi és a Közép-európai Egyetem kínálja kurzusait mind az európai, mind a harma-

⁴² A *Pillar Európa Klub* a felsőoktatásban részt vevő diákok és fiatal pályakezdők önszerveződő csoportja, amely a Pillar Alapítvány szervezeti keretén belül működő autonóm közösség. A Klub tagjai elkötelezettek az európai értékek – a demokrácia, a kulturális sokszínűség, az emberi jogok és a szolidaritás – megőrzése és közvetítése mellett, valamint érdeklődést mutatnak Európa társadalmainak közéleti és politikai kérdései iránt. A Klub tevékenysége az Európai Unió és nemzetközi kapcsolatok témái köré szerveződik, amelyben az önkéntességen alapuló szakmai és a közösségi programok mellett kiemelt szerepet kap a tagok saját kezdeményezéseinek felkarolása.

dik országok (az EU, EFTA és EAA-tagok [European Alumni Association]) számára. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a mozgás egyirányú: az Európán kívüli régiókból érkeznek hallgatók (Kemény 2005). Németország, Franciaország és az Egyesült Királyság dominanciája megkérdőjelezhetetlen; beadott és nyertes pályázataink számával az új tagországok között azonban elsők vagyunk.

A Socrates/Comenius alprogram a közoktatásban részt vevő tanulók, pedagógusok mellett nyelvtanár-jelöltek számára kínál tanárasszisztensi gyakorlatot, melynek keretében 40–50 magyar hallgató tanít valamely európai országban (Kemény 2005).

Az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatták, hogy az intézményekhez kapcsolódó mobilitás 70%-át a Socrates/Erasmus program teszi ki (Kemény 2005). A külföldön tanuló diákok közül eddig 15 ezren az európai együttműködés elmélyítését célul kitűző Erasmus-program támogatásával indultak útnak (HVG 2007. január 20.). A közösségi program mostanáig több mint 1,5 millió egyetemi hallgató mobilitását segítette elő az Európai Unió tagállamai mellett a 3 EFTA országba (Izland, Liechtenstein, Norvégia) és Törökországba (Tempus Közalapítvány). Az Erasmus program keretében az *európai egyetemi együttműködések*, a *hallgatói és oktatói mobilitás* és a *tematikus hálózatok* pályázati lehetőségei közül választhatunk. A programban való részvétel feltétele, hogy az adott államilag elismert felsőoktatási intézmény rendelkezzen az Európai Bizottság által jóváhagyott *Erasmus University Charter* elnevezésű dokumentummal, melyben garanciát vállal a lefektetett szabályok következetes alkalmazására és az európai együttműködés iránti elkötelezettségre. Európában közel 2500, Magyarországon 51 felsőoktatási intézmény vesz részt a mobilitási programban (Tempus Közalapítvány). Magyarországról 1998-ban utaztak ki az első erasmusos diákok, számuk alig haladta meg a 800 főt (*F.2. táblázat*). Erről az évről összesen 34 felsőoktatási intézmény esetében állnak rendelkezésre adatok; a legtöbb diák a Pécsi Tudományegyetemről tanulhatott külföldön, de 100 feletti a számuk az Eötvös Loránd Tudományegyetem által kiküldött diákoknak is. A valamely felsőoktatási intézményből külföldön tanulók száma mára megháromszorozódott és a 2005/2006-os tanévben meghaladta a 2600 főt. A küldő egyetemek és főiskolák száma évről évre bővült, összesen 24 újabb felsőoktatási intézménnyel. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem már a program elindítását követő évben a legtöbb diáknak nyújtott lehetőséget a külföldön tanulásra (1999-ben 211 fő), és máig megőrizte vezető pozícióját (2005-ben 340 fő). A több, mint 200 diákot küldő intézmények közé tartozik a Budapesti Corvinus Egyetem (283 fő) mellett a Pécsi (265 fő), Szegedi (262 fő) és a Debreceni Egyetem (214 fő).

A választott képzésterületek listáját számba véve elmondható, hogy a tanulási célból kiutazók ötöde az *üzlet- és menedzsment-tudományokat részesítette előnyben* (lásd 2. ábra). Fontos ez abból a szempontból, hogy a nemzetközi üzleti életben a *transzferálható* ügymentnek alapvető a jelentősége. A diákok közel 15%-a tanul valamely társadalomtudományi területen külföldi útja során vagy választja a nyelvtanulást. Az Erasmus-programban részt vevő egyetemeknek-főiskoláknak amellett, hogy vállalniuk kell, hogy a külföldön diákoskodók itthoni tanulmányaikból való kiesés miatt nem szenvednek hátrányt; a hallgatók részképzése során elvégzett tárgyakat

– vagy azok egy részét – be kell, hogy számítsák a hazai tanulmányokba (HVG 2007. január 20.). Ennek reményében gyakran választanak a diákok hazai szakterületükhöz hasonló képzéskört kinti tanulmányaik alatt. A napjainkban hazánkban is divatosra váló képzésterületek mint a menedzsment, nemzetközi, üzleti vagy európai uniós tanulmányok népszerűek a kiutazók körében. Szintén sok múlik az egyetemek közötti szakmai kapcsolatokon, amely nemcsak a képzésterület, de az ország kiválasztásában is szűkítheti a lehetőségeket.

„A külföldi képzésre vállalkozók többsége, egyéb lehetőség híján, a családi kasszára alapozza bátorságát” – jegyzi meg a fentebb említett cikk írója – hiszen „az idegen országban tanuló magyar diákoknak csak a harmada ösztöndíjas” (HVG 2007. január 20. 56. p.). Az ösztöndíjas hallgatók kétharmada az Erasmus program támogatásával végezhet külföldi tanulmányait. „A magyar diákok által elérhető Erasmus-lehetőségek köre több lépésben alakul ki” (HVG 2007. január 20. 57. p.), melynek szabályait az Európai Bizottság által elfogadott Nemzeti Akcióterv határozza meg (Tempus Közalapítvány). Az ezen dokumentumban rögzített forráselosztási elveknek megfelelően az Alapítvány minden intézmény részére egy pénzügyi keretet biztosít. Mindezek után kell eldöntenie a felsőoktatási intézményeknek, hogy hány diák számára hirdet pályázatot. Ezen pályázatok alapján választják ki a kiutazókat, majd miután ismertté válik az adott intézmény számára saját Erasmus-kerete, véglegesítik a listát. A Tempus Közalapítvány ide vonatkozó adatai alapján (*F.2. táblázat*) látható, hogy nem minden diáknak egyformák az esélyei. Néhány felsőoktatási intézményből szinte valamennyi jelentkező utazhatott külföldre a 2005–2006-os tanévben tanulás céljából; például a Kaposvári Egyetem, az Eötvös József, a Kölcsey, a Dunaújvárosi vagy az Eszterházy Károly Főiskoláról a pályázók szinte valamennyien pozitív visszajelzést kaptak. De a több száz jelentkezőt számláló intézmények esetében is találkozunk magas arányú kiutazással, mint a Szegedi, a Debreceni vagy a Pécsi Tudományegyetem, ahonnan a pályázók 85%-a elnyerte az ösztöndíjat. Nem úgy a két legtöbb egyetemistát külföldre küldő intézmény esetében; az Eötvös Loránd és a Budapesti Corvinus Egyetemről a jelentkezőknek csupán a fele válhatott erasmusos diákká (Tempus Közalapítvány).

A háromtól tíz hónapig terjedő külföldi tanulmányok során valamennyi diák mentesül a fogadó intézményben tandíj fizetése alól, és nem kell fizetnie az intézmény által nyújtott szolgáltatásokért (pl. beiratkozás, vizsgadíj, könyvtárak használata). A kiutazó erasmusos hallgatók ösztöndíjban részesülnek. Az ösztöndíjakról minden felsőoktatási intézmény maga dönthet. Ennek mértéke függ az utazó diákok számától, illetve a fogadó országtól, melyek figyelembevételével 200–500 euró között változhat (Tempus Közalapítvány). Az Erasmus ösztöndíjakat összehasonlító – a Közalapítvány által közölt – diagram (*3. ábra*) alapján jól látszik, hogy a nyugat-európai diákok csupán 100–150 euró támogatáshoz jutnak, „szemben” kelet-európai társaikkal. Igaz, hogy Európa keleti felében fekvő országokban (Ciprus, Málta, Bulgária, Görögország, Szlovákia, Litvánia, Ukrajna) jóval az átlag (kb. 130 euró) feletti a támogatás, sok esetben mégis problémát jelent a külföldön tanulás. Nyugaton, az ottani ár-bér arányok miatt kevésbé okoz gondot a támogatás családi „kipótlása”. Nem úgy keleten, ahol az

500 euróhoz közeli havi ösztöndíjak is kevésnek bizonyulnak ahhoz, hogy a diákok huzamosabb ideig tanulhassanak külföldön, főként Európa nyugati országaiban

Az Erasmus-program keretében felsőoktatási tanulmányaihoz külföldi tapasztalatait a legtöbb magyar diák 2005-ben – az összes kiutazó negyede (676 fő) – a német egyetemeken szerezte meg. Franciaországban ennek már csak a fele, 321 fő tanult, de népszerűek voltak Olaszország (272 fő), Finnország (226 fő), Hollandia (171 fő), Ausztria (156 fő) és Spanyolország (150 fő) egyetemei is. Az utóbbi két tanévben bekerült a célterületek közé az Európai Unióhoz 2004-ben csatlakozó néhány ország, illetve a 3 EFTA állam (Izland, Liechtenstein, Norvégia) és Törökország is (*F.3. táblázat*). Az újonnan csatlakozó Romániával és Bulgáriával együtt ezen 13 országba az elmúlt években 212 diák utazott Erasmus-támogatással. Annak ellenére, hogy ez a szám az utóbbi két tanév adatai alapján csupán a tanulók 4,5%-át jelenti, csatlakozásukkal egyre inkább növekszik a hazai érdeklődés egyetemeik iránt.

A statisztikák alapján elmondható, hogy az Erasmus-program keretében a hallgatók alig fél százaléka (2658 fő) utazott külföldre tanulni, míg ugyanebben az évben kétszer ennyi cseh diák vállalt külföldi tanulmányokat (www.oktatas.hu). *Hrubos Ildikó* szociológus szerint – aki a hazai tanulói mobilitás visszaesése mellett az európai egyetemisták-főiskolások mozgékonyságának csökkenését is kiemeli – két oka lehet annak, hogy az utóbbi években valamelyest csökkent az európai mobilitás (HVG 2007. január 20.). Az egyik indok, a már közel egy évtizede, a bolognai nyilatkozat elfogadásával indított reform hatása, az átmenetből adódó bizonytalanság, az információk hiánya –, amely Nyugat-Európában korábban, hazánkban csak az utóbbi évben jelentkezett. A másik lehetséges ok szorosan kapcsolódik ezen reform bevezetéséhez a nemzetközi mozgékonyság csökkenésére. „A hagyományos, négy-öt éves egyetemi képzés során viszonylag könnyű volt időt szorítani néhány hónapos külföldi tanulásra” (HVG 2007. január 20. 64. p.).

A bolognai rendszer szerinti bachelor-képzés három-négy éve alatt vagy a még rövidebb mesterképzés közben *nehezebb időt szakítani külföldi tanulmányokra*. A BSc terjedése azzal is együtt fog járni, hogy módosul a külföldön tanulás. A Leonardó-program „beolvadása” az Erasmusba azt is jelenti, hogy *a diák tanulmányait megszakíthatja és szakmai kinti munkára megy, majd ismét folytatja*. Ily módon rövidül a munkában töltött időszak és elhúzódik a tanulmányi. A kinti időszak nyugdíjba történő beszámítása újabb kihívást jelent. Véleményem szerint ezek csak hasznosak lehetnek, és jobban lehetővé teszik a ma még vitatható munkaerő-piaci fogadatlanságát a BSc végzettségűeknek. Vajon a hazai munkaerőpiac hogyan fogadja az új „labellel” és végzettséggel megjelölteket? Ugyanakkor a külföldi tanulás továbbra is az elitbe kerülés egyik fontos eszköze lesz – jegyzi meg *Hrubos Ildikó* –, hiszen a külföldi szakmai gyakorlatot és a biztos nyelvtudást éppen a tanulmányok alatti mobilitás alapozza meg.

A Tempus Közalapítvány statisztikája szerint az Erasmus támogatási programban 2004-ben közel 2500 hallgató vett részt. Döntő hányadot a graduális képzési szinten résztvevők jelentették (78%), a doktori (3%) és posztgraduális (19%) képzés hallgatóinak száma közel 500 fő volt.

Összefoglalva a hazánkat érintő, kifelé tartó tanulási migrációt elmondható, hogy a 1990-es évek végén 2–3000 gyermek (szülőkkel együtt tartózkodó) iratkozott be külföldön általános iskolába, 1200–1900 pedig középiskolába, közel 10 ezren pedig felsőoktatási intézmény hallgatói vagy PhD ösztöndíjasok (L. Rédei 2002).

Az 1990-es évekhez képest nemcsak mennyiségi növekedés vált jellemzővé, de földrajzi értelemben is oldódott a koncentráció. Az uniós tagsággal lehetőségeink bővültek, és nemcsak küldő, de befogadó országgá is váltunk. A hozzánk érkezőket döntően a szomszédos országokból érkező magyar nemzetiségűek alkotják, de azzal, hogy Románia, Bulgária is EU tag lett, és minden más tagállammal azonos jogokat kaptak állampolgárai a külföldön tanulásra. Az oktatás tartalmi és a korszerű ismereteket adó követése ennél lassabban következik be, az új tagállamokban, tehát az érdeklődés valószínűleg nem apad el. A Bologna-folyamat azzal a következménnyel járt, hogy a nyugati országokból is megnőtt a BSc-t követően a MSc megszerzésre a tanulási igény.

Kiemeltnek tartjuk annak jelentőségét, hogy a politikai, gazdasági és a társadalmi változásokat követően, az 1990 után született fiatalok most kerülnek abba az életkorba, hogy bekapcsolódjanak a nemzetközi oktatásba. A korábbi születési évjáratokhoz képest nem beszélhetünk nagy létszámú kohorszokról. A mennyiség ellenére, hatásuk az elkövetkezendő évek fokozódó mobilitásában, a módosuló értékrendben, a nemzetközi jártasságban, a globális folyamatokba történő integrálódásban megjelenik, és hatással lesz a munkaerő piaci kínálatra. A 2007. évben a szabad áramlással összefüggésben hozott új jogi rendelkezések a tanulási célú mobilitást kibővítik a középiskolásokra. A diákok jogállásával kapcsolatban az oktatási intézmények felelőssége is megnövekedett. Az új jogszabályok szövegezése és szelleme olyan, hogy a tanulási célú nemzetközi mozgást nem hátráltatják.

3.3. Külföldi diákok Magyarországon

3.3.1. Általános trendek

Magyarországra – hasonlóan más országhoz – jellemző, hogy a befelé irányuló migrációról több és megalapozottabb információval rendelkezünk, mint a kifelé irányulóról (L. Rédei 2002). A rendszerváltást megelőző évek migrációs folyamataira jellemző, hogy a diákok 89%-a 17 és 24 év közötti és többségük nem a környező országokból érkezett hazánkba. Az 1990. évi fordulatot követően megnőtt az érdeklődés a környező országokból (Jugoszlávia, Szovjetunió, Románia). A megnövekedett tanulói létszám oka – a politikai változások mellett – az, hogy ez volt a legpuhább jogi korlát az országban történő huzamos tartózkodásra (L. Rédei 2002.). A hazánkban tanuló külföldieket is három életkori csoport szerint vizsgálom.

A 14 év alattiak közül a tanulási célból itt élők száma a 1990-es évek közepén közel 2 és fél ezerre tehető. Mára ezen érték csaknem a kétszeresére nőtt (4515 fő), az elmúlt években azonban csökkenő tendenciát mutat (4. ábra). A hazánkban tanuló általános iskolás diákok fele (2254 fő) a környező országok állampolgára (6. táblázat).

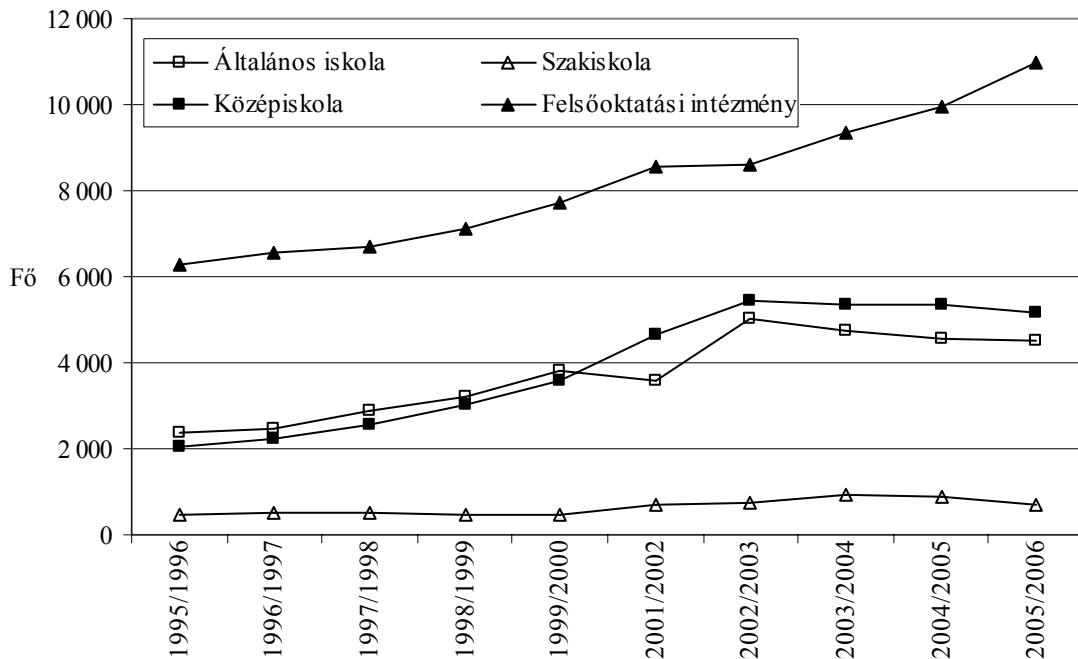
6. táblázat

A Magyarországon általános iskolákban tanuló külföldiek állampolgárság szerint

Állampolgárság	1995/ 1996	1996/ 1997	1997/ 1998	1998/ 1999	1999/ 2000	2001/ 2002	2002/ 2003	2003/ 2004	2004/ 2005	2005/ 2006
Horvátország	121	141	98	52	52	25	23	32	19	28
Szlovénia	5	0	5	2	9	1	3	3	4	0
Bosznia-Hercegovina	44	28	16	29	52					
(Kis)Jugoszlávia	376	339	308	295	395	306	307	282	222	232
Románia	621	582	572	648	813	1209	1600	1604	1562	1532
Szlovákia	33	27	41	48	60	46	48	58	76	71
Ukrajna	273	268	305	358	393	389	476	650	455	391
Egyéb külföldi	880	1080	1554	1796	2056	1585	2545	2132	2239	2261
Összesen	2353	2456	2899	3228	3830	3561	5002	4761	4577	4515

4. ábra

Külföldi állampolgárságú tanulók és hallgatók számának alakulása nappali tagozaton

Forrás: Oktatás-Statistikai Évkönyv 2005/2006.

A szomszédos országokból érkezők közül a legtöbb diák román (1532 fő) és ukrán (391 fő) állampolgár, több mint 200 fő Kis-Jugoszláviából érkezik. Az 1990-es évek közepén a hazánkban tanuló, nem szomszédos országból érkezők száma az elmúlt évekre a két és félszeresére nőtt (2261 fő), arányuk ugyanakkor – az összes általános iskolában tanuló külföldi diákot tekintve – a rendszerváltással jelentősen csökkent. Míg az 1995/96-os tanévben a külföldi tanulók 60%-át adták, addig mára fele-fele arányban osztoznak a környező országok diájaival. Egy 2001-ben végzett kutatás szerint a nem szomszédos országokból valók leg többje Ázsiából (67,4%) és az európai uniós tagállamokból származik (20,7%). Kevesen van-

nak az amerikai kontinensről (6%), Európa nem uniós államaiból (5,5%) és Afrikából (0,5%). A diákok mintegy 70 államból származnak, és 44 nyelvet tekintenek anyanyelvnek (Vámos 2003.). Feltételezhető, hogy az általános iskolákban tanuló külföldiek viszonylag nagy részét azok alkotják, akik szüleikkel együtt már bevándoroltak hazánkba és még nem magyar állampolgárok (L. Rédei 2002). Abban az esetben lehetnének tehát teljesen biztosak a rendelkezésre álló statisztikai adatok hitelességében, ha külön tudnánk választani a bevándorlási célból családdal együtt érkezett, illetve az egyedül tanulási célból érkező diákokat.

A 14–19 éves középfokú oktatási intézménybe beiratkozott külföldi diákok száma a 2005/2006-os tanévben csaknem elérte a 6 ezer főt (7. táblázat). Az Oktatási Minisztérium ide vonatkozó statisztikája alapján a szakiskolákban, illetve a középiskolákban tanulókról egyaránt rendelkezünk információval. A hazánkban tanuló külföldiek között a szakiskolákba beiratkozott diákok vannak a legkevesebben, számuk az 1990-es évek közepe óta a másfélszeresére nőtt (717 fő). A növekedés az új évezred elején volt jelentős – amikor évente közel 200 fővel gyarapodott a számuk –, azóta azonban csökkenés tapasztalható (5. ábra).

A csökkenés főként a nem szomszédos államokból érkezőknél jellemző; ezen országok diákjai inkább a középiskolákat részesítik előnyben. A két középfokú oktatási intézményben tanuló diákok számában több mint tízszeres különbség realizálódik. Ugyanezen arány a román és ukrán állampolgárok esetében alig ötszörös; bár az utóbbi évek létszámcsökkenése itt is érzékelhető (7. táblázat). A csökkenés ellenére a szomszédos országokból érkező, szakiskolákban tanuló (627 fő) adják az összes külföldi 87%-át, a többi országból érkező 90 főnyi diákkal szemben. A középiskolákban tanuló külföldiek 68 %-a valamely szomszéd ország állampolgára (3487 fő), 1665 fő érkezik a többi országból. A legtöbb középiskolás – származási országtól függetlenül – a közép-magyarországi régióban tanul, főként Budapesten (Vámos 2003). A nem környező országokból érkező diákok 33%-a hat intézményben végzi tanulmányait. Tizenöt iskolában – beleértve a külföldi és vegyes fenntartású intézményeket (pl. Lycée Français de Budapest, American School, Deutsche Schule) – a külföldi tanulók száma 50–250 között van (Vámosi 2003). L. Rédei Mária (2002) cikkében arról ír, hogy az American School 645 diákja közül 46 fő magyar, 147 amerikai és 452 más állampolgárságú. Az amerikai diákok tartózkodásának oka, hogy a szülők közül 46 személy szerződéssel dolgozik hazánkban, 57 üzleti célból, 49 pedig magán jelleggel. Az adatok egybeesnek azon tapasztalattal, hogy a hazai oktatásban résztvevő külföldiek részben szülőkkel érkeznek, részben pedig az oktatási szinteket, lehetőségeket tekintik döntésükben meghatározónak (L. Rédei 2002).

7. táblázat
A külföldi diákok száma a hazai középfokú oktatási intézményekben származási ország szerint

Ország	1995/1996		1996/1997		1997/1998		1998/1999		1999/2000		2001/2002		2002/2003		2003/2004		2004/2005		2005/2006	
	szakiskola*	középskola	szakiskola	középskola	szakiskola	középskola	szakiskola	középskola	szakiskola	középskola	szakiskola	középskola	szakiskola	középskola	szakiskola	középskola	szakiskola	középskola	szakiskola	középskola
Horvátország	10	55	12	53	13	44	8	52	15	61	4	27	4	29	21	41	8	45	13	43
Szlovénia	6	16	7	18	5	19	1	23	0	12	0	17	0	17	1	33	0	31	0	2
Bosznia-Hercegovina	1	12	0	14	0	19	0	12	0	20	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
(Kis)Jugoszlávia	92	572	92	540	89	488	73	499	84	676	49	634	80	556	73	511	72	509	71	465
Románia	219	573	210	569	176	569	185	675	188	832	393	1526	413	1789	470	2042	439	1737	366	1630
Szlovákia	45	226	58	265	58	379	53	475	37	490	63	655	60	635	69	737	85	758	72	799
Ukrajna	55	348	100	421	121	509	98	630	76	778	132	828	87	881	151	747	136	666	105	548
Egyéb külföldi	35	244	39	375	43	546	48	672	44	697	44	953	103	1552	126	1254	142	1607	90	1665
Összesen	463	2046	518	2255	505	2573	466	3038	444	3566	685	4640	747	5459	911	5365	882	5353	717	5152

* A szakiskolák adata 1999/2000-ig a szakmunkásképzők adatát, 2001/2002-től a szakiskolák és speciális szakiskolák adatait tartalmazza.

Forrás: Tempus Közalapítvány.

Amennyiben a külföldi tanulók arányát vizsgáljuk az összes diák százalékában elmondható, hogy a magyar közoktatásban kis arányban tanulnak külföldiek. Arányuk az általános iskolások és szakiskolákban tanulók között alig éri el a fél százalékot, míg a középiskolákban tanuló külföldi diákok aránya 1% körüli.

Magasabb értékekkel találkozunk, amennyiben a *felsőoktatásban tanuló* külföldiekről gyűjtünk adatokat. A 2005/2006-os tanévben az összes hallgató 3,4%-a külföldről érkezett. A nappali tagozaton tanulóknak pedig 4,7%-a volt külföldi állampolgár, számuk az 1990-es évek közepe óta a másfélszeresére nőtt (10 974 fő) (4. ábra)

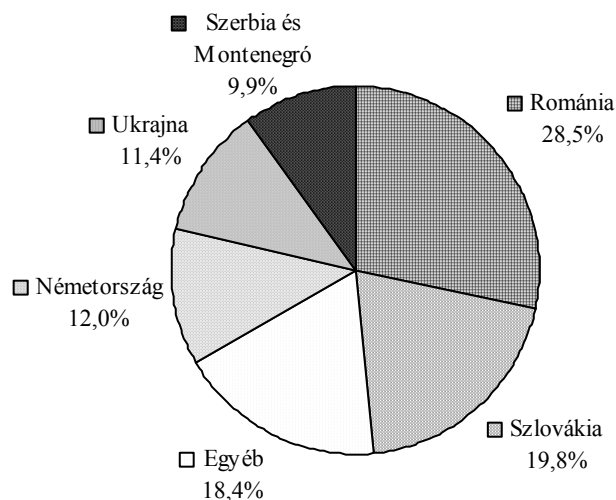
A Magyarország iránti fokozódó érdeklődésre utal, hogy a legutóbbi tanévben ezerrel több diák iratozott be valamely felsőoktatási intézményünkbe nappali tagozaton, mint a megelőző esztendőben (9946 fő). A rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján *tagozat, képzési szint, állampolgárság, intézmények, karok és szakok* alapján gyűjthetünk információkat a hazánkban tanuló külföldi hallgatókról.

A Magyarországra érkezők leginkább a nappali *tagozatot* részesítik előnyben, 76%-uk ezen csoportba tartozik. Valamivel több, mint 18 % a levelező tagozatot választja, 231 fő (1,5%) pedig az esti iskolák tanulója. A távoktatás iránti érdeklődés csökken – a 2001/02-es tanévhez képest 400 fővel –, bár létszámát (632 fő) tekintve meghaladja az esti tagozaton tanulókéét. A *képzési szinteket* tekintve a legtöbb külföldi az egyetemeken folytatja tanulmányait (7990 fő). A második legnépszerűbb a főiskolai szint, ahol 4549 diák tanul, míg a felsőfokú szak- és alap-, illetve szakirányú továbbképzésben résztvevők száma 1310 fő; a doktori iskolák hallgatói pedig több mint 600-an vannak. Amennyiben összevetjük az egyes tagozatok és képzési szintek adatait (F.4. táblázat) elmondható, hogy a legtöbb külföldi diák – az összes hallgató 52,5 %-a – nappali tagozaton és egyetemi szinten (7619 fő) folytatja tanulmányait. Csaknem 4 ezer hallgatót fogadnak a főiskolák nappali és levelező tagozatai, bár az itt tanuló külföldiek száma az utóbbi években valamelyest csökkent. A tanulási céllal történő tartózkodás egyik motivációja a nyelvi, szakmai továbbképzés (L. Rédei 2002). Ezt bizonyítja, hogy a nappali tagozaton szakirányú továbbképzésben részvevő külföldiek száma az összes hallgató 38%-át adja (298 fő). Egyetemi doktori képzésben közel 500 külföldi diák vesz részt nappali tagozaton és több mint 100 levelezőn folytatja tanulmányait.

A felsőoktatásban tanuló külföldiek közül a legtöbben *Európából* érkeznek (11 713 fő); a kontinens diákjai adják az összes hallgató 80%-át (F.9. táblázat). Az európai tanulók közel háromnegyede valamely szomszédos ország *állampolgára* (5. ábra).

5. ábra

A Magyarországon tanuló európai hallgatók megoszlása állampolgárság szerint (2005/2006)

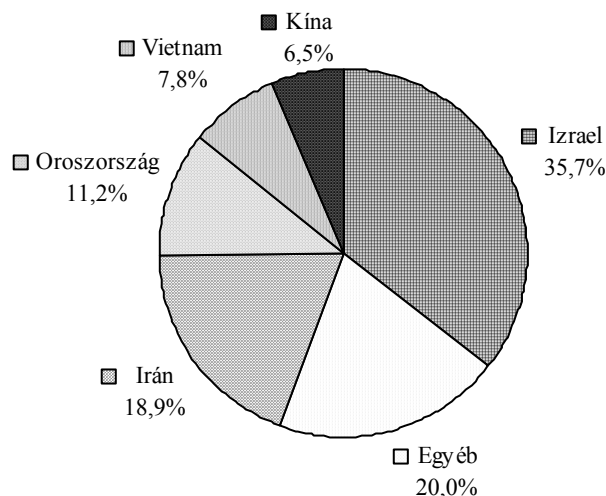
Forrás: Statisztikai Tájékoztató – Felsőoktatás 2005/2006.

A legtöbben Romániából (3334 fő) és Szlovákiából (2324 fő) folytattak hazánkban tanulmányokat; ezen két ország adja a tanulási célból érkezők felét. A kontinens nyugati felét a Németországból érkező diákok képviselik (1408 fő) – arányuk meghaladja a 10%-ot, míg az Egyesült Királyságból, Írországból, Franciaországból vagy Spanyolországból érkezők száma az 50 főt sem éri el, sőt a holland, belga vagy portugál diákok közül alig 10-en érkeznek hazánkba. Nagyobb érdeklődés mutatkozik Észak-Európa államaiból: a norvég, svéd, finn és dán hallgatók száma az elmúlt tanévben meghaladta az ezer főt.

A Magyarországon tanulmányokat folytató külföldiek csaknem 15%-a az ázsiai kontinensről érkezik, számuk a 2005/06-os tanévben meghaladta a 2 ezer főt (F.9. táblázat).

6. ábra

A Magyarországon tanuló ázsiai hallgatók megoszlása állampolgárság szerint (2005/2006)

Forrás: Statisztikai Tájékoztató – Felsőoktatás 2005/2006.

Az elmúlt 15 év alatt eltolódás következett be a származási ország szerinti megoszlásban (L. Rédei 2002). Az öböl-háború (1991) előtt görög, ciprusi és szudáni diákok érkeztek nagy számban, majd több palesztin, török és líbiai hallgató. Az elsődleges motivációja ezen országokból érkező diákoknak, hogy európai viszonylatban az oktatás színvonalához mérten a költségek nálunk a legalacsonyabbak (L. Rédei 2002). A korábbi érdeklődés a közel-keleti államokból továbbra is jelentős, az izraeli és iráni diákok adják az összes ázsiai hallgató 55%-át (6. ábra). Egyre növekvő számban kapcsolódnak be a világ migrációjába a kelet- és délkelet-ázsiai országok, így a hazánkba érkező kínai (138 fő) és vietnami (166 fő) hallgatók száma is nő (pl. a 2002/03-as tanévhez képest a Kínából érkezők száma – az UNESCO adatai szerint – megduplázódott). Fontos még megemlíteni az orosz diákok magyarországi irányú migrációját; arányuk az ázsiai hallgatók körében meghaladja a 10%-ot. Az Afrikából érkező közel 300 hallgató fele (134 fő) Nigériából származik; 73 fő pedig líbiai állampolgár. A többi afrikai ország – mint Algéria, Angola, Egyiptom, Kenya, Marokkó vagy Szudán – 1–10 fő közötti számban küld diákokat Magyarországra.

Az *amerikai* kontinensről érkező közel 400 diák több mint fele (220 fő) az Egyesült Államokból, negyede (110 fő) pedig Kanadából érkezik (F.9. táblázat). Ausztráliát a 2005/2006-os tanévben 6 diák képviselte hazánkban. A kisebb érdeklődés ezen országokból azzal magyarázható, hogy az innen útnak indulóknak nem jelentenek problémát a magasabb költségek, továbbá a hasonló nyelv, társadalom és kultúra játszik fontos szerepet választásukban (pl. az USA-ból a legtöbb hallgató az Egyesült Királyságban, Kanadában és Németországban folytat tanulmányokat, de az ausztrál és kanadai diákok is az Egyesült Államokat és Angliát részesítik előnyben). A statisztikai adatokat tekintve (F.9. táblázat) elmondható, hogy a különböző kontinensekről érkező diákok többsége egyetemi szinten folytat tanulmányokat, egyedül a dél-amerikai diákok között több a főiskolás; a doktori iskolákat pedig főként az európai hallgatók látogatják.

Magyarországon túl is nagyhírű a hazai orvosi, állatorvosi és a műszaki területen folyó oktatás (L. Rédei 2006a). A legtöbb külföldit a Semmelweis Egyetem fogadja (1590 fő), ahova a diákok negyede más országból érkezik (8. táblázat). A külföldi tanulók közel 80%-a az Általános Orvostudományi Kar hallgatója, ahol a diákok mindössze fele magyar állampolgár. További 267 fő tanul a Fogorvostudományi, illetve Testnevelés és Sporttudományi Karon. 1989 óta összesen 1699 külföldi hallgató szerzett itt diplomát. Az egyetemen tanuló diákok 40%-a Norvégiából érkezik (ugyanennyien vannak az izraeliek, de Irán, Ciprus, Görögország, Nigéria és Kanada is küld diákokat). Az észak-európaiak magas arányának oka, hogy a *norvég támogatási rendszer ösztönzi a fiatalokat, továbbá 40% vissza nem térítendő támogatást ad a külföldön tanuló orvostanhallgatóknak*. A nagymértékű támogatás oka a norvégiai szakemberhiány, illetve, hogy *kevés az egyetem és a megpályázható hely*. Ezen motiváló tényezőt Rédei Mária is kiemeli cikkében, miszerint „az érdeklődés összefüggésben van azzal is, hogy a német, görög orvosegyetemeken számszerű felsőkorlátot szabnak meg” (L. Rédei 2006a. 245.). Az elmúlt tanévben a diákok közel fele (555 fő) volt külföldi a Szent István Egyetem Állatorvostudományi Karán. A második legtöbb külföldit fogadó Debreceni Egyetem (1139 fő) Általános Orvostudományi Karára 665, Fogorvostudományi Karára pedig 141 diák érke-

zett összesen 47 országból – akik az előző esetben a tanulók több mint harmadát, míg az utóbbiban a felét adják. A Semmelweis és a Debreceni Egyetem mellett ezer fő feletti a külföldi tanulók száma a Szegedi Tudományegyetem karain és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen. Szegeden a diákok fele az Általános Orvostudományi Kar hallgatója (587 fő), a Műszaki Egyetemen pedig a külföldiek fele (573 fő) a Tanfolyami és Nemzetközi Oktatási Központ diákjaként villamos-, építés-, építő-, gépész- és közlekedésmérnöki szakokon tanul. Az állami intézmények összesen 8795 külföldit fogadtak az elmúlt tanévben, míg az egyházi és alapítványi iskolákban további 1277 fő tanult nappali tagozaton (8. táblázat). Valamennyi intézményi típus esetében elmondható, hogy a külföldi hallgatók aránya 5% körüli. Az egyetemi doktori- és mesterképzésben résztvevő külföldiek közül a legtöbben (188 fő) az Eötvös Loránd Tudományegyetemet választják, ahol a hallgatók több mint fele (104 fő) a Bölcsészettudományi Karon végzi a PhD-t. A diákok 53%-a további hét állami támogatású egyetemet választ doktori tanulmányaihoz (9. táblázat).

8. táblázat

Egyetemi és főiskolai szintű képzésben résztvevő hallgatók száma nappali tagozaton

Intézmény	Összes	Összesből külföldi	
	hallgatók száma	hallgatók aránya	
Semmelweis Egyetem	6 154	1 590	25,8
Debreceni Egyetem	17 053	1 139	6,7
Szegedi Tudományegyetem	17 382	1 110	6,4
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	17 026	1 012	5,9
Eötvös Loránd Tudományegyetem	20 489	872	4,3
Pécsi Tudományegyetem	16 730	764	4,6
Budapesti Corvinus Egyetem	10 059	715	7,1
Szent István Egyetem	7 581	689	9,1
Nyíregyházi Főiskola	5 615	159	2,8
Budapesti Gazdasági Főiskola	10 758	121	1,1
Széchenyi István Egyetem	6 726	104	1,5
Nyugat-Magyarországi Egyetem	5 036	74	1,5
Miskolci Egyetem	8 269	66	0,8
Budapesti Műszaki Főiskola	8 216	62	0,8
Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem	844	52	6,2
Magyar Képzőművészeti Egyetem	536	34	6,3
Berzsenyi Dániel Főiskola	2 724	27	1,0
Kaposvári Egyetem	2 061	17	0,8
<i>Állami intézmények összesen</i>	<i>191 142</i>	<i>8 795</i>	<i>4,6</i>
Pázmány Péter Katolikus Egyetem	4 960	202	4,1
Károli Gáspár Református Egyetem	2 664	122	4,6
<i>Egyházi intézmények összesen</i>	<i>13 488</i>	<i>679</i>	<i>5,0</i>
Modern Üzleti Tudományok Főiskolája	1 651	195	11,8
Nemzetközi Üzleti Főiskola	1 052	160	15,2
Kodolányi János Főiskola	2 680	73	2,7
Gábor Dénes Főiskola	1 472	57	3,9
Általános Vállalkozási Főiskola	1 607	40	2,5
<i>Alapítványi intézmények összesen</i>	<i>12 615</i>	<i>598</i>	<i>4,7</i>
Mindösszesen	217 245	10 072	4,6

Forrás: Statisztikai Tájékoztató – Felsőoktatás 2005/2006.

9. táblázat

Egyetemi doktori- (PhD) és mesterképzésben (DLA) résztvevő külföldi hallgatók száma intézmények szerint a 2005–2006-os tanévben Magyarországon

Intézmény	Külföldi hallgatók száma
Eötvös Loránd Tudományegyetem	188
Szegedi Tudományegyetem	77
Debreceni Egyetem	54
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	46
Pécsi Tudományegyetem	21
Szent István Egyetem	19
Budapesti Corvinus Egyetem	17
Semmelweis Egyetem	11
<i>Állami intézmények összesen</i>	<i>456</i>
Pázmány Péter Katolikus Egyetem	26
<i>Egyházi intézmények összesen</i>	<i>31</i>
Közép-Európai Egyetem	11
<i>Alapítványi intézmények összesen</i>	<i>11</i>
<i>Összesen</i>	<i>498</i>

Forrás: Statisztikai Tájékoztató – Felsőoktatás 2005/2006.

Az egyházi és alapítványi intézmények esetében korántsem ekkora a szóródás. A 31 egyházi iskolában tanuló külföldi 84%-a a Pázmány Péter Katolikus Egyetemet választotta az elmúlt tanévben, míg az alapítványi intézményekben tanulmányokat folytató 11 diák közül valamennyi – az Amerikai Egyesült Államokban és hazánkban egyaránt akkreditált felsőoktatási intézmény – a Közép-Európai Egyetem hallgatója. Összesen tehát 498 nem magyar állampolgár tanul a hazai nappali doktori iskolákban, az összes PhD és DLA képzésben résztvevő külföldi 78%-a.

3.3.2. A Kárpát-medencei hallgatói mobilitásról

A fentebb leírt tendenciák alapján elmondható, hogy a hazánkban tanulmányokat folytató külföldiek (4515 általános iskolás, 5152 középiskolás, 717 fő a szakiskolák és 14491 fő az egyetemek, főiskolák tanulója) közel kétharmada (14 522 fő) a szomszédos országokból érkezett a 2005/2006-os tanévben. Az általános iskolások fele, a középiskolások 67%-a, a szakiskolákban tanulónak pedig a 87%-a a kisebbségben élő magyarság soraiból kerül ki; de a felsőoktatási intézmények hallgatói közül is a legtöbben Romániából és Szlovákiából érkeznek hazánkba.

A határon túli hallgatók mobilitásában *három korszak különíthető el* (Erdei 2005). A kezdeti, „spontán” periódus az intézményesülés időszaka (1990-es évek közepéig). A rendszer-váltás utáni Magyarország egyik kiemelt célkitűzése a határon túli magyar értelmiségi réteg megerősítése volt (Horváth 2004), elsősorban a hazai oktatási intézményekbe való beiskolázásuk révén. Később az ösztöndíjas helyek számát korlátozták, így az ideérkező hallgatók egy jelentős hányada az 1990-es évek közepétől már *költségtérítéssel* képzésben vett részt (Erdei 2005). Az európai uniós csatlakozással előbb a szlovák, *2007-től pedig a román hallgatók – az uniós jog-*

szabályoknak megfelelően – a magyar állampolgárokkal azonos jogokkal tanulhatnak a hazai felsőoktatásban. A Felsőoktatási Statisztikai Tájékoztató releváns adatait vizsgálva elmondható, hogy a szomszédos országokból érkező diákok száma uniós csatlakozásunk óta több mint félezer fővel nőtt. Annak ellenére, hogy a fentebb említett jogszabály az ukrán és szerb állampolgárokra nem vonatkozik, a kárpátaljai és vajdasági magyarok számában összesen több mint 300 fős növekedés tapasztalható. Kérdésként merül fel, hogy Románia 2007. évi csatlakozásával milyen mértékben változik az eddig sem elhanyagolható mértékű tanulási migráció.

A Magyarországon felsőoktatási tanulmányokat folytató határon túli magyar hallgatók körében végzett reprezentatív vizsgálatot 2004-ben a *Határon Túli Oktatás Fejlesztéséért Programiroda* (HTOF). A négy országot (Románia, Szlovákia, Szerbia és Montenegró, Ukrajna) érintő elemzésnek az Oktatási Minisztérium Statisztikai Osztálya által rendelkezésre bocsátott adatbázis és az érintett felsőoktatási intézmények adatai képezték az alapját. A vizsgálat során véletlen kezdőpontú szisztematikus mintavételi eljárást alkalmaztak előzetes rétegzéssel (3 változó: nem, származási ország, felsőoktatási intézmények székhelye); a tényleges alapsokaságot pedig a 2004-ben hazánkban tanuló 3553 egyetemista képezte. A személyes megkérdezésen alapuló kérdőíves vizsgálat során 452 hallgatóról készült – a későbbiekben feldolgozásra alkalmas – kérdőív. A vizsgálat eredményeit Erdei Itala (2005) foglalta össze. Tanulmánya –, melynek főbb gondolatait az alábbiakban ismertettem – három szempontból elemzi a hallgatói mobilitást.

Elsőként azt vizsgálja, hogy milyen társadalmi-gazdasági háttérrel rendelkező fiatalok választják a magyarországi továbbtanulást. A kulturális tőke megismeréséhez a *szülők iskolai végzettségét, a középiskola választását, a különórákra járást, a kulturális fogyasztást és az anyagi körülményeket* vették figyelembe. A vizsgálat eredményeként azon megállapításra jutott, miszerint kiugróan magas az értelmiségi családból származó hallgatók aránya – a magyarországi felsőoktatást választók fele ilyen családból származik. A továbbiakban arra kereste a választ, hogy összefüggésben áll-e a másik négy mutató az iskolai végzettséggel. A középiskola választása komoly döntés, hiszen sok esetben meghatározó lehet a fiatalok továbbtanulási esélyeit illetően. Arra a megállapításra jutott, hogy a diplomás szülők gyermekei közül többen végeztek gimnáziumot szemben azon családokkal, ahol egyik szülőnek sincs felsőfokú végzettsége. Hasonló a helyzet az iskola mellett működő második oktatási piac igénybevétele, vagyis a különórákra járás esetében: a magasabb iskolai végzettségű családok körében többen vették igénybe – elsősorban – az idegen nyelvórákat. A szülők kulturális fogyasztását (négy változóval mérve: színházba járás, komolyzenei koncertek és múzeumok látogatása, illetve tudományos könyvek olvasása) szintén az iskolai végzettséggel hozták összefüggésbe, bár ezen mutató – az elemző szerint – „szignifikáns kapcsolatot mutat a család anyagi helyzetével is” (Erdei 2005. 340.). A mutatókat összegezve elmondható, hogy jelentős különbségek körvonalazódtak a hallgatók között családi háttérük tekintetében. A tanulókat négy típusba sorolhatjuk annak megfelelően, hogy szüleik milyen gazdasági és kulturális tőkével rendelkeznek (7. ábra).

7. ábra
A hallgatói típusok modellje és jellemzőik

Forrás: Erdei (2005).

Napjainkban a munkaerő-piaci szereplők demográfiai cseréje már nem elegendő az ismeretek megújításához szükséges minőségi cseréhez (L. Rédei 2006b). Szükséges az ismeretek élethosszig tartó megújítása, mely az egész életen át tartó tanulás fontosságát hívja életre. A munkaadóknak világszerte azzal a problémával kell szembenézniük, hogy az új eljárások és technológiák bevezetéséhez szükséges speciális szaktudásért nemzetközi porondon kell versenyezniük, ahol a fő versenytársak az Egyesült Államok, Ausztrália és Kanada, valamint növekvő számban az európai országok (Salt 2003). Rédei Mária (2006a) két alternatívát vázol fel arra vonatkozóan, hogy ha a nemzetközi tőke megjelenésével a globális és helyi gazdaság emberierőforrás-keresletének és -kínálatának differenciája realizálódik. Az első esetben a külföldi beruházó a helyi munkaerőt felzárkóztatja, gondoskodik az átképzésről; míg a másik alternatíva szerint nem törődik a munkaerő fejlesztésével és átmenetileg kiszolgáltatott helyzetet hoz létre. A hazai erőforrás-kínálat kimerülésével gyakran az egyetemek felé fordulnak és a legkitűnőbb végzősök körében toboroznak. Régóta léteznek olyan munkavállalási engedélyezési rendszerek, amelyek hiányszakmák külföldről történő betöltését célozzák. Manapság sok fejlett ország rendelkezik hiányszakma-listákkal és új kormányprogramokat fogadnak el ezek kezelésére. A hiányszakmákhoz szükséges speciális szakemberek toborzását célzó programok és eljárások kidolgozását túlnyomórészt a munkaadók kezdeményezik, a kormányok katalizátorként működnek közre (Salt 2003).

4. Előnyök és hátrányok

A szaktudás migrációs piacának két fő funkciója van. Az első az, hogy növelje hazai humán erőforrást, a második az, hogy a kereslet és kínálati hézagokat betöltse. A magasan képzettek gazdasági hasznot jelentenek a befogadó országnak. Ha itt dolgoznak magasabb fogyasztás jelenik meg Magyarországon, kapcsolataink épülnek és számíthatunk letelepedésre, ami kész kiművelt emberfők letelepedését jelenti.

Míg az előző fejezetben a megszerezhető szaktudás és annak „felhasználása” állt vizsgálódásom középpontjában, most az addig „vezető utat” vázoló fel; és a tanulási célú mobilitás közvetlen, illetve közvetett szereplőinek feladatát, „hasznát” vagy éppen „veszteségét” mutatom be (ország, egyén, család, intézmény, multinacionális vállalatok, régió gazdája).

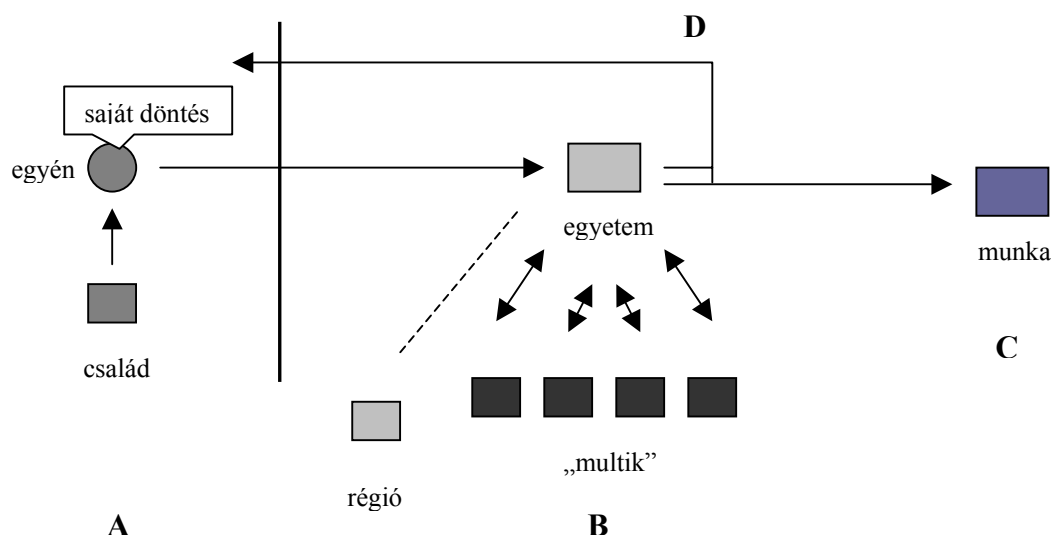
A mobilitással nyereség érhető el (L. Rédei 2004; Illés – Michalkó 2008). Amennyiben egy állam a tanulási célból beutazó számára vonzó, és a hallgató a tanulmányok megkezdése mellett dönt; mindebből jelentős gazdasági haszon származik a fogadó ország számára (korábban már utaltam rá, hogy a legtöbb diák ország kép alapján dönt). A tartózkodással együtt járó költségek jelentős hozzájárulást jelentenek a helyi gazdaság fejlődéséhez. A „tan-turizmus” kedvelt célországai jól keresnek a külföldi diákok fogadásán (HVG 2007. január 20.). Az Egyesült Királyságban például 2004-ben tandíjak formájában 1,5 milliárd fontot hozott a külföldiek képzése, de a megélhetési költségekkel is számolva összesen 3,1 milliárd fontra becsülhető a haszon (The Observatory on borderless higher education 2006). Ausztráliában pedig 3,9 milliárd dolláros bevétellel számoltak 2003-ban. Mindezek mellett egy másik aspektusról is beszélhetünk, melyet az Egyesült Államok példáján keresztül figyelhetünk meg (L. Rédei 2002). Az évezred elején a diákok 67%-a saját pénzét utalta az Egyesült Államokba, 75%-uk saját országából is kap kiegészítő támogatást. A folyamat a következő szlogennel jellemezhető: „Amerikában költsd el magadra a pénzt és vidd magaddal a mi életstílusunkat” (L. Rédei 2002. 132.). A magas fokú képzettséget szerző migránsok rövid időn belül stratégiai jelentőségű fejlesztési feladatot kapnak, így a befogadó ország gazdaságában növelik a hozzáadott értéket (L. Rédei 2006). A kibocsátó ország szemszögéből viszont pótolhatatlan hiányokat okozhatnak, és közvetlen elsorvasztják az otthoni oktatási intézményeket. A nemzetközi szervezetek felhívják az államok figyelmét arra, hogy törekedjenek lakosságuk megtartására, és akik elmentek azokkal a kapcsolatok megtartására, esetleg tanítatásukra fordított költségek megtérülésére. Az országok feladata, hogy *megalapozzák a hosszú távú nemzeti stratégiát, egyeztessék, hogy mi tekinthető nemzetközi szinten harmonizált alapelveknek* (L. Rédei 2006). A Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont a '90-es évek végén javaslatokat fogalmazott meg a migrációs politika kormányzati szereplői számára. Átfogó, koherens és aktív migrációs politika kialakítására, végrehajtható és ellenőrizhető szabályozásra hívják fel a figyelmet, továbbá arra, hogy a kormányzat migrációs politikájának erősítenie kell a nemzetközi népességmozgással járó kedvező társadalmi és gazdasági következményeket.

Az egyén érdeke, hogy a helyváltoztatására irányuló döntését a lehető legjobban *megalapozza, megismerje a célterületet és kivitelezze elhatározását* (L. Rédei 2006). A tanulni vágyók döntései között általában a célország imázsa; az önállóság, szabadság lehetősége, illetve a magasabb életszínvonal és jobb kilátások iránti igény szerepel. Az ázsiai országokban a külföldön történő tanulást az otthoni közösségekben egyfajta *kitörési pontnak* tekintik. A globális világ tapasztalatai azt erősítik meg a családokban, hogy alkalmas és transzferálható tudással a fiatalok nagyobb térbeli választási esélyhez juthatnak (L. Rédei 2004). Gyermeküket a humán tőke fejlesztésére fordított pénz mielőbbi megtérülése érdekében küldik külföldre; és azt várják, hogy a megszerzett szaktudással és tapasztalatokkal „felvértezve” térnek majd haza. Egyre fontosabbá válik a külföldi hallgatókat fogadó egyetemek számára szerepük megerősítése a *versenyképesség fokozásában*; a *kiválóságok* terjesztésére fókuszálva menedzsmentjük erősítése, hírnév szerzése és ezáltal a tudás- és innováció teremtés. A végzettség földrajzi helyének jelentősége – különösen a posztgraduális képzés esetében – megkérdőjelezhetetlen. Az oktatás során a fő cél a technikai, nyelvi és tárgyi kultúra különbözőségeinek leküzdése, egymás nemzetközi megértése. Mindez úgy valósul meg, hogy az oktatás tartalma válik kozmopolitává. Azok az intézmények, melyek kozmopolita képzésre törekednek, fokozott érdeklődésre tarthatnak számot (L. Rédei 2004). A korábban kétszereplős – a migráns és a befogadó ország közötti – alkuba a multinacionális vállalatok is belépnek. A tudás a cégek hajtóereje lett, hiszen a termelékenység, a kreativitás irányítja a gazdasági egységek innovációs kapacitását (L. Rédei 2006).

A tanulói mobilitás tehát előnyt jelent mind a személy, mind a befogadó ország számára. Egyrészt az ott eltöltött idő tapasztalatokkal gazdagítja az egyént, másrészt kínálati piacot jelent az érintett állam számára. A hasznok „megszerzéséért” sorban állók közé a küldő ország is bekapcsolódik, hiszen a küldők és befogadók közötti kapcsolat gazdaságfejlesztési eszköz. Tony Blair, brit miniszterelnök a következő nyilatkozatot tette a tanulói mobilitással kapcsolatban: „A nálunk tanulmányaikat folytató diákok kapcsolatokat építenek saját országuk és az Egyesült Királyság között, népszerűsítik a brit egyetemeket és kultúrát, elősegítve ezzel a nemzetközi kereskedelem hatékonyságát” (International competition for S&E students and workers, Georgetown University 2006).

A 8. ábra a tanulási célú mozgás szereplőit modellezi, azt bemutatva, hogy milyen „hatások” érik a hallgatót külföldi tanulmányai során. A *migráns* vagy saját döntés, vagy a család „bízgatására” indul útnak (A).

8. ábra
A tanulási célú nemzetközi vándorlás modellje

Forrás: Saját szerkesztés.

Az egyén érdeke, hogy a helyváltoztatására irányuló döntését a lehető legjobban megalapozza, megismerje a célterületet és kivitelezze elhatározását (L. Rédei 2006a). A tanulni vágyók döntései között általában a célország imázsa; az önállóság, szabadság lehetősége, illetve a magasabb életszínvonal és jobb kilátások iránti igény szerepel. Az ázsiai országokban a külföldön történő tanulást az otthoni közösségekben egyfajta kitörési pontnak tekintik. A globális világ tapasztalatait azt erősítik meg a *családok*ban, hogy alkalmas és transzferálható tudással a fiatalok nagyobb térbeli választási esélyhez juthatnak (L. Rédei 2004). Gyermekeiket a humán tőke fejlesztésére fordított pénz mielőbbi megtérülése érdekében küldik külföldre; és azt várják, hogy a megszerzett szaktudással és tapasztalatokkal „felvértezve” térnek majd haza. Egyre fontosabbá válik a külföldi hallgatókat fogadó *egyetemek* számára szerepük megerősítése a versenyképesség fokozásában; a kiválóságok kiképzésére fókuszálva menedzsmentjük erősítése, hírnév szerzése és ezáltal a tudás- és innováció teremtés. A végzettségszerzés földrajzi helyének jelentősége – különösen a posztgraduális képzés esetében – megkérdőjelezhetetlen. Az oktatás során a fő cél a technikai, nyelvi és tárgyi kultúra különbözőségeinek leküzdése, egymás megértése. Mindez úgy valósul meg, hogy az oktatás tartalma válik kozmopolitává. Azok az intézmények, melyek kozmopolita képzésre törekednek, fokozott érdeklődésre tarthatnak számot a külföldi hallgatók részéről (L. Rédei 2004). A korábban kétszereplős – a migráns és a befogadó ország közötti – alkuba a *multinacionális vállalatok* is belépnek. A tudás a cégek hajtóereje lett, hiszen a termelékenység, a kreativitás irányítja a gazdasági egységek innovációs kapacitását (L. Rédei 2006a). A tudáspiacot figyelemmel kísérve a számukra szükséges magasan képzett munkaerőt keresik, és igyekeznek a tudás folyamatos karbantartásával új erőforrást biztosítani. Napjaink vállalatai újabb és újabb eszközöket vetnek be, hogy megszerezzék a legjobb képességű pályakezdeket, és egyre aktívabban kapcsolódnak be a szakemberképzésbe. Ezáltal válnak a

tanulási célú mobilitás szereplőivé (B). A Népszabadság egy korábbi számában hazai példát említ (2006. október 10.). A Mol Nyrt. nemrégiben hároméves együttműködési keretszerződést kötött a számára legfontosabb hat egyetemmel (köztük a Budapesti Műszaki, a Corvinus, a Szegei és az Eötvös Loránd Tudományegyetemmel) annak érdekében, hogy felkészült szakemberekhez jusson. Számos vállalat a szakképzési hozzájáruláson túl technikai eszközök adományozásával, tanulmányok, kutatások rendelésével is támogatja az egyetemeket (Népszabadság, 2006. október 10.). A migráns – mielőtt meghozza döntését – információkat gyűjt a célterületről. Abban, hogy a beilleszkedés folyamata tartós és minél teljesebb legyen, meghatározó az adott régió migrációs politikája (L. Rédei 2006a). A tanulmányok alatt szerzett tapasztalatok – főként ha a „multik lefölvése” sikeresnek bizonyult – a jövő bevándorlási potenciálját is hordozzák. (B) A tanulók megismerik az új környezetet, a szokásokat, elsajátítják a nyelvet, helyi kapcsolatokat teremtenek. Ezáltal „válaszúthoz” érkeznek. Azon hallgatók, akik tudományos karriert terveznek, külföldi tanulmányútjuk előre megfontolt, tudatos döntés eredménye, tartósan, akár végleg a befogadó országban maradnak (C). Ekkor tehát a külföldi tapasztalatszerzés egy megelőző állomása a letelepedésnek. Főként a fejlődő világ országaiban, az „otthon hagyott” családtagok megsegítése nem marad el, a támogatás hazautalások formájában jellemző. A migráció valós pozitív próbája azonban az, „hogy az egyén a gazdagabb országokban megszerzett tapasztalatait, készségeit szellemi tőkévé kovácsolja, majd visszatérve, az alacsonyabb szintű gazdasági környezetben ezt kamatoztatja (Stark 2004) (D).

A tanulási célú mozgás tehát egy sokszereplős folyamat, melyben az egyes résztvevők közvetlen vagy közvetett módon, de hatással vannak az egyén döntéseire. A nehézségek ellenére elmondható, hogy a mobilitással nyereség érhető el valamennyi résztvevő számára. Az OECD tanulmánya (Oktatási Körkép 2005) szerint az oktatási befektetés mind egyéni, mind társadalmi szinten megtérül. Az iskolázottabbak nagyobb eséllyel találnak munkahelyet és munkabérük is magasabb az átlagosnál. Közel ugyanazért a munkáért a világ egyik pontján többet lehet kapni, mint a másikban. A szellemi tőke a pénztőkéhez hasonlóan arra törekszik, hogy olyan helyre kerüljön, ahol a befektetés gyorsan megtérül. Emellett a gazdaság egészére gyakorolt hatása is nyilvánvaló, hiszen a humán tőke befolyásolja a termelékenységet és a gazdasági növekedést egyaránt.

A tanulói mobilitás tehát előnyt jelent mind a személy, mind a befogadó ország számára. Egyrészt a külhonban eltöltött idő tapasztalatokkal gazdagítja az egyént, másrészt a hallgató bevételi forrást jelent az érintett állam számára. A hasznok „megszerzéséért” sorban állók közé a küldő ország is bekapcsolódik, hiszen a küldők és befogadók közötti kapcsolat gazdaságfejlesztési eszköz. *Tony Blair*, brit miniszterelnök a következő nyilatkozatot tette a tanulói mobilitással kapcsolatban: „A nálunk tanulmányaikat folytató diákok kapcsolatokat építenek saját országuk és az Egyesült Királyság között, népszerűsítik a brit egyetemeket és kultúrát, elősegítve ezzel a nemzetközi kereskedelem hatékonyságát” (International competition for S&E students and workers, Georgetown University 2006).

5. Szakértői interjúk összefoglalója

Az OFA kutatás keretében hat szakértői mélyinterjú készült, előzetesen kidolgozott kérdés-program alapján. Egy interjúalany civil szervezetben, kettő interjúalany a diák mobilitás praxisában, három pedig a közigazgatásban dolgozott. Ez az összetétel megfelelt a kutatói program által rögzített kiválasztási szempontoknak. A témával kapcsolatba kerülő szakemberek (non-profit szervezet vezetője, a diákmigráció katalizátorai, a közigazgatásban dolgozó magas rangú köztisztviselők) tapasztalatai nem álltak távol abból a szempontból, hogy a diák mobilitás az ország szempontjából hasznos. Előny származik abból, is, ha más országok diákjait fogadjuk, és abból is, ha támogatjuk a magyar hallgatók külföldi tanulását. Az érintettek ugyanakkor nem pontosították az említett „hasznokat”. Az interjúalanyok a külföldön történő tanulás kérdésével eltérő aspektusból foglalkoztak. Munkájuk során találkoztak mind kifelé, mind befelé irányuló mozgással, továbbá a hazatérőkkel, mint egyfajta visszavándorlókkal is.

Az idegenrendészetben dolgozó első interjúalany hangsúlyozta, hogy Magyarország egy kis ország. Itthonról nehéz nemzetközi kapcsolatokat kiépíteni. A kinttartózkodás során az ember számtalan személyi kapcsolatot alakít ki, amelyeket majdani szakmai karrierje során jól hasznosíthat. Továbbá fontos a nemzetközi gyakorlat megismerése is. *„Ebből a szempontból mondjuk a hallgatói vonalon, vegyünk egy jogászt. Amikor nemzetközi jogász akar lenni valaki, akkor jó, ha megismeri azt is, hogy milyen jogi szokások vannak külföldön. Európai Unió csatlakozásunk alapján nem baj, ha a jogászaink megismerik, hogy hogyan működik Brüsszel, mármint az Európai Unió központi csapat és apparátus.”*

Az interjú-alanyok többsége egyetértett a diák-mobilitás területén dolgozó első szakértő által markánsan megfogalmazott gondolattal, miszerint *„elő kell segítenünk azt, hogy a magyarok elmenjenek külföldre tanulni, meglegyen a lehetőségük a külföldön tanulásra. Bár pénzeszközökkel elsősorban az itthoni tanulmányokat érdemes támogatni. Anyagilag azt a képzést is támogatnám, ami után hazajön a diák”*. Nem tartaná idegennek a rendszerben azt, hogy *„úgy kötök támogatási szerződést ösztöndíj rendszerrel, a kint tanulni akaró diákkal, hogy aztán haza is jössz, és itthon dolgozol, nem tudom én hány évig.”* Ezzel a gondolattal e tanulmány szerzője is egyetért. A diákhitel személyi hatályának kiterjesztése lehetne a megfelelő konstrukció. A külföldön tanuló is felvehetné a diákhitelt Magyarországon, amit vissza kellene fizetnie tanulmányai befejezését követően. Ugyanakkor elvárható lenne, hogy azok, akik itthon végeztek, és külföldre mennek dolgozni, oktatási költségeiket az anyaintézménynek (az államnak) részben visszafizessék. Követendő gyakorlattá válhat az öreg diákok anyaiskolájukkal történő kapcsolatainak ápolása, az ún. *„alumni folyamat”*. A vén diákok élő kapcsolatait felhasználják iskolájuk végzőseinek támogatására. Egy későbbi fázisban a tehetőségek támogatásával számos technikai lehetőség, rendezvény, kiállítás, konferencia valósulhat meg.

Gazdasági aktivitását az oktatáspolitikában kifejtő köztisztviselő megállapította, a hozzánk készülő külföldi diákok körében nagyon sokat nyom a latba, amikor egy olyan szak-

területre találnak rá, ahol európai léptékben meghatározó, illetve világhírű professzoraink dolgoznak. *„Vannak olyan kis szakterületeink, amiket mi művelünk, abból fakadóan, hogy magyarok vagyunk (hungarológia), vagy azért, mert nekünk van tapasztalatunk (például a közép-európai országok demokratizálása kérdéskör). Tehát amiből speciális tapasztalataink vannak, azért jönnek hozzánk a külföldiek.”* Kevés olyan ideérkező van, akik előzetes ismeret nélkül keltek útra és döntöttek Magyarország mellett. Egyértelmű, hogy az itt megszerzett végzettséggel, már könnyebben tovább tudnak lépni. A magyar hallgatók is elmennek Németországba, Angliába, ahonnan már könnyebben tudnak továbbvándorolni. Mindez azt erősíti meg, hogy a tőlünk kifelé irányuló mozgás éppen olyan kognitív motivációkon alapul, mint az ideérkezőké. *„Magyarország akkor halad jó úton, hogyha ezt a helyzetet kihasználja és törekszik a kiválóságok mobilitásának fokozására. Ezzel arra is alkalom nyílik, hogy az itt szerzett ismeretekkel terjessze a magyar képzésben tanult módszereket, eljárásokat.”*

A diák-mobilitási fentebb már idézett első szakértője hangsúlyozta, hogy évről évre egyre több hallgató érdeklődik a külföldön történő tanulás iránt. *„Hogy ennek mi van a hátterében, hát azt gondolom, hogy egy nagyon ambiciózus és társadalmilag motivált hallgatói réteg keresi a lehetőségeket a felsőoktatásban, nagyon képzett szülői háttérrel, és egyértelműen a külföldi tanulmányokban látják azt a társadalmi, szakmai mozgást, ami perspektivikus.”* A külföld (nyugat) iránti növekvő érdeklődés a közép-európai régióra jellemző. *„Én azt gondolom, hogy például itt Magyarország, Románia, Litvánia, Csehország gyakorlatilag mind-mind ugyanabban a hajóban eveznek.”* Nyugat-Európában már nem számít kalandnak, hogy az egykori szocialista országokban tanuljanak, ott a diákok az egzotikusabb tájak felé fordulnak. Egy nagyon érdekes és sokatmondó adat, hogy a legfrissebb felmérések szerint *„az ERASMUS-ban kiutazó hallgatóknak a 80%-a, az első a családban, aki külföldi tanulmányokat fog folytatni. Ez egy hihetetlen fejlemény, hiszen ez nem egy elitista program”*. Igaz, a család anyagi segítségére szükség van a kinti tanuláshoz. Azokat az országokat választják gyakrabban, ahol a magyar diákok munkát tudnak találni.

A közigazgatásban dolgozó második interjú-alany leszögezte, hogy az Európai Unió csatlakozás előtt a diákmunka kifejezetten neuralgikus kérdés volt. Nagyon sok hallgató ilyen-olyan módon keresett és talált munkát külföldön tartózkodása során. A csatlakozás óta a szabály az, hogy *„az ottani diákokkal megegyező módon és körülmények között vállalhatnak munkát a magyarok”*. Nagyon sok országban, például Németországban, Spanyolországban, Portugáliában a hallgatók gazdasági aktivitása már bevett gyakorlat. Főszabály tehát, hogy *„nem térhet el a hazai és a külföldi hallgató munkavállalási feltétele”*. E tanulmány szerzője azonban megjegyzi azt, hogy a nemzeti munkaerőpiacon, a külföldieket (és közöttük a diákokat) eltérő módon kezelik a munkaadók a helybeliekkel szemben.

A külföldről Magyarországra hazatérést elősegítő civil szervezetben tevékenykedő interjú-alany egészen más nézőpontból tekintett a külföldi diákok hazánkba érkezésére. A külföldiek idetoborzása ellentétes a magyar diákok hazatérését és visszailleszkedését segítő ügynökség céljaival. Tehát szerinte a fő cél az, hogy *”a Magyarországon született emberek, akik*

szeretnének Magyarországra visszajönni, képesek legyenek rá. Jómagam a saját szintemről próbálok internetes felületet teremteni ehhez.” A hazavágyó magyarok visszatérése elősegítésének egy valódi nagy kormányzati projektnek kellene lenni.

A közigazgatásban dolgozó második interjú-alany fontosnak tartotta megemlíteni, hogy az oktatási kapcsolatok felvételére és bővítésére a különböző nemzetközi hatókörű felsőoktatási szervezetek, nevezetesen a Dunai Egyetemek Szövetsége, az Európai Rektorok Szövetsége lehetőséget teremtenek. *„Tehát formalizált és részben tervezhető folyamatról beszélünk, vegyük fel a kapcsolatot velük, ismerjük meg őket, és akkor kialakuló intézményi kapcsolat keretében a további elmélyülést, sokoldalúságot a szakmai kapcsolat bontakoztatja ki.*” Több oktatási intézményben vetődött fel a nagytömegű *„távol-keleti érdeklődés kérdése*”. A szerző megítélése szerint, ha már egy kis szelet kiharósítható a felnövekvő kínai nemzedékekből, ez a kapcsolathálón keresztül azt eredményezheti, hogy később még többen jönnek. 1992 óta felnőtt az országban egy új generáció, és kialakult az intézményi háttér, amely a kínai kultúrának egyik európai bázisát jelenti. Ők már hiteles információkkal rendelkeznek Magyarországról, nem egy ország vagyunk a világtérképen, következésképpen megalapozott döntéssel választanak bennünket. Az érem másik oldalaként meg kell jegyezni azt, hogy Magyarországra viszonylag könnyű a bejutás, a többi közép-európai országhoz képest.

A közigazgatásban dolgozó második interjú-alany arra világított rá, hogy már *„a közoktatásban is megjelent, a napi-heti migráció a határ mentén*”. Tehát a Magyarországról Ausztriába, Szlovákiába, illetve Szlovákiából Magyarországra, vagy Ausztriából Magyarországra átiratkozó diákoknak a mozgása egyre több kérdést vet fel. Ezek a diákok és hallgatók azért lesznek nemzetközi vándorok, mert közelebb van a határ túlsó oldalán lévő magyar nyelvű iskola, vagy a német nyelvű iskola, vagy a szlovák nyelvű iskola, ahová jártni akarja a gyereket a szülő, vagy ahová jártatni akar a diák. Az interjúalany szerint további figyelemre méltó jelenség, hogy azok a külföldi diákok, akik élvezik a tanulói státusz nyújtotta lehetőségeket, elhúzzák a tanulmányok végső befejezésének időpontját. E tanulmány írója is megerősíti, hogy ez egy nagyon elterjedt stratégia, amivel a magyar hallgatók is élnek külföldön. Hasonló okból, ugyanezt teszik a Magyarországon tanuló magyar diákok is, pedig nekik haza sem kell menniük, hiszen itthon vannak. A Magyarországon maradáshoz döntően a munkavállalás kérdésével lehet összefüggésbe hozni, bár a szociális juttatások számos esete is idekapcsolódik. Az egykori külföldi hallgatókra, akik Magyarországot választják lakóhelyüknek, a külföldi munkavállalókra irányadó szabályok érvényesek. Diákstátuszban azonban az egyetem könnyebben tud munkát adni. Ezzel a lehetőséggel élhetnek a külföldi hallgatók is és az egyetemek is. A felsőoktatási intézmények érdemi munkát tudnak adni külföldi hallgatóiknak, például a kutatásokba is bevonhatják őket, abban az esetben, ha tehetséges és támogatásra érdemes külföldi diákokról van szó. Mégis elenyésző esetszámban fordul elő ez a gyakorlatban.

Az interjúk során arról is érdeklődtünk, hogy mit jelent a külföldi hallgatóknak a magyarországi diákmunka, hogyan látják a munkavállalás lehetőségét. A megkérdezettek véle-

ménye megegyezett abban, hogy a külföldi hallgatók munkavállalási hajlandósága kisebb, mint hazaiaké. A megkérdezettek gyakran kitértek arra, hogy a Bologna-folyamat kiteljesedése hatással lesz a munkaerő-piaci elvárásokra, az itthoni oktatási intézmények tevékenységére, és a hozzánk érkező hallgatók létszámára. A Bologna-folyamat eredményezte Alapszak (Bsc) 3 éves lesz, majd az ezt követő Mester (Msc) szintet „*nálunk egy nyugatinak olcsóbb lesz megszerezni*”. Tehát biztos, hogy több irányú „*oda-vissza áramlás*” várható – állította a diák-mobilitás második szakértője. A Bologna-folyamat a fokozott mobilitás mellett, az oktatási tartalom sokszínűségére is visszahat. A gyakran szélsőséges specializálódás azt jelenti a munkavállaló számára, hogy tudásával nehezebb lesz kis vállalkozásoknál elhelyezkedni. Ugyanakkor a nagyvállalatoknál gyakori belső cirkulációval folyamatosan kamatoztatni tudják specifikus szaktudásukat. „*Pár évnek azért el kell telnie, hogy mindenki rájöjjön, hogy a Bsc-ben, Msc-ben melyik ország, melyik rendszere is az egyenértékű, és mi is az, amit ki tudunk váltani, és ténylegesen egymásra tud épülni. Ez még egy pár évig el fog tartani, de utána nagyon felgyorsulhat az oda-vissza mobilitás kérdésköre. Az itt tanuló külföldiek esetében én azt gondolom, hogy a krémet próbáljuk meg lefölnöni! Ebből a szempontból tudomásul kell venni, hogy a jelenkori munkaerőpiac egy globális piac. A saját embereink, akik kimennek, vagy odakint tanulnak, kint tartják. Lásd kb. 15%-a az Erasmus hallgatóknak nem tér vissza a támogatási időszak leteltét követően.*” Ebben vannak nemzetpolitikai kérdések is, de ettől leválasztható a határon túli magyaroknak a kérdése. Ebből a szempontból egyébként a magyar diaszpóra távolabbi részeire is gondolni kellene.

Újabb probléma a „*kiválóságok kérdése*”, a korán felismert tehetségesek gondozása és a jó szellemi fejlődést biztosító feltételek megteremtése – fessegeti a diák mobilitás első szakértője. A Talentum projekt egyik alapgondolata a korai kiválasztás. Lényeges, hogy a korai kiválasztást követően jó feltételeket biztosítsanak, tehát ne csak felébresszék a tudás iránti vágyat, hanem olyan helyzetbe hozzák a diákot, hogy kifejlődjön a tehetsége. Már az elsőévesek érdeklődnek a külföldi tanulás iránt, egyre korábbi választás. „*A jövő igazi kérdése a tehetségek mobilitása. Ehhez kiválasztás, felismerés, helyzetbehozás szükséges.*” Az a tapasztalata e dolgozat szerzőjének, hogy a fiatalok nagyon nyitottak a mobilitásra, főleg a húszas éveikben lévők, de harmincasok is. Szeretnének tanulni, fejlődni, olyasmit megtudni, amit itthon esetleg nem lehet, kapcsolatokat építeni, világot látni, nyelvet tanulni. Mivel befektetésük megtérülése itthon még kétséges, ezért kinn maradnak a magyar diákok. A segítségnyújtás nemcsak a visszatérőknek, hanem azok számára is fontos lehet, akik külföldre szeretnének menni, de még nincs tapasztalatuk ebben. A civil szervezetet vezető interjúalanyunk szerint „*nálunk olyan információbázishoz tudnak fordulni, amiben olyan emberek vannak, akiknek már van tapasztalata, illetve aki már visszatért. A visszatérő találhat olyanokat is, akik még nem voltak külföldön, de nagyon jól ismerik a hazai viszonyokat. Gyakran lehet látni, hogy nem tájékozottak, vagy nem is találják meg a megfelelő információ-forrást. Éppen ezért jönnek hozzánk, mert szeretnének olyan emberekkel találkozni, akik már rendelkeznek külföldi tapasztalatokkal. Azt gondolom, hogy óriási szükség lenne arra, hogy az emberek ne az isme-*

retlenbe menjenek külföldre, hanem nagyon tájékozottan, felkészülten induljanak el. Ne egy álomvilágban éljenek, amikor mondjuk az Egyesült Államokról a filmek alapján gondolkoznak, hanem tisztában legyenek a valósággal. A tudatlanság nagyon veszélyes dolgok felé sodorhatja az embereket, és olyan szinten kihasználhatják a külföldi munkavállalót, ami már megdöbbentő.”

A non-profit szervezetet vezető interjú-alanynak volt egy újabb sajátos felvetése. „A nők esetében, azt találtam, hogy még mindig az a tendencia, hogy inkább a férfiak mennek a doktori iskolába, és a nők megállnak a masters fokozatnál. Ez nemcsak a magyar nőkkel van így, hanem az amerikai nőkkel is, a tehetséges nőkkel is. Tehát a fejükben egy olyan gondolat van, hogy nem lehet egyszerre a képzést, a kutatást, az oktatást, a munkát és a családot csinálni. És kétségtelen, hogy van egy olyan elvárás a társadalom részéről, hogy mindent egyszerre tegyenek. Jellemző például, hogy a doktorit bizonyos idő alatt kell elvégezni, és nem nagyon tesznek különbséget aszerint, hogy férfi végezte el vagy nő. Miközben a férfiak, mint tudjuk, nem szülnek. És még mindig nincs megfelelő rugalmasság azzal kapcsolatban, hogy egy nőt hagyjunk tovább doktorálni, mert lehet, hogy közben gyereket szeretne. És nekik, akik doktorálnak, sokszor nem lesz gyereke emiatt.”

A diákok megszerzéséért indult országok közötti verseny kérdéskörét a közigazgatásban dolgozó második interjú-alany frappánsan foglalta össze. „Azt látom, hogy érdeklődés van, jóllehet, ha más országokkal összehasonlítom, akkor van némi elmaradás. Vannak nagyon jó intézmények nagyon jó képzésekkel, ahol a bejövő hallgatók, mintegy nagykövetként szolgálva vonzzák vagy csábítják a többi hallgatót. És én azt látom, hogy egyes országok, korábban Csehország volt a divatos célpont, ma a balti országok kezdenek egyre inkább népszerűvé válni, és nagyon tudatos taktikát folytatnak abban az irányban, hogy vonzzák az európai hallgatókat. Ezt például Litvánia esetében tudom mondani. Biztos vagyok abban, hogy itt van tennivaló. Azt mondom, hogy a kiutazó hallgatókhoz viszonyítva még legalább másfélszeresére kellene növelni a beutazók számát. Én úgy látom, hogy meglehetősen árnyalt a kép, mert egyes intézmények Magyarországon nagyon tudatosan, nagyon jó tervezéssel már elmozdultak ebbe az irányba. Más intézményeknél biztosan van még tennivaló, mindenesetre én azt gondolom, hogy van Magyarországon öt-hat olyan intézmény, amely ezt a külföldre orientált oktatási, képzési tevékenységet nagyon tudatosan próbálja megszervezni. Hosszú távon mindenkinek előnyös lenne, hogyha nem csak öt-hat intézmény lenne ilyen irányultságú, hanem több. Mindenféle üzenetnek és ajánlásnak az legyen a kiindulópontja, hogy ez a fajta befektetés, a külföldre irányuló mobilitás az önmagában hasznos, gazdaságilag mindenképpen megtérülő befektetés. Azt gondolom, hogy hosszú távon annak van realitása, hogyha egy oktatási rendszer, vagy egy gazdasági rendszer külföldről minél több információt próbál meg becsatolni. Ennek a tanulási mobilitás a kiindulópontja. Nagyon sok ország csinálja ezt a fajta politikát. Ausztria, Csehország, Dánia, Hollandia mind-mind hihetetlenül nyitott és kezdeményező ebben az ügyben. E tekintetben az intézményeket bátorítani tudom arra, hogy indítsanak idegen nyelvű képzéseket. Úgy indítsanak idegen nyelvű képzéseket, hogy egyúttal

tegyék érdekeltté az oktatókat. Ezt pusztán elkötelezettségből, pusztán lendületből nem elég csinálni, ennek egy tudatos intézményi stratégiának kell lennie. Azt tudom javasolni az intézményeknek, hogy alakítsanak egy stratégia-tervező kapacitást, elemezzék a felsőoktatási folyamatokat mind európai, mind globális szinten, és találják meg azokat a piaci réseket, amiben ők sikeresek, eredményesek tudnak lenni. Nem kell ötven képzést indítani, lehet, hogy elég csak kettő, de akkor legyen vonzó az a kettő. Ehhez nagyon támogató intézményi légkör kell, nemzetközi orientáltságú oktatási intézményi vezetés, e nélkül gyakorlatilag nem tudnak eredményesek lenni. Államigazgatás felé pedig azt lehet javasolni, hogy célszerű, rugalmas és gyorsan reagáló jogszabályi háttér támassza alá ezt a munkát. Hosszú távon az lenne a lehető legjobb, ha az állam oly módon hatna az intézményekre, hogy komoly nemzetközi aktivitást fejtsenek ki. Úgyhogy én azt gondolom, hogy államigazgatási szintű ösztönzőket kell megjeleníteni a rendszerben, ennek vannak jelei, de azt hiszem, hogy van még mit tenni, és folyamatosan mindenkinek figyelni kell az új jelenségeket.”

6. Összefoglalás

Ma már az emberek mozgása – a környezeti változás, más életfeltételek, eltérő kultúrák és különböző emberek megismerése miatt – az élet természetes részeként valósul meg. Az „útnak indulók” szülőhelyük elhagyásakor abban bíznak, hogy máshol jobbak a kilátásaik, szabadabban mozoghatnak, új tapasztalatokra és önállóságra tehetnek szert. Az információk térbeli terjedésének felgyorsulásával „napjaink emberében” megfogalmazódik a vágy egy jobb élet iránt, és elhatározza elmozdulását. A növekvő hajlandóság a – hosszabb-rövidebb idejű – külföldi tapasztalatszerzéssel jár. Az elhatározás – hogy vállaljuk a kockázatot, egy idegen környezet feltérképezését – fiatal korban könnyebben megvalósul, hiszen kisebb kööttségek nélkül „vághatunk neki a nagyvilágnak”. Néha azt is tapasztaljuk, hogy a szülők életük elszalasztott lehetőségét „pótolva” támogatják a fiatalot a más országban történő tanulásban. Különösen jellemző egy átmeneti rendszerű országban, mint Magyarország. A kalandvágy, újabb ismeretek elsajátítása, más emberek megismerése egyre vonzóbbá teszi az idegen országban történő tanulást. *A más országban, nyelvi környezetben, pontosabban intézményben megszerzett végzettség a munkaerő piacon többletet jelent és egyben azt is bizonyítja, hogy valaki ebben a környezetben megfelelt, kapcsolatokat épített ki.* Mindez a nemzetközi üzletmenet számára fontos. De talán kevesen gondolnak a külföldi tanulásra történő elhatározáskor arra, hogy ezzel egy többirányú, és hosszabb időtartamú elszakadásra is fel kell készülni. A nemzetközi tanulásba *belépő fiatalok már a piacgazdasági körülmények között szocializálódtak*, szabadon mozoghatnak, és ezzel módosítani fogják a jövőbeli migrációs áramlási folyamatokat.

Azzal együtt, hogy a diákmigráció volumene gyorsan nő, gazdasági és politikai jelentősége megkérdőjelezhetetlen. *Az emberi erőforrásnak szerves része a több földrajzi helyen szerzett tudás, illetve az így létrejövő humán és kapcsolati tőke.* A helyváltoztatás célja: szabad áramlással követni a kibontakozást, a hasznot jelentő környezeti feltételeket. Az érvénye-

sülés lehetőségét biztosító szellemi és anyagi tőke megszerzéséhez a nemzetközi tanulás esélyt teremtő lépés. A fiatal, fogékony életkorban és több helyen szerzett tapasztalás életre szóló meghatározottsággal, kapcsolatokkal bír. A tanulói mobilitás hozzájárul a tudásról alkotott kép térbeli alakulásához. A nyelv- és helyismeret, a szakmai rendszerekben való jártasság, új helyzetek felismerése és megoldása ugyanis többlet érték a munkaerőpiacon, nagyobb esélyt jelent a helytállás, később pedig a továbblépés megvalósításában. Tapasztalatok mutatják, hogy *az így kialakuló nemzetközi jártasság toleráns, önálló, fogékony, alkalmazói, közmopolita magatartást alakít ki, a leendő munkavállalóban*. Ezen tulajdonságok számottevő mértékben járulnak hozzá a nemzetközi üzletmenet gyors és hatékony terjedéséhez.

Az emberi erőforrásnak a XXI. századi felfogás szerint szerves része a több földrajzi helyen szerzett tapasztalás, kiemelt a jelentősége az így létrejövő *kapcsolati tőkének*. Az ezredfordulóra kialakult áramlási relációk azonban legalábbis ellentmondásosak: A munkaerő mozgása nem olyan liberalizált, mint a többi elemét (tőke, áruk, szolgáltatások, információ).

A nehézségek ellenére egyértelmű, hogy a mobilitással nyereség érhető el. Az eredmény akkor lenne optimális, ha sor kerülne a befogadó ország és a migráns érdekeinek egyeztetésére, ha csere révén az adott vállalat, régió, de maga a migráns is többletjhez jut, ugyanakkor a kibocsátó ország humán veszteségének (a képzési költség) kompenzálása megoldódna. A valóságban az erősebb fél érdeke, többnyire a toborzó és befogadó oldalé, érvényesül. Igaz, egyre több migráns dönt úgy, hogy a szellemi befektetéssel olyan előnyökhöz juthat, ami szabad döntést jelent számára. A befogadó országok, cégek is érzékelik ezt a változást, törekednek arra, hogy *minél tágabb körből merítsenek és jól kialakított elvek szerint toborozzanak*. Csak így valósulhat meg a legjobbak korai megszerzése. Ország szinten az a legjobb gyakorlat, amelyek *szakmai és területi keresletre alapozott, karbantartott lista* alapján teszi meg választását. De *a letelepedés végső sikere a konkrét földrajzi helyen dől el*. Ott tapasztalható a sikeres beilleszkedés, ahol a betelepülők igényét és a helyi adottságokat folyamatosan egyeztetik. *Azaz az államnak a belépés terén van tennivalója, a régióknak a kibontakoztatás és a beilleszkedés terén*.

A nemzetközi migráció irányításával növelhető a befogadó országokban realizálódó haszon, segíthető a beilleszkedés folyamata. A korábban kétszereplős (a migráns és a befogadó ország közötti) alkuba a multinacionális vállalatok is belépnek, hogy a számukra szükséges magasan képzett munkaerőt akadálytalanul mozgathassák, és elhárítsák a nemzeti szabályozások támasztotta akadályokat. Abban, hogy a beilleszkedés folyamata tartós és minél teljesebb legyen, meghatározó a negyedik szereplőnek, az adott régió gazdájának. Esetünkben az oktatási intézménynek és a területi önkormányzatoknak a közreműködése számít. Ily módon valószínűleg az, hogy a beilleszkedéssel kapcsolatos döntések ott szülessenek, ahol a problémák felmerülnek. Ezt nevezzük a *migráció szubszidiaritásának*.

A kibocsátó országok eddig nem jártak sikerrel abban, hogy humán erőforrásaik veszteségét például az oktatásukra fordított költségeket, *kompenzálásának formájában megtérítsék*. Ez különösen a magasan képzettek esetére igaz, hiszen a képzetlenség kivándorlása inkább

könnyít az otthoniak gondjain. Mindezekben a folyamatokon átnyúlnak a transznacionális vállalatok, amelyek termelési, üzleti érdekeiknek megfelelően a világon mindenütt gyorsan és akadálytalanul kívánják – többnyire sikerrel – bejuttatni a számukra szükséges embereket.

Az állam feladata, hogy *megalapozza a hosszú távú nemzeti befogadási stratégiát, egyeztesse, hogy mi tekinthető nemzeti alapelvnek, és nemzetközi szinten harmonizálja ezt.* Óvja az országot a tömeges beáramlás kezelhetetlen helyzetétől, és irányítsa az illegális migráció elleni akciókat. Ha ezeket a teendőit hibásan teljesíti, sérül a haszonelvűség szempontja, és előtérbe kerül a biztonság kérdése.

A migráns érdeke, hogy a helyváltoztatásra irányuló döntését a lehető legjobban megalapozza, megismerje a célterületet és egyéni adottságaival egyeztetve, az adott jogi kereteknek megfelelően kivitelezze elhatározását. A helyváltoztató személynek értékelnie kell a döntését érintő jogi, gazdasági, mentális érdekeket, tisztázva, hogy akciója előbbre viszi-e az életét. Mindennek érdekében információkat kell gyűjtenie.

A régiók intézményei hozzájárulhatnak a beilleszkedés, az alkalmazkodás folyamatának sikerességéhez. Ezért a területek gazdáinak arra kell törekedniük, hogy jövőképeket, fejlesztési terveiket megismertessék a betelepülővel, adjanak a beilleszkedéséhez támogatást és vonják be az egyeztetésbe. Ezzel a lehetséges feszültségek, konfliktusok is megelőzhetők.

Az érdekek harmonizálása akkor a legnehezebb, ha nagy tapasztalattal és kapcsolathálózzal rendelkező transznacionális vállalatokról van szó. *A sikeres beilleszkedés az állam számára a biztonságot és a minőségi munkaerő megőrzését jelenti, a migráló személy képességeinek megfelelő munkát végezhet, a régió és a vállalkozás pedig többletértékhez jut.* A többlet itt abban is megnyilvánulhat, hogy nem szükséges külön erőforrásokat biztosítani a biztonság, az egyensúly fenntartására. Az esetek egy részében a kibocsátó országoknak mérlegelniük kell, hogy elveszített polgáraikat, különösen a magasan képzetteket, hogyan helyettesítik. *Ha nem képesek számukra a szülőhelyen perspektívát nyújtani, el kell fogadniuk az érintettek szándékát, hogy más országban növeljék humán tőkéjüket. Mindez a hazatérő migráció előkészítésére hívja fel a figyelmet.*

A külföldön történő tanulás kérdése nálunk huszadik század végén vált számottevő jelenséggé. Magyarország az 1990-es években lépett be azon országok körébe, ahol már az életvitel része, hogy a fiatalok hosszabb-rövidebb időt más országban tanulnak, ezáltal tökéletesítik nyelvismeretüket, szembesülnek más ország szokásaival, kultúrájával. A határok átjárhatósága lehetővé teszi, a piacgazdaság, különösen az üzleti élet pedig ösztönzi a nemzetközileg jártas emberfők képzését. Földrajzi helyzetünk és határon túli kapcsolataink növelik a kelet-európai régiókból ideérkezők számát. Ma már több mint 8 ezer hallgató tanul más országban, és hozzánk 15 ezren érkeznek. *A korábbi küldő országból fogadó és küldő ország lettünk,* ami feltétlenül visszahat a hazai oktatásra és gazdaságra.

Új hatásnak számít a *studentificatio* kérdése, ami többoldalú települési gazdasági hatással bír ingatlan, szolgáltatás, foglalkoztatás, oktatási ágazat fejlesztés, általános fellendülés és kapcsolatépítés terén.

Ismeretes, hogy a nemzetközi tanulás célterületei a városok, többségük nagyvárosnak is mondható. Az oktatási felfutás ezért városokat érintő kérdésként is megközelíthető. Itt szó esik az *ingatlanpiacra gyakorolt hatásról*, ami sok esetben akár a *település szerkezeti módosulásként* valósul meg. Két jellemző trendet említünk az alábbiakban. A *campus települési zárvány* lesz, vagy a perifériákon fejlesztési pólussá válhat. Az elsőre hazai példa a XVI. kerületben a BGF Külkereskedelmi Főiskolai Kar, a Gábor Dénes Főiskola a III. kerületben. A másodikra Lágymányoson az Eötvös Loránd Tudományegyetemen (ELTE). Maga az oktatás színhelye és a kapcsolódó ellátó és kiszolgáló létesítmények, amelyek többségében közel helyezkednek el az oktatási térhez és *nagy területi igényű, szolgáltatásokkal kapcsolt campusok jelentenek új színpontot*.

Ehhez szorosan kapcsolódik a diákok a hely népességtől eltérő fogyasztási, életritmusbeli szokásai. Valamint az, hogy a hallgatók összetétele sok kultúrából érkezik, átmenetileg kötődik a településhez. Ez utóbbi a szakirodalomban már ún. *student 'ghettoisation'* névvel ellátva jelenik meg, és olyan utalásokat tartalmaz, mint a *település test eltérő egysége, ami társadalmi konfliktus terület*. Többen azt is felvetik, hogy az egyes helyeken kialakuló szociokulturális kép nem járul pozitív módon a fiatalok fejlődéséhez, a tanulás helyszínét nem mutatja be olyannak, mint ahogy az teljeségében látható. Érdekes itt párhuzamot vonni a hazai oktatási terület felhasználás és a város szerkezeti szövete között. Több olyan példa található a magyar városokban, ahol korábbi katonai létesítmények kerültek civil használatba. A létesítésükkor ezek az épületegyüttesek még a város külső részét alkották, de a fejlődéssel később már belső városrészekké váltak.

7. Ajánlások

A hallgatói nemzetközi migrációs folyamat akkor eredményes és a befogadónak hasznot jelentő, a mobil személynek elégedettséget hozó, ha az finomra hangolt managementtel szabályozott. Ekkor lehetséges a lehető legnagyobb haszon elérése. Melyek lehetnek ezek?

Az állam feladata, hogy biztosítsa a közoktatás színvonalát, az ott megszerezhető jártassággal tegye lehetővé a külföldi tanulást szolgáló készségek kialakulását; mint idegennyelvtudás, információs–technológiai alkalmazás, nyitott személyiség, kommunikációs stílus, ismeret más helyekről, szokások és kultúrák ismerete. Növekvő külföldi tanulási lehetőség specializált területeken. Legyen a támogatás része a bizonyos idő utáni visszatérés kívánalma, esetleg az oktatásukra fordított kompenzációs költségek visszatérítése. A költség áthárítható a befogadói régió, a munkáltató részére, akik többletrel tesznek szert azzal, hogy az alkalmas munkaerőt megtalálták.

Az állam feladata a hosszú távú nemzeti stratégia megalapozása, annak egyeztetése, hogy mit tekint nemzeti alapelvnek és ennek nemzetközi harmonizációját biztosítsa. Óvja az országot a tömeges beáramlás kezelhetetlen helyzetétől és az illegális migráció elleni küzde-

lem irányítója legyen. Ha ezekben a vonatkozásokban elmaradás következik be, sérül a haszonelvűség szempontja, és előtérbe kerül a biztonság kérdése.

A migráns érdeke a helyváltoztatási döntés lehető legjobb megalapozása, megismerése a célterületnek és egyéni adottságaival egyeztetve ennek a döntésnek jogi keretek szerinti megvalósítása. A helyváltoztató személynek értékelnie kell a jogi, gazdasági, mentális érdekeket, hogy vajon az elmozdulással előbbre visz-e az életét. A megalapozás érdekében információt kell gyűjtenie, és azok értékelése alapozhatja meg mobilitási döntését.

Az oktatási intézmény feladata azon felismerés erősítése, hogy oktatással, humán befektetéssel maguk a hallgatók és az ott élők is befektetnek. A régiókkal együtt a siker fokozható azzal, ha a beilleszkedés az alkalmazkodás folyamatosan megy végbe. Ezért a területek gazdáinak arra kell törekedni, hogy jövőkéjük, fejlesztésüket megismertessék a betelepülővel, adjanak számára a beilleszkedésben támogatást és vonják be az egyeztetésbe. Ezzel a lehetséges feszültségek, konfliktusok is minimalizálhatók lennének.

Az érdekek aktuális érvényesítése a legnehezebb. A nagy tapasztalattal és kapcsolattal rendelkező transznacionális vállalatok esetében több országban is az tapasztalható, hogy az ő érdekeik átlépik a nemzeti munkaerő-piaci preferenciákat. A sikeres beilleszkedés az államnak biztonságot és a minőségi munkaerő megszerzését jelenti, a migráló személy ily módon képességeinek megfelelő hatékony munkát képes végezni. Itt többletet jelenthet az is, ha nem szükséges külön erőforrásokat biztosítani arra, hogy a biztonság, az egyensúly fennmaradjon. Az esetek egy részében a küldő országoknak következtetést kell levonni a tekintetben, hogy ha elveszti polgárait, különösen a magasan képzetteket, akkor mi történik. Vagyis ha nem képes számukra a szülőhelyen perspektívát nyújtani, akkor megértéssel kell lennie abba az irányba is, hogy ha ők képesek növelni humán tőkájüket a más országban történő letelepedéssel. *A jövő egyik kérdése tehát az, hogy miként viszonyul a termelés globális üzleti szempontja a munkaerő egyéni mobilitási döntéséhez, és mindez milyen nemzeti stratégia keretében valósul meg, illetve miként érvényesülnek az egyeztetésben résztvevők szempontjai.*

Irodalomjegyzék

- Altbach P.G. – Knight J. (2006): *The Internationalization of Higher Education: Motivations and Realities*.
- Diósi, P. (1999): A 15–20 év közötti fiatalok tapasztalatai és elképzelései a külföldi tanulásról, illetve munkavállalásról. In Tóth P. P. – Illés S. (szerk.) *Migráció II*. Tanulmánygyűjtemény KSH NKI. Budapest. 145–160.
- Erdei, I. (2005): Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében. In Kozma, T. (szerk.) *Educatio*, XIV. évf. 2. sz. 334–359.
- Findlay, A. (1995): Skilled transients: The invisible phenomenon? In R. Cohan (ed.) *The Cambridge Survey of World Migration*, Cambridge, 515–522.
- Fortney, J. (1972): Immigrant Professionals, a Brief Historical Survey. *International Migration Review*, vol. VI. no. 1. 50–62. (<http://links.jstor.org/2007.01.16>)
- Hallgatói kommunikáció felsőfokon (2006): In Semmelweis Egyetem. vol. 7. no. 14. 8.
- HESA (2005) Higher Education Statistics Agency www.hesa.ac.uk

- Home Office Statistical Bulletin (2005): <http://www.homeoffice.gov.uk/rds/onlinepubs1.html> RDS OLR 07/05 – [A further study of the effects of alternative education initiatives](#) (27.1.05)
- Horváth, I.(2004): Az erdélyi magyar fiatalok Magyarország irányú tanulási migrációja 1990–2000. *Erdélyi Társadalom*, Kolozsvár, vol. 2. no. 2. 59–84.
- Hrubos, I. (2005): A peregrinációtól az európai felsőoktatási térségig In: Kozma T. (szerk.): *Educatio*, vol. 14. no. 2. 223–243.
- Illés, S. (2001): Külföldiek az Európai Unióból. *Statisztikai Szemle*, vol. 79. no. 2. 162–177.
- Illés, S. – Lukács, É. (2002): A személyek szabad áramlásának statisztikai szempontú vizsgálata In Illés, S. – Lukács, É.(szerk.) *Migráció és Statisztika* KSH NKI Kutatási Jelentések 71. Budapest. 13–32.
- Illés, S. – Lukács, É. (2003): Szabad-e a személyek áramlása. *Alföldi Tanulmányok*, Alföldi Tudományos Intézet Békéscsaba, 2002–2003. XIX. kötet 29–30.
- Illés, S. – Michalkó G. (2008): Relationships between international tourism and migration in Hungary: Tourism flows and foreign property ownership. *Tourism Geographies*, vol. 10. no. 1. 98–117.
- Jane, M. – Salt, J. (2004): The Mobility of Expertise in Transnational Corporations (www.bristol.ac.uk/sociology/leverhulme/conference/millar.pdf 2007.02.05.)
- Karina, N. (2001): Migration, Gender and the Household Structure: Changes in Earnings Among Young Adults in Sweden. *Journal of the Regional Studies*, vol. 35. 499–513.
- Khadria, B. (2006): *International Competition for S&E Students and Workers: An Evaluation of Trends and Policies in India and Southeast Asia*. Asian Research Institute. New Delhi. <http://www12.georgetown.edu/sfs/isim/Event%20Documents/Sloan%20Global%20Competition%20Meeting/Khadria-India%20and%20SoutheastAsia.pdf>
- Kecskés, J. (1998): A vándorol ige és szócsaládjának eredete, helye a nyelvi rendszerben. In Illés, S. – Tóth, P. P. (szerk.) *Migráció*. Tanulmánygyűjtemény KSH NKI. Budapest. 11–14.
- Kemény, G.(2005): A mobilitás menedzselése. In Kozma, T.(szerk.) *Educatio*, vol. 14. no. 2. 282–301.
- Kovács, Z.(2002): *Népesség- és településföldrajz*. Budapest, Eötvös Kiadó. 77–78.
- Lajos, T. (2005): A mobilitás, mint a felsőoktatás erőforrása. In Kozma, T. (szerk.) *Educatio*, vol. 14. no. 2. 267–281.
- L. Rédei, M. (1999): A tőke, az áru és a munkaerő áramlása. In Tóth, P. P. – Illés, S. (szerk.): *Migráció II*. Tanulmánygyűjtemény KSH NKI. Budapest. 71–82.
- L. Rédei, M. (2001): A nemzetközi migráció biztonságpolitikai dilemmái. *Szakmai Tudományos Közlemények*, vol. 2. no. 1. 103–115.
- L. Rédei, M. (2001): *Demográfia*. ELTE Eötvös. Budapest. 248.
- L. Rédei, M. (2002): A külföldön tanuló magyar diákok – a Magyarországon tanuló külföldi diákok. In Illés, S. – Lukács, É. (szerk.) *Migráció és Statisztika* KSH NKI Kutatási Jelentések 71. Budapest. 113–134.
- L. Rédei, M. (2004) *Migráció az ezredfordulón: Nagy befogadó országok* Budapest kézirat.
- L. Rédei, M. (2005): A nemzetközi vándorlás folyamatának irányítása. *Statisztikai Szemle*, vol. 83. no. 7. 662–680.
- L. Rédei, M. (2006a): Tanulási célú migráció a világban és itthon. *Demográfia*, 49. 2–3. 232–250.
- L. Rédei, M. (2006b): Külföldön tanulni. *Magyar Tudomány*. 167. 6. 746–757.
- L. Rédei, M. (2007): *Mozgásban a világ – A nemzetközi migráció földrajza*, Eötvös kiadó, Budapest, 570.
- Nemes Nagy, J. (szerk.) (2005): *Regionális elemzési módszerek*. Regionális Tudományi Tanulmányok 11. Budapest, 140–142.
- Nyelvi utaztatások (2000): In HVG 2000. augusztus 26. 68–70.
- Nyugat-európai diplomaszerezés: Kültan (2007): In HVG Trend. 2007. január 20. 53–68.
- OECD SOPEMI (2001): Trends in International Migration (www.oecd.org/publications/e-book/8103061e.pdf 2007.02.18.)

- OECD (2005): Education at a Glance: OECD Indicators – 2005 Edition.
- Onuoha, C. (1979): African Brain Drain. Issue: A Journal Opinion. 3–5.
<http://links.jstor.org/2007.01.16.>
- Open Doors (2006): *Report on International Educational Exchange*
<http://www.iiebooks.org/opendoors2006.html>
- Ösztöndíjjal fejlődő országból (2006): In Közgazdász XLVII. évf. 8. sz. 8.
- Portes, A. (1976): Determinants of the Brain Drain. *International Migration Review*, vol. 10. no. 4. 489–508. <http://links.jstor.org/2007.01.16.>
- Pusztai, G. – Nagy, É. (2005): Tanulmányi célú mobilitás Magyarország keleti határvidékén. In Kozma, T. (szerk.) *Educatio*, vol. 19. no. 2. 360–384.
- Robyn, I. (2001): The Migration of Professionals: Theories and Typologies. *International Migration*. 7–24. www.blackwell-synergy.com/doi/abs/10.1011/1468-2432.00168 2007.01.22.)
- Robyn, I. (2003): Tacking the roots of the brain drain (www.scidev.net/opinions/index.cfm?fuseaction=184language=1 2007.01.16.)
http://www.bc.edu/bc_org/avp/soe/cihe/pga/pdf/Internationalization_2006.pdf
- Salt, J. (2003): A nemzetközi vándorlás összetétele és változása Európában. *Demográfia*, XLVI. évf. 4. sz. 328–341.
- Stark, O. (2004): Rethinking the Brain Drain. *World Development*, vol. 32. no. 1. 15–22.
- Szögi, L. (2005): A külföldi magyar egyetemjárás a kezdetektől a kiegyezésig. In Kozma, T. (szerk.): *Educatio*, vol. 14. no. 2. 244–266.
- Todd M. D. (2003): *Atlas of Student Mobility*. Institute of International Education. New York. 160.
- Todd M. D. (2006): *Atlas of Student Mobility*. Institute of International Education. New York.
- Tót, É. (2005): Magyar hallgatók külföldön. In: Kozma, T. (szerk.) *Educatio*, vol. 14. no. 2. 302–319.
- Tóth, P. P. (2002): Magyar migránsok Európában. In Illés, S. – Lukács, É. (szerk.) *Migráció és Statisztika*. KSH NKI Kutatási Jelentések 71. Budapest. 33–51.
- Vámos, Á. (2003): A migráció hatása az iskolára. *Ótalomkeresők*, Budapest vol. 9. no. 9. 7–8.

Statisztikai kiadványok:

- Human Development Report 2003, United Nation Development Programme
hdr.undp.org/reports/global/2003 2007.03.09.)
- Oktatás-Statisztikai Évkönyv 2005/2006.
- Republic of Serbia Human Development Analises 2003
www.razvoj.sr.gov.yu/Publikacije/HDI%202006/HUMAN%20DEVELOPMENT%20ANALYSES%20OF%20SERBIA.pdf 2007.04.10.)
- Statisztikai Tájékoztató – Felsőoktatás 2001/2002.
- Statisztikai Tájékoztató – Felsőoktatás 2002/2003.
- Statisztikai Tájékoztató – Felsőoktatás 2003/2004.
- Statisztikai Tájékoztató – Felsőoktatás 2004/2005.
- Statisztikai Tájékoztató – Felsőoktatás 2005/2006.
1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról.

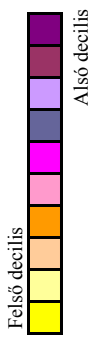
Internetes források:

- Atlas of Student Mobility (2006) <http://atlas.iienetwork.org> 2007.04.10.
- <http://menedek.ispman.hu/hu/taxonomy/term/7/9> 2007.03.15.
- <http://nol.hu/cikk/420281> 2006.10.10.
- <http://nol.hu/cikk/435305> 2007.02.14.
- <http://ocde.p4.siteinternet.com/publications/doi/files/922005071G017.xls> 2007.03.15.
- <http://stats.uis.unesco.org/TableView/download.aspx> 2007.02.22.

www.felvi.hu/index.ofi?mfa_id=26&hir_id=6231 2006.11.21.
www.hesa.ac.uk 2007.02.07.
www.homeoffice.gov.uk/rds/hosbpubs1.html 2007.02.07.
www.irmgard-coninx-stiftung.de/fileadmin/user_upload/pdf/roundtable07/Shen.pdf 2006.11.20.
www.obhe.ac.uk/news/sample404.html 2006.10.14.
www.oecd.org/dataoecd/4/18/2627268.pdf 2006.11.12.
www.oecd.org/dataoecd/43/57/2507712.pdf 2007.02.18.
www.oecd.org/searchResult/0,2665,en_2649_201185_1_1_1_1_1,00.html 2007.02.18.
www.oiss.yale.edu/visa/fl1opta.htm 2007.04.20.
www.oktatas.hu/cikkek/cik.php?article=314 2007.03.08.
www.opendoors.iienetwork.org/?p=89188 2006.11.20.
www.tka.hu 2006.11.27.
www.uis.unesco.org/education 2006.10.26.
www.usn.hu/media/hir.php?id=598 2007.04.05.

F.1.c. táblázat
A hallgatói mobilitás kapcsolata néhány mutatóval a világ országaiban (2002)

	Honduras	Gabon	Nicaragua	Sao Tomé & Príncipe	Guatemala	Salamon-sz.	Namíbia	Marokkó	India	Szvázföld	Botswana	Mianmar	Zimbabve	Ghána	Kambodzsa	Vanuatu	Pápua Új-Guinea	Lesotho	Kenya	Kamerun	Kongó	Comore-sz.	Pakisztán	Szudán	Bhután	Togo	Nepál	Laosz	Jemen	Banglades	Haiti	Madagaskár	Nigéria	Dzsibuti	Uganda	Tanzánia	Mauritánia	Zambia	Zaire	Szencgál	Élelővízespart	Benin	Guinea	Gambia	Angola	Ruanda	Malawi	Mali	Közép-Afriai Közt.	Csád	Bissau-Guinea	Etiópia							
HDI	4	4	4	4	4	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1										
Születéskor várható élettartam	4	3	5	4	4	5	1	4	4	1	3	1	3	3	3	5	3	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1							
Városiak aránya	5	9	5	4	4	1	2	5	2	2	5	2	3	3	3	1	1	2	3	5	7	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1							
Telefonvonalak száma	4	3	3	3	4	3	4	3	4	3	3	5	2	3	2	1	4	3	2	2	2	2	2	2	2	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1							
Sajtószabadság	6	5	6	8	5	8	6	5	6	2	8	1	3	5	4	6	7	5	4	3	3	3	3	6	4	1	2	2	4	3	3	4	1	6	2	7	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	1	2	5	8	4	2	5	3					
Állampolgári szabadság	6	5	6	8	5	5	6	5	6	3	8	3	6	1	6	5	3	1	5	5	3	1	5	5	3	3	5	3	3	5	1	5	3	5	1	5	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
Utazások reptől	3	1	5	3	7	9	2	3	4	5	3	1	7	6	2	8	4	1	1	5	3	5	3	3	1	1	1	1	5	3	5	3	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Beruházás	5	5	5	1	6	8	9	2	3	5	1	4	2	3	4	1	4	2	1	4	2	1	6	7	3	2	2	4	1	1	7	1	7	1	7	1	7	1	5	5	2	4	3	5	6	5	1	3	8	1	3	4	1	4	2	2			
Népesség	5	2	5	1	7	1	3	8	10	2	3	9	7	8	7	1	4	3	8	7	3	2	10	9	3	4	8	5	8	10	6	7	10	6	7	10	2	8	9	3	6	9	6	7	5	6	2	7	5	7	7	4	6	2	9				
Külföldön tanulók	4	5	3	1	4	1	1	10	10	1	5	4	6	7	3	1	2	1	9	9	5	2	9	4	1	3	6	2	6	8	4	5	8	4	5	8	2	4	7	3	3	7	4	6	4	4	3	5	3	2	3	2	1	1	6				

Forrás: Atlas of Student Mobility (2003).

F.2. táblázat
Erasmus-ösztöndíjjal kiutazó hallgatók intézmények szerint 1998–2005

Intézmény	Erasmus-ösztöndíjjal kiutazó hallgatók									
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005		
Állatorvostudományi Egyetem	7	5								
Általános Vállalkozási Főiskola		4	5	3	2	4	3	5		
Andrássy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem										
Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola		3								
Apor Vilmos Katolikus Főiskola	10	11	10	5	4	6				
Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskola	4	7								
Berzsenyi Dániel Főiskola				22	20	17	27	42		
Budapesti Corvinus Egyetem	78	129	132	115	140	221	242	283		
Budapesti Gazdasági és Műszaki Egyetem	49	104	119	119	115	126	162	171		
Budapesti Gazdasági Főiskola	36	60	157	124	134	161	162	169		
Budapesti Műszaki Főiskola	16	31	69	63	61	69	77	84		
Debreceni Egyetem	65	95	186	136	163	166	204	214		
Debreceni Orvostudományi Egyetem		61								
Debreceni Református Hittudományi Egyetem										5
Dunaujvárosi Főiskola										12
Eötvös József Főiskola	17	17	14	12	9	12				18
Eötvös Loránd Tudományegyetem	116	211	212	189	196	223	275	340		
Eszterházy Károly Főiskola	12	6	8	9	8	9	10	16		
Evangélikus Hittudományi Egyetem						2	2	2		
Gábor Dénes Főiskola		3	6	5	4	6				6
Haynal Imre Egészségtudományi Egyetem		2								
Juhász Gyula Tanárképző Főiskola	6	15								
Kaposvári Egyetem	9	16	18	15	10	11	16	19		
Károli Gáspár Református Egyetem	10	20	27	24	21	26	26	31		
Kecskeméti Főiskola			16	18	19	19	19	22		
Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskola	41	53								
Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem	18	31								
Kodolányi János Főiskola		12	18	12	14	20	26	43		

Forrás: Tempus Közalapítvány.

F.2. táblázat (folyt.)

Intézmény	Erasmus-ösztöndíjjal kiutazó hallgatók									
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005		
Kölcsy Ferenc Református Tanítóképző Főiskola	1	8	10	9	10	11	12	16		
Könyvüparti Műszaki Főiskola		19								
Közép-Európai Egyetem								2		
Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem	3		2	4	4	4	7			
Magyar Iparművészeti Egyetem	41	79	74	52	58	54	65			
Magyar Képzőművészeti Egyetem	7	14	22	25	22	29	32	28		
Magyar Táncművészeti Főiskola						5	5	2		
Magyar Testnevelési Egyetem	5	10								
Miskolci Egyetem	24	33	46	35	39	39	52	53		
Modem Üzleti Tudományok Főiskolája	4	11	14	15	14	13	22	26		
Moholy-Nagy Művészeti Egyetem								64		
Nemzetközi Üzleti Főiskola					5	8		38		
Nyíregyházi Főiskola			13	14	12	20		24		
Nyugat-Magyarországi Egyetem		11	20	18	16	23		34		
Pannon Agrártudományi Egyetem	3	5						87		
Pázmány Péter Katolikus Egyetem		34	49	72	54	72	76	100		
Pécsi Tudományegyetem	143	192	284	227	240	251	261	265		
Semmelweis Egyetem	12	54	58	47	63	56	93			
Széchenyi István Egyetem	17	44	35	35	31	42	49	54		
Szegedi Tudományegyetem	41	95	149	141	159	183	215	262		
Szent István Egyetem	35	48	130	106	103	69	69	92		
Színház és Filmművészeti Főiskola							6	4		
Szolnoki Főiskola					3	3	5	7		
Tessendik Sámuel Főiskola	8	14	14	9	11	14	15			
Veszprémi Egyetem	6	38	74	43	51	57	67			
Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola								1		
Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola	4	8	10	8	6	6	8	7		
Wesley János Lelkészképző Főiskola		4		3	8	1	6	2		
Ybl Miklós Műszaki Főiskola	8	7								
Zsigmond Király Főiskola										
Összesen	856	1624	2001	1734	1829	2058	2321	2658		

Forrás: Tempus Közalapítvány.

F.3. táblázat
Az Erasmus-program keretében kiutazó hallgatók száma célországok szerint

<i>Ország</i>	<i>1998</i>	<i>1999</i>	<i>2000</i>	<i>2001</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>	<i>Összesen</i>
Németország	243	467	536	460	497	567	620	676	4066
Franciaország	133	218	275	225	214	276	281	321	1943
Olaszország	50	141	205	189	208	225	249	272	1539
Finnország	76	145	199	151	184	201	208	226	1390
Hollandia	76	129	145	121	136	146	163	171	1087
Ausztria	39	90	92	93	104	111	117	156	802
Spanyolország	23	67	91	120	100	125	153	150	829
Belgium	53	93	113	93	82	98	125	137	794
Egyesült Királyság	87	134	135	112	96	109	113	131	917
Dánia	18	29	57	43	48	44	65	80	384
Svédország	30	49	61	49	56	58	72	71	446
Görögország	10	32	48	37	37	41	41	59	830
Norvégia							33	47	80
Portugália	14	24	36	34	56	42	48	42	296
Lengyelország							8	34	42
Törökország							6	19	25
Írország	4	6	8	7	11	15	11	16	78
Csehország							5	14	19
Liechtenstein							4	8	12
Szlovénia							2	7	9
Észtország							1	6	7
Románia							1	5	6
Szlovákia								5	5
Bulgária							2	2	4
Izland								1	1
Lettország								1	1
Litvánia								1	1
<i>Összesen</i>	<i>852</i>	<i>1618</i>	<i>1993</i>	<i>1727</i>	<i>1818</i>	<i>2043</i>	<i>2326</i>	<i>2658</i>	<i>15613</i>

Forrás: Eurostat.

F.4. táblázat
Az Erasmus-ösztöndíjjal kiutazó magyar diákok száma célszáganként 2005-ben

	Nappali tagozat		Esti tagozat		Levelező tagozat		Távoktatás		Összes tagozat összesen	
	összes hallgató	ebből külföldi	összes hallgató	ebből külföldi	összes hallgató	ebből külföldi	összes hallgató	ebből külföldi	összes hallgató	ebből külföldi
Felsőfokú szak-	2001/2002	3 810	17	25	640	2			4 475	19
	2002/2003	5 132	25		996	5			6 128	30
	2003/2004	5 917	20		1 302	8			7 219	28
	2004/2005	7 452	72	84	1 586	12			9 112	84
	2005/2006	8 331	106	104	2 063	22			10 498	129
	2001/2002									
Felsőfokú alap- (Bsc)	2002/2003									
	2003/2004									
	2004/2005									
	2005/2006	10 578	464	292	8	4 240	123		15 110	595
	2001/2002	88 631	2 126	7 543	90	66 751	1 674	32 366	1 049	195 291
	2002/2003	93 392	2 087	7 860	99	80 338	1 849	34 991	1 028	216 581
Főiskolai szintű	2003/2004	98 983	2 137	7 669	145	90 668	1 943	36 353	791	233 673
	2004/2005	102 380	2 233	7 025	139	98 699	1 944	32 193	823	240 297
	2005/2006	96 732	1 989	5 918	126	96 418	1 805	27 460	629	226 528
	2001/2002	95 440	5 962	2 122	18	19 893	173	492	12	117 947
	2002/2003	99 763	6 097	2 042	19	22 323	342	478	12	124 606
	2003/2004	105 927	6 713	2 525	17	24 822	319			133 274
Egyetemi szintű	2004/2005	109 912	7 069	2 331	35	25 926	305			138 169
	2005/2006	109 935	7 619	2 729	59	26 167	312	163		138 994

Forrás: Statisztikai Tájékoztató – Felsőoktatás 2005/2006.

F.4. táblázat (folyt.)

	képzésben részesülő hallgatók száma	Nappali tagozat		Esti tagozat		Levelező tagozat		Távoktatás		Összes tagozat összesen	
		összes hallgató	ebből külföldi	összes hallgató	ebből külföldi	összes hallgató	ebből külföldi	összes hallgató	ebből külföldi	összes hallgató	ebből külföldi
Szakirányú tovább-	2001/2002	280	14	3 106	60	18 586	90	2 586		24 558	164
	2002/2003	326	14	3 129	45	20 564	112	2 796	1	26 815	172
	2003/2004	460	70	2 756	36	20 873	134	2 985		27 074	240
	2004/2005	450	63	2 168	30	20 287	189	3 086	4	25 991	286
	2005/2006	792	298	2 707	36	19 096	249	2 471	3	25 066	586
	2001/2002	4 813	437			2 217	59				7 030
Egyetemi doktori, ill. mester-	2002/2003	4 766	382			2 664	109			7 430	491
	2003/2004	5 009	431			2 826	149			7 835	580
	2004/2005	5 318	509	48	11	2 575	163			7 941	683
Összes	2005/2006	5 114	498	48	1	2 803	143			7 965	642
	2001/2002	192 974	8 556	12 796	168	108 087	1 998	35 444	1 061	349 301	11 783
	2002/2003	203 379	8 605	13 031	163	126 885	2 417	38 265	1 041	381 560	12 226
	2003/2004	216 296	9 371	12 950	198	140 491	2 553	39 338	791	409 075	12 913
	2004/2005	225 512	9 946	11 656	215	149 073	2 613	35 279	827	421 520	13 061
	2005/2006	231 482	10 974	11 798	231	150 787	2 654	30 094	632	424 161	14 491

Forrás: Statisztikai Tájékoztató – Felsőoktatás 2005/2006.

A turizmus mint a bevándorlás előszobája

Michalkó Gábor

1. Bevezetés

A lakóhely tartós, egy évet meghaladó időtartamú megváltozásával összefüggő utazások sajátosságainak feltárása a migrációval foglalkozó tanulmányok mindeddig meglehetősen mostohán kezelt területe, de annak tisztázása, hogy mekkora szerepet játszik a turizmus a migrációs célterület kiválasztásában, hasonlóan gyermekcipőben járó probléma (Michalkó – Illés – Berényi 2003). Azt már felismerték a kutatók, hogy a turizmus és a migráció szimbiózisa megkerülhetetlen problémát jelent a nemzetközi mobilitási folyamatok tárgyalásánál (Williams – Hall 2000), de a két folyamat egymástól történő elválasztását segítő, illetve a határterületre vonatkozó adatok gyűjtése és feldolgozása mind a mai napig esetleges. Ebből következően a rendkívül idő- és költségigényes empirikus vizsgálatok mellett a teoretikus megközelítések segítik a felmerülő kérdések megválaszolását, amelyek között a munkaerő-áramlás kitüntetett helyen szerepel (Gagyí – Oláh 1998; Aitken – Hall 2000; Bianchi 2000).

A globalizáció az Európai Unióban zajló integrációs folyamatokkal karöltve gerjeszti és biztosítja a munkaerő határokon, gyakran kontinenseken átívelő áramlását, amelynek elsődleges formája (közvetítő közege) az utazás(ok)ban manifesztálódik (Smeral 1998; Hjalager 2007). Annak köszönhetően, hogy a turizmusipar infra- és szuprastruktúrája teszi lehetővé a nemzetközi migrációban résztvevő munkavállalók helyváltoztatását, a tartózkodás kezdeti szakaszának zavartalan lebonyolítását, az anyaországban élőkkal való társadalmi kapcsolatok fenntartását, a turizmusnak a migrációba történő tudományos involváltsága nyilvánvaló tényként kezelendő.

Ebben a tanulmányban egyrészt arra kívánunk rámutatni, hogy a turizmus miként szövi át a nemzetközi munkaerő-áramlást, melyek azok az elméleti csomópontok, amelyek a vizsgált jelenségek együttes tárgyalását biztosítják, másrészt a rendelkezésre álló adatbázisok elemzésének eredményeként a magyarországi vonatkozások értékelésére teszünk kísérletet. Ha a nemzetközi turizmust – a tanulmány címével egybecsengően – egy olyan „előszobaként” tételezzük fel, amely végső soron a bevándorláshoz mint a felkeresett otthonban való tartózkodást lehetővé tevő „nappalihoz” vezet, akkor az első helyiségnek a funkcióit, jellemzőit, a vendégek fogadására alkalmas második lakrészszel való kapcsolatait állítjuk a jelen kutatás fókuszába. A magyar munkaerőpiac számára nélkülözhetetlen a határon túlról érkező utánpótlás, a munkavállalók többsége azonban nem először jár hazánkban. Az emigrációból visszatérőként, a szabadidős vagy a hivatásturizmus résztvevőjeként, diákként, üdülőként, esetleg a mezőgazdaságban vagy az építőiparban illegálisan alkalmazottként valamilyen tapasztalatokkal rendelkezik a magyarországi munkapiaci helyzetet illetően. Éppen a turizmus összetettségének, különösen a motivációk

sokszínűségének köszönően napjainkban számtalan utazás áll összefüggésben egy leendő vagy éppen megvalósuló munkavállalási célú migrációval, amely szerepet játszhat a határok nélküli Európa víziójának beteljesedésében.

2. A turizmusorientált mobilitás sajátosságai

Amíg 1960-ban 70 millió, addig 2006-ban már több mint 800 millió turistaérkezést regisztráltak a Föld országai között bonyolódó nemzetközi forgalomban. A legalább egyéjszakás tartózkodás nélküli, államhatárokon átívelő mobilitás mértéke pedig meghaladja az 1 milliárdot. Az elszállásolást igénybe nem vevő forgalmat az úgynevezett kirándulók és az átutazók teszik ki, előbbieket a határ menti bevásárlóturizmusban és rokonlátogatásban, utóbbiakat a gyakran több országon keresztül utazó vendégmunkás-áradatban érhetők leginkább tetten. Annak ellenére, hogy a 143 országot tömörítő World Tourism Organisation (WTO)⁴³ megalakulása kezdetétől egységes adatgyűjtésre törekszik, mind a mai napig találkozhatunk olyan tagállamokkal (köztük európaiakkal), amelyek nem képesek vagy nem hajlandók a nemzetközi normák szerinti információközlés végrehajtására. Azokban az országokban, ahol a nemzeti statisztikai hivatalok felvállalták az államhatárokon belépők regisztrálását, sokkal pontosabb képet formálhatunk a turizmus valós és azzal közvetetten összefüggő jelenségeiről, mint azokban, ahol csak a regisztrált szálláshelyek vendégforgalmát rögzítik.

A Schengeni Egyezményhez csatlakozott országok többsége – tekintettel az Európai Unió belső határain zajló folyamatos ellenőrzés megszüntetésére – nem gyűjt adatot arról, hogy hány külföldi lépi át az adott állam határát. Ennek következtében ma csak hozzávetőleges információival rendelkezünk arról, hogy az Európai Unió 2004. évi kibővülését megelőzően milyen volt az EU–15 országcsoportban a látogatók és a turisták aránya. Az ilyen irányú adatgyűjtést folytató országok információit alapul véve megállapítható, hogy – részben a földrajzi fekvéssel és az idegenforgalmi fogadóképességgel összefüggésben – a mediterrán országok látogatóinak nagyobbik hányada turista (1. táblázat). Mivel a 2004-ben és a 2007-ben csatlakozott országok határőrizeti rendszere nem tette lehetővé a Schengeni Egyezményben megfogalmazott belső határok azonnali megnyitását, így ezekben az országcsoportokban tovább folytatódott a ki- és a belépő forgalom számbavétele. A két, földközi-tengeri szigetországot, Ciprust és Máltát leszámítva az új tagországok határőrségei igen jelentős kiránduló és átutazó forgalmat regisztráltak. Különösen a hazánkkal szomszédos Szlovénia és Szlovákia esetében érzékelhető érdemi különbség a látogatók és a turisták száma között, de Csehország kapcsán is tekintélyes az eltérés. Kelet-Közép-Európa határ menti területeire koncentrálódó kiránduló és a határszakaszok között zajló tranzitforgalom mutatói évi több százmillió fős, éjszakai tartózkodás nélküli mobilitást jeleznek. E mellett a WTO által turizmusként értelmezhető áramlások kisebb volumenűek, amelyek mögött nem feltétlenül húzódik tradicionális

⁴³ Az ENSZ szakosított szervezete.

turisztikai aktivitás. A nemzetközi statisztika ugyanis azokat az érkezéseket is a turizmushoz sorolja, amelyeket nem követ regisztrált szálláshely igénybevétele. Ezek szerint a határt átlépő látogató akkor is turistává válik, ha úgynevezett szívességi szálláshelyen vagy éppen saját ingatlanában éjszakázik, de nem kizáró ok a szabad ég alatti tartózkodás sem. Ha valakit a barátai, rokonai fogadnak be vagy az informális szféra nyújtotta szállások közül választ, esetleg a tulajdonában lévő lakáson, nyaralóban tölti az éjszakát statisztikai értelemben ugyanúgy turistának tekinthető, mint azok a vendégek, akik több száz eurót hagynak valamelyik szállodában. A turizmus és a migráció között meglévő kapcsolatok feltárásakor elsősorban azokra a látogatókra kell koncentrálnunk, akik a legalább egy éjszakányi időtartamra kiterjedő tartózkodásuknak köszönhetően statisztikai vonatkozásokban turistává válnak. Köztük keresendők azok a személyek, akik a munkaerő-áramlás tekintetében releváns megfigyelési egységet képeznek. Természetesen nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a 24 óránál rövidebb kiránduló forgalomban is bonyolódhat a munkaerő áramlása, különösen a munkavállalók határhoz közeli alkalmazása esetén történik nemzetközi napi ingázás.

1. táblázat

A látogatók és a turisták megoszlása az Európai Unió egyes országaiban, 2004

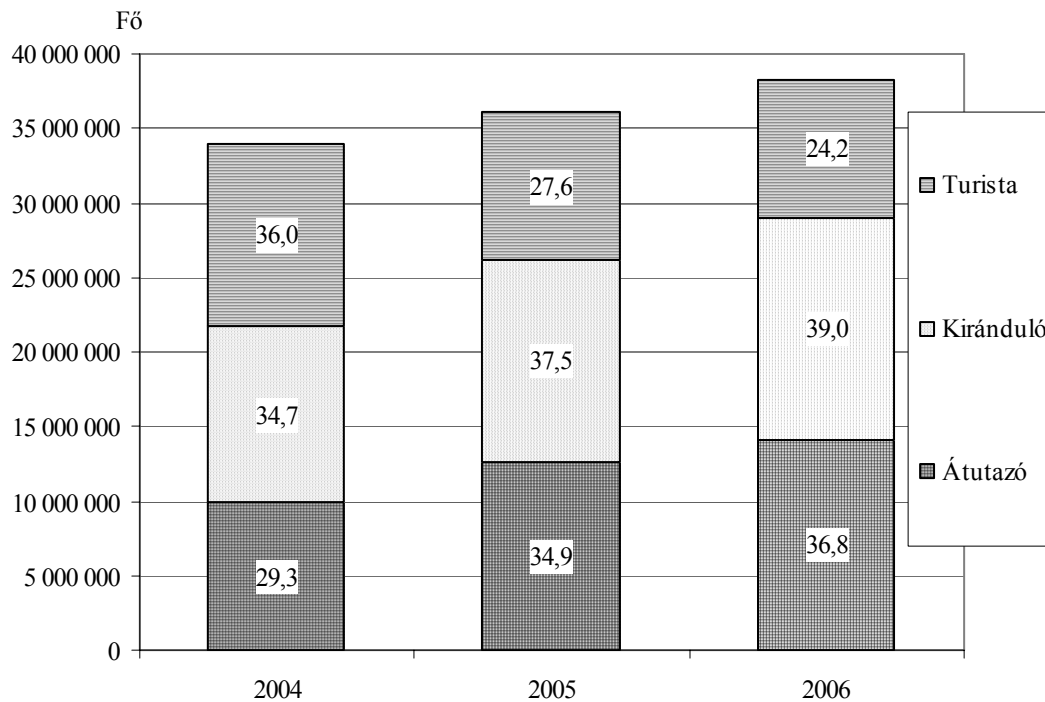
<i>Ország</i>	<i>Látogatók száma (1000 fő)</i>	<i>Turisták száma (1000 fő)</i>	<i>Turisták aránya a látogatók %-ban</i>
EU-15			
Finnország	4 854	2 840	58,5
Svédország (2002)	14 271	2 989	20,9
Görögország	14 785	13 969	94,5
Olaszország	58 480	37 071	63,4
Portugália (2003)	27 532	11 707	42,5
Spanyolország	85 981	52 430	61,0
EU-25			
Csehország	95 898	6 061	6,3
Észtország (2003)	3 378	1 462	43,3
Magyarország	36 635	12 212	33,3
Lettország	3 127	1 080	34,5
Litvánia	3 403	1 800	52,9
Lengyelország	61 918	14 290	23,1
Szlovákia	26 415	1 401	5,3
Ciprus	2 478	2 349	94,8
Málta	1 450	1 156	79,7
Szlovénia	63 013	1 499	2,4
EU-27			
Bulgária	6 982	4 630	66,3
Románia	6 600	1 359	20,6

Forrás: European Travel Commission.

A turizmusorientált mobilitás sajátosságai közül elsőként tehát azt kell kiemelnünk, hogy a látszólag turizmusként aposztrofálható utazási jelenségek háttérében gyakran a migrációhoz kötődő aktivitás húzódik meg (Oigenblick – Kirschenbaum 2002; Illés – Michalkó

2003). Mindez a látogató turista státuszára vezethető vissza, mivel az illető az idegen államba történő belépését és ott-tartózkodását ebben a szerepkörében legitimálja.

1. ábra
A Magyarországra látogató külföldiek megoszlása a tartózkodás jellege szerint (%),
2004–2006*

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal

* A KSH által végzett, reprezentatív mintán alapuló vizsgálat eredményei nem fedik a hivatalos határstatisztika vagy a szálláshely-statisztika mutatószámait.

Magyarország sajátos földrajzi fekvésének köszönhetően jelentős tranzitforgalmat bonyolít le. A hazánkon átvezető közlekedési folyosókon zajlik a Balkán-félszigetről Nyugat-Európába tartó török, román és szerb vendégmunkás-forgalom jelentős hányada, de itt csapódik le a tőlünk északabbra fekvő országok üdülturistáinak a mediterrán térségbe irányuló mobilitása is. A KSH külföldiek körében végzett reprezentatív felmérését alapul véve 2004–2006 között 29,3%-ról 36,8%-ra emelkedett a Magyar Köztársaság területére átutazási céllal érkezők aránya (1. ábra). Az átutazók mellett jelentős, és évről évre ugyancsak növekvő arányban képviseltetik magukat azok is, akik kirándulóként jelennek meg a statisztikában (Amíg az átutazásra két különböző határszakasz között kerül sor, addig a kirándulás ugyanazon a határvonalon történő be- és kilépést feltételezi, a tartózkodás időtartama egyik esetben sem haladja meg a 24 órát.). Miközben a tranzit forgalomban résztvevők nem tartoznak a magyarországi tevékenységüket a turizmus égisze alatt legitimálók közé, addig a kirándulókkal és a vizsgált időszakban 36,0%-ról 24,2%-ra csökkenő arányú külföldi turistával kapcsolatban feltételezhető, hogy aktivitásuk átlépi a turizmus klasszikus fogalmi kereteit.

2. táblázat

A látogatók és a regisztrált szálláshelyeken megszálló Európai Unióból érkező vendégek megoszlása Magyarországon, 2005 (1000 fő)

<i>Ország</i>	<i>Látogatók száma</i>	<i>Regisztrált szálláshelyet igénylő vendégek száma</i>	<i>A vendégek aránya a látogatók %-ban</i>
Ausztria	5 600	242	4
Belgium	137	49	35
Bulgária	1 019	17	2
Ciprus	10	4	38
Csehország	845	61	7
Dánia	97	50	52
Észtország	16	6	37
Finnország	76	43	56
Franciaország	375	143	38
Görögország	123	36	29
Hollandia	325	99	31
Írország	53	23	43
Lengyelország	1 176	98	8
Lettország	31	7	21
Litvánia	57	7	13
Luxemburg	9	5	58
Málta	n.a.	2	n.a.
Nagy-Britannia	405	302	75
Németország	3 199	746	23
Olaszország	689	224	32
Portugália	38	15	39
Románia	7 445	113	2
Spanyolország	139	132	95
Svédország	167	63	37
Szlovákia	7 322	42	1
Szlovénia	729	19	3
Európa Unió	37 649	2 929	8
<i>Összesen</i>	<i>38 555</i>	<i>3 446</i>	<i>9</i>

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal.

Amennyiben a teljes körű határ- és szálláshely-statisztika alapján vizsgáljuk meg a Magyarországra érkező látogatók és a kereskedelmi, valamint a magánszálláshelyeken megszállók egymáshoz viszonyított arányát, megdöbbentő eredményt kapunk. Mindössze 9% azoknak a külföldieknek az aránya, akik az országhatár átlépését követően regisztrált szálláshelyet vettek igénybe 2005-ben (2. táblázat). Mindez arra, a reprezentatív adatgyűjtésen nyugvó információra vezethető vissza, hogy a Magyarországra érkező külföldiek 72,4%-a – a motivációjuktól függetlenül – egynapos látogató, a legalább egy éjszakát hazánkban töltők aránya pedig 27,6%. A statisztikai adatok teljes körű közlésének hiányában csak következtetni lehet, hogy mely európai uniós ország látogatóiból kerülnek ki azok a turisták, akik a kereskedelmi és magánszálláshelyeken nyilvántartott 3,4 milliós vendégkört alkotják. Ebből a szempontból a küldő országokat három csoportra oszthatjuk:

- A látogatók többsége (50%<) turista;

- A látogatók jelentős hányada (20–50%) turista;
- A látogatók elenyésző (1–20%) hányada turista.

Spanyolország (95%), Nagy-Britannia (75%), Finnország (56%), Luxemburg (58%) és Dánia (52%) esetében a hazánk területére lépők többsége igénybe veszi a regisztrált szálláshelyek kínálatát, amelynek következtében az adott ország állampolgárai minden kétséget kizáróan turistává avanszálták magukat 2005-ben. Írország (43%), Portugália (39%), Ciprus (38%), Franciaország (38%), Észtország (37%), Svédország (37%), Belgium (35%), Olaszország (32%), Hollandia (31%), Görögország (29%) Németország (23%) és Lettország (21%) esetében már magasabb azoknak az aránya, akikről nem mondható el teljes bizonyossággal, hogy regisztrált szálláshelyet igénylő turista, de a vendégforgalomból történő részesedésük még mindig érdeminek nevezhető. A látogatók harmadik csoportját alkotják azok az országok, amelyek állampolgárainak a magyarországi tartózkodásuk során végzett tevékenysége diszkkrét homályban marad, jelentős hányaduk minden kétséget kizáróan nem tekinthető turistának. Itt a hazánkkal szomszédos európai uniós országokon túlmenően olyan államokkal találkozhatunk mint Litvánia (13%), Lengyelország (8%), Csehország (7%) és Bulgária (2%). Ezen tagállamok polgárai feltehetően az átutazás elsődleges szándékával lépnek hazánk területére. Azzal kapcsolatban, hogy hol szállnak meg és valójában mivel töltik a magyarországi tartózkodási idejüket azok a több napra érkező külföldiek, akiket nem regisztrálnak a szálláshelyek, csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk.

3. Turizmus és munkaerő-áramlás

3.1. A mobilitásban résztvevők foglalkoztatásának fontosabb területei

A munkaerő államhatárokat átlépő áramlásának vizsgálatakor az egy évet meghaladó tartózkodással járó munkavállalást a migráció, az egy napnál hosszabb időtartamú periódust a turizmus problémaköréhez soroljuk. A két megközelítés éles elválasztását azonban jelentős mértékben hátráltatják azok a tények, miszerint:

- maga a turizmus is jelentős munkaerő felvevő ágazat, amely jellemző módon a vendégek jelentősebb arányú érkezésének időszakában, azaz szezonálisan kínál munkaalkalmat (Puczkó – Rátz 1998),
- a munkavállalás formai előkészítése gyakran megköveteli a személyes jelenlétet (interjú, szerződéskötés stb.), amely a turizmusipar infra- és szuprastruktúráján (közlekedési hálózatok, szálláshely- és vendéglátóipari szolgáltatások) keresztül valósul meg,
- a munkavállalással összefüggő tartózkodás megszervezésére (lakásbérlet, lakásvétel, költözés bonyolítása, családtagokkal kapcsolatos teendők) szintén turista státuszban kerül sor,

- a munkavállalás színterének kiválasztásában a döntést megelőzően tradicionális turistaként szerzett tapasztalatok (nyelvgyakorlás, a milióval való ismerkedés stb.) játszanak szerepet,
- a szürke vagy a feketegazdaságban turistaként végzett munka során szerzett kedvező tapasztalatok, kiépített társadalmi kapcsolatok ösztönözhetik a migrációba torkolló legális munkavállalást,
- a gazdaság globalizálódásának következményeként a hivatásturizmus legális keretei között zajló külföldi munkavállalás ösztönözhet a tartós, egy évet meghaladó munkavállalásra,
- a sportban, a tudományban vagy a művészetekben érintettek – talentumuk konvertálhatóságának és nemzetközi jellegének köszönhetően – viszonylag könnyen válhatnak egy másik államban örömmel fogadott munkavállalóvá (Illés – Gellérné 2007; Gellérné 2008).

A fenti, az eshetőségek korántsem teljes tárházát felvonultató példák jól megvilágítják a migrációkutatás azon, eddig kevésbé vizsgált szegmenseit, amelyek a munkavállalással összefüggő mobilitás turisztikai vonatkozásaival kapcsolatosak. A témával foglalkozó szakirodalom a termeléssel (production) és a fogyasztással (consumption) összefüggő turizmusorientált migrációról beszél, amikor a munka, illetve a szabadidő világában próbálja elhelyezni a témát (Bell – Ward 2000). Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy a munka és a szabadidő világa között is olyan mértékű átfedésekkel szembesülhetünk, amelyek árnyalt megközelítésekre ösztönöznek.

A turizmusipar sajátossága, hogy a desztináció földrajzi jellemzőivel összefüggésben alapvetően kétfajta munkavállaló alkalmazására törekszik. Az egész évben látogatott városi célterületeken, illetve a természetes gyógytényezővel rendelkező üdülőhelyeken állandó, az időszakosan használt vízparti vagy hegyvidéki üdülőzónákban jobbra alkalmi megbízással foglalkoztatják a dolgozókat (Bianchi 2000). Az év minden napján nyitva tartó létesítményekben, legyenek azok az idegenforgalmi infra- (pl. múzeum, élményfürdő, kongresszusi központ) vagy szuprastruktúrához (pl. szálloda, étterem) tartozóak elengedhetetlen a személyzet folyamatos biztosítása, mindamelllett az alkalmazottak létszáma a kereslet mértékének megfelelően (hosszú hétvégék és ünnepnapok) viszonylag rugalmasan (pl. túlórázással, alkalmi kisértéssel) változtatható. Ott, ahol a vendégek érkezése alapvetően az időjárás vagy valamilyen rendszeres, de rövid időtartamú rendezvény függvénye, az úgynevezett holt szezonban nincs értelme a létesítmények üzemeltetésének, ebből következően – a rentabilitás megőrzése érdekében – az év bizonyos periódusában zárva maradnak. A vízparti üdülők, a magashegységek síterei vagy például a jelentős érdeklődésre számot tartó rendezvények (pl. Csíksomlyói búcsú) helyszínei szezonálisan rendkívül intenzív munkaerő-felvételt folytatnak, amelyben a helyi lakosság „fix” emberei mellett a diákok és a távoli vidékek munkavállalói is szerepet kapnak. Míg a szerényebb mennyiségű álláshelyet felkínáló folyamatos foglalkoztatásban elengedhetetlen a megfelelő

szakképzettség birtoklása, addig a nagyobb tömegeket érintő alkalmi munkavállalásban ritkábban követelik meg a bizonyítvánnyal alátámasztott tudást a turizmusipar munkaadói. A turizmusban tetten érhető munkafolyamatok standardizációjára visszavezethetően a különböző országok oktatási intézményei által kibocsátott képesítések között, ha gyakorlatilag nem is, de valamilyen ekvivalencia mégis érvényesül (Hudák et al. 2003; L. Rédei 2007). A szakmai tapasztalatok azonban minden iskolai bizonyítványt felülmúlnak, különösen a szálloda- és vendéglátóipar kultiválja a gyakorlati életben elsajátított fortélyokat.

A turizmusipar és a munkaerő-áramlás egyik igen fontos aspektusa a külföldiek foglalkoztatása (Szivas et al. 2003; Liu – Wall 2006). Mivel a turizmus sikerében a kommunikációnak kulcs szerepe van, így a nyelvtudás, Európában különösen az angol és a német nyelv ismerete nélkülözhetetlen. A közvetítő nyelvek magas szintű birtoklása azonban csak bizonyos státuszokban, illetve esetekben jelentenek megkerülhetetlen alkalmazási feltételt, mivel a vendégekkel való napi kapcsolattartásban elsősorban az adott ország anyanyelvének ismerete tekinthető elvárt követelménynek (Lesliea – Russellb 2006). Egy nemzetközi szállodalánchoz tartozó ház menedzsmentje csak abban az esetben képes az azonos márkanév alatt üzemelő, a világ legkülönbözőbb pontján elhelyezkedő egységek vezetőivel kommunikálni, ha beszélnek valamelyik közvetítő nyelvet. A nemzetközi láncok előszeretettel alkalmazzák az anyavállalat országának állampolgárait, akik a nyelvismereten túlmenően a tulajdonosok bizalmának birtokában végzik munkájukat. A beosztottak közé azonban már olyan külföldiek is bekerülhetnek, akik vállalják a helyi lakosság által kevésbé preferált munkakörök ellátását (pl. takarítás, mosogatás) vagy olyan speciális szaktudással bírnak, amely a nyelvismeret fontosságát háttérbe szorítja (pl. szakács). A nemzetközi üdülőközpontokban, ahol a külföldi vendégek részaránya gyakran meghaladja a belföldiekét szinte minden státuszban követelmény az angol vagy a német nyelv ismerete. A vízparti fürdőhelyeken dolgozó animátoroknak, a síközpontokban munkát vállaló oktatóknak nap mint nap szót kell érteni azokkal a turistákkal, akikkel foglalkoznak.

3.2. Turizmusipar és foglalkoztatás Magyarországon

A szállodaiparon belüli globalizáció már a rendszerváltozás előtt elérte hazánkat, az akkoriiban megjelenő, világszerte jól csengő márkanevekkel ma is találkozhatunk, de olyan is akad, amely a nemzetközi „brand name” kereskedelem mögött álló befektetői csoportok üzleti érdekeinek áldozatává vált. Amíg 1990-ben mindössze az InterContinental (1969), a Hilton (1977), a Hyatt (1981), a Novotel (1982) és a Radisson (1988) nemzetközi márkanevekkel találkozhatott a Magyarországon szállodát igénybe vevő vendég, addig 2005-ben már 12 globális szállodalánc volt jelen hazánkban (a világ szállodavállalatainak ranglistáján 84. helyen álló Danubius Hotels Group magyar érdekeltségű lánc, ezért itt nem tárgyaljuk).⁴⁴

⁴⁴ A szállodák mögött zárójelben található szám az adott névvel történő megnyitás évét jelzi.

3. táblázat

A világ 100 legnagyobb nemzetközi szállodaláncának egységei Magyarországon, 2005

Nemzetközi helyezés a szobaszám alapján	A társaság neve	A Magyarországon található egységek minősítése és száma	
		Osztályba-sorolás	Egységek
1.	InterContinental Hotels Group	5* 4*	Hotel Intercontinental Holiday Inn
3.	Marriott International	5* 5*	Budapest Marriott Millenium Court–Marriott Executive Apartments
4.	Hilton Hotels Corporation	5*	Budapest Hilton
6.	Accor	5* 4* 4* 4* 4* 4* 4* 4* 3* 3* 3* 3* 3* 3* 3*	Sofitel Atrium Budapest Novotel Budapest Congress Novotel Budapest Centrum Novotel Szeged Novotel Székesfehérvár Mercure Budapest Buda Mercure Budapest Korona Mercure Budapest Metropol Mercure Budapest Nemzeti Mercure Budapest Museum Mercure Budapest Duna Ibis Budapest Aero Ibis Budapest Centrum Ibis Budapest Váci út Ibis Budapest Emke
7.	Best Western International	4* 4* 4* 3* 3*	Best Western Grand Hotel Hungária Best Western Hotel Lido and Wellness Centrum Best Western Pannonia M. Hotel (Sopron) Best Western Hotel Art Best Western Hotel Orion
8.	Starwood Hotels & Resorts Worldwide	5*	Le Méridien Budapest
9.	Carlson Hospitality Worldwide	4*	Radisson SAS Béke Hotel
18.	Golden Tulip Hotels, Inn and Resorts	3*	Tulip Inn Budapest Millennium
25.	NH Hotelés SA	4*	NH Budapest
44.	Four Seasons Hotels and Resorts	5*	Grasham Palace Budapest
74.	Kempinski Hotels & Resorts	5*	Corvinus Budapest

Forrás: Hotels Magazin, 2007. July. pp. 38–40.

A nagy arányú fejlődés külön érdekessége, hogy a szállodai szobaszám alapján készült nemzetközi rangsorban szereplő első 10 vállalatból hét Magyarországon is képviselteti magát (a lista 133. helyén álló, máltai székhelyű Corinthia Hotels International két háza is megtalálható Magyarországon, az Aquincum Hotel és a Grand Hotel Royal egyaránt ötcsillagos minősítésű). A nemzetközi láncok hazai szállodáinak többsége a legmagasabb minőségi kategóriát képviseli, amely a globális versenyben történő helytállás egyik záloga (3. táblázat). A házak üzemeltetői arra törekcszenek, hogy a menedzsment a legjobban képzett munkaerőt alkalmazza, a legtöbbet hozza ki a beosztottakból, így gyakran magát a szállodaigazgatót, annak helyetteseit vagy az egyes területekért felelős vezetőket a nemzetközi munkaerőpiacról választják ki.

A turizmusiparban munkát vállalni a világ bármely pontján a vonzóbb pályaképek közé tartozik. Különösen az elegáns szállodák és éttermek, a hajók és a repülőgépek világa

sejtet olyan munkakörülményeket, amelyért érdemes elviselni a külföldi munkavállalással együtt járó esetleges nehézségeket. A beosztások, különösen az azokkal párosuló fizetések között azonban jelentős különbségek mutatkozhatnak, amelyeket az egyes országok eltérő bérszínvonala és a vállalatok sajátos humánpolitikája tovább árnyalhat.

4. táblázat

A szálláshely-szolgáltatásban és vendéglátásban foglalkoztatottak Magyarországon, 2003–2005

<i>Jellemzők</i>		2003	2004	2005
A szektorban foglalkoztatottak száma (1000 fő)		139,4	148,8	154,3
Összes foglalkoztatott (1000 fő)		3 921,9	3 900,4	3 901,5
A szektorban dolgozók havi nettó átlagkeresete	Fizikai foglalkozású	53 990	56 493	60 884
	Szellemi foglalkozású	93 518	96 001	105 801
Összes foglalkoztatott havi nettó átlagkeresete	Fizikai foglalkozású	66 716	70 176	76 020
	Szellemi foglalkozású	115 739	121 196	134 574

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal.

A magyarországi statisztikai rendszer a turizmusiparon belül kizárólag a szálláshely-szolgáltatásban és vendéglátásban dolgozók foglalkoztatási adatait méri, így az ágazat más területeiről sem az alkalmazottak számával, sem azok kereseti viszonyaival kapcsolatban nincsenek elemzésre alkalmas információk. Tekintve, hogy a külföldiek turizmusorientált munkavállalása nagy valószínűséggel a szálloda- és vendéglátóipar hazai egységeiben realizálódik, így a rendelkezésre álló adatok alapján értékelhetjük az ágazat munkaerő-vonzó képességét. 2005-ben a Magyarországon teljes munkaidőben foglalkoztatottak mintegy 4%-a dolgozott a szálláshely-szolgáltatás–vendéglátás ágazatban, amely 2003-hoz képest (3,6%) növekvő részesedést tükröz (4. táblázat). Ez a mutató a nemzetgazdaságban foglalkoztatottak számának visszaesése és az ágazat növekvő munkaerő-szükségletének kedvező hányadosából ered. 2003–2005 között 11%-kal bővült a szálláshely-szolgáltatás–vendéglátásban foglalkoztatottak száma, amely egyrészt a terebélyesedő belföldi kereslet igényeinek kielégítésére, másrészt a foglalkoztatásban is jelenlévő kifehértési folyamatokra vezethető vissza (a rendszeres munkaügyi ellenőrzések miatt egyre kockázatosabb be nem jelentett alkalmazottakat foglalkoztatni).

Miközben a magyarországi turizmusiparban a teljes munkaidőben foglalkoztatottak létszáma folyamatosan növekszik, az ágazat bérszínvonala jelentősen elmarad a nemzetgazdaság átlagától. 2005-ben a szálláshely-szolgáltatás–vendéglátásban dolgozók havi nettó átlagkeresete nem érte el a mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat, illetve az építőipar szintjét sem. A fizikai és a szellemi státuszú foglalkoztatottak keresete egyaránt 80%-a a nemzetgazdaság átlagának. Ilyen alacsony bérszínvonalat kizárólag a borralaló jövedelembe történő bekalkulálása mellett lehet fenntartani.

3.3. Hivatásturisták a globalizálódó magyar gazdaságban

A Magyarországon egy évnél rövidebb ideig tartózkodó, turisztikai magatartásukban az átlagos turistától jelentősen eltérő külföldiek egy része – a tudományos megfigyelések tekintetében – viszonylagos homály övezte hivatásturizmus képviselői. Annak ellenére, hogy a gazdaság globalizációja jelentős mértékben hozzájárult a hivatásturizmusban résztvevők számának növekedéséhez, mind a mai napig kevés az üzletemberek utazásaival kapcsolatos alapkutatás (Swarbrooke – Horner 2001), Magyarországon ez a téma szinte teljesen feltáratlan.

5. táblázat

A világ 50, vezető, Magyarországon képvisellel (szaküzlettel) rendelkező márkaneve, 2006

Helyezés	Márkanév	Terület	Helyezés	Márkanév	Terület
1.	Coca-Cola	Élelmiszeripar	22.	Pepsi	Élelmiszeripar
2.	Microsoft	Informatika	23.	Nestlé	Élelmiszeripar
3.	IBM	Informatika	25.	Dell	Informatika
4.	General Electric	Elektronika	26.	Sony	Elektronika
5.	Intel	Informatika	27.	Budweiser	Élelmiszeripar
6.	Nokia	Távközlés	28.	HSBC	Pénzügyi szolgáltatás
7.	Toyota	Gépkocsigyártás	29.	Oracle	Informatika
9.	McDonald's	Vendéglátóipar	30.	Ford	Gépkocsigyártás
10.	Mercedes-Benz	Gépkocsigyártás	31.	Nike	Sportruházat
11.	Citi	Pénzügyi szolgáltatás	35.	Canon	Elektronika
12.	Marlboro	Dohányipar	38.	Pfizer	Gyógyszergyártás
13.	Hewlett-Packard	Informatika	39.	Apple	Informatika
14.	American Express	Pénzügyi szolgáltatás	40.	Kellogg's	Élelmiszeripar
15.	BMW	Gépkocsigyártás	41.	Ikea	Bútorgyártás
16.	Gillette	Kozmetika	44.	Siemens	Elektronika
18.	Cisco	Háztartás	45.	Harley-Davidson	Járműipar
19.	Honda	Gépkocsigyártás	46.	Gucci	Divat
20.	Samsung	Elektornika	48.	Philips	Elektronika

Forrás: www.businessweek.com

A hivatásturizmuson belül elsősorban az úgynevezett üzleti turizmus tekinthető a mobilitás olyan sajátos formájának, ahol az utazó turisztikai tevékenysége, éppen a munka bizalmas jellegénél fogva nehezen követhető. A vállalatok közötti kapcsolattartás a szerződéskötéstől, a tanácsadáson keresztül egészen a karbantartásig igen széles skálán mozog, így azok, akik az üzleti turizmus keretein belül utaznak a fapadostól a luxusig terjedő szolgáltatási palettán veszik igénybe a kínálat elemeit. A cégek nemzetközivé válása, az egyre szaporodó leányvállalatok, az üzleti életben való részvétel kecsgettette egzisztenciális remények nemzetközi viszonylatban százmillió, magyarországi relációban millió nagyságrendű forgalmat generál.

Magyarország üzleti turizmusában igen komoly szerep jut azoknak a nemzetközi vállalatoknak, amelyek neve a világ bármely pontján ismerősen cseng. Az úgynevezett globális márkanevek jelentős vagyoni értéket képviselnek, ezért piaci pozíciójukat, értéküket nyilvántartják (5. táblázat). A világ 50, vezető (és ebből kifolyólag legismertebb), döntően kiskereskedelmi forgalomban értékesíthető terméket kínáló márkája közül 36 rendelkezik Magyarországon önálló

szaküzlettel és/vagy képvisellel. Az anyavállalattal való kapcsolattartás, az üzlet sikerének fenntartása és fejlesztése megköveteli az érintettek Magyarországra történő utazását és hosszabb-rövidebb ideig történő itt-tartózkodását. Az ez idő alatti turisztikai tevékenység azonban nem feltétlenül kötődik a turizmusipar részét képező szuprastruktúrához (szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás), előfordulhat, hogy az érintett külföldiek egy bérelt apartmanban hónapokig tartó önellátásra rendezkednek be. Ez idő alatt olyan ismeretekre tehetnek szert Magyarországgal kapcsolatosan, illetve olyan mélységű társadalmi kapcsolatokat építhetnek ki, amely lehetővé teszi a róluk potenciális munkaerő-utánpótlásként történő gondolkodást.

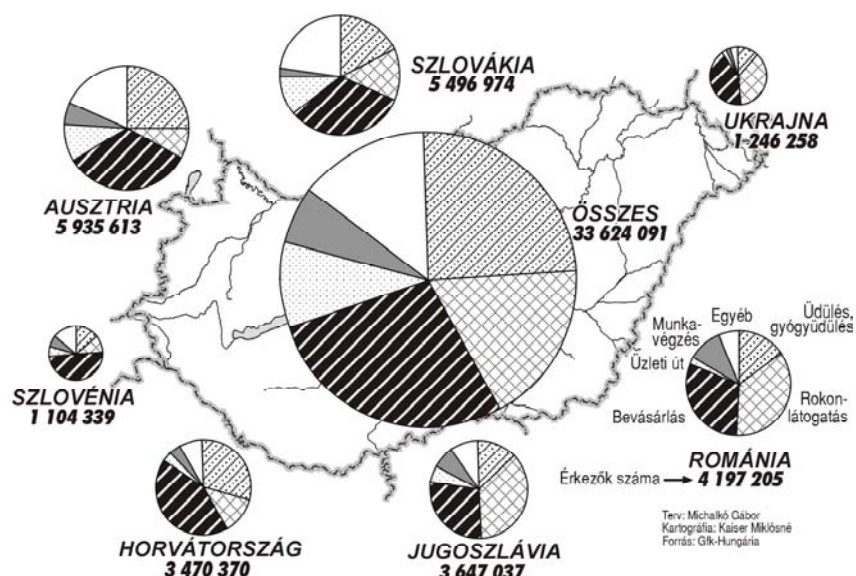
3.4. Turizmus és informális foglalkoztatás

Magyarországra turista státuszban érkező és tartózkodó fekete és szürke munkavállalókról igen szerény mennyiségű információnak vagyunk birtokában. Azt, hogy pontosan mennyi legális munkavállalási engedéllyel rendelkező külföldi áll alkalmazásban Magyarországon, azt tudjuk (Gellérné 2008), de hogy a határt legálisan átlépő külföldiek közül milyen arányban vállalnak munkát a feketegazdaságban, nem ismert. Sik Endre (1999, 2003) több tanulmányában rámutat azonban arra, hogy a magyarországi településeken alkalmazott feketemunkások között külföldiekkel is találkozhatunk. „Amíg 1997-ben a települések kb. harmadában, azóta kb. a felében érzékelik az önkormányzatok szakemberei a feketemunka jelenlétét, amelynek érintettjeit vizsgálva 1997–2002 viszonylatában 19–28% közötti arányban észleltek külföldieket” (Sik 2003. 22–23). Tekintettel arra, hogy a döntően vendéglátó-ipari egységekben üzemelő, úgynevezett emberpiacokon a határt legálisan – ha úgy tetszik turistaként – átlépő külföldiek keresnek alkalmi munkát, így az ő jelenlétük értékelése során nem tekinthetünk el a turisztikai vonatkozások bemutatásától. A magyarországi turizmusirányításért felelős szervezetek bizonyos időközönként felmérést végeznek annak megállapítása érdekében, hogy a határt átlépő külföldiek milyen arányban válnak turistává, illetve milyen más szektorokban realizálódik az ő tevékenységük. A rendszerváltozást követően 1997/1998-ban került először sor a Magyarországra érkező külföldiek tevékenységének reprezentatív számbavételére, ezt követően 2004-től folyamatos az aktivitásuk megfigyelése.

A GfK Hungária Piackutató Intézet 1997 szeptembere és 1998 augusztusa között az Ipari, Kereskedelmi és Idegenforgalmi Minisztérium megbízásából 18 508 Magyarországi területéről kilépő külföldi állampolgárt kérdezett meg a tartózkodása során tanúsított aktivitásának részleteiről (GfK 1999). A vizsgálat eredménye szerint a közel 34 millió külföldi állampolgár 6,7%-a munkavégzés céljából érkezett Magyarországra (2. ábra). A hazánkkal szomszédos országok állampolgárainak magatartását értékelve megállapítható, hogy Romániából az átlagot jóval meghaladó arányban (10,9%) érkeztek munkavállalási céllal, míg e tekintetben Ukrajna esetében mérték a legalacsonyabb részesedést (2,3%). Kiemelendő, hogy a vizsgált időszakban mintegy 2 millió 300 ezer főt kitevő, jobbára turistaként érkező külföldi munkavállaló nem azonos a hivatásturizmus keretében Magyarországra látogató üzletemberekkel.

Az ő arányuk valamivel magasabb (9,6%), képviselőik a magán és az állami szféra egyes területeit érintő jogi, pénzügyi, üzemeltetési feladatokat látják el. A hazánkkal szomszédos országok csoportjában az elsődlegesen üzleti céllal érkezők részesedése Szlovákia (10,3%) esetében haladta meg az átlagértéket.

2. ábra
A Magyarországra érkező külföldiek tartózkodásának főbb céljai, 1998

A Központi Statisztikai Hivatal által a jelen alap kutatás rendelkezésére bocsátott adatbázis lehetőséget kínál a 2004–2006 között Magyarországra látogatott külföldi állampolgárok munkavégzési motivációjának értékelésére, amelynek során az alkalmi munkavállalásában résztvevők és a hazánkban foglalkoztatott külföldi állampolgárok tevékenységét elemezzük.

6. táblázat
A munkavégzési céllal Magyarországra érkező külföldiek, 2004–2006

Érkezők	A munkavégzési motivációval érkezők aránya az összes érkezőhöz viszonyítva (%)			Átlagos tartózkodási idő a munkavégzési motivációval több napra érkezők között (nap)*		
	2004	2005	2006	2004	2005	2006
Összes	2,64	7,33	6,58	15,10 (6,21)	10,57 (6,71)	12,4 (7,65)
Egy napra érkező	2,17	7,40	6,25			
Több napra érkező	3,48	7,16	7,61			

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal.

* Zárójelben a több napra érkező átlagos turista tartózkodási ideje.

2006-ban a Magyarországra érkező külföldiek között 6,58%-os volt a határt munkavégzési céllal átlépők aránya (6. táblázat).⁴⁵ A 2,5 millió külföldi munkavégzési motivációval érkező 72%-a egy napra jött, amely mutató a határ közeli, napi ingázással együtt járó alkalmi munkavállalást feltételez. A munkavégzési motivációval több napra érkező külföldiek 2006-ban átlagosan 12,4 napot tartózkodtak Magyarországon, ezzel jelentősen meghaladták az átlagos turista (7,65 nap) tartózkodási idejét. Figyelemre méltó, hogy az Európai Unióhoz történő csatlakozásunkkal párhuzamosan érdemben nőtt a munkavégzési célú beutazások aránya. Amíg 2004–2005 viszonylatában az összes érkező száma 6,6%-kal emelkedett, addig a munkavégzés céljából történő beutazások száma megháromszorozódott. Ez a dinamikus változás az EU országokra érvényes szabályok életbe lépésével és a potenciális munkavállalók növekvő bizalmával magyarázható. 2006-ban a munkavégzési céllal Magyarországra lépő külföldiek 84%-a négy, hazánkkal szomszédos országból, Szlovákiából (59%), Ausztriából (11%), Ukrajnából és Romániából (7–7%) érkezett. Vizsgálati témánk szempontjából a nem szomszédos országok közül Németország (2,4%) részesedése volt a legnagyobb. Amennyiben az egyes küldő országokból munkavégzési céllal érkező állampolgárok számának növekedését vizsgáljuk, megerősödni látszik az a korábbi megállapításunk, miszerint az európai uniós tagságunk különösen az alapító és a korábban csatlakozott államok tekintetében hozott érdemi változást. 2004–2005 között az Egyesült Királyságból érkezők esetében a négyszeresére, Ausztria, Hollandia, relációjában a háromszorosára, Franciaország kapcsán a duplájára emelkedett a munkavégzési céllal Magyarországra utazók száma, de Izrael vagy éppen Kanada vonatkozásában még ennél is nagyobb mértékű emelkedésről számolhatunk be.

3.5. A külföldiek mint önfoglalkoztató munkáltatók

A turizmusorientált munkaerő-áramlás egyik sajátos megjelenési formája a vállalatalapítással párosuló önfoglalkoztatás. Ezekben az esetekben a határokon túlról érkező munkavállaló a turizmusnak jellemzően azokban a szegmenseiben ver gyökeret, amelyek iránt az anyaországi turizmusban is kereslet mutatkozik. A nemzeti konyhák számos ország turizmusának büszkeségei, sokszor önálló vonzerőként is megjelennek. A migrációban résztvevő, vállalatalapítási szándékkal érkező külföldiek előszeretettel exportálják anyaországuk turisták által kedvelt vendéglátását a célországba. Egy mikrovállalat tulajdonosa(i)ként, kezdetben önmagukat, esetleg családtagjaikat foglalkoztatják, később akár a helyi lakosság számára is képesek munkaalkalmat biztosítani. Ebbe a körbe tartoznak az Európa majd minden turistavárosában megtalálható olasz pizzériák, görög tavernák vagy éppen a keleti éttermek tulajdonosai, akik jel-

⁴⁵ Annak ellenére, hogy a GfK-Hungária Piackutató Intézet és a KSH a külföldi turisták magyarországi tartózkodására vonatkozó felmérésében észlelhetők módszertani különbségek, mindkét vizsgálat közel azonos arányt mutat a munkavállalási célú beutazás tekintetében. Ez az eredmény azért is meglepő, mivel a két felmérés között 8 év különbség van és a folyamatosan változó gazdasági, társadalmi környezet nagyobb mértékű ingadozást feltételezne (mint ahogy ez 2004–2006 viszonylatában bekövetkezett).

lemző módon nem mások alkalmazottaiként, hanem családi vállalkozásként biztosítják egzisztenciájukat.

7. táblázat

A Magyarországon működő keleti éttermek területi eloszlása, 2007

<i>Régiók</i>	<i>Keleti étterem (egység)</i>	<i>Ezen belül a kínai étterem (egység)</i>
Budapest	161	76
Közép-Magyarország	3	3
Közép-Dunántúl	3	1
Nyugat-Dunántúl	3	0
Dél-Dunántúl	4	4
Észak-Magyarország	1	0
Észak-Alföld	5	1
Dél-Alföld	8	1

Forrás: www.keletiettermek.hu

A Magyarországon működő keleti éttermek Budapesten, hazánk egész évben át turisztikai központként funkcionáló fővárosában koncentrálnak (7. táblázat). A 76 kínai étterem mellett igen nagy számban vannak jelen az indiai (20), a japán (18), az arab (15) és a török vendéglátó-ipari egységek is, de az üzbég, a nepáli vagy éppen a mongol konyha jelenléte is alátámasztja a szakács, felszolgáló munkaerő Magyarországra történő beáramlását. A keleti éttermek fővároson belüli elhelyezkedése összefüggésben áll a turizmussal, mivel legerőteljesebben Budapest belső, a turisták által frekvenciált kerületeinek vendéglátását színesítik. A külföldiek által előszeretettel látogatott V. (24), VI. (17) és VII. (25) kerületben összpontosul a kínálat 41%-a, de a II. (13), a III. (10), a VIII. (11) és a XIII. (17) kerületben is igen jelentős számban találkozhatunk a keleti vendéglátást kínáló étteremmel.

A vendéglátás mellett a turizmusipar számos olyan legális szolgáltatást kínál, ahol a cég tulajdonosa(i)/alkalmazottai az adott tevékenységhez tradicionálisan és a potenciális kereslet asszociációinak szintjén is kötődnek. Ilyenek a turistavárosokban, illetve az üdülőhelyeken megtalálható thai-masszázs szalonok vagy a keleti kötődésű természetgyógyászok rendelői (például feng shui, akupunktúra, csontkovácsolás), valamint a délkelet-ázsiai harcművészetek képviselőinek edzőtermei. Az aluljárókban, köztereken megtalálható, döntően közép- és dél-amerikai utcazenészek jelenléte – még ha tevékenységük az informális szektor határait súrolja is – a városok, elsősorban Budapest turisztikai miliójének színtestjei.

A turizmushoz szorosan kötődő kiskereskedelemben is tetten érhetők a nemzeti tradíciókkal összefüggő tevékenységek. Így a kínai piacok eladói, üzletük tulajdonosaiként vagy standjuk bérlőiként az önfoglalkoztatók csoportját szélesítik. Egy 2001-ben Magyarország városi jogállású településein folytatott vizsgálat megállapította, hogy 17 városunkban üzemel úgynevezett kínai piac, a legnagyobb területű Budapest X. kerületében, a Kőbányai úton található (Michalkó 2004). A piacok mellett leginkább a kínaiakhoz kötődő kiskereskedelem fellegváraként számon

tartott Ázsia Center képviseli a turizmushoz, elsősorban a bevásárlóturizmushoz kapcsolódó munkahelyek koncentrációját. A kínaiak a határ menti kiskereskedelemben is jelen vannak, számos, a bevásárlóturizmusban érdekelt településen találkozhatunk az általuk üzemeltetett bolttal. A magyarországi szuvenír kínálat palettáján a hagyományos hungarikumok mellett jó néhány, az afrikai kultúrkörhöz tartozó ajándéktárggyal is találkozhatunk, ezek adás-vételét Közép-Afrikából bevándorolt személyek bonyolítják, de az indiai teákat, füstölőket és egyéb kultikus kegytárgyakat értékesítő üzletek sem hiányoznak a hazai kínálatból. Szentendrén található a Caprice International, Európa legnagyobb ékszerközpontja, az izraeli kötődésű vállalat különleges minőségű gyémánt és drágakő ékszerek készítésével és értékesítésével foglalkozik, mára a város egyik idegenforgalmi attrakciójává vált.

4. Külföldiek az ingatlanpiacon

Annak ellenére, hogy a külföldi állampolgárok ingatlanvásárlásával foglalkozó nemzetközi szakirodalomban a motivációt illetően megoszlanak a vélemények, napjainkban a jelenség rohamos terjedésének lehetünk szemtanúi szerte Európában. Arról, hogy milyen tényezők ösztönzik ingatlanvásárlásra az érintetteket sokkal kevesebb információ áll rendelkezésre, mint arról, hogy mely területeket preferálják (Dövényi 2005). Különösen a mediterrán térség országai állnak a külföldi ingatlanvásárlók érdeklődésének homlokterében, így Olaszország és Spanyolország jelentik a leginkább kedvelt célterületeket (Williams et al. 2000). A Földközi-tenger övezte táj szépsége, a kedvező klimatikus viszonyok, az árszínvonal, a gasztronómia, a helyiek kedvessége egyaránt mérlegelendő szempontként jelennek meg az adott hely kiválasztásában (Haug – Dann – Mehmetoglu 2007). A természeti környezettel összefüggő vonzó életkörülmények különösen az idős korúak mobilitásában játszanak szerepet (Gustafson 2002; Illés 2006, 2007).

Az ingatlanvásárlás turizmushoz való kötődése egyrészt a tájak vendégforgalmával, másrészt a döntéshozatalt megelőző utazási tapasztalatokkal áll összefüggésben. Mivel a külföldiek előszeretettel vásárolnak ingatlant olyan településeken vagy olyanok közelében, amelyek a környék turisztikai centrumaiként funkcionálnak, így valószínűsíthető a szabadidő-eltöltés motivációja (Kuentzel – Ramaswamy 2005). Ugyanakkor ezeken a helyeken piacképes, könnyen tovább értékesíthető ingatlanokat kínálnak, tehát a befektetési szándék sem zárható ki. Egy biztos, a választást a korábbi utazási emlékek vagy a térség utazás során történő feltérképezése segíti. Az ingatlan ideiglenes használata az első és második otthonok közötti rendszeres turisztikai mobilitást, állandó igénybevétele, a barátok rokonok folyamatos érkezését tételezi fel.

Magyarország az európai ingatlanpiac egyik szegmense lett. Külföldi állampolgárok a rendszerváltozás óta folyamatosan jelen vannak a magyar piacon, bevándorlóként, visszatelepülőként, turistaként vagy éppen befektetőként keresik az adott élethelyzetüknek megfelelő ingatlant. A hatályos jogszabály⁴⁶ szerint a külföldi állampolgárok magyarországi ingatlan-

⁴⁶ 7/1996 Korm. rendelet a külföldiek ingatlanszerzéséről.

szerezéséhez a területileg illetékes megyei, fővárosi közigazgatási hivatal jóváhagyó határozata szükséges. 1996 előtt a külföldiek részéről történő ingatlanvásárlást a Pénzügyminisztérium illetékes szervének kellett engedélyeznie.⁴⁷ A közigazgatási hivatalok számára 2001-ig nem volt előírás, hogy formailag egységes adatbázist alakítsanak ki, így minden hivatal a maga belátása és informatikai lehetőségei szerint összesítette a külföldiek ingatlanvásárlására vonatkozó iratokat. Ennek következtében a rendszerváltozást követő évtized adásvételeiről nem áll rendelkezésre központilag nyilvántartott információ. 2001 óta a Belügyminisztériumban (2006-tól Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztériumban) összesítik a területi adatokat, így ettől az időponttól kezdődően nyílt lehetőség a külföldiek ingatlanvásárlásának területi és állampolgársági szintű sajátosságainak bemutatására.

Az egységes adatbázis értékelésekor jó néhány elemzési nehézséggel kellett szembenézni. Fontos tudni, hogy a külföldiek ingatlanvásárlására kiadott engedélyek száma nem azonos a megszerzett ingatlanok számával, mivel egy engedély több ingatlan megvásárlására is feljogosíthat. Azt is figyelembe kell venni, hogy egy ingatlan több, akár eltérő állampolgárságú külföldi tulajdonába is kerülhetett, így a megyei, fővárosi közigazgatási hivataloktól a központi nyilvántartó felé továbbított adatbázisok összesítő sorai különböző végösszegeket tartalmaznak a szerint, hogy az engedélyekre, az ingatlanokra vagy éppen az állampolgárookra vonatkozó megoszlást tartalmazzák. Jelen elemzés során, a vizsgált problematika sajátossága-ira tekintettel, az ingatlant szerzett állampolgárokat állítjuk fókuszba.

8. táblázat

Magyarországon ingatlant szerzett külföldiek állampolgárság szerinti megoszlása, 2001–2006

<i>Állampolgárság</i>	<i>2001</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>	<i>Összesen</i>
Német	3080	2313	2170	1958	1416	1139	12 076
Oszttrák	1459	1130	987	775	510	492	5 353
Román	564	510	614	556	559	701	3 504
Holland	480	460	428	633	566	568	3 135
Ír	24	23	117	786	721	608	2 279
Brit	106	125	153	254	367	490	1 495
Olasz	174	162	144	196	169	190	1 035
Amerikai	175	177	127	179	143	186	987
Svájci	194	191	184	143	137	107	956
Jugoszláv	130	75	81	95	110	109	600
Ukrán	50	79	70	68	83	129	479
Egyéb	603	592	712	881	797	951	4 536
<i>Összesen</i>	<i>7039</i>	<i>5837</i>	<i>5787</i>	<i>6524</i>	<i>5578</i>	<i>5670</i>	<i>36 435</i>

Forrás: Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium.

2001–2006 között 36 435 ezer külföldi állampolgár szerzett ingatlant Magyarországon (8. táblázat). Amíg 2001-ben 7039 ezer, addig 2006-ban már csak 5670 fő volt a hazánkban ingatlant vásárolt külföldiek száma. A mintegy 20%-os visszaesés egyaránt magyarázható az

⁴⁷ 171/1991. Korm. rendelet a külföldiek ingatlanszerzéséről.

ingatlanárak emelkedésével, az egyes, ilyen célra kiválasztott települések telítődésével, de nem zárható ki a potenciális érdeklődők számának csökkenése sem. A vizsgált időszakban a német állampolgárok (33,1%) szereztek legnagyobb arányban tulajdonjogot a magyarországi ingatlanpiacon, mellettük az osztrákok (14,7%), a románok (9,6%), a hollandok (8,6%) és az írek (6,3%) részesedése számottevő. A legnagyobb arányú csökkenés a hazai ingatlanpiacon tradicionális vásárlónak számító német, osztrák és svájci állampolgárok körében következett be, ezzel szemben az ír és a brit viszonylatban fényes felfutás volt tapasztalható. Amíg az ingatlant szerzett német állampolgárok száma 5 év alatt a harmadára csökkent, addig az új ír tulajdonosok meghuszonötszöröződtek. 2001–2006 között egyedül a brit vásárlók számában lehetett töretlen emelkedést megfigyelni, a román, a holland, az olasz és az amerikai kereslet pedig viszonylagos kiegyenlítettséget mutatott.

A német állampolgárok magyarországi ingatlanvásárlásuktól való fokozatos visszahúzódnásának hátterében éppen az ő korábbi intenzív jelenlétük áll. Azok, akik fantáziát láttak hazánkban, a rendszerváltozást követő években megszerezték az általuk áhított ingatlant, ezt követően – a második hullámban – már az ő rokonaik, barátaik számítottak a legfontosabb vásárlóknak. 1996–2001 között a Balaton régióban megszerzett ingatlanok tekintetében az új tulajdonosok 76%-a német állampolgárságú volt (ha figyelembe vesszük a 8 ezer körüli külföldinek értékesített ingatlant, a németek súlya magyarázatot ad az utóbbi években tapasztalható csökkenésére). Mára kifulladás látszik a német kereslet, amely a német gazdaság lassuló mértékű növekedésével és más térségek iránt megjelenő érdeklődéssel is magyarázható.

Az ír és a brit felfutás okainak keresésekor elsősorban az ő turisztikai érdeklődésükből kell kiindulni. A 2001 és 2006 között Magyarországra érkező ír és brit turisták száma jelentősen megemelkedett, amelyet elsősorban a Dublin, London és Budapest viszonylatában megindult fapados járatokkal lehet magyarázni. A Wizzair és a Ryanair biztosította olcsó közlekedési lehetőség arra ösztönözte a szigetországok turistáit, hogy Magyarországra látogassanak, és a tartózkodás kedvező tapasztalataira alapozva jó néhány ír, illetve brit állampolgár gondolhatta úgy, hogy érdemes a magyar ingatlanpiacon befektetést eszközölnie.

A Magyarországon 2001–2006 között ingatlant szerzett külföldiek területi eloszlása tekintetében jelentősebb koncentrációk mutathatók ki. A legkeresettebb területek közé tartozó Budapesten (20,1%), Somogy (13,9%), Zala (10,0%) és Győr-Moson-Sopron (8,1%) megyében összpontosul az ingatlant szerzett külföldiek több mint a fele (9. táblázat). E mellett Bács-Kiskun (6,2%), Vas (5,8%), Pest (5,0%), Veszprém (4,9%) és Baranya (4,7%), valamint Tolna (4,1%) megye tartoznak a preferáltabb térségek közé. A legkevésbé keresett vidéknek Nógrád (1,0%) és Szabolcs-Szatmár-Bereg (1,0%) megye számít. A külföldi ingatlanvásárlók földrajzi megoszlása azt mutatja, hogy a főváros lakásai és családi házai mellett elsősorban a Balaton környéke és a nyugati határszél jelenti azt a célterületet, amelynek kiválasztásában az idegenforgalmi adottságokon túlmenően a lakóhely közelsége és a jó közlekedési feltételek is közrejátszhatnak. Az egyes térségek szerepének időbeli változásait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy egyetlen olyan területi egysége sincs hazánknak, ahol töretlen növekedést lehetett

volna kimutatni, mégis elmondható, hogy Budapest, Bács-Kiskun, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a 2001-es szintekhez képest érdemi emelkedés következett be. A nagy visszaesőket egyértelműen a Balaton környékén és az osztrák határ mentén kell keresnünk, így Győr-Moson-Sopron megye évről évre veszített a piaci pozíciójából. A megyében 2006-ra 2001-hez képest közel a negyedére esett vissza az ingatlanvásárlás, de a somogyi vagy a zalai feleződést is érdemi csökkenésként értékelhetjük. Az időbeli változások területi specifikumai közül azt az összefüggést emelhetjük ki, hogy ahol a rendszerváltozást követő évtizedben igen élénk kereslet mutatkozott, ott – Budapest kivételével – a vásárlók számának visszaesésével kellett számolni. A főváros részesedésének jelentős mértékű emelkedése a kereslet összetételében bekövetkező változásokkal magyarázható, az új érdeklődők már nem a Balatont, hanem a lüktető, dinamikus nagyvárost részesítik előnyben.

9. táblázat

Magyarországon ingatlant szerzett külföldiek területi megoszlása, 2001–2006

<i>Terület</i>	2001	2002	2003	2004	2005	2006	<i>Összesen</i>
Budapest	579	668	901	1742	1727	1863	7 480
Bács-Kiskun	264	249	293	487	516	462	2 271
Baranya	311	357	301	308	172	264	1 713
Békés	137	122	136	128	92	82	697
Borsod	141	80	111	105	114	73	624
Csongrád	147	113	111	108	103	110	692
Fejér	138	123	116	94	76	84	631
Győr-Moson-Sopron	806	619	531	480	273	241	2 950
Hajdú-Bihar	126	117	211	159	116	195	924
Heves	163	105	87	67	69	63	554
Jász-Nagykun-Szolnok	118	115	110	82	93	74	592
Komárom-Esztergom	161	139	119	73	79	87	658
Nógrád	40	48	51	143	44	44	370
Pest	329	305	306	313	307	245	1 805
Somogy	1252	919	826	826	609	634	5 066
Szabolcs-Szatmár-Bereg	43	49	67	70	57	89	375
Tolna	297	236	253	290	215	213	1 504
Vas	586	409	413	249	216	226	2 099
Veszprém	449	304	291	245	284	225	1 798
Zala	952	760	553	555	416	396	3 632
<i>Összesen</i>	<i>7039</i>	<i>5837</i>	<i>5787</i>	<i>6524</i>	<i>5578</i>	<i>5670</i>	<i>36 435</i>

Forrás: Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium.

Érdekes megvizsgálni az egyes megyékben domináns keresletet képviselő állampolgársági csoportokat, illetve az e területen bekövetkező változásokat. 2001-ben a németek 13 megyében és Budapesten számítottak a legtöbb ingatlant vásárlóknak, Somogy megyében 72%-ot tett ki a részesedésük. Az osztrákok Győr-Moson-Sopron és Vas megyében álltak az élen, előbbiben meghaladták a 64%-ot. A románok három megyében (Hajdú-Bihar, Békés, Szabolcs-Szatmár-Bereg) vezették a rangsort, a jugoszlávok Csongrádban (33%) voltak az élen. Ezek a mutatók arra engednek következtetni, hogy a németek – a jelentősebb német nemzetiségű települések kivételével – különösebb területi preferencia nélkül az ország egé-

szében potenciális vásárlóknak tekinthetők, számukra a „jó” hely szempontjának elsődlegességéről beszélhetünk. A többi, különösen szomszédos országbeli állampolgár a határ menti megyékben való vásárlást preferálja, amelynek inkább megközelíthetőségi, mintsem idegenforgalmi okai lehetnek. Természetesen azt is be kell látni, ha a külföldi a határ közeli megyében megtalálja a számára megfelelő környezetet, akkor nem fogja a költségeit a Magyarországon belüli utazásokkal növelni. 2006-ra valamelyest átrajzolódott a külföldi ingatlanvásárlók területi megoszlása. A németek 7 megyében és Budapesten szorultak le a képzeletbeli dobogó legfelső fokáról, a fővárosban brit, Baranyában és Nógrádban holland, Borsodban, Hevesben, Komáromban és Pesten román elsőség érvényesült. A jugoszlávok megtartották Csongrádot, az osztrákok Győr-Moson-Sopron és Vas megyét. Amíg az ukránok 2001-ben egyetlen megyében sem szereztek vezető szerepet, addig 2006-ban – a román állampolgárokat megelőzve – Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében sikerült az élre kerülni.

Amennyiben települési szinten vizsgáljuk a külföldiek ingatlanvásárlásainak fókuszpontjait, akkor a főváros belső kerületei és a Balaton nyugati medencéje mellett a regionális központok rajzolódni ki. 2001–2006 között Budapest VI. kerülete bizonyult a legnépszerűbbnek, 6 év leforgása alatt 1528 külföldi állampolgár szerzett ingatlant a Terézvárosban. A városrész népszerűségére jellemző, hogy a vizsgált időszakban megtízszereződött az ingatlanvásárlók száma. Csupán 2006-ban a britek (86), a spanyolok (137) és az írek (180) együttvéve nagyobb vásárlási aktivitást mutattak, mint a legkeresettebb regionális központ, Szeged iránti érdeklődő külföldi állampolgárok összessége (334) a hat év alatt. A Balaton legnépszerűbb települése Cserszegtomaj (323), amely már 2001 előtt is a németek első számú célpontjának számított (Michalkó – Vizi 2006).

Annak ellenére, hogy a külföldiek Magyarországon történő ingatlanvásárlásainak háttere nincs teljes körűen feltárva, annyi valószínűsíthető, hogy a 2001–2006 között legnagyobb aktivitást mutató csoportokban, különösen a német, az osztrák és a holland viszonylatban a turizmushoz kötődő szabadidős magatartás terének megteremtése jelentette az első számú motivációt. Ennek a csoportnak a tagjai évtizedes tapasztalatokkal rendelkeznek hazánk idegenforgalmi értékeivel, a jó helyek elhelyezkedésével kapcsolatban, ők azok, akik elsősorban a Balaton környékén, illetve az egészségturizmusban érdekelt fürdővárosokban keresnek ingatlant, így esetükben a befektetés mellett a nyaraló saját célra történő hasznosítása is fontos szempontként jelentkezik. A britek, az írek, az olaszok, az amerikaiak és a svájciak inkább a városi és a kulturális turizmus keretében érkeznek Magyarországra, Budapest jelenti számukra a tartózkodás bázisát. Vélhetően ennek következtében ingatlanvásárlásaik is a fővárosra koncentrálnak, bár a lakások iránti igényük lehet befektetési orientációjú. A harmadik csoportot alkotó, román állampolgárságú ingatlanvásárlók a magyarországi munkavállalás gördülékenysége és folyamatossága érdekében továbbá családgyegetítési célból szereznek tulajdonjogot lakásokban, lakóházakban.

Nem zárható ki, hogy az aktív, munkaképes korú, Magyarországon ingatlantulajdonnal rendelkező külföldiek annak hasznosítása során szerzett kedvező tapasztalataikra, társadalmi kapcsolataikra építve úgy döntenek, hogy hazánkban vállalnak munkát, de az EU–15 térség

magasabb bérszínvonala ezt csak kivételes esetekben valószínűsíti. Ilyen szituáció lehet az ingatlanhasznosítás során létrejött ismeretségből fakadó házasságkötés esete vagy a saját hazájában történő munkanélkülivé válás következménye. Utóbbi esetben a nyelvi problémák okozhatnak átmeneti nehézségeket.

A magyarországi ingatlanvásárlásban érintett külföldiek munkavállalásával kapcsolatban legsokoldalúbb információval a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet területéről rendelkezünk, ahol a Balatoni Fejlesztési Tanács égisze alatt 2001-ben létrehozott, balatonfüredi székhelyű Társadalomtudományi Kutatócsoport 2002–2003-ban terepmunkát végzett ebben a témában (Kovács – Csité – Oláh – Bokor 2006). A 160 megkérdezettre kiterjedő kérdőíves vizsgálat eredménye szerint a német ingatlantulajdonosok 2/3-a kapcsolódik be a magánszállásadásba, azonban e (a hatályos magyar jogszabályok értelmében vállalkozásnak minősülő) tevékenységük után nem teljesítik adófizetési kötelezettségüket. Ezt a magatartásukat – a vizsgálat megállapítása alapján – leginkább azzal indokolják, hogy véleményük szerint a magántulajdonban álló ingatlant minden nemű kööttség nélkül hasznosíthatják. Tekintettel arra, hogy a német ingatlantulajdonosok előszeretettel látják vendégül honfitársaikat (akik meghívójuknak vélhetően kifizetik a szállást), szakértői becslések szerint többszázezer vendégéjszaka utáni ki nem fizetett idegenforgalmi adó marad a szállásadók zsebében. Ezzel párhuzamosan a német ingatlantulajdonosok 76%-a foglalkoztat (kertészként, gondnokként, karbantartóként, takarítóként) legalább egy helyi lakost, akik számára kifizetett munkadíj után nem kerül egyetlen fillér sem a kincstárba.

5. Rokonok és etnikumok az utazások fókuszában

Az írott forrásokban már a kezdetektől megtalálhatók azok a feljegyzések, amelyek a szülőföldjüktől távolabb sodort vagy taszított népekről, nemzetekről szólnak. A XX. században is számtalan olyan közösség sorsa vált ismertté, amelynek tagjai a legkülönbözőbb okok miatt voltak kénytelenek hazájuktól elszakadni és oda turistaként visszatérni (Kyung – Kang – Page 2000). A távolság azonban a közlekedési és kommunikációs technológia folyamatos fejlődésének köszönhetően lerövidült, mára többnyire a politika sem gördít különösebb akadályokat a kettészakadt családok, barátok kapcsolattartása elé. Az egymástól távol élő közösségek tagjainak személyes találkozására az angol szakkifejezéssel élve VFR (visiting friends and relatives) turizmus keretében kerül sor, ez a turisztikai termék a nemzetközi vendégforgalom egyik mindaddig kevés figyelmet kapott, ugyanakkor jelentős tartalékokkal rendelkező szegmensének tekintendő (Jafari 2000; Duval 2003). A témával foglalkozó szakirodalom a diaszpórában élők anyaországi kapcsolattartásától (Feng – Page 2000; Cluzeau 2001; Angell – Cetron 2005) az etnikai orientációjú utazásokon át (Cave – Ryan – Panakera 2003) egészen a házasságkötést célzó látogatásokig (Beer 2000; Yea 2005) a VFR turizmus legkülönbözőbb megjelenési formáiról ad számot.

Magyarország etnikai alapú turizmusának sajátossága, hogy a látogató motivációjában a hazánkban élő népcsoportok életmódjának, kulturális és gasztronómiai tradíciójának meg-

ismerése gyakran keveredik a XX. század történelmének következményeit megsínylő családi kapcsolatok ápolásával (Tóth 2002). Annak ellenére, hogy a magyarországi turizmus társadalomföldrajzi környezetének számos mutatója közül arányaiban talán a népesség etnikai összetételében lehet a legkisebb területi differenciákat kimutatni (Bottlik 2005; Kocsis 2006), ezek az apró eltérések mégis elegendőek lehetnek ahhoz, hogy egy település a vendégek turisztikai magatartását befolyásoló etnokulturális térként kerüljön értelmezésre. A 2001. évi népszámlálás alkalmával 314 060 fő vallotta magát valamelyik magyarországi kisebbséghez tartozónak, akik a magyar társadalom 3,1%-át tették ki. A kisebbségeken belül legnagyobb arányban a cigány nemzetiségűek (60,5%) élnek Magyarországon, mellettük a németek (19,9%), a szlovákok (5,6%) és a horvátok (5,0%) részesedése jelentősebb, de a bolgár, a görög, a lengyel, az örmény, a ruszin, a szerb, a szlovén és az ukrán is a hivatalosan bejegyzett minoritások közé tartozik. Hazánk etnikai mozaikossága azt feltételezi, hogy a kapcsolatok fenntartása érdekében az anyaországban és annak határain túl élő rokonok bizonyos időközönként meglátogatják egymást. Tekintettel arra, hogy a Kárpát-medence legnagyobb lélekszámú nemzetiségének a magyarság tekinthető, amelynek a trianoni döntés következtében a békediktátum által megszabott határokon kívül rekedt tagjai új állampolgárságot kaptak, az anyaországban maradt rokonokkal, ismerősökkel való kapcsolattartás mind a mai napig jelentős mobilitást indukál.

Magyarország etnikai turizmusában különösen fontos szerepet játszik az itt élő németiség anyaországával való kapcsolattartása is (Aubert 1999). A második világháborút követő kitelepítések áldozatává vált németek többsége a mai Németország területén telepedett le és több generáción keresztül igyekezett kontaktusban maradni a szülőföldön élő rokonokkal. Ennek következtében az utazási korlátozások fokozatos oldásával párhuzamosan megélénkültek a Magyarországon élő német kisebbség és a németországi rokonok közötti etnikai motivációjú látogatások. Az ilyen irányú kapcsolattartás intézményesülését jelentették a magyarországi települések németországi városokkal, illetve falvakkal létrejövő testvérvárosi kapcsolatai, amelynek keretében elsősorban az önkormányzatok, az iskolák és a különböző kulturális egyesületek csereutazása valósult meg (Giczi – Sik 2003).

A GfK Hungária Piackutató Intézet (1999) által végzett felmérés adatai szerint 1997/1998-ban a Magyarországra látogató külföldiek elsődleges motivációja között a bevásárlást (27,3%) és az üdülés–gyógyüdülést (24,2%) követően harmadik helyen szerepelt a rokonok meglátogatása. A 33 millió külföldi 17,5%-a azért érkezett a vizsgált időszakban hazánkba, hogy felkeresse itt élő rokonait. Románia (34,9%) és Jugoszlávia (35,2%) viszonylatában elsődleges motiváció volt a rokonlátogatás, de az alapvetően bevásárlási orientációjú (42,4%) Ukrajna esetében is igen magas volt az e célból (35,7%) beutazók részesedése. A szomszédos országokat vizsgálva, Ausztriából (7,7%) érkezett a legalacsonyabb arányú rokonlátogató.

A Központi Statisztikai Hivatal által 2004–2006 között a Magyarországra érkező külföldiek körében végzett felmérések tanúbizonysága szerint a rokonlátogatási motiváció aránya csökkent. Amíg a GfK Hungária 1999-ben 17,5%-os arányt állapított meg, addig a KSH 2006-ban mindössze 10,1%-ra tette az összes Magyarországra látogató külföldi állampolgár

körében a rokonlátogatási motiváció nagyságát. A legtöbb rokonlátogatót a legnagyobb számban Magyarországra érkező határon túli között kell keresni. Ennél fogva az Ausztriából, Németországból, Romániából és Szlovákiából érkezők együttvéve a Magyarországra látogató külföldiek 63,7%-át teszik ki, a rokonlátogatási motiváció tekintetében pedig ők adják az összes belépő 68,2%-át. 1997/1998–2006 között a Romániából érkező rokonlátogatók aránya jelentősen csökkent (–26,5%), míg az Ausztriából érkezők nőtt (+3,6%). Hasonló visszaesésről számolhatunk be az ukrán (–21,5%) és a szerb (–29,2%) viszonylatban is (10. táblázat).

10. táblázat
A Magyarországra rokonlátogatási motivációval érkező külföldiek, 2004–2006

		Összesen	Románia	Szlovákia	Ausztria	Németország
2004	Összes látogató (ezer fő)	33 934	6 922	5 112	5 070	2 954
	Rokonlátogató (%)	11,3	11,6	14,3	10,8	11,2
2005	Összes látogató (ezer fő)	36 173	6 879	6 769	5 475	3 082
	Rokonlátogató (%)	11,5	9,4	14,5	13,5	13,3
2006	Összes látogató (ezer fő)	38 318	7 998	7 380	5 936	3 090
	Rokonlátogató (%)	10,1	8,4	12,4	11,3	12,2

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal.

A tradicionális értelemben vett etnikai turizmussal elsősorban azokban a falusias településeken találkozhatunk, amelynek társadalmi jelentős erőfeszítéseket tesz a nemzetiségi hagyományok fenntartása és minél szélesebb körű megismertetése érdekében. Ezek a települések kiemelt figyelmet fordítanak arra, hogy az oda látogató vendég az adott nemzetiség életének minél szélesebb palettájával ismerkedhessen meg (Pozsony 1998). A tájház karbantartása, a hagyományok ápolása, a zenei, kulturális, gasztronómiai fesztiválok rendszeres megszervezése annak ellenére is jelentős tömegeket vonzhat a térségbe, hogy éppen a tradíciók idegenforgalmi attrakcióvá válásával, folklorizációjával veszti el autentikus mivoltát.

A VFR, illetve az etnikai turizmus működése során kialakult hálózatok, a benne résztvevők intenzív kapcsolattartáshoz szükséges infrastruktúra és társadalmi tőke, idővel a gazdaságban kamatoztatható értékévé konvertálódik. Az anyaországba visszatérő rokonok, illetve a nemzethez a legkülönbözőbb okból kötődő külföldi állampolgárok akár a turizmusiparhoz kapcsolódó családi vállalkozásban (Getz – Carlsen 2005), akár a gazdaság más területén kívánnak munkát vállalni, a korábbi utazásaik során szerzett tapasztalatok, családi kötelek, az idővel kiforrálódott identitásuk jelentős mértékben elősegíthetik a munkaerőpiacra történő sikeres beilleszkedést. A külföldön sikeres vállalkozást kiépítő egykori emigránsok az anyaországba visszatérve nem csak a pénz, hanem a tudás és kapcsolati tőkéjüket is magukkal hozzák, amelyet sikerrel kamatoztathatnak az adott gazdaságban (Snepenger – Johnson – Rasker 1995). A turizmusiparban leginkább az utazási irodai szektorban vagy a vendéglátásban találkozhatunk azokkal a példákkal, amelyek a visszatérők sikereiről adnak tanúságtételt. Olyan esetek is előfordulnak, hogy a külföldön történő házasságkötés vagy élettársi kapcsolat létesí-

tése következtében települ a vállalkozás egy másik államba, ahol gyakran kedvezőbb feltételek között virágzik tovább az üzlet (O'Reilly 2003)

6. Turizmus és munkaerő-áramlás szakértői szemmel

6.1. A magyarországi turizmusipar makro folyamatai

A magyarországi turizmusipar elmúlt 15 évének megítélése tekintetében a megkérdezett szakértői körben egyhangú vélemény fogalmazódott meg, amely a folyamatok kedvező, ugyanakkor bizonyos instabilitást is magában hordozó értékelésével összegezhető. A hosszú évtizedeken keresztül biztosnak tűnő német kereslet fokozatosan csökken, a helyükre érkező külföldi turistákért azonban igen kemény nemzetközi versenyben kell helytállnia a magyar piacon jelenlévő szolgáltatóknak, illetve a marketinggel foglalkozó szervezeteknek. Az új piaci szegmensek kiszolgálása gyakran az alkalmazottakkal szemben is új követelményeket támaszt, különösen a nyelvtudás, a kommunikációs készség és a kreativitás területén. A hagyományosnak tekinthető attrakciók értékesítése, Magyarország mint érdekes hely piaci megjelenítése ideig-óráig biztosíthatja a külföldi turisták érdeklődést, de hosszabb távon nem garantálja a versenyképesség megőrzését, illetve növelését. Az elmúlt évtizedben a professzionális termékfejlesztés mellett a belső kereslet tudatos élénkítése járult jelentős mértékben hozzá a német relációban keletkezett úr kitöltéséhez. Különösen a fapados járatok megjelenése és a wellness turizmus iránti érdeklődés tekinthető a fejlődés zálogának. Magyarország makrogazdasági helyzete felemásan formálta a külföldi turistaforgalmat, az erős forint időszaka csökkentette, a gyenge forint periódusa élénkítette a turisták beutazásait. A magyar lakosság életszínvonalában bekövetkező kedvező változások a szabadidő utazásokkal való eltöltésében is tükröződnek, de a megszorítások szélesítették a turizmusból kimaradó társadalmi rétegek táborát. Schengen nem lesz közvetlenül hatással Magyarország nemzetközi turizmusára, mégis – a határátkelés procedúrájának megszűnése következtében – élénkülhet az amúgy sem jelentéktelen beutazó forgalom.

6.2. Magyarország helye a nemzetközi mobilitási folyamatokban

Magyarországnak a nemzetközi mobilitási folyamatokba történő integrálódása kétarcú. A megkérdezettek szakértők úgy látják, hogy egyrészt nyitottak vagyunk a határainkon túlról érkezők fogadására, foglalkoztatására, másrészt elenyésző a magyar munkavállalók külföldön történő elhelyezkedése, illetve az arra irányuló szándék megléte. A turizmus területén jelentkező nemzetközi integrálódás nem új keletű, gyakorlatilag a hatvanas évek végétől, a Hotel Intercontinental megnyitásától (1969) kezdődően tetten érhető a külföldi munkaerő magyarországi foglalkoztatása, amely folyamat a rendszerváltozást követő szállodai privatizációból fakadóan felerősödött. Amíg az 1990-es évek elején a nyugati határ közelében lakók igyekeztek Ausztriában szakácsként, felszolgálóként, szállodai alkalmazottként munkát vállalni, addig a keleti határon túl fekvő erdélyi területekről ugyanezen munkakörök ellátása érdekében román állampolgárok érkeztek hazánkba. A szakértők által érzékelt áramlási folyamatok ellenére a magyar munkavállaló

lók földhözragadtsága rajzolódik ki a velük készült interjúkból, a fiatalok még mutatnak némi hajlandóságot önmaguk nemzetközi megmértetésére, de a közégeneráció esetében alig érzékelhető ilyen irányú ambíció. A vállalkozások alapítása elméletileg megkönnyíti a külföldi munkavállalók beáramlását, de ez a fajta megoldás elsősorban a vendéglátásban, a nemzetközi konyhák kínálatát megjelenítő egységek létesítésére jellemző.

6.3. A Magyarországra irányuló nemzetközi munkaerő-áramlás sajátosságai

Annak ellenére, hogy Magyarországon – igaz jelentős területi eltérésekkel – jelen van a munkanélküliség, a turizmusipar a dinamikusan növekvő munkaerő-felvevő ágazatok közé tartozik. A külföldiek alkalmazása elsősorban a nemzetközi tulajdonú vagy külföldi irányítású szálloda menedzsmentjét, illetve a legalacsonyabb fizetési kategóriába tartozó beosztásokban való alkalmazást érinti. E mellett a már említett, vállalkozói rétegben tetten érhető önfoglalkoztatás érzékelhető, amelyre a külföldi tulajdonú utazási irodák és vendéglátó egységek szolgálnak példaként (itt a családi kapcsolatok szerepe is meghatározó). Külföldiek alkalmazására nagyobb valószínűséggel kerül sor multinacionális vállalatnál és városi, nagyvárosi környezetben, vidéken, különösen a kisvárosokban és a falvakban mind a mai napig ódzkodnak a nem magyar állampolgárságú munkavállalók alkalmazásától. A magyarországi munkanélküliség és az idegenforgalmi szakképzés elmúlt évtizedben lezajlott rendkívüli mértékű felfutása együttesen formálja a külföldiek iránti kereslet alakulását, amelyet a turizmusipar bérszínvona árnyal. Ebből következően az alacsonyabb végzettséget igénylő állásokban a legális munkavállalás nem túl népszerű, mivel az alkalmazás munkavállalási engedélyhez kötött, amelynek kiadását az illetékes hatóságok körültekintően mérlegelik. Az elhúzódó procedura és a járulékok miatt nem igazán versenyképes bérek elenyésző mértékben csábítják a határon túl élő potenciális szakácsokat, felszolgálókat, takarítókat Magyarországra. Az ambiciózusabb, a tehetségesebb külföldi munkavállaló nem Magyarországot, hanem Ausztriát, Németországot vagy valamelyik mediterrán országot választja a nemzetközi mobilitás célterületének. Magyarország elsősorban a határ közelében élő, lakóhelyet még átmenetileg sem szívesen változtató magyar származásúak számára képvisel vonzerőt. Magyarország turizmusiparában elsősorban magyarul beszélők kívánnak munkát vállalni. A magyar nyelven nem kommunikáló munkavállalók kizárólag a szállodaipar legfelsőbb vezetői körében keresendők.

6.4. A munkaerő-áramlás befolyásolásának módozatai

A megkérdezett idegenforgalmi szakértők egyöntetű választ fogalmaztak meg abban a tekintetben, hogy a nemzetközi munkaerő-áramlás döntően piaci alapokon nyugszik, az csak a nemzeti és az európai uniós szabályozás keretei között befolyásolható. A turizmus ügyeiért felelős minisztérium az idegenforgalomban történő munkavégzéssel kapcsolatos jogszabályalkotás folyamatában kizárólag a minimálisan követendő peremfeltételeket fogalmazza meg, az alkalmazás tekintetében nem tesz, nem tehet kivételt az állampolgársági hovatartozásra.

Mivel a foglalkoztatás alapja a megfelelő szakképesítés, így a minisztérium a kimeneti követelmények körvonalazásánál élhet véleményezési jogával. A turizmusipar magyarországi sajátosságainak (például vonzerők, gasztronómia stb.) ismerete olyan szűrőfeltételt jelent a munkavállaláshoz elengedhetetlen iskolai végzettség megszerzésében, amelynek elsajátítása a külföldiektől is elvárt, ugyanakkor nehezen teljesíthető követelmény. A szakszervezetek és a szakmai érdekképviseletek törekszenek a magyarországi munkahelyek megóvásárára, a multinacionális vállalatok – különösen a felső vezetést érintő – kinevezési gyakorlatába azonban nem áll módjukba beleszólni. A turizmusban érintett szakszervezetek és a legnagyobb szakmai szövetségek igen intenzív párbeszédet folytatnak a hazai és a nemzetközi munkaerőhellyel foglalkozó fórumokon (Turizmus Ágazati Párbeszéd Bizottság, Európai Ágazati Párbeszéd Bizottság) és megfelelő kapcsolattal rendelkeznek a külföldi vállalkozók szervezeteinek (Amerikai, Brit Kereskedelmi Kamara) befolyásolására. A magyarországi munkaerő-piac védelmét szolgálták azok a munkaügyi tárcával folytatott korábbi egyeztetések, amelyek a hazai turizmusiparba külföldről érkező munkavállalókra vonatkozó kvótákat rögzítették. A külföldiek jelenléte leginkább az idegenvezetés területén okoz problémát, mivel veszélyezteti a magyarországi idegenvezetők egzisztenciáját. A külföldi csoportot kísérő, Magyarországon engedéllyel nem rendelkező idegenvezető a hazai kollégák alkalmazását aknázza alá.

6.5. A külföldiek vagy a külföldről visszatérők alkalmazásának kritériumai

A nemzetközi munkaerő-áramlásban érintett külföldi vagy külföldről Magyarországra visszatérők alkalmazásának kritériumai – a turizmusipar szakértői szerint – semmiben sem különböznek a magyarokétól. A szállodaiparban, a vendéglátásban és az utazási irodai szektorban egyaránt fontos alkalmazási szempont a motiváltság, a kreativitás, a problémamegoldó készség, a teljesítményorientáltság, az üzleti szemléletmód birtoklása, a megbízhatóság, a tisztesség, az empátia, a verbális és non verbális kommunikációs képesség és nem utolsósorban a szakmai gyakorlat. Az általánosságban felsorolt emberi és szakmai elvárások tekintetében nem lehet különbséget tenni a hazai vagy a külföldi munkaerőpiacról érkezőkkel szemben, mivel bármilyen előjelű diszkrimináció az adott vállalkozás eredményességét veszélyeztetné. A szakértők arra is felhívták a figyelmet, hogy a turizmusipar nemzetközi mivoltára visszavezethetően a külföldi tapasztalatok jelentősen hozzájárulnak az alkalmazás feltételeinek teljesítéséhez. A nemzetközi környezetben szerzett tudás (az utazási irodai szektorban még a kapcsolat is) elősegíti a magyarországi munkáltatók által támasztott követelmények kielégítését. Ugyanakkor egyes vállalatok előnyben részesítik a kezdők alkalmazását, hogy a megfelelő tréningekkel eredményesen a saját arculatukhoz formálhassák a munkavállalót, de a standardokat használó multiknál olyan pozíciók is léteznek, amelyekben nem igen díjazták az alkalmazottak kreativitását. Amennyiben az országspecifikus sajátosságokra helyeződik a hangsúly, akkor a hazánkkal környező államok munkavállalóinak alkalmazása látszik problémamentesnek, mivel esetükben a magyar nyelv megfelelő ismerete garantálja a kommunikációs nehézségek kiküszöbölhetőségét.

(Azokban a szállodákban, ahol a vendégkör 80–90%-a külföldi nem feltétlenül elsődleges a magyar nyelv ismerete). A nem a környező országokból érkező külföldi állampolgárok alkalmazásának legfőbb nehézsége az alacsony bérekben keresendő, de ugyanez a probléma lép fel a külföldről visszatérő magyarok esetében is. A magyarországi turizmusiparban elérhető fizetések (a legfelsőbb vezetői beosztásokat kivéve) nem versenyképesek a nyugat-európai bérekkel. Ebből kifolyólag rendkívül nehéz a turisztikai munkaerő-piac nemzetközi normáinak következetes érvényesítése, illetve a leendő munkavállalóktól elvárható követelmények nemzetközi összehasonlításban történő értékelése. Amennyiben sikerülne az ágazat imázsán változtatni (az atipikus foglalkoztatási körülmények kiküszöbölése a 365 napos és 0–24 óráig jelentkező kereslet sajátosságai miatt szinte lehetetlen), illetve versenyképes béreket kínálni, úgy szélesebb körből lehetne a munkaerő-utánpótlás kapcsán meríteni.

6.6. A munkaerő-utánpótlás területei és a külföldiek foglalkoztatása

Miközben szinte mindegyik szakértő megemlítette a hazai turizmusoktatásban tetten érhető túlképzés kedvezőtlen hatásait, bizonyos területeken, illetve munkakörökben szakemberhiányról számoltak be. Égető probléma ugyan egyetlen munkafolyamatban sem érezhető, de a korábban szakmunkás végzettséghez kötött szakács, cukrász és felszolgáló szakmákban mindennaposak a szakember-utánpótlási gondok. Különösen a szezonálisan üzemelő egységek szembesülnek a szakemberellátás nehézségeivel, mivel ők abban az időszakban kívánnak megfelelően felkészült munkavállalókat alkalmazni, amikor azok a mediterrán országokban is könnyedén el tudnak helyezkedni. A probléma nem a szakképző intézményekben végzetek számával, hanem a tudásuk, alkalmasságuk minőségével van. A betanításuk olyan sok időt vesz igénybe, hogy sokuknak nincs ideje kivárni az elvárásaiknak megfelelő bérezési kategória elérését és pályaelhagyók lesznek. Hasonló a helyzet a felsőfokú végzettséggel rendelkező, nyelveket jól beszélő alkalmazottak esetében is. A turizmusiparban túl hosszú az előrelépést garantáló kivárási időszak, így inkább a gyorsabb karriert ígérő ágazatokban helyezkednek el. Mindez sokszor kényszermegoldásokhoz vezet. A turizmusban érdekelt vállalatok vezetői egyre gyakrabban kénytelenek beérni gyengén felkészült, az elvárásaiktól távol álló munkaerő alkalmazásával vagy eredendően nem a turizmusiparban gyakorlatot szerzett, de vezetői készségekkel, nyelvismerettel rendelkezők foglalkoztatásával. Annak ellenére, hogy a szakértők a külföldiek vagy a külföldről visszatérő magyarok foglalkoztatását több szempontból is előnyösnek tartják, kimondottan a külföldieknek szóló, az ő speciális tudásukkal ellátható munkakörökkel elvétve találkozhatunk. A több szakértő által is említett animáció tekinthető talán az egyetlen olyan területnek, amelyen a magyar munkavállalók még kevés tapasztalattal rendelkeznek, így a munkáltatók előszeretettel foglalkoztatnak a vendégek állampolgárságával azonos animátort. Az utazási irodai szektorban a kiutaztatással foglalkozó referens a célterülettel azonos állampolgársága tekinthető előnyösnek. Egy francia étteremben egy francia szakács alkalmazása elengedhetetlen (a hazai turizmusipar egészét tekintve ezek a jelenségek elenyészők).

6.7. A külföldiek foglalkoztatásának hazai környezete és volumene

A megkérdezett szakértőknek számos szempontot kellett mérlegelniük, a külföldiek vagy a külföldről visszatérő magyar állampolgárok magyarországi foglalkoztatásának körülményeiről gondolkodva, amelyek közül a mentális környezet és a bérezés egyaránt kiemelt szerepet kapott. A foglalkoztatásban az állampolgárság a legritkább esetben számít mérlegelési szempontnak, bár a szakértők egy része inkább az Európai Unióból érkezőket látná szívesen. Mivel a turizmusipar munkáltatói széleskörű nemzetközi tapasztalattal rendelkeznek, munkavállalóként vagy vendégként önmaguk is megtapasztalták a multikulturális környezetet, így számukra egy-egy szolgáltatóegységénél teljesen nyilvánvaló a külföldiek jelenléte. A munkahelyi légkör különösebben nem jelent be- vagy visszailleszkedési akadályt a külföldről érkező kollégáknak. Tudásuk, tapasztalatuk magabiztossá teszi őket, és mivel más országokban is nemzetközi csapatban dolgoztak, így a tolerancia szintjük, az adaptációs képességük magas fokú. Konfliktusok leginkább a hatóságokkal alakulnak ki, mivel az ügyintézés rugalmassága korántsem éri el a külföldön tapasztalt szintet. Legnagyobb problémát a rendkívül alacsony bérezés okozza. Amíg a magyarországi fizetések – Ausztria kivételével – a környező országokból érkező állampolgárok számára versenyképesek, addig Nyugat-Európával összehasonlítva lényegesen alacsonyabbak. Ez a tény alapvetően befolyásolja a turizmusorientált nemzetközi munkaerő-áramlás irányát és volumenét. A fiatal, ambiciózus magyar munkavállalók külföldön keresnek munkát, nyugatról alig, keletről valamivel többen érkeznek a hazai turizmusiparban való elhelyezkedés érdekében. A középgeneráció nem mozdul, földhöz ragadt, nehezen alkalmazkodik, gyenge az idegen nyelvi kompetenciája, a családja és a lakókörnyezete is immobillá teszi.

6.8. A külföldi foglalkoztatottak becsült arány

Ami a külföldiek alkalmazásának arányait illeti, a megkérdezett szakértők 0,3%–20% közé eső intervallumban becsülték a nem magyar állampolgárságú alkalmazottak részesedését a hazai turizmusiparban foglalkoztatottak körében. Egy szakértő 0,3%–0,5%, három szakértő 1%, egy szakértő 2–3%, egy szakértő 5%–10% és egy 20% körüli arányt jelzett. Ez átlagosan 4,5%-os arányt jelent, amely a 300 ezer főre becsült turizmusban foglalkoztatotti létszámot figyelembe véve 13 500 külföldi munkavállalót jelent. Mivel az átlagot meghaladó arányokról a vendéglátásban érintett szakértők számoltak be, így valószínűsíthető, hogy ez a mutató a külföldi munkaerő iránti érdeklődés szezonális jellegét is megjeleníti.

7. Összegzés – ajánlások – javaslatok

A nemzetközi munkaerő-áramlással foglalkozó szakirodalom mindeddig érintőlegesen tárgyalta a turizmussal kapcsolatos kérdéseket. Az elmúlt évtized turizmustudományi kutatásai azonban a turizmus-orientált munkaerő-áramlás számos tényezőjét feltárták. A hivatalos sta-

tisztikák a jelenségek kapcsolatainak komplex elemzéséhez ugyan nem kínálnak kész adatbázisokat, de a meglévő információk összekapcsolása, a legkülönbözőbb hatóságok által begyűjtött adatok értékelése elegendőnek bizonyult a vizsgálatok lefolytatásához.

Magyarország a nemzetközi turistaáramlás egyik jelentős célterülete, a rendszerváltozást követően évente átlag 30 millió külföldi lépte át a határt. A hazánkba érkező külföldiek egy része turista szerepben lép a munkaerőpiacra és munkát vállal a szürke vagy a feketegazdaságban. 2004–2006 közötti időszak átlagában a Magyarországra látogató külföldiek 5,6%-a vállalt munkát a hazai munkaerőpiacon. Tekintettel arra, hogy a magyarországi munkabérek elsősorban az Ukrajnából, Romániából és Szerbiából érkezők számára versenyképesek, így leginkább ezekből az országokból várható a turista státuszban történő illegális munkavállalás fennmaradása. A magyar gazdaság fejlődésére vonatkozó előrejelzéseket alapul véve 2010-ig nem várható a jelenleginél nagyobb ütemű béremelés, így nem valószínű, hogy a magyar munkaerő-piac képes lesz a potenciális munkavállalókat pillanatnyilag is kibocsátó országok körét bővíteni. A román gazdaság felzárkózása következtében, a multinacionális vállalatok ottani terjeszkedésével párhuzamosan várhatóan növekedni fognak a romániai munkavállalók jövedelmei, így a Magyarországon történő munkavállalási szándék a 2010-ig szóló távlatban mérséklődik. Ukrajna és Szerbia elhúzódó EU csatlakozása a határ közelében, alacsony életszínvonalon élő magyar kisebbség érdeklődését továbbra is életben tartja a magyarországi munkalehetőségek iránt, bár a schengeni vízum megváltása (elvesztésének kockázata) megfontoltabbá teszi a munkavállalási engedély hiányában, turista státuszban foglalkoztatottakat. Ennek következtében az elkövetkező 3 évben a Magyarországra látogató külföldiek körében enyhe, 1–2 százaléknyi mérséklődés prognosztizálható a turista státuszban testet öltő munkavállalási kedv területén.

Az euró magyarországi bevezetése nemcsak az árucikkek és a szolgáltatások árának, hanem a bérszínvonal vonatkozásában is megteremti a hétköznapi összehasonlítás lehetőségét. Magyarország euró övezethez való csatlakozásának pontos időpontja még nem ismert, de a szakértői becslések szerint 2015-re biztosan bekövetkezik. Az euró bevezetésével párosuló infláció a magyarországi bérek vonatkozásában is emelkedést generál, így bizonyos munkakörökben az euróban megszerezhető fizetés vonzó lesz az eurózónán kívülről érkező munkavállalók számára. Amennyiben Romániában is bevezetésre kerül az euró, úgy nem valószínű, hogy a 2010–2015 közötti időszakban érdemben változna a magyarországi munkaerőpiac iránti érdeklődés mértéke, azonban Ukrajna és Szerbia kapcsán várható az élénkülés. Ennek következtében valószínűsíthető, hogy 2015-re ismét 5–6% között lesz a Magyarországra látogató külföldieken belül a turista státuszban munkát vállalók aránya.

2020-ra a magyar lakosság elöregedése tovább fokozza a munkaerő-piaci problémákat, amelynek megoldásában már nem valószínű, hogy Románia, Ukrajna és Szerbia elégséges pótlási területként jöhet szóba. Ahogy az Európai Unió számos országában már most is jelen vannak az afrikai és az ázsiai munkavállalók, úgy a magyarországi foglalkoztatók is szembe-sülni fognak a színes bőrű alkalmazottak arányának növekedésével. Feltehetően az Európai

Unió is nyitottabb politikát fog folytatni az Afrikából és Ázsiából érkezőkkel szemben, így nem az illegális bevándorlás visszaszorítása, hanem a legális letelepedés elősegítése lesz az első számú feladat. Az immár migránsként és nem turistaként érkező külföldi munkavállalók számának növekedésével párhuzamosan előre láthatóan megmarad az 5–6 százaléknyi szomszédos országokból jelentkező érdeklődés.

A turizmusipar globalizációjának köszönhetően számos nemzetközi szállodalánc egysége működik Budapesten és a vidéki regionális központokban, amelyek csúcs és középvezetői pozícióiba a cégek gyakorlatának megfelelően a hálózat más tagszállodáiból érkeznek külföldi állampolgárságú szakemberek. A vendéglátóiparban kevésbé jellemző a nem magyar állampolgárságú munkavállalók vezetőként történő foglalkoztatása, sokkal inkább a felszolgáló és a szakács munkaköröket töltik be a határon túlról érkezőkkel. Ebben a szektorban speciális helyet foglalnak el a nemzetközi, különösen a keleti konyhákat felvonultató egységek, amelyek gyakran családi vállalkozásként működve szinte minden munkakörben a kínálathoz kötődő országból érkező külföldieket alkalmaznak.

Az elkövetkező években tovább fejlődik a magyarországi turizmusipar, amely nemcsak a vonzerők, hanem a szálláshelyek és a vendéglátó egységek számának növekedésével, ergo a munkahelyek bővülésével is együtt jár. A hazai idegenforgalmi oktatás képes a szükséges számú szakember utánpótlását biztosítani, sőt érezhetően túlképzés folyik, azonban már most is igen jelentős a végzetek külföldre vagy a gazdaság más szektoraiba történő eláramlása. A nyelvoktatás fejlődésével, a most felnövekvő generáció (15–18 évesek) mobilitási igényével, valamint a bérek elmaradásával magyarázható az a prognózis, miszerint 2010-ig megmarad a turizmusban már most is észlelhető munkaerő-hiány, így továbbra is 1–2%-os lesz a külföldiek jelenléte a turisztikai munkahelyeken. Mivel egyre inkább terjed a szakmai gyakorlat külföldön való eltöltésének igénye, várhatóan növekedni fog a külföldön elhelyezkedő végzetek száma. A munkavállalási feltételek liberalizálódása 2015-ig minden európai uniós országban lehetővé fogja tenni a magyar idegenforgalmi szakemberek elhelyezkedését, Horvátország csatlakozása fokozza a hazai idegenforgalmi szakembereknek az adriai tenger partján üzemelő egységekbe való áramlását, így az ő pótlásukra 4–5 százalékos külföldi munkaerő jelenlét várható. 2020-ig stabilizálódik a szakképzés és a felsőoktatás által kibocsátott szakemberek és a hazai munkaerő-szükséglet közötti egyensúly, az immár euróban kifizetendő, várhatóan nemzetközileg is versenyképes bérek azonban az Európai Unió túl országokból érkezők érdeklődését is fokozzák, amelynek következtében állandósul a 4–5%-ra tehető külföldi munkaerő jelenlét.

A nemzetközi migráció és a turizmus sajátos kapcsolatának egyik, a rendszerváltozástól kezdődően megfigyelhető jelensége a külföldiek ingatlanvásárlása. A megszerzett lakás vagy ház azon túlmenően, hogy rentábilis befektetésként is értelmezhető egyrészt kielégítheti a Magyarországon dolgozók szállásigényeit, másrészt kiadása révén jövedelemtermelő funkcióval is kiegészülhet. Jelenleg nem áll rendelkezésre olyan kutatás, amelynek alapján meg lehetne becsülni a külföldi állampolgárságú ingatlantulajdonosok bérbeadásba való bekapcsol-

lódásának mértékét. Ha vannak is olyan külföldi állampolgárok, akik önfoglalkoztató vállalkozóként végzik a magánszállásadói tevékenységet, számuk annyira elenyésző, hogy jelenlétük a magyar munkaerőpiacot érdemben nem befolyásolja.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a Magyar Köztársaság határait nap mint nap érintő áramlásoktól kezdődően, a turisztikai infrastruktúra működtetését segítő külföldiek alkalmazásán keresztül, egészen a nem magyar állampolgárok tulajdonába kerülő ingatlanok kérdésköréig a nemzetközi munkaerő-áramlás vizsgálata során a turizmusban észlelhető jelenségekkel az elkövetkezendőkben is számolni kell. A Schengeni megállapodásból fakadó következmények minimálisra csökkentik az érkező külföldiek belső határokon történő ellenőrizhetőségét, így a turizmus nagyságrendjének, irányainak, összetételének vizsgálata megnehezedik. A Magyarországra belépő külföldiek határokon történő megfigyeléséről a tartózkodók belföldi statisztikai számbavétele felé terelődik a hangsúly.

A kutatás egyrészt hipotéziseket fogalmazott meg azzal kapcsolatosan, hogy mekkora igény észlelhető, illetve prognosztizálható a külföldiek részéről a turista szerepben realizálódó magyarországi munkavállalására. Másrészt a hazai turizmusiparban tetten érhető külföldi munkavállalás bővítésének szükségességére koncentrált. A vizsgálat eredményei alapján megállapítható, hogy az illetékes döntéshozók, illetve döntés-előkészítők jövőbeni feladatai közé tartozik:

- A Magyarországra látogató külföldiek tartózkodásának jellemzőire irányuló rendszeres adatgyűjtés folytatása, különösen a munkavégzéssel kapcsolatos kérdések kiszélesítése.
- A hazai munkaügyi statisztikai adatgyűjtésnek ki kell terjednie a turizmusiparban foglalkoztatott külföldiekkel kapcsolatos információk megszerzésére.
- Rendszeres adatgyűjtést kell folytatni az idegenforgalmi felsőoktatási intézményekben arra vonatkozóan, hogy a végzettek hány százaléka kíván külföldön munkát vállalni.
- Tájékozódni kell a külföldi idegenforgalmi felsőoktatási intézményekben, hogy milyen feltételek esetén vállalnának az ott végzettek munkát a magyar turizmusiparban.
- A legkülönbözőbb átképzésekkel, tanfolyamokkal elő kell segíteni a külföldön végzett idegenforgalmi szakemberek számára a magyarországi piac sajátosságainak megismerését.

Irodalomjegyzék

Aitken, C. – Hall, M. (2000): Migrant and International Skills and their Relevance to the Tourism Industry: Fact and Fiction in the New Zealand Context. *Tourism Geographies*, vol. 2. no. 1. 66–86.

- Angell, S. – Cetron, M. (2005): Health Disparities among Travelers Visiting Friends and Relatives Abroad. *Annals of Internal Medicine*, vol. 142. no. 1. 67–72.
- Aubert, A. (1999): A nemzetiségek szerepe Magyarország turizmusában. In Papp, N. – Tóth, J. (szerk.) *Változó világ, átalakuló politikai földrajz – Első Magyar Politikai Földrajzi Konferencia*. JPTE TTK, Pécs, 185–189.
- Beer, B. (2000): Deutsch-philippinische Ehen: Tourismus, Familienferien und Verwandtenbesuche. *Tourismus Journal*, vol. 4. no. 3. 349–365.
- Bell, M. – Ward, G. (2000): Comparing temporary mobility with permanent migration. *Tourism Geographies*, vol. 2. no. 1. 87–107.
- Bianchi, R. V. (2000): Migrant tourist-workers: Exploring the 'contact zones' of post-industrial tourism. *Current Issues in Tourism*, vol. 3. no. 2. 107–137.
- Bottlik, Zs. (2005) A szerb etnikai tér változásai a XX. században a mai Magyarország területén. *Kisebbségkutatás*, vol. 14. no. 2. 222–228.
- Cave, J. – Ryan, C. – Panakera, C. (2003): Residents' perceptions, migrant groups and culture as an attraction—the case of a proposed Pacific Island cultural centre in New Zealand. *Tourism Management*, vol. 24. 371–385.
- Cluzeau, C. (2001): Les diasporas, acteurs méconnus du tourisme. *Espaces*, no. 185. 52–55.
- Dövényi Z. (2005): A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás néhány területi aspektusa. *Kisebbségkutatás*, vol. 14. no. 3. 338–344.
- Duval, T. (2003): When hosts become guests—return visits and diasporic identities in a commonwealth eastern caribbean community. *Current Issues in Tourism*, vol. 6. no. 4. 267–309.
- Feng, K. – Page, S. (2000): An exploratory study of the tourism, migration-immigration nexus: travel experiences of Chinese residents in New Zealand. *Current Issues in Tourism*, vol. 3. no. 3. 246–281.
- Gagyí, J. – Oláh, S. (1998): Vendégmunkások utazási formái maros megyéből Magyarországra. In Sík, E. – Tóth, J. (szerk.) *Idegenek Magyarországon*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, Budapest. 49–56
- Gellérné Lukács, É. (2008) Munkaerőszűrés a minőségért. In Illés, S. (szerk.) *Új migráns csoportok a munkaerőpiacon*. Kézirat, Budapest. 36 p.
- Getz, D. – Carlsen, J. (2005): Family business in tourism—state of the art. *Annals of Tourism Research*, vol. 32. no. 1. 237–258.
- GfK (1999): A Magyarországra látogató külföldiek fogyasztási szokásai. *Turizmus Bulletin*, vol. 3. no. 1. 15–20.
- Giczi, J. – Sík, E. (2003): Testvértelepüléseink. *Önkormányzati Tájékoztató*, vol. 13. no. 5. 27–42.
- Gustafson, P. (2002): Tourism and seasonal retirement migration. *Annals of Tourism Research*, vol. 29. no. 4. 899–918.
- Hjalager, A. (2007): Stages in the economic globalization of tourism. *Annals of Tourism Research*, vol. 34. no. 2. 437–457
- Haug, B. – Dann, G. – Mehmetoglu, M. (2007): Little Norway in Spain from tourism to migration. *Annals of Tourism Research*, vol. 34. no. 1. 202–222.
- Hotels Magazin (2006): Hotles' corporate 300 ranking. vol. 40. no. 7. 40–48.
- Hudák, A. – Gellér, B. – Kiss, L. – Lukács, É. (2003): *A diplomák és szakképesítések elismerése az Európai Unióban és Magyarországon*. Sík Kiadó, Budapest.
- Illés, S. (2006): International elderly migration in Hungary. *Migrációske i Etničke Teme*, vol. 22. no. 1–2. 53–77.
- Illés, S. (2007): Types of elderly migration. In Kovács, Cs. (ed.) *From villages to cyberspace*. Department of Economic and Human Geography University of Szeged, Szeged, 227–237.
- Illés, S. – Gellérné Lukács, É. (2007): A tudományos kutatók migrációjáért. *Európai Tükör*, vol. 12. no. 2. 13–30.
- Illés, S. – Michalkó, G. (2003): A turizmus és migráció néhány összefüggése Magyarországon. *Demográfia*, vol. 46. no. 4. 352–372.

- Jafari, J. (ed.) (2000): *Encyclopedia of tourism*. Routledge, London.
- Kocsis, K. (2006): A vallási térszerkezet és az állam-egyház kapcsolatok változása Magyarországon a 11. századtól napjainkig. In Györi, R. – Hajdú, Z. (szerk.) *Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térszerkezetek*. Dialóg Campus Kiadó – MTA RKK, Pécs – Budapest, 293–311.
- Kovács, E. – Csité, A. – Oláh, M. – Bokor, I. (2006): Sziget a magyar tengeren–külföldi ingatlantulajdonosok a Balatonnál. *Turizmus Bulletin*, vol. 10. Különszám. 25–33.
- Kuentzel, W. – Ramaswamy, M. (2005): Tourism and amenity migration – a longitudinal analysis. *Annals of Tourism Research*, vol. 32. no. 2. 419–438.
- Kyung, S. – Kang, M. – Page, S. J. (2000): Tourism, migration and emigration: Travel patterns of Korean-New Zealanders in the 1990s. *Tourism Geographies*, vol. 2. no. 1. 50–65
- Leslie, D. – Russell, H. (2006): The importance of foreign language skills in the tourism sector—a comparative study of student perceptions in the UK and continental Europe. *Tourism Management*, vol. 27. 1397–1407.
- Liu, A. – Wall, G. (2006): Planning tourism employment: a developing country perspective. *Tourism Management*, vol. 27. 159–170.
- L. Rédei, M. (2007): A hallgatói mobilitás földrajza. *Földrajzi Közlemények*, vol. 55. no. 4. 419–430.
- Michalkó, G. (2004): *A bevásárlóturizmus*. Kodolányi János Főiskola. Székesfehérvár.
- Michalkó, G. – Illés, S. – Berényi, I. (2003): Adalékok a turizmus és migráció kapcsolatának elméleti megközelítéséhez. *Tér és Társadalom*, vol. 17. no. 4. 51–65.
- Michalkó, G. – Vizi, I. (2006): A Balaton borturizmusának földrajzi vizsgálata. *Turizmus Bulletin*, vol. 10. Különszám. 34–41.
- O'Reilly, K. (2003): When is a tourist?: The articulation of tourism and migration in Spain's Costa del Sol. *Tourist Studies*, no. 3. 301–317.
- Oigenblick, L. – Kirschenbaum, A. (2002): Tourism and immigration—comparing alternative approaches. *Annals of Tourism Research*, vol. 29. no. 4. 1086–1100.
- Pozsony, F. (1998): Turizmus és népszokások. In Fejős, Z. (szerk.) *A turizmus mint kulturális rendszer*. Néprajzi Múzeum, Budapest. 25–129.
- Puczkó, L. – Rátz, T. (1998): *A turizmus hatásai*. Aula–Kodolányi János Főiskola, Budapest–Székesfehérvár.
- Sik, E. (1999): Emberpiac a Moszkva téren. In Sik, E. – Tóth, J. (szerk.) *Átmenetek*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest. 81–107.
- Sik, E. (2003): Piacok és feketemunka. *Önkormányzati Tájékoztató*, vol. 13. no. 5. 19–26.
- Smeral, E. (1998): The impact of globalization on small and medium enterprises: new challenges for tourism policies in European countries. *Tourism Management*, vol. 19. no. 4. 371–380.
- Snepenger, D. – Johnson, J. – Rasker, R. (1995): Travel-Stimulated Entrepreneurial Migration, *Journal of Travel Research*, no. 34. 40–44.
- Swarbrooke, J. – Horner, S. (2001): *Business travel and tourism*. Butterworth–Heinemann, Oxford.
- Szivas, E. – Riley, M. – Airey, D. (2003): Labor mobility into tourism – attraction and satisfaction. *Annals of Tourism Research*, vol. 30. no. 1. 64–76.
- Tóth Pál, P. (2002): Magyar migránsok Európában. In Illés, S. – Lukács, É. (szerk.): *Migráció és statisztika*. Kutatási jelentések 71. KSH NKI, Budapest, 33–51.
- Williams, A. – Hall, M. (2000): Tourism and migration – new relationships between production and consumption. *Tourism Geographies*, vol. 2. no. 1. 5–27.
- Williams, A. – King, R. – Warnes, T – Patterson, G. (2000): Tourism and international retirement migration: new forms of an old relationship in southern Europe. *Tourism Geographies*, vol. 2. no. 1. 28–49.
- Yea, S. (2005): Labour of love – Filipina entertainer's narratives of romance and relationships with GIs in US Military camp towns in Korea. *Women's Studies International Forum*, no. 28. 456–472.

Demográfiai változások – gazdasági aktivitás – nemzetközi migráció

Hablicsek László

1. Bevezető

Ha egy ország, egy terület munkaerő-vonzásáról, általában népesség-vonzásáról beszélünk, legalább két vetülettel kell foglalkoznunk.

Egyfelől a munkaerő-vonzás növelése jelenthet:

- Kifelé irányuló vonzóerőt, az ország/terület attraktivitásának növekedését, amelyet a más országokban/területeken élők érzékelnek, és ez arra ösztönzi őket (egy részüket), hogy itt keressenek munkát/megélhetést, vagyis, hogy ide vándoroljanak.
- Belső megtartó-erő növekedést, ami gátolja a saját népesség (egy részének) külföldi munkavállalását, külföldre távozását.

Másfelől a munkaerő-vonzás/népesség-vonzás megnyilvánulhat:

- Migrációban, vagyis egyik országból a másik országba történő lakóhely-változtatásban, ami az ENSZ-értelmezés szerint akkor következik be, amikor az adott személy legalább 1 éves időtartamra szóló tartózkodási engedélyt kap.
- Egy évnél rövidebb távú tartózkodásban, aminek számos alelete van: turizmus, lakóhelyen tartózkodás, munkavállalás, oktatásban történő részvétel, kiküldetés stb.

A migráció munkaerő-piaci hatásait is több szempontból mérlegelhetjük:

- A bejövő népesség munkavállalása
- A kimenő népesség gazdasági aktivitás szerinti összetétele, potenciális aktivitásának hiánya / többlete
- A bejövő népesség keltette indirekt munkaerő-piaci hatás (foglalkoztatás-bővítés, foglalkoztatási feszültségek) stb.

Ebben a tanulmányban arra keresünk választ, hogy a hosszú távú demográfiai trendekből mi következik/következhetsz a migráció területén, elsősorban a foglalkoztatás és a munkaerőpiac szempontjából. Itt demográfiai trendeken nemcsak a szűken vett népességi (nemek és életkorok szerinti) változásokat értjük, hanem a tágabban vett szerkezeti változásokat is. Így érinteni fogjuk a következőket:

1. Népességi változások, különös tekintettel a korosztályi létszámok alakulására
2. Az iskolázottsági szerkezet változásai
3. A népesség szerkezet-változásának következményei az aktivitásra

2. A népesség létszámának és korösszetételének alakulása

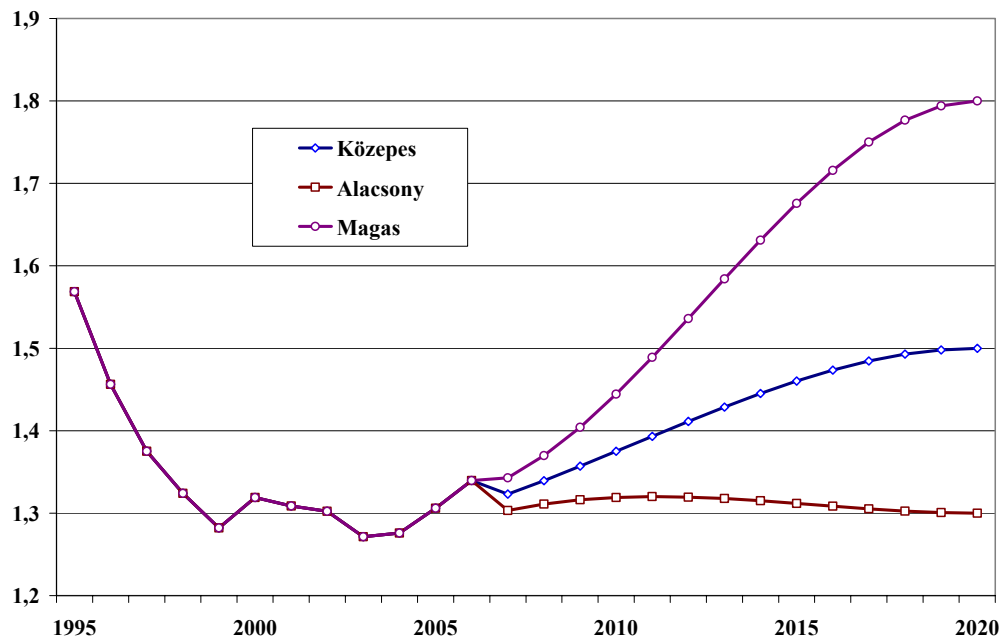
A demográfiai trendeket tényadatok és népesség-előreszámítások segítségével vizsgálhatjuk. A népességi adatok Magyarországon a népszámlálásokra támaszkodnak. Két népszámlálás között továbbszámítással becsülünk minden év január 1-jére. 1990 és 2001 között ez a népességi továbbszámítás még nem tartalmazta a nemzetközi vándorlást, ezért a létszámokat utólag korrigálni kellett, miután a 2001. évi népszámlálás közel 200 ezer fővel nagyobb összlétszámot mutatott ki, mint amennyit a továbbszámítás jelzett. Ugyanezt a korrekciót végeztük el 1980 és 1990 között. A népmozgalom (élveszületések, halálozások és nemzetközi vándorlások), a mögöttes jelenségek (termékenység, halandóság, vándormozgalom) szintén a korrigált népességi bázishoz viszonyított.

A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet hivatalosnak számító népesség-előreszámítása – összhangban egy sor nemzetközi előreszámítással – a népmozgalmi jelenségekre szóló hipotézisek és az *alkotóelem-eljárás* alkalmazásával jelzi előre a népességet. A fő hipotézisek az alábbiak:

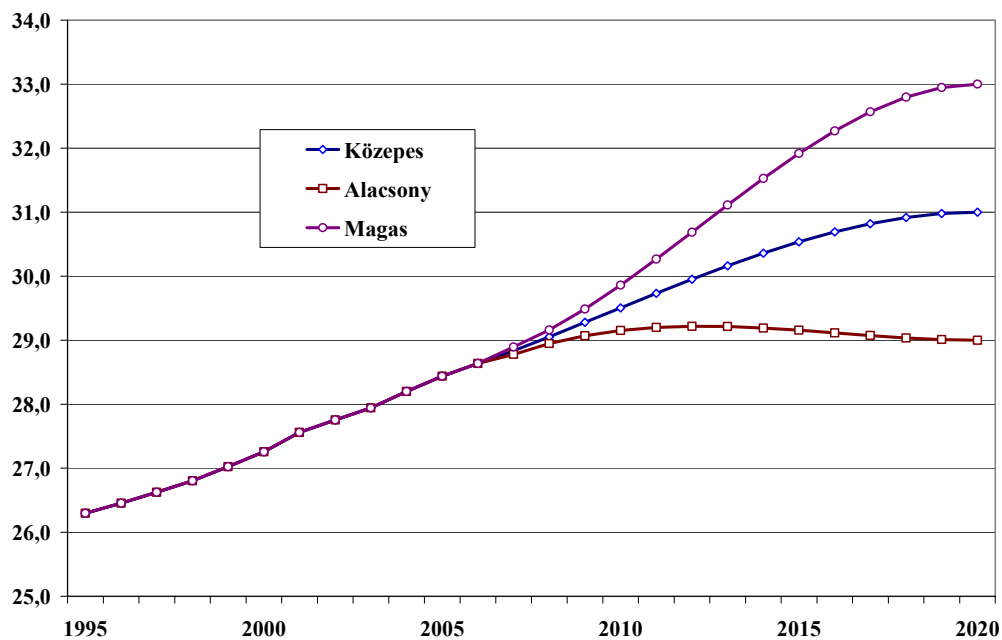
- Az átlagos gyermekszám (1000 nőre végső gyermekszám) a jelenleg mért 1300-ról közepes értéken 1500-ra emelkedik 20 éven belül, igen nagy szórással: az alacsony érték 1300, a magas 1800.
- Az átlagos szülési kor a jelenleg mért közel 29 évről közepes értéken 31 évre emelkedik 2020-ig, 29 és 33 évnyi alacsony és magas célértékkel
- Az újszülöttek várható élettartama a fiúk esetében a jelenlegi 69 évről 71–74 évre emelkedik 2020-ig, a leányoknál a 78 évről 79–82 évre
- A nemzetközi vándorlás mérlege a következő időszakban csökken, a mostani évi 20 ezerről 5 ezer és 15 ezer fő közötti szintre (közepes értéken 10 ezer fő), majd emelkedik, és 2020-ra 5 ezer és 25 ezer fő között, középértéken 15 ezer főt ér el.

Felesleges hangsúlyozni, hogy bár a hipotézisek mögött részletes trendvizsgálatok és nemzetközi összehasonlítások állnak, milyen mértékben bizonytalanok. A bizonytalanságot jelzik a szétnyíló termékenységi hipotézisek, de az ugyancsak szétnyíló nemzetközi vándorlási egyenleg hipotézisek is. Mégis azt kell mondani, hogy a vándorlás meg a hipotézisben leírtánál is bizonytalanabb, bár a tendenciákat kétségtelenül „valahogy” megragadja a feltételezés. A következő ábrák érzékeltetik a legfontosabb népesedési mutatók feltételezhető lefutását 1995 és 2020 között.

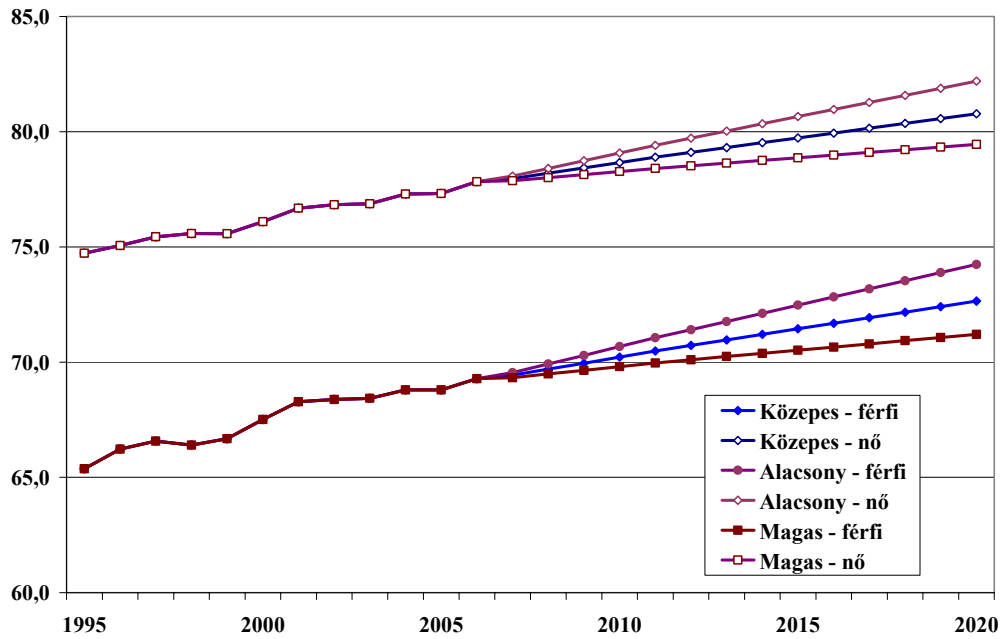
1. ábra
Az átlagos gyermekszám alakulása, 1995–2020

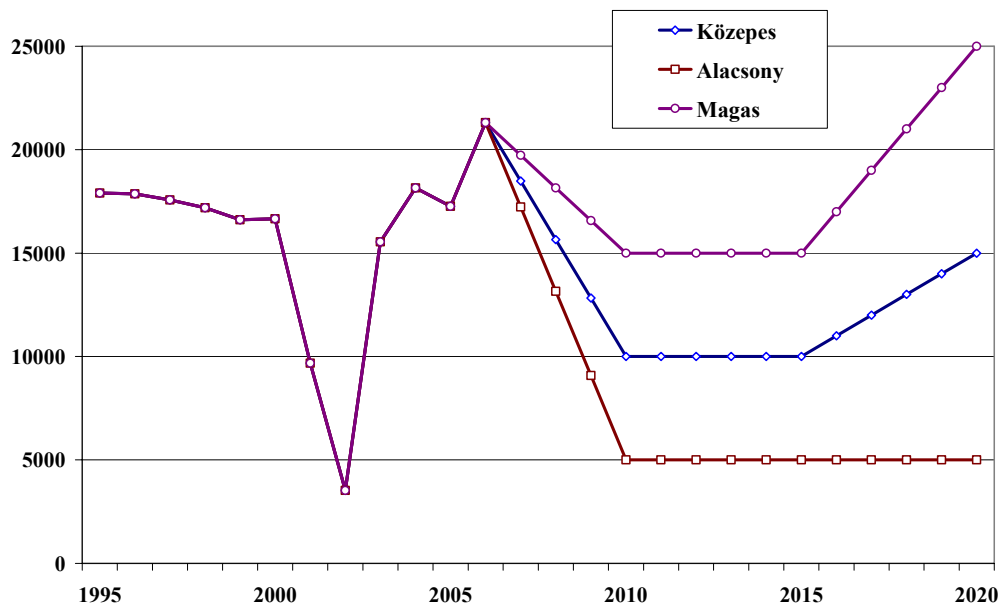
2. ábra
Az átlagos szülési kor alakulása, 1995–2020

3. ábra
A születéskor várható átlagos élettartam alakulása, 1995–2020

4. ábra
A nemzetközi vándorlási egyenleg alakulása, 1995–2020

Magyarország népességszáma a fenti hipotézisekkel az előreszámítások eredményeképpen így alakul:

1. táblázat
Népességszámok alakulása, 2007–2021

Mutató	Érték
Az össznépesség létszáma 2007-ben (ezer fő)	10066
Előrebecsült népességszám 2021-ben (ezer fő)	
Alapváltozat	9823
Alapváltozat magas bevándorlással	9904
Alapváltozat alacsony bevándorlással	9742
Alapváltozat vándorlás nélkül	9642
A 20–64 évesek létszáma 2007-ben (ezer fő)	6308
A 20–64 évesek előrebecsült létszáma 2021-ben (ezer fő)	
Alapváltozat	5838
Alapváltozat magas bevándorlással	5891
Alapváltozat alacsony bevándorlással	5786
Alapváltozat vándorlás nélkül	5725
Összesített nemzetközi vándorlási egyenleg, 2007–2020 (ezer fő)	
Alapváltozat	172
Alapváltozat magas bevándorlással	249
Alapváltozat alacsony bevándorlással	94
Alapváltozat vándorlás nélkül	0
Ha a 2006. évi egyenleg állandósulna	298

Forrás: Hablicsek L. id. előreszámítás (<http://www.demografia.hu>).

A népesség-előreszámítás eredményeiből az következik, hogy egyfelől folytatódik az össznépesség létszámának csökkenése, másfelől a csökkenés most már átterjed a középső, aktív életkorokra is. Az Alapváltozat szerint a létszámcsökkenés 240 ezer főt tesz ki 2007 és 2021 között, ám ennél jóval nagyobb, csaknem kétszeres a fogyás a 20–64 évesek körében: 470 ezer fő.

Ha megvizsgáljuk a különböző előreszámítási változatokat, azt látjuk, hogy a migráció nagyságától függően kisebb vagy nagyobb a létszámcsökkenés. Magas migrációs nyereség mellett az össznépesség létszáma 170 ezer fővel csökken, a 20–64 éveseké 420 ezer fővel. Az alacsony vándorlási egyenleg 320 ezer fős fogyást „enged” a népesség összlétszámában, 540 ezer főt az aktív életkorúaknál. Ha egyáltalán nincs vándorlás, akkor a teljes létszámcsökkenés 420 ezer fő, a 20–64 éveseké viszont 620 ezer fő.

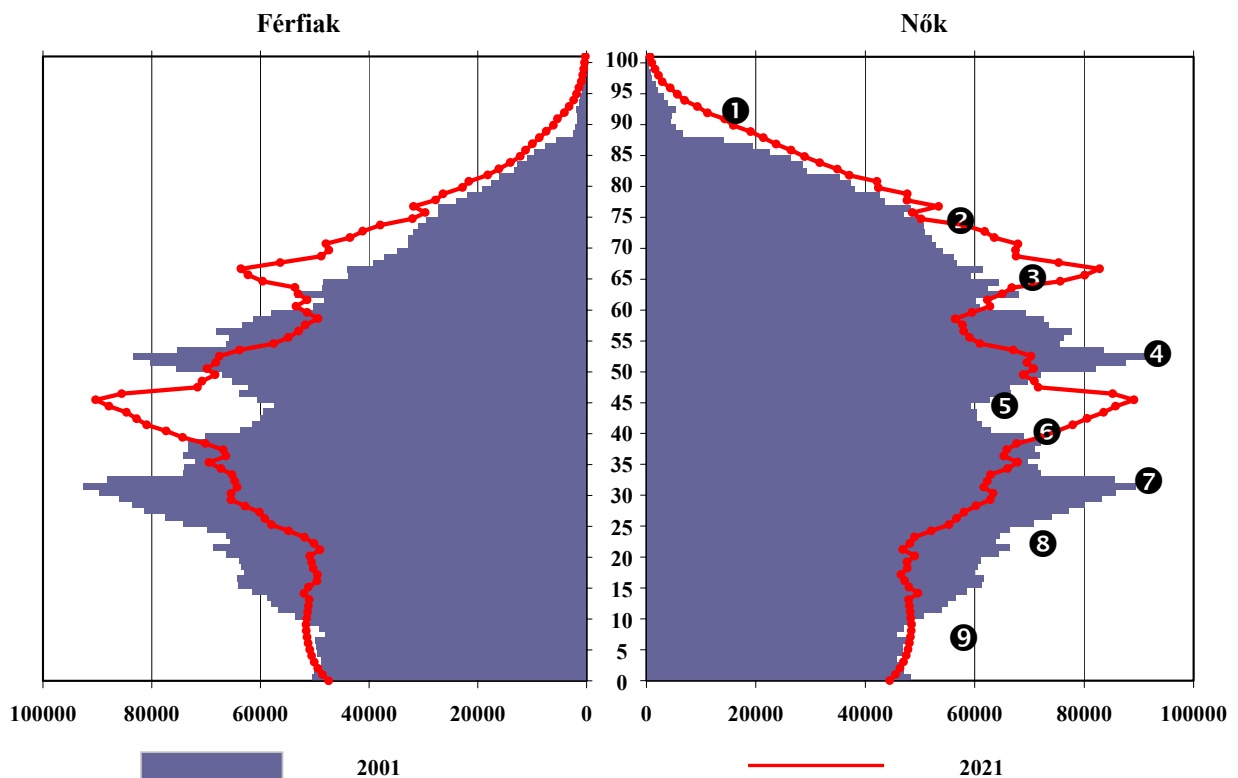
Levonhatjuk azt a következtetést, hogy minél kisebb a jövőbeni feltételezhető nemzetközi vándorlási többlet, annál aggasztóbb az össznépesség, és különösen a munkavállalási korúak létszámcsökkenése. Mindebből az következik, hogy szükség van Magyarország vonzerejének és népesség-megtartó erejének egymással összhangban álló növelésére.

A nemzetközi vándorlás persze nem lehet egyedüli és kizárólagos gyógyír a létszám-alakulásokra (Illés 1999). Belátható, hogy ha a vándorlás révén el kívánánk kerülni a 20–64 évesek létszámcsökkenését, akkor mintegy 600 ezer fős migrációs többletnek kellene keletkeznie a következő időszakban.

Tudomásul véve, hogy a megnyíló európai munkaerőpiacok jelentős számú magyar polgárt ösztönöznek átmeneti vagy tartós távozásra, valamint ugyancsak jelentős bevándorlási forrást vonnak el tőlünk a nálunk attraktívabb országok, törekedni kell a bevándorlási nyereség fenntartására. Ennek mértéke 150–200 ezer fő közötti lehetne a következő 14 évben, vagyis éves átlagban 11–14 ezer fő.

Árnyalja a képet a korösszetétel hullámváltozása, ami szintén alapjellemző a következő évtizedekben is (5. ábra). A 2001. évi korfán már alig látszik az első világháborús születéskiesés, éppen érzékelhető a gazdasági világválság hatása az 1930-as években. Két nagy, témánk szempontjából alapvető születési csúcs alakult ki az 50-es és a 70-es években. Az 1980-as évek lassú változásai után a születésszámok nagyfokú visszaesésének vagyunk tanúi az 1990-es években. Az éves születésszám 100 ezer fő alá került.

5. ábra
A magyarországi népesség korfája, 2001, 2021

Jelmagyarázat (2001. évi korfa):

1. Az I. világháborús születéskiesés
2. A gazdasági világválság
3. A II. világháborús születéskiesés
4. Az 1953. évben bevezetett abortusztilalom hatása („Ratkó-generációk”)
5. Termékenységi mélypont az 1960-as évek elején
6. A GYES bevezetése
7. Az 1973. évi népesedéspolitikai csomag hatása
8. A GYED bevezetése, családipótlék-emelés
9. A gyermekvállalás általános és nagymértékű elhalasztása a rendszerváltozást követően

Forrás: Habclicsek L. id. előszámítás (<http://www.demografia.hu>)

A 2021. évi előreszámított korfa a népesség 14 évvel „továbbgörgetett” állapotát mutatja. Már nem látszanak az 1950 előtti események hatásai, de még nagyon is érzékelhető a „Ratkó-generációk” jelenléte. A „Ratkó-unokák” uralják az aktív életkorokat, a korfa legnépesebb korcsoportját adják. A korfa alsó része a lassan konszolidálódó gyermekvállalás és a csak fokozatosan csökkenő létszámú szülőképes női korosztályok hatására stabilizálódik, bár a legfiatalabbaknál már láthatók a hosszabb távon bekövetkező további csökkenés első jelei. Persze mindez a közepes termékenység mellett van így, a magas hipotézis lényegesen megnyugtatóbb. Az alacsony és a vándorlás nélküli hipotézisekkel operáló előreszámítási változat egyenesen aggasztó képet tár elénk.

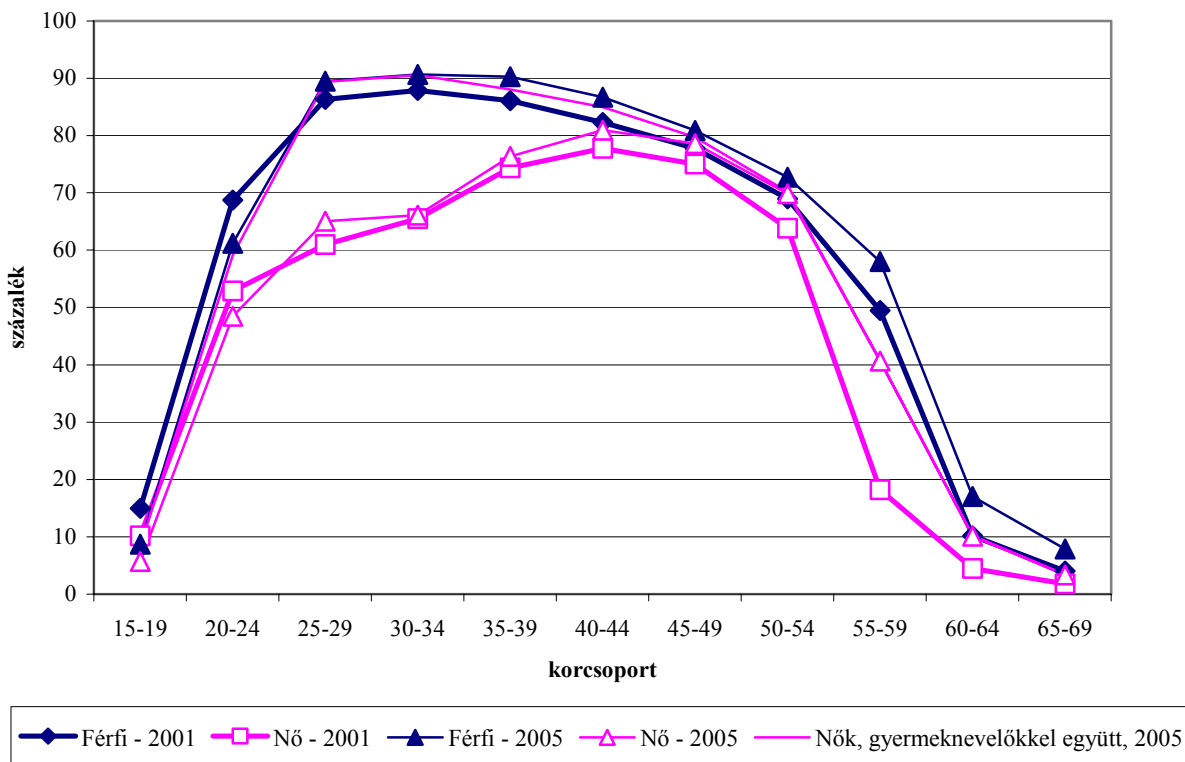
3. A demográfiai változások hatása a gazdasági aktivitásra

A munkaerő figyelembe vett adatai a 2001. évi népszámlálásból, illetve a 2005. évi mikrocenzusból származnak. A népszámlálás szerint Magyarországon 4,1 millió volt a gazdaságilag aktívak száma, ami a foglalkoztatottak és a munkanélküliek számának összeadásából adódik. Magyarországon a gazdasági aktivitás európai mércével mérve alacsony szintű: a 15–64 évesekhez viszonyított aktivitási ráta ugyanis mindössze 58–59%, ami elég messze áll az európai célkitűzésben szereplő 70 százaléktól. Az aktivitás 2001 és 2005 között emelkedett, a mikrocenzus szerint meghaladta a 4,3 millió főt. Igaz, az emelkedésben jelentős részt képviselt az álláskereső létszámnövekedése is.

A gazdasági aktivitási korprofil jellegzetessége egyfelől a nők és a férfiak közötti markáns különbség, ami nem írható egyedül a gyermekvállalás és –nevelés számlájára. Jellegzetessége a gazdasági korprofilnak, hogy igen gyorsan eléri maximumát (30–34 éves korra), de a nyugdíjkorhatár előtt már viszonylag korán kezd mérséklődni. A korhatár-emelés aktivitást későbbi életkorokra kitoló hatása világosan megmutatkozik a 2001. népszámlálás és a 2005. évi mikrocenzus aktivitási korprofiljának eltéréséből. Ugyancsak világosan látszik a közép- és felsőfokú képzési expanzió miatti aktivitás-csökkenés a 15–24 éves korcsoportban. Végül, a gyermekgondozási ellátásban részesülő nőknek a gazdaságilag aktív nőkhöz történő hozzáadásával kitűnik az is, hogy elméletileg a nők foglalkoztatottsága is a férfiakéhoz igen közelállónak bizonyul, és a nyugdíjkorhatár egységesülésével ez a közelség még nagyobb mértékűvé válhat (6. ábra).

6. ábra

Gazdasági aktivitási arányszámok nemek és korcsoportok szerint, 2001, 2005

Forrás: Népszámlálás 2001 és Mikrocenzus 2005 (www.nepszamlalas.hu és www.mikrocenzus.hu)

Elvégeztünk egy egyszerű *hatásvizsgálatot*. Górcső alá került, hogy milyen következményekkel járnak a pusztán demográfiai változások. Ehhez kiindultunk a 2005. évi aktivitási arányszámokból és ehhez hozzávettük a 2021. évi előrebecsült népességet. Két változatot számoltunk ki: egyfelől a változatlan korcsoportos aktivitási rátákat alkalmaztuk a jövőbeni népességre, másfelől a rátákat a nyugdíjkorhatár eddig megvalósult és feltételezhetően 65 éves korig történő további emelésével korrigáltuk (az aktivitási profil a korhatár-emelés mértékében eltolódik az idősebb életkorok felé).

A 2. táblázat szerint a nemzetközi vándorlás nemcsak a népesség, hanem a gazdaságilag aktívak esetében sem hozza meg a létszám-stagnálását. A 2005. évi mikrocenzus által mért 4,3 milliós gazdaságilag aktív népesség 3,9 és 4,1 millió fő közé csökkenne *az elképzelhető vándorlási mértékek szerint*. Még akkor is elégtelen a migráció pótló szerepe, ha számolunk a migránsok magasabb aktivitásával, ami egyébként az össznépességnél magasabb végzettségi / képzettségi szintjükből következik.

2. táblázat

A demográfiai létszámváltozások ceteris paribus hatása a gazdasági aktivitásra

Mutató	Érték
Gazdaságilag aktív 2005-ben	4316
aktivitási ráta (%)	62,2
Gazdaságilag aktív 2021-ben a 2005. évi aktivitási arányok változatlansága esetén	
Alapváltozat	4025
Alapváltozat magas bevándorlással	4062
Alapváltozat alacsony bevándorlással	3988
Alapváltozat vándorlás nélkül	3944
aktivitási ráta (%)	63,6
Gazdaságilag aktív 2021-ben a nyugdíjkorhatár-emelkedést beszámítva	
Alapváltozat	4403
Alapváltozat magas bevándorlással	4442
Alapváltozat alacsony bevándorlással	4364
Alapváltozat vándorlás nélkül	4317
aktivitási ráta (%)	69,6

Forrás: 2005. évi mikrocenzus, népesség-előreszámítás, saját számítás.

A táblázat második scenáriója a nyugdíjkorhatár-emelést is figyelembe veszi. A 2001 és 2005 közötti adatok alapján a népesség igen jól alkalmazkodott a korhatár-emelés aktivitási kihívásaihoz, a nők jelentősen közelítették a férfiakat, és mindkét nemnél nőtt az idősebb életkorúak aktivitása. Azzal a feltételezéssel élünk, hogy ez így lesz a jövőben is, amikor a korhatár tovább emelkedik, és 2021-re eléri az Európában sztenderdnek számító 65 évet.

Ebben az esetben migrációra egyáltalán nincs szükség az gazdaságilag aktívak létszámának megőrzéséhez, mivel a zéró migrációs változat pontosan annyi aktívot mutat 2021-ben is, mint a 2005. évi mikrocenzus. Ha ráadásul a vándorlási egyenleg pozitív, akkor a 2021. évi számított aktív létszámok meg is haladják a jelenlegit: a legmagasabb bevándorlás esetén 110 ezer fővel.

Ugyanakkor az aktivitási ráták mégsem adnak okot túlzott optimizmusra. A 2005. évi 62 százalékos aktivitás 64 százalékra menne fel a korösszetétel kedvező változása miatt (elsősorban azért, mert a 70-es években születettek kerülnek a legaktívabb életkorokba). A nyugdíjkorhatár emelése és a bevándorlás együttes hatása már közel 70 százalékot eredményezne. A legmagasabb bevándorlás és a korhatáremelés együttesen – említettük – 110 ezer fős aktivitási többletet jelentene.

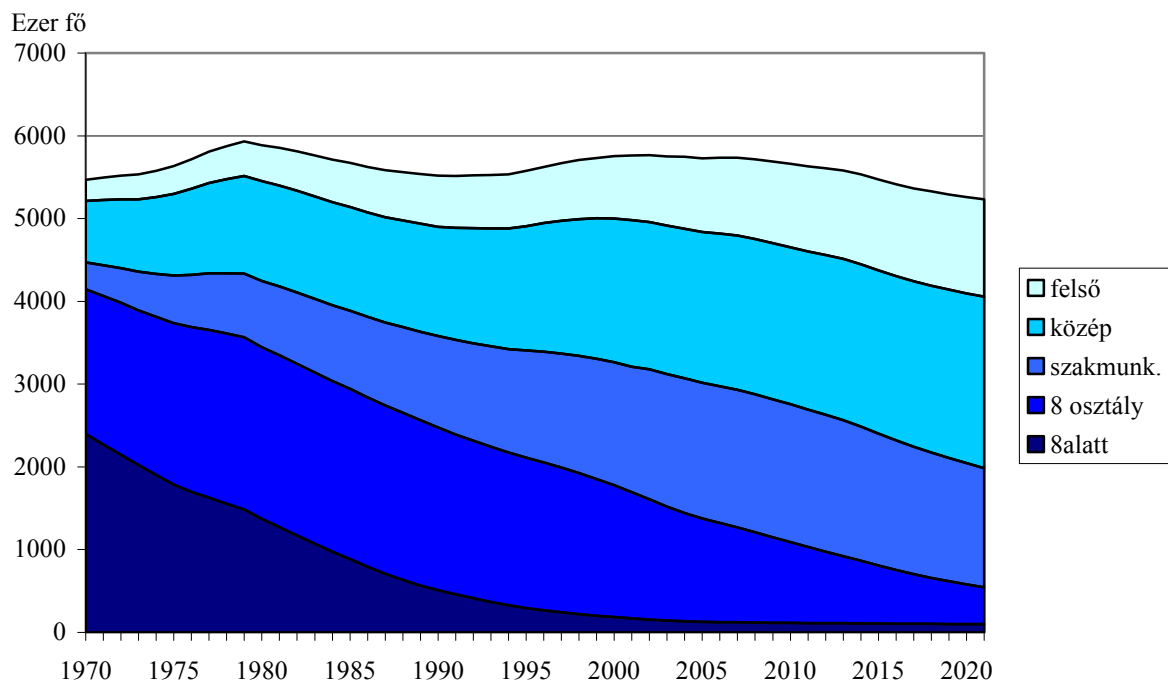
Mindez arra mutat rá, hogy az aktivitás belső forrásból történő bővítése nélkülözhetetlen a magasabb foglalkoztatás eléréséhez. A bevándorlás, még a migránsok magasabb képzettségéből adódó magasabb aktivitása mellett sem elegendő a gazdaságilag aktívak létszámának szinten tartásához, különösen nem bővítéséhez. A következő időszakban előtérbe kerül a további korhatár-emelés megvalósítása, elsősorban azért, hogy a magyar társadalom egyfajta választ adjon a

demográfiai öregedés kihívására. Egyúttal ez a lépés(sorozat) olyan húzóerőt is képvisel, amely az aktivitásra is jótékony hatást gyakorol – legalábbis a megvalósult korhatár-emelés ezt támasztja alá.

4. Az iskolázottsági szerkezet alakulása

Az iskolázottság emelkedése – megítélésünk szerint – alapvető tényezője a rendszerváltozás utáni társadalmi folyamatoknak. A közép- és felsőfokú képzési boom rövid idő alatt átalakítja Magyarország népességének iskolai végzettség szerinti összetételét, legalábbis az aktív korúak csoportjában. A 7. ábra adatsorai egy speciális becslési sorozat eredményei, amelyben a népszámlálási információkat interpolációs módszerrel terjesztettük ki a közbülső évekre, és erre alapozva trend-előreszámítást végeztünk. A következő 7. ábra és 3. tábla az aktív korosztályok alapvető végzettségi átalakulását tárják elénk.

7. ábra
A 20–59 éves népesség létszáma iskolai végzettség szerint, 1970–2021

3. táblázat
A 20–64 évesek iskolázottsági szerkezetének változása 2006 és 2021 között

Mutató	2006	2021
A 20–64 évesek létszáma iskolai végzettség szerint (1000 fő)		
Nincs 8 osztálya	170	121
8 osztályt végzett	1511	795
Szakiskolai végzettségű	1623	1412
Középiskolai végzettségű érettségivel	2000	2130
Felsőfokú végzettségű	1000	1381
Összesen	6305	5838
A 20–64 évesek létszáma iskolai végzettség szerinti megoszlása (%)		
Nincs 8 osztálya	2,7	2,1
8 osztályt végzett	24,0	13,6
Szakiskolai végzettségű	25,7	24,2
Középiskolai végzettségű érettségivel	31,7	36,5
Felsőfokú végzettségű	15,9	23,7
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Hablicsek 2008.

A 3. tábla szerint igen jelentős átalakuláson megy át a 20–64 évesek iskolai végzettségi szerkezete. Lecsökken a szakképzetlen népesség súlya (27 százalékról 16 százalékra), megnövekszik a szakképzetteké: 73 százalékról 84 százalékra. Azon belül némileg csökken a szakiskolát végzettek aránya, emelkedik a közép- és különösen a felsőfokú végzettségűek súlya. Létszámokat tekintve:

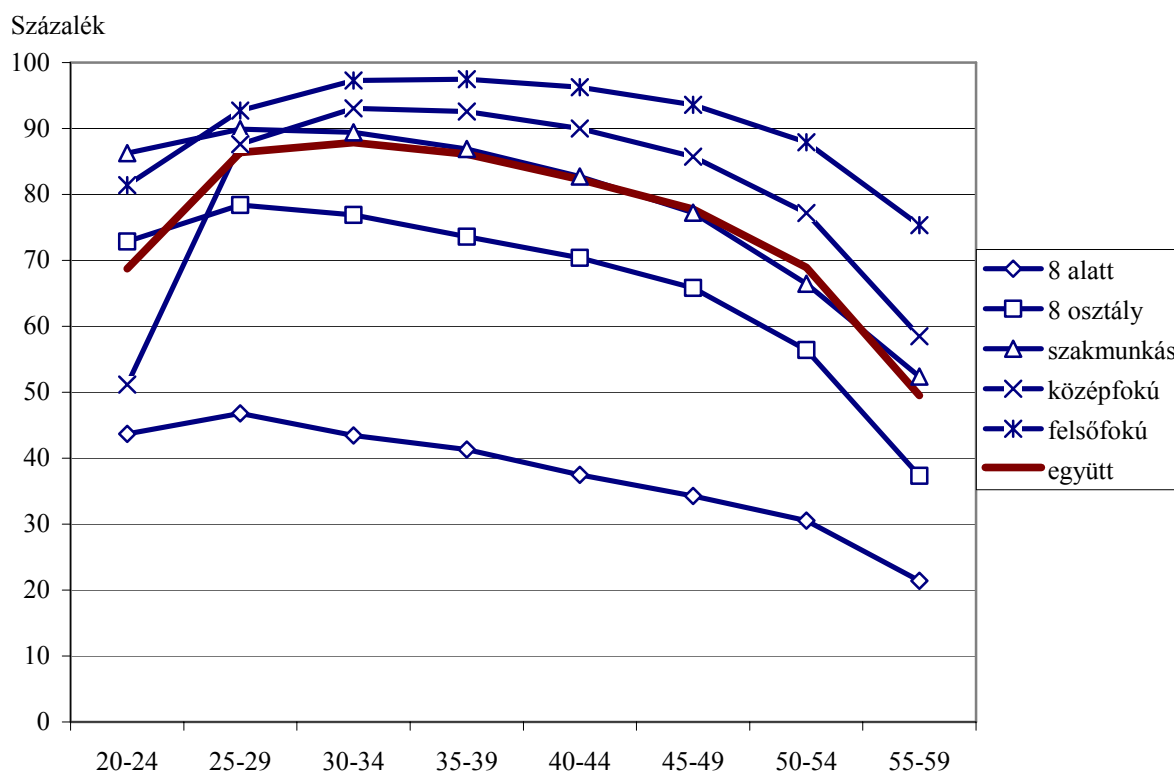
- A 8 osztály alattiak létszáma 49 ezer fővel, 29 százalékkal lesz kevesebb.
- A 8 osztályt végzettek több mint 700 ezer fős csökkenése csaknem felére apasztja a csoport létszámát.
- A szakiskolát végzettek létszáma úgy mérséklődik több mint 200 ezer fővel, 13 százalékkal, hogy közben az idősebb életkorokban a demográfiai csere szinte egyáltalán nem érinti a csoportot; a csökkenés mögött döntően az érettségi nélküli szakképzés radikális visszaszorulása áll.
- A középiskolát végzettek (de diplomával nem rendelkezők) 129 ezer fős, 6–7 százalékos létszám-növekedést mutatnak.
- A diplomások 380 ezer fővel lesznek többen az előreszámítás szerint, ami 38 százalékos növekedéssel ér fel.

Összességében tehát az iskolázottsági szerkezet változása kvalifikáltabb potenciális munkaerő-kínálatot jelez a következő időszakban. Az iskolázottsági expanzió hatására megnövekszik a legalább érettségivel rendelkezők száma, aránya a munkavállalási korú és az azon felüli népességben is.

5. Iskolázottság és gazdasági aktivitás

Az iskolai végzettség a gazdasági aktivitásnak is rendkívül fontos tényezője, mert – és ez is a rendszerváltozást követő nagy változások egyike – a különböző iskolai végzettségű csoportokban a gazdasági aktivitás is merőben eltérő. A 8. ábra a 2001. évi népszámlálás aktivitási arányszámait mutatja öt éves korcsoportok és befejezett legmagasabb iskolai végzettség szerint a férfinépességben. A különbségek döbbenetesek.

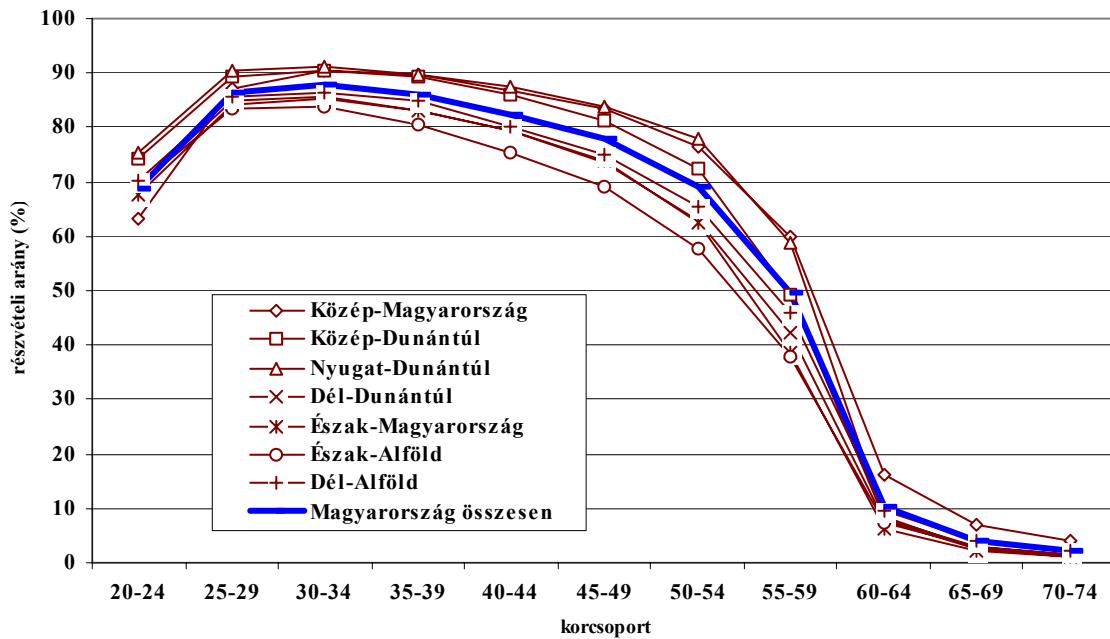
8. ábra
A férfiak munkaerő-piaci részvételi arányai iskolai végzettség szerint, 2001 (%)

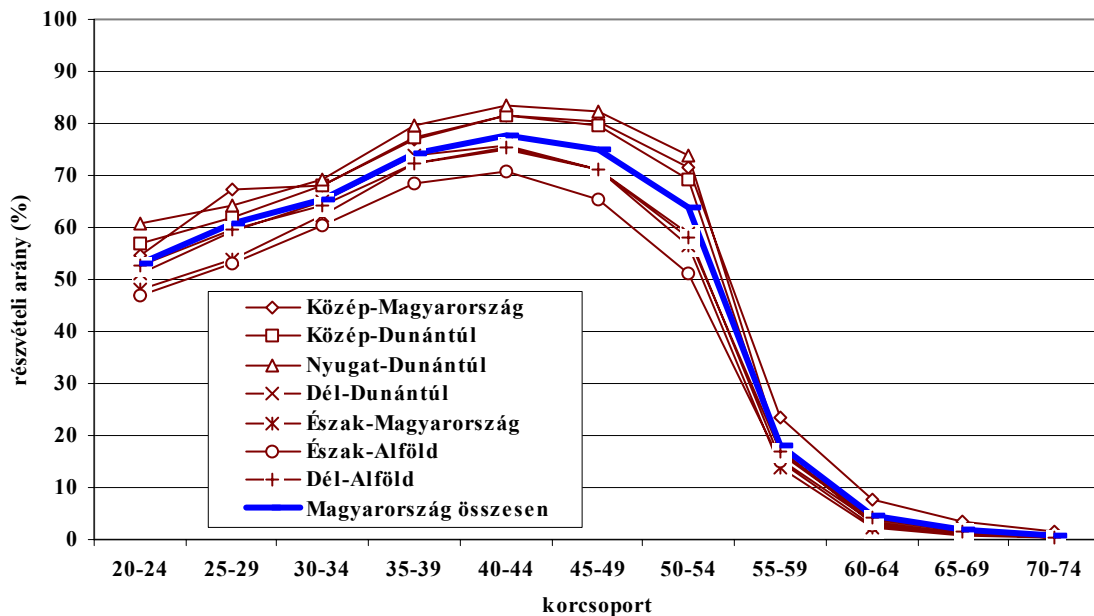
Forrás: Népszámlálás 2001 (www.nepszamlalas.hu)

Döbbenetesek még akkor is, ha tudjuk, hogy az elmúlt másfél évtizedben általában növekedtek a társadalmi különbségek. De nemcsak a társadalmi, hanem a területi különbségek is megnöttek. Ez a(z alacsony) hazai aktivitás újabb, jelentős befolyásoló tényezője: a központi régióhoz és a nyugat-dunántúli megyékhez képest Kelet-Magyarországon lényegesen kevesebb a munkalehetőség (9. ábra).

9. ábra
Gazdasági aktivitási arányszámok korcsoport és régiók szerint, 2001
Férfiak

Nők

Forrás: Népszámlálás 2001 (www.nepszamlalas.hu)

A jövő gazdasági aktivitását alapvetően befolyásolja, mennyire lesznek képesek a különböző iskolai végzettségű népesség-csoportok megőrizni, illetve növelni a kialakult aktivitási szintjüket. Ennek vannak erőteljes területi vetületei is, azaz mennyire képesek az egyes

területek egymáshoz közelítő feltételeket nyújtani az azonos képzettségű munkaerőnek? A következőkben néhány modellszámítást mutatunk be ebben a témakörben.

6. Modellszámítások az iskolai végzettségi szerkezet változásának aktivitásra gyakorolt hatásaira

1. modellcsoport

- 1.1. A 2001. évi nem, kor és iskolai végzettség szerinti aktivitási ráták állandósulnak.
- 1.2. A 2001. évi nem, kor és iskolai végzettség szerinti aktivitási rátákban érvényesül a nyugdíjkorhatár-emelés 2009-ig a 62 évre, majd állandósulnak.
- 1.3. A 2001. évi nem, kor és iskolai végzettség szerinti aktivitási rátákban érvényesül a nyugdíjkorhatár-emelés 2009-ig a 62 évre, majd újabb fokozatos korhatár-emelés következik 2020-ig a 65 évre.

2. modellcsoport

- 2.1. A 2001. évi nem, kor, iskolai végzettség és terület szerinti aktivitási ráták állandósulnak.
- 2.2. A 2001. évi nem, kor, iskolai végzettség és terület szerinti aktivitási rátákban érvényesül a nyugdíjkorhatár-emelés 2009-ig a 62 évre, majd állandósulnak.
- 2.3. A 2001. évi nem, kor és iskolai végzettség szerinti aktivitási rátákban érvényesül a nyugdíjkorhatár-emelés 2009-ig a 62 évre, továbbá kibontakozik a területi aktivitási különbségek nagyfokú, 66 százalékos mérséklődése 2020-ig.

Két fogalmat kell pontosítanunk, mit is értünk alatta. *Korhatár-emelésen* aktivitási szempontból azt értjük, hogy az aktivitási ráták a korhatár-emelés nagyságával eltolódnak az életkori skálán. Ez az eltolódás a modellekben a 35–39 éveseknél kezdődik, és az alábbi képlet szerint történik:

$$\bar{m}_{x,x+4} = m_{x-5,x-1} \cdot t + m_{x,x+4} \cdot (1-t),$$

$m_{x,x+4}$ az x , $x+4$ évesek kezdeti aktivitási rátája, $\bar{m}_{x,x+4}$ a korhatár-emelést követően érvényes ráta, t pedig a korhatár-emelés nagysága. 2009-ig két évente egy évet emelkedik a nők nyugdíjkorhatára, és összesen egy évet a férfiak nyugdíjkorhatára. Az a modell, amelyben 2020-ig fokozatos, összesen újabb három évet kitevő korhatár-emeléssel számolunk, évente egy negyed éves emelést jelent.

Területi aktivitási különbség-mérséklődésen azt értjük, hogy valamennyi figyelembe vett területi egységben emelkedik az aktivitás, de erőteljesebben azokban, ahol ma alacsonyabb. Ezt úgy érzük el, hogy minden terület azonos mértékben közeledik egy „csúcs-aktivitáshoz” (referencia-aktivitás, uniós aktivitási profil). Ezáltal a területek közötti különbségek is határozottan mérséklődnek.

Valamennyi modellszámítást 2040-ig futtattuk le annak érdekében, hogy a következő időszakban kialakuló/kialakítható körülmények kihatásaival is foglalkozni tudjunk. Az eredmények közül két indikátort: a gazdaságilag aktívak modell szerinti létszámát, tovább az eltartási arányt mutatjuk be. Az *eltartási arány* természetesen a gazdaságilag nem aktívak és a gazdaságilag aktívak létszámának hányadosa, százalékos nagysága a 100 gazdaságilag aktívra jutó nem-aktív létszámot adja meg.

6.1. A 2001. évi iskolai végzettség szerinti aktivitási ráták kihatása (1. modell)

A 10. ábra azon alapul, hogy a 2001. évi népszámlálásnál befejezett legmagasabb iskolai végzettségi szerint megállapított aktivitási ráták állandósulását feltételeztük. Vizsgáltuk továbbá, hogy ezen hatás mellett a korhatár-emelés még mennyiben módosítja a gazdaságilag aktívak létszámát. Ebben az esetben az aktívak létszámcsökkenését fékezi az, hogy az iskolai végzettség emelkedésével az aktivitás is – *ceteris paribus* – magasabb lesz. Ezt az összetétel-hatást mérsékli a továbbtanulás miatt kieső aktivitás.

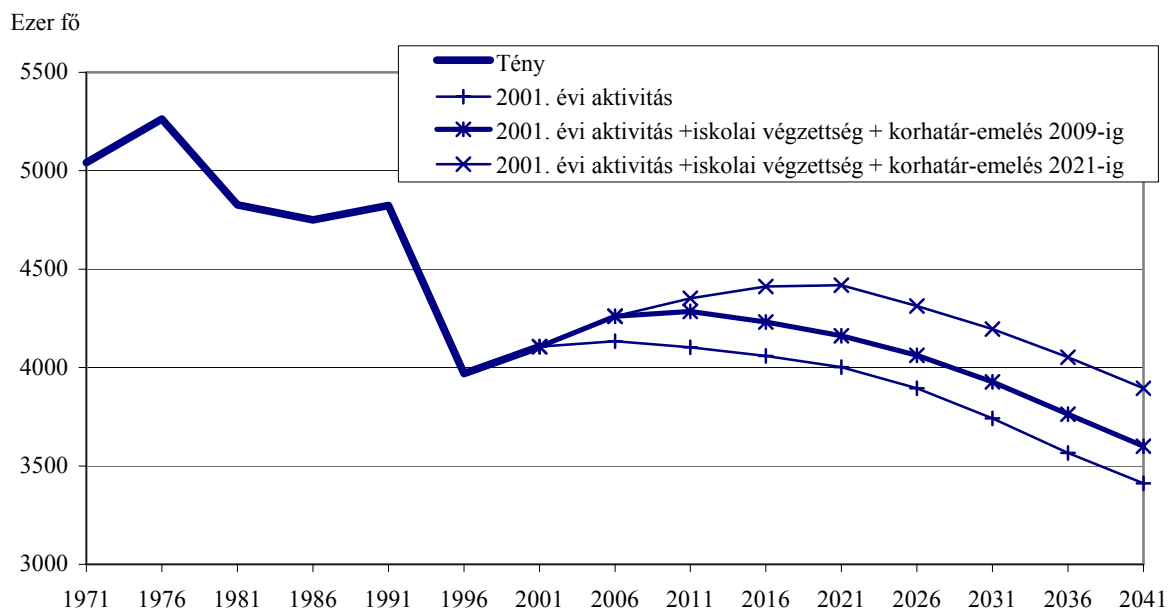
A 2001. évi nem, kor és iskolai végzettség szerint rögzített munkapiaci részvételi arányok mellett a gazdaságilag aktívak létszáma egészen 2020-ig 4 millió fő felett maradna, 2040-ben pedig 3,4 millió lenne. Az eltartási arány 2020-ig 140 közelében alakulna, és csak 2030-hoz közeledve emelkedne a kritikusként tartott 150 fölé. Hangsúlyozni kell, hogy ez a scenárió akkor válhat be, ha sikerül prolongálni egy olyan helyzetet, amikor a növekvő létszámú magasabban és a csökkenő létszámú alacsonyabban képzett népességszoptok egyaránt megtartják a csoport kialakult aktivitási szintjét. Például a növekvő számú diplomások a jövőben ugyanolyan arányban „állnak helyt” a munkaerőpiacon, mint ma.

A folyamatban lévő emelés 62 évre, 2009-ig mintegy 220 ezer fővel növeli a munkaerőt, az eltartási rátát pedig leviszi 130 közelébe. Az aktív korúak létszámcsökkenése a későbbiek folyamán is visszafogottabban érvényesül, az iskolai végzettségi szint emelkedésének ellenhatása miatt. Ennek ellenére 2040-ben a munkaerő már csak 3,6 millió, az eltartási arány pedig ismét 150 százalék lehet, ha a korhatár-emelés 2009-ben megáll. A 65 éves korig történő fokozatos korhatár-emelés hatására viszont 2021-ben pontosan a lisszaboni célkitűzés szerinti aktív létszám és eltartási arány adódhat. Ez utóbbi esetben a gazdaságilag aktívak száma csak 2040-hez közeledve kerül 4 millió alá, az eltartási arány pedig végig a „fenntartható” 120 és 130 közötti szinten alakul.

Az iskolai végzettségi expanzió jelentősen mérsékli az aktív korúak nagyarányú létszámcsökkenéséből származó munkaerő-csökkenést, amennyiben a különböző végzettségű népesség-csoportok megtartják az 1990-es évek során kialakult aktivitási szintjüket. A lisszaboni célok teljesüléséhez azonban mindez még a folyamatban lévő korhatár-emelkedéssel együtt sem elegendő. A nyugdíjkorhatár fokozatosan 65 évre emelése azonban éppen olyan helyzetet idéz elő 2021-re (gazdaságilag aktívak 4,5 millió fő közelében, eltartási arány 120 százalék), amely – formálisan – megfelel az uniós céloknak. Hangsúlyozni kell tehát, hogy mindennek legalább három alapfeltétele van: a

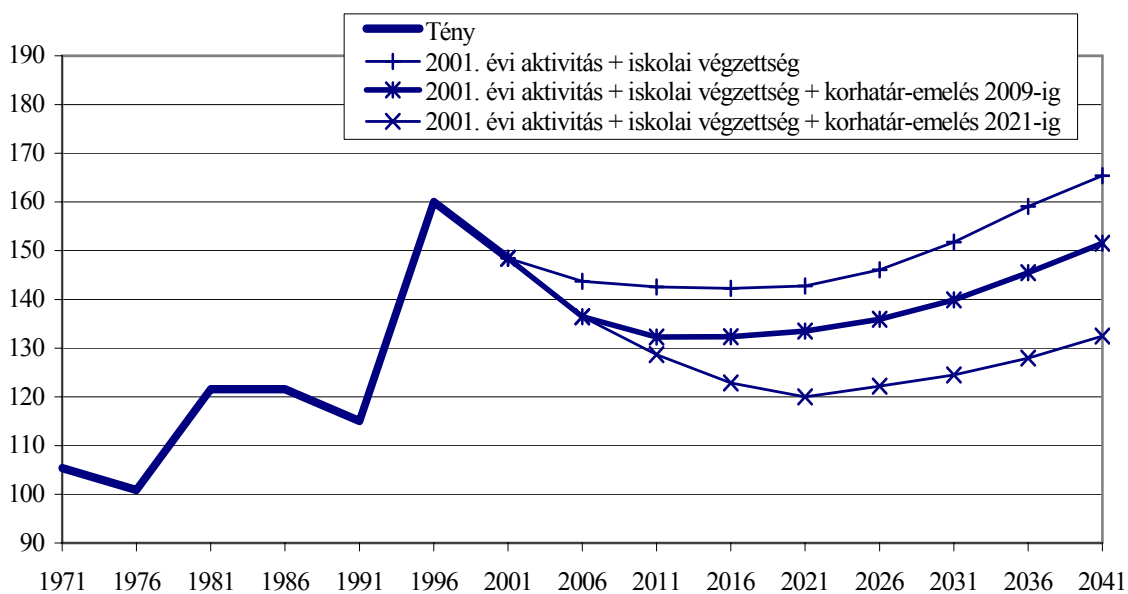
növekvő létszámú iskolázottabb népességszoptok aktivitásának változatlansága, korhatár-emelés és a foglalkoztatottsági ráták kitolódása a korhatár-emeléssel.

10. ábra
Gazdaságilag aktívák létszáma az 1. modellszámításban

Forrás: saját számítás.

11. ábra
Az eltartási arány a 1. modellszámításban (100 gazdaságilag aktívra jutó nem aktív)*

*Megjegyzés: Ebben a modellben a számítások technikai okok miatt az 1971 és 2041 közötti időszakra készültek, öt naptári éves lépésekben.

Forrás: saját számítás.

6.2. A 2001. évi iskolai végzettség és terület szerinti aktivitási ráták kihatása (2. modell)

Szükség van-e korhatár-emelésre a lisszaboni célok megvalósításához? A közismert mondás szerint a népesség jó emberekből áll, akik tudják, hogy valamennyien a Paradicsomba kerülnek, de azért nem árt, ha ezt megelőzően minél hosszabban edződnek a földi életben nyugdíjasként. Vagyis a nyugdíjkorhatár emelése, bármennyire is egyszerűen „oldja meg” a demográfiai kihívásokat, a gyakorlatban igencsak kétségesnek bizonyulhat. A legkevesebb, hogy a törvényes korhatár emelésével a tényleges korhatár növekedése nem tart lépést.

Ebben a modellben abból indultunk ki, hogy a nemek, korcsoportok, iskolai végzettség és terület (megyék, régiók) szerinti aktivitási arányok maradnak változatlanul. Ehhez persze szükségünk van egy területi népességi és iskolázottsági előreszámításra is.⁴⁸

Két scenáriót készítettünk. Az elsőben az említett igen részletes bontásban vettük az aktivitási arányokat: mindkét nemre, korcsoportonként, az öt iskolai végzettségi szintre, a 167 kistérségre és a 23 budapesti kerületre. Ezeket továbbvezettük, a folyamatban lévő korhatár-emelés hatását a foglalkoztatás megfelelő kitolódásával számolva. Az alap-forgatókönyvben 2009 után az így kialakított aktivitási arányok változatlanok. Ezt jelöli a 12. ábra és a 13. ábra „2001. évi aktivitás + iskolai végzettség + terület + korhatár-emelés 2009-ig” feliratú görbéje. A másik scenárióban 2021-ig 66 százalékos területi aktivitási különbségsökkenést tételeztünk fel⁴⁹ úgy, hogy az aktivitási arányokat nagyon magas aktivitási profilokhoz (referencia-arányok, uniós aktivitás) közelítettük. Ennek hatását láthatjuk a „2001. évi aktivitás + iskolai végzettség + korhatár-emelés 2009-ig + területi különbségek csökkenése” feliratú görbéken.

A rögzített munkapiaci részvételi arányok mellett, ahol tehát az országos, területi és iskolai végzettség szerinti népesség-változások összetett hatásával számolunk, a gazdaságilag aktívak létszáma átmeneti emelkedés után 2021-re már lecsökken 4 millió alá, 3,4 és 3,5 millió közé esik. Az eltartási arány átmenetileg kerül 140 alá, aztán lassan és biztosan eléri a 150-t, sőt a 160-t is. Hangsúlyozni kell, hogy ez a scenárió akkor érvényes, ha a növekvő létszámú magasabban és a csökkenő létszámú alacsonyabban képzett népességcsoportok egyaránt megtartják a csoport kialakult aktivitási szintjét, és a területi különbségek sem növekednek.

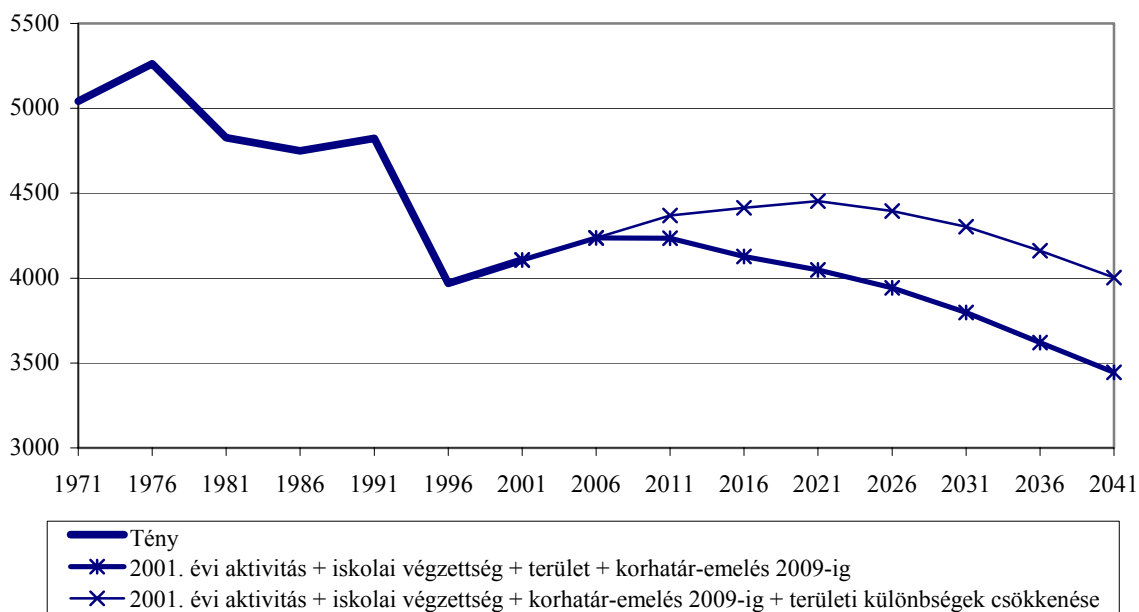
Összehasonlítva ezt a számítást az 1. modell 2009-ig történő korhatár-emeléses forgatókönyvével, kitűnik az a kedvezőtlen fejlemény, hogy a területi különbségek változatlanságáron tjá az országos aktivitási helyzetet. A szóban forgó modellben ugyanis, mely területi népességfejlődéssel nem számol, a gazdaságilag aktívak létszáma 2021-ben 4,2 millió fő, itt pedig 4–4,1 millió fő közötti. Az eltartási arány az 1. modell középső forgatókönyvében 134 százalék, itt pedig 140 százalék. A különbségek 2041-ben még markánsabbak: az 1. modell

⁴⁸ Ez el is készült a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet és az Aktív Társadalom Alapítvány közös munkájával, az NKFP 5/175/2001 „Kistérségi népesség-előreszámítás” és az OFA/CXIII-79/01 „Területi népesség-előreszámítás, kísérleti munkaerő-kínálati előrebecslés a 2000–2020 időszakra” c. kutatási programok keretében.

⁴⁹ A területi különbségek ilyen mértékű és intenzitású mérséklődésének feltételezése a szerző álláspontját tükrözi (szerk.).

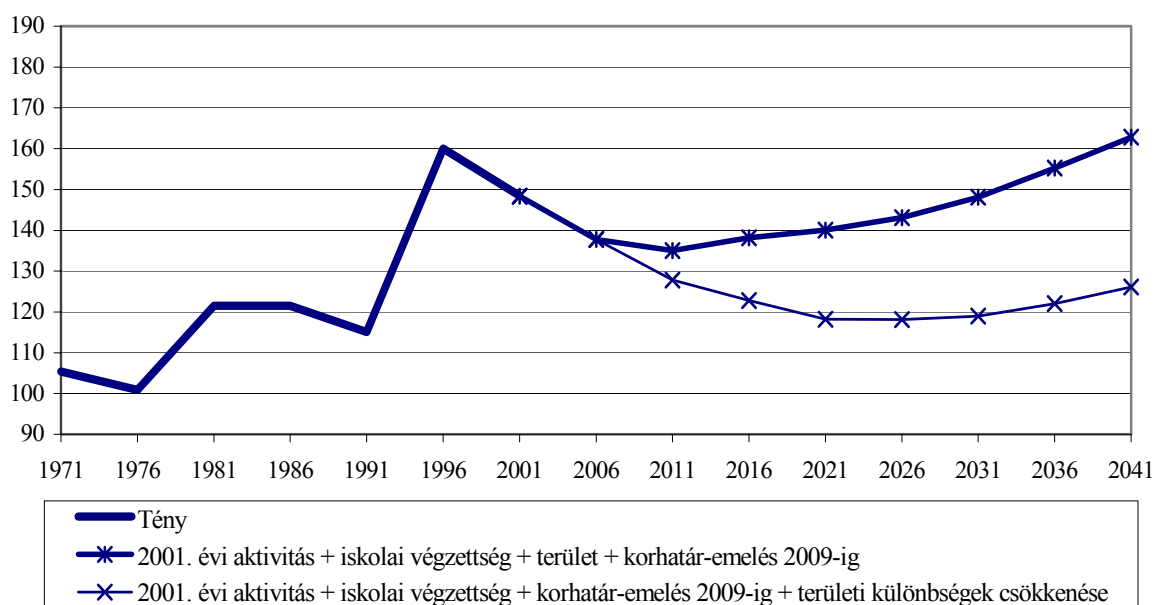
előnye a 2. modellhez képest már közel 200 ezer fő gazdaságilag aktív személy, illetve 100 aktívra 11-el kevesebb eltartott jut.

12. ábra
Gazdaságilag aktívak létszáma a 2. modellszámításban

Forrás: Saját számítás.

13. ábra
Az eltartási arány a 2. modellszámításban (100 gazdaságilag aktívra jutó nem aktív)*

*Megjegyzés: Ez a modell is az 1971 és 2041 közötti időszakra szól, öt naptári éves lépésekben.

Forrás: Saját számítás.

A területi aktivitási különbségek markáns csökkenése (amely – mutatis mutandis – együtt jár az iskolai végzettség szerinti aktivitási különbségek mérséklődésével is) ellenkezőjére változtatja a jövőképet. A gazdaságilag aktívak létszáma ebben a scenárióban egészen 2041-ig 4 millió fő felett maradna! Az eltartási arány rövid adaptációs időszak után végig a 120 százalék környékén alakulna, sőt valamivel az alatt. A magyar viszonyokra lefordított lisszaboni célok pedig (4,5 millió gazdaságilag aktív, 120 százalékos eltartási ráta) pedig lényegében *fenntartható módon* teljesülnek.

A területi népességi (és iskolázottsági) változások a számítások szerint módosítják az országos aktivitást, amennyiben a területi aktivitási különbségek változatlanok. Ugyanakkor egy markáns területi aktivitási különbség-csökkenés (mely mögött nyilvánvalóan jelentős mértékű területi fejlesztés állhat), olyan mértékű aktivitás-emelkedést produkálhat, amely felülmúlja egy 2009 utáni további nyugdíjkorhatár-növekedés hatását is. További előnye lehet ennek a forgatókönyvnek, hogy az aktív korúak derékhadából is számottevő csoportot vonz a munkaerőpiacra, szemben a foglalkoztatás kitolódásával számoló scenáriókkal, ahol a többlet aktivitás az idősebb életkorokban jön létre. Viszont az alkalmazott területi különbség-csökkenés (66%) meglehetősen nagyra tűnik. Ezért nem mondható, hogy a számítás nyomán szükségtelen lenne a 2009 utáni korhatár-emelés. Reális folyamatokban és mértékekben gondolkodva az a valószínű, hogy mindkettőre: korhatár-emelésre és területi különbség-mérséklésre is szükség lesz az aktivitás megfelelő szintre történő emeléséhez és a magasabb szintű munkaerő-piaci részvétel fenntartásához.

7. Pessimista forgatókönyv az iskolázottsági expanzió aktivitási kihatásaira: inkongruencia és kivándorlási nyomás

Az előzőekben bemutatott számítások mind azzal a feltétellel készültek, hogy a felsőfokú végzettségűek megtartják sajátosan magas gazdasági aktivitásukat. Miközben ez egy reális forgatókönyv, egyáltalán nem biztos, hogy ez *ittthon következik be* (Gellérné – Illés 2007). A mindennapi élet tapasztalatai és a legfrissebb mérések már ma is arra utalnak, hogy „aki csak teheti, külföldön próbál szerencsét”, mert jóval magasabb keresetet és sok esetben jóval érdekesebb munkát is talál a nálunk fejlettebb országokban, sőt – jelek szerint – már a fejletlenebbekben is (Illés – Michalkó 2008).

Vagyis a bemutatott scenáriók csak akkor lesznek igazak, ha hozzátesszük egyfajta „szomszéd-megközelítéssel”, hogy azok, akik külföldön dolgoznak, továbbra is a mi embereink, jórészt függetlenül attól, vajon az ENSZ értelmezésében *még* hozzánk tartoznak vagy sem. A jelző itt arra vonatkozik, hogy Romániában úgy kezelik a hárommillió, hirtelen távozott és Dél-Európában munkát vállaló polgárt, hogy azok továbbra is a romániai népességbe tartoznak.

Abból indulunk ki, hogy Magyarországon van 3,9 millió foglalkoztatott, és annak 3,9 millió munkahelye. Természetesen a valóságos – rendszeres munkabért fizető – munkahelyek

száma ennél jóval kevesebb, egyes becslések szerint csak 2 millió, de most egyszerű modellel számolunk, amibe belevonjuk az egyéni és társas vállalkozókat, idénymunkásokat, stb.

A 2006. évi és a 2021. évi becslések⁵⁰ szerint, a foglalkoztatottak szerkezete az alábbi, összevetve a népesség iskolai végzettségi szerkezetével:

4. táblázat

Foglalkoztatottak iskolai végzettség szerint, 2006 és 2021 (ún. optimális előrejelzés szerint)

Mutató	2006	2021 Optimális változat	2021 Munkahely megtartás
A 20–64 éves foglalkoztatottak létszáma (1000 fő)			
Nincs 8 osztálya	26	47	26
8 osztályt végzett	640	443	640
Szakiskolai végzettségű	1094	997	1094
Középiskolai végzettségű érettségivel	1275	1478	1275
Felsőfokú végzettségű	810	1174	810
Összesen	3846	4138	3846
A 20–64 évesek foglalkozási arányszámai (%)			
Nincs 8 osztálya	15,3	38,9	21,6
8 osztályt végzett	42,4	55,7	80,6
Szakiskolai végzettségű	67,4	70,6	77,5
Középiskolai végzettségű érettségivel	63,7	69,4	59,9
Felsőfokú végzettségű	81,0	85,0	58,7
Összesen	61,0	70,9	65,9

Forrás: VÁTI TeIr adatbázis, területi munkaerő-kínálati projekció (készítette: *Hablicsek László*). Elérhető a www.demografia.hu lapról. A 2006. évi adatok a mikrocenzus foglalkoztatotti létszámára kalibráltak.

A 4. táblázat szerint, ha a munkaerő-kínálatban érvényesül a területi különbségek látványos csökkenése, abban az esetben közel 300 ezer fővel emelkedne a foglalkoztatottak, illetve kínálati értelemben a *foglalkoztatandó* személyek száma. Induljunk ki a 2006. évi *munkahely-kínálatból*, vegyük ezt éppen annyinak, mint ami a foglalkoztatottak létszáma. Ezek szerint a következő 15 évben 300 ezer munkahelyet kellene teremteni a fenti foglalkoztatási scenárió teljesüléséhez.

De nem elegendő pusztán 300 ezer munkahely, hiszen a munkahelyek struktúrájának is változnia kell. Eltekintve a képzetlenek 21 ezer fős többlet-munkahely igényétől, a táblázat alapján azt mondhatjuk, hogy mintegy 300 ezer munkahelyet magasabb minőségi szintre kell emelni, hiszen ennyivel *kevesebb lenne a 8 osztályos és szakmunkás foglalkoztatott*, s az álláshelyeiket középiskolát végzettek, illetve diplomások tölténék be. Továbbá 300 ezer új munkahelyet kellene létesíteni, nagyjából felsőfokú végzettségűek számára.

Még nagyobb a feszültség akkor, ha feltételezzük, hogy minden iskolai végzettségi csoport megtartja azokat a munkahelyeket, amelyeket ma betölt. A táblázat utolsó oszlopába

⁵⁰ Lásd a VÁTI TeIr adatbázist, mely tartalmazza az országos népesség-előreszámítás mellett a népszámlálási alapú terület munkaerő-kínálati előrebecslést is (készítette: *Hablicsek L.*): www.demografia.hu

(„2021 Munkahely megtartás”) bemásoltuk a 2006. évi foglalkoztatotti létszámokat, és ezzel számoltuk ki a foglalkozási rátákat. Az eredmény döbbenetes: a középfokú végzettségűek foglalkozási rátája 2006-hoz képest 4 százalékponttal, a felsőfokúaké 22 százalékponttal csökkenne.

A számos variáció közül a következő scenáriókat emeljük ki:

- Minden végzettségi csoport megtartja a jelenlegi munkahelyeit 100 százalékban. Ekkor a középiskolát végzettek közül legalább 200 ezren, a felsőfokú végzettségűek közül 360 ezren, összesen 560 ezren külföldön keresnek (találnak) munkát. Ez évente 35–40 ezres munkavállalási többletet jelentene külföldön.
- 150 ezer többlet-munkahely és 150 ezer „feljavított” munkahely mellett a középiskolát végzettek közül mintegy 100 ezren, a felsőfokú végzettségűek közül 180 ezren, összesen 280 ezren külföldön dolgozhatnak. Ez évente 18–20 ezres munkavállalási többletet jelenthetne külföldön.
- 300 ezer többlet-munkahely és 300 ezer „feljavított” munkahely mellett beállhatna egy egyensúly, ami nem jelentené azt, hogy nincs külföldi többlet-munkavállalás, más szóval egyensúlyban maradna a tőlünk külföldre távozottak és az ide érkezők munkavállalása.

8. Konklúziók

- A kialakult (változatlan) részvételi arányok állandósulása mellett és új típusú munkaerő belépése nélkül a gazdaságilag aktívak létszáma jelentősen, 300 ezer fövel csökkenne 2021-ig.
- A nyugdíjkorhatár-emelés hatékony eszköze lehet az aktivitás emelésének, amennyiben az idős korosztályokat valóban a munkapiacra történő bennmaradásra készíteti. A 2009 utáni további korhatár-emelés a lisszaboni célkitűzések megvalósulási feltételének tűnik.
- Az iskolai végzettség szerinti aktivitási különbségek olyan nagyok, hogy a folyamatban lévő iskolázottsági expanzió is jelentős aktivitás-emelkedést hozhat.
- A területi aktivitási különbségek mérséklése is számottevő aktivitás-emelkedéssel járhat. Egy nagyon markáns differencia-csökkentés (mely mögött egy erőteljes területi gazdaságfejlesztés állna) még a nyugdíjkorhatár emelését is „kiválthatja”.
- A tényezők összhatására 10–15 év alatt kialakulhat a 4,5 milliós gazdaságilag aktív létszám és a 120%-os eltartási arány, de ennek megtartása a demográfiai alapok további zsugorodása miatt újabb erőfeszítéseket igényel, például jelen kutatás által feltárt új típusú potenciális humán erőforrások munkapiaci kiaknázásával (Gellérné 2008; Langerné 2008; Michalkó 2008).

- A jelenlegi munkahelyek szakember-igénye és a foglalkoztatottak jövőbeni kínálatá között igen jelentős meg nem felelés mutatkozik. Ez kiválthat olyan helyzetet, amikor több mint félmillió képzett polgártársunk külföldön kénytelen munkát vállalni. 300 ezer többlet-munkahely és 300 ezer „feljavított” munkahely szükséges ahhoz, hogy a kifelé és a befelé irányuló nemzetközi munkavállalási típusú migrációba kvázi dinamikus egyensúly állhasson be.

Irodalomjegyzék

- Gellérné, L. É. (2008): *Munkaerőszűrés a minőségért: korlátozott vonzóképeség és változó jogszabályok*. Budapest, 39 p. /kézirat/.
- Gellérné, L. É. – Illés, S. (2007): A tudományos kutatók migrációjáért. *Európai Tükör*, vol. 12. no. 4. 13-30.
- Hablicsek, L. (2008): *Az iskolai rendszer kibocsátása 2001 és 2020 között iskolai végzettség és szak-képzettség szerint*. Budapest, /kézirat/.
- Illés, S. (1999): Hipotézisek a vándormozgalom alakulására. In: Szónokyné Ancsin G. (szerk.): *Határok és régiók*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar Gazdaság és Társadalomföldrajz Tanszék. 291–299.
- Illés, S. – Michalkó, G. (2008): Relationships between international tourism and migration in Hungary: Tourism flows and foreign property ownership. *Tourism Geographies*, vol. 10. no. 1. 98-118.
- Langerné, R. M. (2008): *A tanulói migráció és a munkapiac*. Budapest, 67 p. /kézirat/.
- Michalkó, G. (2008): *A turizmus mint a bevándorlás előszobája*. Budapest, 35 p. /kézirat/.

Új típusú migráns rétegek Magyarország munkaerőpiacán?

*Illés Sándor – Gellérné Lukács Éva – Langerné Rédei Mária –
Michalkó Gábor – Hablicsek László*

1. Magyarországra irányuló munkaerő-vándorlás

1.1. Trendek

A Magyarországra érkező külföldi munkavállalók száma az elmúlt évtizedben folyamatosan nőtt. Ez a trend azonban megváltozott és 2007-ben már kisebb méretű volt a beáramlás, mint az azt megelőző években. Általános csökkenés jellemezte a 2007. évet nemcsak az Európai Unióba tagként belépő román, hanem a második legnépesebb külföldi munkavállalói csoportot kitevő ukrán munkavállalók esetében is.

Kutatásunk alaphipotézise, hogy Magyarországon szükség van munkát vállaló bevándorlókra. A Foglalkoztatási Hivatal 2006. évre vonatkozó munkaerő-piaci előrejelzése egyértelműen alátámasztotta a vállalatok külföldi munkaerő iránti növekvő keresletét. A prognózis megállapítása, hogy a magyar munkaerőpiacon tartós munkaerőhiány van, ami a nemzetgazdaság egészére vetítve középtávon évi 30–35 ezerre tehető.⁵¹ Ez a nagyságrend összecseng több egymástól független kutatói becsléssel is. Megállapíthatjuk, hogy a külföldiek munkavállalásában mért trendmódosulás állandósulása nem fogja a munkaerőhiányt csillapítani.

Gellérné Lukács Éva originális kutatásaira alapozva vizsgáltuk meg, hogy a 2004–2006 közti három évben a munkavállalási céllal Magyarországra érkezés és tartózkodás, bizonyos személyi csoportok számára, mely szegmensekben vált jogi értelemben könnyebbé; esetleg hol szigorodott. Megpróbált párhuzamokat keresni a jogszabályi változások és a statisztikák által kimutatható munkavállalási céllal történő beérkezés között.

Első kérdése az volt, hogy a belépést könnyítő jogszabályi változás indukált-e tényleges, statisztikailag kimutatható növekedést egyes gazdasági ágakban, szakmákban? A kutatásának második kérdése az volt, hogy a külföldi munkaerő utáni igény, indokolhat-e és ha igen, milyen, a migrációs politika körébe tartozó lépéseket: jogszabályi változásokat, egyéb beavatkozásokat?

Az ezredforduló idején a munkavállalási engedélyre vonatkozó szabályozás egyértelmű célja a magyar munkaerőpiac lehető legteljesebb védelme volt. Azóta nagyrészt a nemzetközi kötelezettségvállalásból és csak kisebb részben saját elhatározásból adódóan a szabályozás kissé felpuhult, *több kedvezményezett kategória is megjelent*. A referencia időszakban lezajlott jogszabályi változások közül a *mezőgazdasági szezonális munkavállalási engedélyt*, mint sokkal szélesebb körben is kiterjeszhető gyakorlatot emeljük ki. A mezőgazdasági sze-

⁵¹ Ezen nagyságrendek is megdőltek 2007-ben. A munkaadói bázison nyugvó felmérések már 80 ezer fő körüli hiányról adtak számot.

zonális munkavállalási engedély új intézménye az uniós csatlakozás idején került bevezetésre. A jogintézmény célja, hogy elősegítse a mezőgazdaságban (növénytermesztés, állattenyésztés, halászat) a szezonális foglalkoztatást, azáltal, hogy a külföldiekre vonatkozó általános engedélyezési szabályokhoz képest kedvezőbb eljárásokat fogalmaz meg. A szezonális foglalkoztatás munkaerő-kölcsönzés keretében is engedélyezhető, ha a munkaerő-kölcsönző cég szerepel a munkaügyi központ nyilvántartásában.

Az engedélymentes foglalkoztatás esetei 2004–2006 között négy esetkörrel bővültek. A magyar állampolgárral együtt élő házastárssal, az alkalmi munkavállalói (AM) könyvvel történő foglalkoztatással, a Leonardo da Vinci program keretében szakmai gyakorlaton résztvevők foglalkoztatásával, és végül a szolgáltatást nyújtókkal. Az alábbiakban az alkalmi munkavállalói könyvvel és a munkaerő-kölcsönzéssel kapcsolatos részleteket emelnénk ki, mint a kutatás végkövetkeztetései felé vezető kulcsmomentumokat. A statisztikai adatok szerint 2005-ben 2236 szlovák, román és ukrán állampolgár élt az AM könyv adta lehetőséggel (1441 volt szlovák, így csak 783 román és ukrán állampolgár), 2007-ben már 7043 könyvet érvényesítettek külföldiek (5096-ot román állampolgárok). A munkaerő-kölcsönzés terén is érzékelhetőek voltak a változások. Annyi szögezhető le, hogy 2006. december 31-én 710 munkaerő-kölcsönző cég volt, akik összesen 2528 foglalkoztatóval álltak szerződéses kapcsolatban (ez 2,5-szeres növekedést jelentett a vállalkozások, és 1,5-szörös növekedést a foglalkoztatóknak kikölcsönzött munkavállalók számában 2005-höz képest). Statisztikai adatgyűjtés hiányában azt nem lehet megmondani, hogy hány külföldi volt a munkavállalók között. Mind az alkalmi munkavállalói könyvvel, mind a munkaerő-kölcsönzés keretében foglalkoztatott munkavállalók (magyarok, illetve az AM könyv esetében a külföldiek) száma jelentősen nőtt a vizsgált időszakban. A rugalmas foglalkoztatási formák tehát egyre markánsabb teret nyertek a munkaerőpiacon. A növekvő kihasználtság oka viszont nem feltétlenül abban rejlik, hogy a rugalmassággal a munkáltató és a munkavállaló együttesen orvosolja a munkaerőpiac kínálati-keresleti egyensúlyi problémáját, vagyis Magyarország egyre vonzóbbá válik. A növekedés oka leginkább az, hogy ezáltal jóval kisebb költségráfordítással lehet munkavállalót alkalmazni, ami más jellegű egyensúlytalanságokhoz vezet (pl. munkavállalói jogok csorbulása), amely viszont a külföldi munkavállalók számára sem előnyös és vonzó.

Gellérné Lukács Éva élt a kínálózó lehetőséggel, miszerint néhány év távlatából visszatekintésre volt lehetősége a határon túli magyarok magyarországi munkavállalásával kapcsolatban, amely a román-bolgár uniós csatlakozás miatt szükségszerűen kiemelt figyelmet kapott a kutatásunk által vizsgált időszakban is. Hangsúlyozandó, hogy migrációs hajlandóságot előrevetítő adatokkal szemben a statisztikailag mérhető, tényleges munkaerő vándorlás a környékbeli magyarokkal kapcsolatban messze alatta maradt a várakozásoknak. Magyarország munkaerőt vonzó képessége csökkenni kezdett.

Gellérné Lukács Éva első kutatási kérdésére, miszerint az engedélyezés könnyítései generáltak-e többlet munkaerő-beáramlást, a válasz a következő: A 2002–2005 közti munkavállalási engedélyesek növekedése évenként nem haladta meg a 6–7 ezret (a teljes

foglalkoztatotti létszám 0,17%-át). *Gyakorlatilag ellentétben a várakozásokkal, a felpuhuló jogszabályi változásnak igen csekély statisztikailag megfogható munkaerő-áramlást gerjesztő hatása volt.* A második kérdés már nem válaszolható meg röviden. A kifejtés részleteit az alábbi három alfejezetben találhatjuk meg.

1.2. Szakértői vélemények

A magyar munkaerőpiac helyzetét, amely a külföldiek foglalkoztatásának kontextusát adja, az interjúban résztvevő személyek *fragmentálódónak ítélték meg.* Közös megállapítás volt, hogy „alapvetően van munka, tehát aki akar dolgozni, az tud”. Másik domináns vélemény az volt, hogy a megfelelő *munkaerő hiánya* oda vezethet, hogy a munkáltató a gazdasági racionalitásokkal ellentétes vagy azokkal nem teljesen egybehangzó megoldásokra kényszerül, vagyis kénytelen nem megfelelő munkaerőt felvenni vagy kapacitást szűkíteni.

A területi különbségek taglalásakor a *határmentiség és távolság problematikájának új aspektusai* kerültek a felszínre. Ez a területtípus, amely jelenleg kiaknázásra váró lehetőségeket rejt, nemsokára vagy a közeljövőben akár potenciális veszélyzónává is válhat a munkáltatók számára: itt ugyanis a munkavállaló gazdasági racionalitása hamar átbillentheti a mérleget, és az adott időintervallumban meghatározott áramlás (pl. észak–déli irányban Szlovákia és Magyarország között) hamar fordított irányt vehet fel. Vannak is már erre utaló jelek, noha ezek még nem tekinthetők tömegesnek: „ha nyílik egy olyan lehetőség, ahol ugyanannyit kap, vagy egy kicsit kevesebbet, de mondjuk naponta megspórol 2–2,5 órát az utazáson, akkor azonnal fog váltani a kolléga.” A munkavállalói migrációs irány megváltozását pedig hamar követheti a munkáltatói migráció is, oda települ a vállalkozás, ahol jobb eséllyel tud (megfelelő) munkavállalókat toborozni.

Az utazási időn túlmenően a járulékos pluszterhek mindig a *két találkozó jogrendszer szabályozásai közti különbségekből* erednek. A szabályozás mibenléte a legmeghatározóbb – a távolság mellett – a külföldi munkavállalók magyarországi jelenléte tekintetében az interjú alanyok szerint. A válaszokból az látszik, hogy amennyiben a napi gyakorlat lesz egy külföldi foglalkoztatása, elenyészik annak a jelentősége, hogy valójában nem magyar állampolgár munkavállalóról van szó. Ezt az egyik interjú-alany konkrétan meg is fogalmazta: „A munkáltatók nem tesznek különbséget, hogy külföldi vagy magyar, vagy szlovák vagy magyar, pláne ahol nincsenek nyelvi problémák”. Attól válik egy munkavállaló „külföldivé”, még inkább „idegenné” a magyar munkaerőpiacon, hogy a szabályozás eltérően kezeli, foglalkoztatása nehézkes, és ezért kilóg a rendes ügymenetből. Általános tanulságként vonható le, hogy sokkal limitáltabbak a problémák, ha a közeg, amelyben a munkavégzés történik már eleve multinacionális. Kifejezetten a határmenti régiókban nagyobb a tolerancia, szinte nincsenek súrlódások.

A szabályozás liberalizációjával együtt járó egyszerűsítésre a piac sem maradt érzéketlen. A kínálkozó lehetőség kiaknázása megindult: „Ha Szlovákiából érkezik egy csoport, akkor az egy-két napon belül munkába tud állni, akár munkaerő-kölcsönzés keretében: adószám,

TAJ-szám, munkaügyi központi regisztráció, bejelentés, a végén kijelentés. Nem bonyolult az adminisztráció.”

Egy interjú-alany jelezte, hogy álláspontja szerint azok az *informális hálózatok, amelyek az eddigiekben segítették a munkavállalást, veszítenek hatékonyságukból*, nem működnek már olyan jól, mint régen. Márpedig ezek nagyrészt etnikai alapon működtek. Mindebből vélhetően az fog következni, hogy az általános közvetítési, toborzási tevékenységeknek nagyobb szerep fog jutni a közeljövőben.

A munkaerő *migrációt indukáló tényezők* sorában szinte egybehangzó volt a munka díjazásának a jelentősége. Többen hangsúlyozták, hogy a legtöbb munkavállalónak szinte csak a pénz számít, és akár a munkabérének 5–10%-a miatt is képes munkahelyet váltani akkor is, ha a hely bizonytalanabb, jogsérelmeknek vannak kitéve vagy a munkakörülmények rosszabbak. Erre általában akkor kerül sor, ha az új munkahely megközelítőleg ugyanolyan távolságra van, mint a korábbi. Elmondták, ahhoz, hogy valaki ténylegesen országot váltson, messzebbre költözzön egyedül vagy a családjával, legalább *háromszoros bérkülönbség* szükséges.

Arra vonatkozóan, hogy inkább *pozitív vagy negatív hatású-e a* külföldi munkavállalók magyarországi jelenléte, minden válaszadó azt felelte, hogy összességében pozitív. Egyrészt azért, mert olyan szakmákban érkeznek, amelyekben munkaerőhiány van, másrészt pedig azért, mert megbecsülik a munkájukat és nagyon jó a hozzáállásuk.

A külföldi munkavállalókról a válaszadók azt állították, hogy tapasztalataik szerint nem általában szorítják ki a magyar munkavállalókat az állásokból. Van egy olyan szegmens, ahol a kiszorító hatást többen megfogalmazták. Ez a szakképzetlenek szférája. Utaltak arra, hogy a külföldiek magyarországi munkavégzését az is indukálhatja, ha a munkáltató olyan alacsony bért ajánl, amiért a helyi munkaerő nem megy el, a külföldi igen, és ez kiszorító, illetve bérleszorító hatású lehet.

Érdemes azon elgondolkodni, hogy ha az állam nem alakítja ki a szabályozást maga, a versenyszféra ezt meg fogja tenni, és – a piac jellegzetességeiből fakadóan – semmi más nem fogja vezérelni, csak a minél olcsóbb munkaerő igénye. Ebből következően vagy tényleg Ázsia, Afrika felé fordul, és onnan hozat munkavállalókat, vagy eltelepíti innen a vállalkozást. Ha nem az utóbbi verziót tartjuk kívánatosnak, akkor szükséges beleavatkozni a folyamatokba. Érthetően nehéz kérdéssel áll szemben a politikai döntéshozó, hiszen legfontosabbként javítani kell a magyar munkaerőnek a hazai munkaerő-piaci helyzetét, és ezzel párhuzamosan kerülhet csak sor egy kimunkált pro-migrációs politika folytatására.

Többen említették a külföldiek foglalkoztatására vonatkozó jogszabály összhangba hozását a két új idegenrendészeti jogszabállyal a koherencia érdekében, illetve egy *egyablakos rendszer* bevezetésének a lehetséges előnyeit. További szempontként merült fel, hogy *a munkavállalási engedélyt nem feltétlenül egy adott munkáltatóhoz, egy adott munkakörre, munkahelyre kellene kibocsátani, hanem esetleg egy olyan engedély-típust lehetne kreálni, amivel ha megszűnik a munkaviszony az adott munkáltatónál, de még legalisan tartózkodhat*

Magyarországon, akkor elmehet egy másik munkáltatóhoz anélkül, hogy újra indulna az egész eljárás. Többen említették, hogy a jogszabály a *pontrendszer* felé is elmozdulhatna.

Az eljárás további egyszerűsítése elengedhetetlen. Igaz történtek a kezdeti kormányzati lépések is ennek megtétele érdekében. A külföldiek magyarországi foglalkoztatását azonban egy hosszadalmas ügyintézési folyamat előzi meg. Az egyablakos rendszer működésének következtében, a korábban legalább 90 napot (szakhatósági eljárás esetén 105 napot) igénylő eljárás jelentős módon leegyszerűsödik és megrövidül, és a foglalkoztatás a munkavállalási engedély kiadását követő néhány napon belül megkezdhető.

A jelenlegi eljárás további egyszerűsítése érdekében megfontolandó lehet még a szakhatóságok megkeresésének átgondolása, a csatolandó iratok szükségessége stb. Az helyezni azonban igazán pro-migrációs távlatokba a jogszabályt, ha megpróbálná a rendszert közelebb hozni a külföldi munkavállalóhoz. Ha ez nem következik be, akkor az egyik interjúalany próféciája szerint: „A magyar átmegy oda dolgozni, a szlovákok meg kevésbé fognak idejönni. És erre van esély”.

1.3. Részösszefoglalás és ajánlások

Elsőként le kell szögezni, hogy a külföldi munkaerőt, amennyiben az hozzájárul a gazdaságélénkítéshez, hiányszakmákat tölt be, pozitív adaléknak kell tekinteni a munkapiacon, sőt munkamorált javító hatású is lehet. Legfontosabbként, tényszerűbb szintre lenne szükséges helyezni a kommunikációt a migráció kérdésköréről, utalva annak a jelentőségére Magyarország számára. Mindenfajta jogszabályi változást csak akkor lehet zökkenőmentesen bevezetni, ha annak van egyfajta társadalmi elfogadottsága, és a migráció esetében egymásnak ellentmondó tételektől hangos a média. Ebben a körben nem kellene megijedni attól, hogy a befelé irányuló migrációnak a pozitív oldalai is megjelenének. Nagyobb teret kellene szentelni a kérdéskörnek, vitafórumokat szervezni. Esetleg érdemes lenne elgondolkodni azon is, hogyan lehetne leválasztani a migrációt, mint általános kérdéskört a határontúli magyarok témájáról. A laikusok szemében a két problematika gyakran egybefolyik, és mivel utóbbiban a felkorbácsolt emóciók miatt nehéz a racionális érvelés és cselekvés, ez az egész migrációs témára is kihat.

Mind a terjedelmes szakirodalmi bázis, mind a jogszabályi elemzésekből lesűrhető megállapítások érzékletesen bemutatják, hogy Magyarországnak nincsen koherens nemzetközi migrációs politikája. A gyakorlat pillanatnyi szabályozási megoldásokat követ, főleg a nemzetközi jogközelítési kötelezettségek szerint, és ez nincs direkt kapcsolatban a magyar munkaerőpiac igényeivel. Továbbra is szükségesnek tartanánk, hogy a negatív tapasztalatok ellenére meg kellene próbálni legalább jogszabályi szinten rendet tenni, akár anélkül, hogy még több migrációs stratégia kerülne megfogalmazásra. Lehetséges – mivel az elmúlt 20 évben nem sikerült megalkotni a széles körben elfogadott migrációs stratégiát, annak ellenére, hogy ezt többen szorgalmazták és több alapanyag, vázlat, és dokumentum is született –, hogy *nem a stratégia munkálásán és elfogadtatásán kellene dolgozni, hanem technokrata módon*

előállítani egy korszerű, a jogrendszerbe illeszkedő külföldiek foglalkoztatására irányuló új jogszabályt.

Elfogadhatónak tekintettük az FSZH munkaerő-piaci prognózisát, melyet a szakértők is megerősítettek, miszerint a gazdaságban külföldi (bevándorló) munkaerőre szükség van (lesz). Szakértői tanulmányok ennek éves áramlási mértékét több tízezres nagyságrendben jelölik meg. Meg kellene vizsgálni, hogy évek óta tartó emelkedés után miért kezdett mégis lassan apadni a belépő külföldi munkaerő száma. Lehetséges, hogy csökkent a betölthető munkahelyek száma Magyarországon, és ennek logikus folyománya volt a külföldiek csökkenése is. Az is lehet, hogy a korábban külföldiek által elvégzett munkát ellátják a magyarok, akár azért, mert erre kényszerültek? Vagy éppen azért, mert senki nem végzi el a munkát? Bizonyos szakmákban munkaerőhiány van, csak éppen nem vagyunk vonzó célország? Be kellene látni, legalábbis azt, amit az interjúk során megkérdezett piaci szereplők már régóta érzékelnek és hangoztatnak, hogy Magyarországot az EU és a környező országok állampolgárai bizonyosan nem fogják ellepni, sőt. Lassan hozzá kell szokni a gondolathoz, hogy a spontán migráció határontúli magyar bázison sem fog fennmaradni, és ha ebből a régióból kívánunk munkavállalókat toborozni, azért erőfeszítéseket kellene tenni. Természetesen mind a magán, mind az állami szféra kezdeményezhet. Előbbi már évek óta jelzi, hogy próbálkozásai ellenére egyre kisebb a merítési bázis. Talán az állami szférának is meg kellene fontolnia, hogy „rásegít” a piacra, tesz legalább néhány stratégiaileg megfontolt, könnyítő lépést. Ebben a körben a legfontosabb, hogy álláspontunk szerint önmagában egy migráns munkavállalókat beengedő szabályozás már nem feltétlenül indukál migrációt. Ez még 5 évvel ezelőtt talán elképzelhető lett volna, akkor még vonzó lehetett volna bizonyos migráns csoportoknak, de azóta szinte az egész Európai Unióban hatályba léptek megengedő szabályozások, így önmagában Magyarország vonzó erejét az a tény, hogy kisebb adminisztratív terhekkal lehet ide belépni, nem fogja igazán növelni. Igazság szerint akkor lehetne vonzóbbá tenni az országot, hogyha a kérdéskör komplexen kerülne átgondolásra, hogy amikor a munkajogi szabályokat átalakítják, akkor ehhez csatlakozzon egy járulékkal vagy adóval összefüggő könnyítés, vagy egyéb előny. Ez nyilván pénzügyi kérdés is, de nem szabad megfeledkezni róla azért, mert aktuálpolitikai szempontok dominanciája esetén nem időszerű ilyen könnyítések felvetése.

Fontos megállapítás, hogy a legtöbb EU tagállam már komplex munkapiaci vonatkozású nemzetközi migrációs politikát alkalmaz, csak éppen csendben, a jogszabályok szintjén, miközben hangzatos kijelentéseket tesznek a munkaerőpiac védelméről. A Magyarország által alkalmazott korlátozásokat minél előbb fel kellene számolni, hasonlóan a régi uniós tagállamokkal szemben alkalmazott viszonyossághoz. Az uniós polgárokkal kapcsolatban fontos konklúzió, hogy ha a szlovák és román (illetve bármely más) uniós polgárokat kívánjuk majd hosszú távon Magyarországra csábítani, ennek nem lehet eszköze a munkavállalási engedélyezés, mert megszűnik ez az eszköz. Más formákat kell találni, és lehetőleg minél előbb el kell kezdeni kidolgozni azokat. Amennyiben külföldi munkaerő felvétele válik szükségessé, megfelelő érdekeltségi csomagot kell biztosítani neki ahhoz, hogy idejőjjön (vagy beingázzon). Mű-

ködnék ilyen jó gyakorlatok Magyarországon több cégnél, és főként az alábbi kérdésekre koncentrálnak: szálláshoz, utazáshoz való hozzájárulás, tömbösített munkavégzés lehetősége, családtagoknak kedvezmények, ruha- és üdülési pénz, extra szabadság, közös cégrendezvények, jó kondíciókat garantáló tanulmányi szerződés megkötése stb. Értelemszerűen minden állásban külön és mindig egyénre szabottan lehetséges megszabni az érdekeltségi csomag tartalmát.

Meglepőnek tűnhet, de nincsen egy olyan általános kezdeményezés, kiadvány, amely Magyarországot népszerűsítene munkavállalási célokról (itt nem leíró művekre, hanem munkaerőt csábító jelegű kiadványokra gondolunk). Turisztikai célpontként ismertek vagyunk, egyre nagyobb számú külföldi diák tanul a magyar középiskolákban és felsőoktatási intézményekben. Munkavállalási célokról azonban az a hír terjedt el rólunk, hogy barátságtalan, kirekesztő nép vagyunk. Meg kellene vizsgálni ennek az ellentmondásnak a gyökerét.

A szlovák és román állampolgárok szabályozási célcsoportként való kiesésével a fennmaradó, jelenleg egyértelműen kisebb nagyságrendű csoportra – a szomszédos országok állampolgárai és az egyéb harmadik országok állampolgárai – célzott és rugalmas szabályozást kellene fokozatosan bevezetni. Mivel a nem uniós polgárokra néhány éven belül (az átmeneti idő lejártával) egységes szabályozás lesz alkalmazandó, el lehet majd tekinteni a továbbiakban az állampolgárságot központi elemként kezelő szabályozástól, és a harmadik államok polgárait homogén csoportként kezelve a konkrét szakmákban mutatkozó munkaerőhiányra lehet koncentrálni. Ezek fényében kardinális jelentősége lesz annak, hogy milyen irányultságú munkavállalási engedélyeztetési politikát fogalmazzunk meg, és azt hogyan tesszük működőképpé a részletjogszabályok szintjén.

2. A Magyarországra irányuló diákmigráció

2.1. A tanulási célú migráció trendjei a világban

A tanulási célból kért tartózkodási vízum kérelmek, a munkavállaláshoz hasonlóan, egyre növekvő trendet mutatnak – állapítható meg *Langerné Rédei Mária* kutatása alapján. A világ fejlett országaiban már gyakori, hogy a hazai hallgatók egy része, kb. minden hatodik, hetedik diák, tanulmányait más országban végzi és hazájukban pedig, külföldi diákok tanulnak. Magyarország ebbe a globális folyamatba, a határok átjárhatóságának módosulásával egy időben 1990-től kapcsolódott be.

Az UNESCO 2006. évi becslése szerint *2,5 millió fő* szülőhazájától eltérő helyen folytat felsőfokú tanulmányokat. A második világháborút követően felgyorsuló folyamatot két tényező – *a küldő országok sokszorozódása* (az ázsiaiak, az afrikaiak és a dél-amerikaiak) és *a poszt-doc képzési forma terjedése* – határozta meg.

A világméretű területi összefüggések kapcsán megállapítható egyrészt, hogy *a fejlett országokba főként a magas jövedelmű államok küldenek hallgatókat*. Ez leginkább az európai

gazdag országok esetében szembetűnő, amely országokba irányuló tanulási migráció háromnegyedét a magas jövedelmű államok adják (Írország, Svédország, Svájc, Nagy-Britannia). Módosulhat ez az összefüggés akkor, ha korábbi gyarmat(uk)ról érkeznek nagy számban a tanulók (pl. Portugália). Másrészt *az alacsony jövedelmű országok számára főként a közelség, a hasonló nyelvterület és kultúra, illetve a tanulás utáni magasabb életszínvonalra lépés jelent vonzó tényezőt.* Az ázsiai országok esetében ez az Egyesült Államokat, Kanadát, illetve Ausztráliát jelenti. Harmadrészt a *nagy földrajzi távolság egyben szocializációs határt is von,* mely korlátozza az oktatási anyag befogadását és annak hasznosítását. Az európai országokba a fejletlenebb gazdasági környezetű tanulók a volt gyarmati területekről érkeznek. Az ázsiai befogadók esetében pedig inkább a hasonló nyelv és kultúra dominál (Törökország, Jordánia, Japán, Dél-Korea).

2.2. Magyarország szerepe a tanulási migrációban

Magyarország az elmúlt évtizedben belépett a tanulói létszámhoz viszonyított legnagyobb európai oktatási migránsokat fogadók közé. *Az alacsony jövedelmű országok számára főként a közelség, a hasonló nyelvterület és kultúra, illetve a tanulás utáni magasabb életszínvonalra lépés jelenti a fő vonzó tényezőt.* Helyzetünk speciálisnak mondható azzal, hogy azonos nyelvű diákságra építve történt a toborzás. A mobilitás fő jellemzője az anyaország felé történő mozgás, és az országból kifelé vagy a hozzánk más régiókból irányuló mozgás lassabban fejlődik. A diaszpóra alapú oktatási expanzió gazdasági haszonnal járt és nagyszámú magyarországi végzettséget igazoló bizonyítvány kiadására került sor.

1990-ben a határok átjárhatóságával nyitottabbá vált a munkaerőpiac, keresetté váltak azok a személyek, akik nemzetközi jártassággal rendelkeztek. A felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény rendelkezéseivel rögzítette a tandíjfizetés rendjét és az intézményeknél maradó tandíjhányadot. Ezáltal, az intézmények már az 1990-es években *érdekeltté váltak* a tudományos és oktatási kapcsolatok bővítése mellett, anyagi *forrásaik növelésében* is. A hozzánk érkező külföldi befektetések nagy léptékben szívták fel azt a kisszámú, nemzetközi mércével is versenyképes végzősöket. 1993-tól (állásbörzék nyitánya) *a munkaadók már közvetlenül az egyetemekről toboroztak.*

2.3. Külföldi diákok Magyarországon

Magyarországra – hasonlóan más országhoz – jellemző, hogy a befelé irányuló migrációról több és megalapozottabb információval rendelkezünk, mint a kifelé irányulóról. A 2005/2006-os tanévben az összes hallgató 3,4%-a külföldről érkezett. A nappali tagozaton tanulóknak pedig 4,7%-a volt külföldi állampolgár, számuk az 1990-es évek közepe óta a másfélszeresére nőtt (10 974 fő). A Magyarországra érkezők leginkább a nappali *tagozatot* részesítik előnyben, 76%-uk ebbe a csoportba tartozik. Valamivel több, mint 18 % a levelező tagozatot választja, 231 fő (1,5%) pedig az esti iskolák tanulója. A távoktatás iránti érdeklődés csökken –

a 2001/02-es tanévhez képest 400 fővel –, bár létszámát (632 fő) tekintve meghaladja az esti tagozaton tanulókat. A *képzési szinteket* tekintve a legtöbb külföldi az egyetemeken folytatja tanulmányait (7990 fő). A második legnépszerűbb a főiskolai szint, ahol 4549 diák tanul, míg a felsőfokú szak- és alap-, illetve szakirányú továbbképzésben résztvevők száma 1310 fő; a doktori iskolák hallgatói pedig több mint 600-an vannak.

A felsőoktatásban tanuló külföldiek közül a legtöbben *Európából* érkeznek (11 713 fő); a kontinens diákjai adják az összes hallgató 80%-át. Az európai tanulók közel háromnegyede valamely szomszédos ország *állampolgára*. A legtöbben Romániából (3334 fő) és Szlovákiából (2324 fő) folytattak hazánkban tanulmányokat; ezen két ország adja a tanulási célból érkezők felét. A kontinens nyugati felét a Németországból érkező diákok képviselik (1408 fő) – arányuk meghaladja a 10%-ot, míg az Egyesült Királyságból, Írországból, Franciaországból vagy Spanyolországból érkezők száma az 50 főt sem éri el országonként, sőt a holland, belga vagy portugál diákok közül alig 10-en érkeznek hazánkba. Nagyobb érdeklődés mutatkozik Észak-Európa államaiból: a norvég, svéd, finn és dán hallgatók száma a 2005/2006-os tanévben meghaladta az ezer főt.

A Magyarországon tanulmányokat folytató külföldiek csaknem 15%-a az *ázsiai* kontinensről érkezik, számuk a 2005/2006-os tanévben meghaladta a 2 ezer főt. Meg kell jegyezni, hogy a tizenöt százalékos részarány messze elmarad például az Egyesült Államokban felsőfokon tanuló ázsiaiak arányától.

Magyarország határain túl is nagyhírú a hazai orvosi, állatorvosi és a műszaki területen folyó oktatás. A legtöbb külföldit a Semmelweis Egyetem fogadja (1590 fő), ahova a diákok negyede más országból érkezik. A külföldi tanulók közel 80%-a az Általános Orvostudományi Kar hallgatója, ahol a diákok mindössze fele magyar állampolgár. További 267 fő tanul a Fogorvostudományi, illetve Testnevelés és Sporttudományi Karon. Az egyetemen tanuló diákok nagy számban Norvégiából érkeztek. A számosság oka az, hogy a *norvég támogatási rendszer ösztönzi a fiatalokat, továbbá 40% vissza nem térítendő támogatást ad a külföldön tanuló orvostanhallgatóknak*. A nagymértékű támogatás oka a norvégiai szakemberhiány, illetve, hogy *kevés az egyetem és a megpályázható hely*.

2.4. A Kárpát-medencei hallgatói mobilitás jövője

A fentebb leírt tendenciák alapján elmondható, hogy a hazánkban tanulmányokat folytató külföldiek közel kétharmada a szomszédos országokból érkezett. A felsőoktatási intézmények hallgatói közül legtöbben Romániából és Szlovákiából érkeznek hazánkba. Az európai uniós csatlakozással előbb a szlovák, *2007-től pedig a román hallgatók – az uniós jogszabályoknak megfelelően – a magyar állampolgárokkal azonos jogokkal tanulhatnak a hazai felsőoktatásban*. Ennek eredményeként a szomszédos országokból érkező diákok száma uniós csatlakozásunk óta több mint félezer fővel nőtt. Annak ellenére, hogy a fentebb említett jogosultság az ukrán és szerb állampolgárokra nem vonatkozik, a kárpátaljai és vajdasági magyarok számában összesen több mint

300 fős növekedés tapasztalható. Ma már közel 10 ezer magyar állampolgárságú hallgató tanul más országban, és hozzánk 15 ezren érkeznek. *A korábbi küldő országból fogadó és küldő ország lettünk*, ami feltétlenül visszahat a hazai oktatásra és gazdaságra.

2.5. *A tanulói migráció előnyei és hátrányai a fogadó országok aspektusából*

A kibocsátó ország szemszögéből az egyirányú tanulói-hallgatói emigráció pótolhatatlan hiányokat okoz. Gyakorlatilag elsorvasztja vagy kialakulni sem hagyja az otthoni oktatási intézményeket. Az egyén érdeke, hogy a helyváltoztatására irányuló döntését a lehető legjobban megalapozza, megismerje a célterületet és kivitelezze elhatározását. A tanulni vágyók döntéseiben általában a célország imázsa; az önállóság, szabadság lehetősége, illetve a magasabb életszínvonal és jobb kilátások iránti igény szerepel. Az ázsiai országokban a külföldön történő tanulást az otthoni közösségekben egyfajta kitorési pontnak tekintik. Egyre fontosabbá válik a külföldi hallgatókat fogadó egyetemek számára szerepük megerősítése a versenyképesség fokozásában; a kiválóságok terjesztésére fókuszálva menedzsmentjük erősítése, hírnév szerzése és ezáltal a tudás- és innováció teremtés. Mindez úgy valósul meg, hogy az oktatás tartalma válik kozmopolitává. Azok az intézmények, melyek kozmopolita képzésre törekednek, fokozott érdeklődésre tarthatnak számot. A korábban kétszereplős – a migráns és a befogadó ország közötti – alkuba a felsőoktatási intézmények is beléptek. A tanulási célú mozgás tehát egy sokszereplős folyamat, melyben az egyes résztvevők közvetlen vagy közvetett módon, de hatással vannak az egyén döntéseire. A tanulmányok alatt szerzett tapasztalatok a jövő bevándorlási potenciálját is hordozzák. A tanulók megismerik az új környezetet, a szokásokat, elsajátítják a nyelvet, helyi kapcsolatokat teremtenek. Ezáltal tanulmányaik befejezésekor válaszúthoz érkeznek. Egyesek akár végleg a befogadó országban maradnak. Ekkor tehát a külföldi tanulás és tapasztalatszerzés egy megelőző állomása a letelepedésnek.

2.6. *Szakértői vélemények*

A témával kapcsolatba kerülő szakemberek tapasztalatai nem állnak távol a tekintetben, hogy hasznos jelentő folyamatról van szó akkor is, ha fogadunk, és akkor is, ha támogatjuk a magyar hallgatók más országban történő tanulását. Több oktatási intézmény esetében vetődött fel a nagytömegű *távol-keleti érdeklődés kérdése*. Kiemelték, hogy ha már egy kis szeletet meg tudnak szerezni a kínai felnövekvő nemzedékek tanulói piacából, ez a kapcsolathálókön keresztül azt eredményezheti, hogy később többen jönnek. 1992 óta felnőtt az országban egy új generáció, és kialakult az az intézményi háttér, amely a kínai kultúrának európai bázisát jelenti. Ők már a valós Magyarországról rendelkeznek információval, hiteles ismereteik vannak, tehát nem egy ország vagyunk a térképen a sok közül.

Bologna-folyamat eredményezte Alapszak (BSc) 3 éves lesz, majd az ezt követő Mester (MSc) szintet *nálunk a nyugatinak olcsóbb lesz megszerezni*. Tehát biztos, hogy *oda-vissza áramlás* várható. A Bologna-folyamat a fokozott mobilitás mellett, az oktatási tartalom sok-

színőségére ezzel a specializálódásra is visszahat. Ez azt jelenti a munkaerőpiac számára, hogy a specializált tudással nehezebb lesz kis vállalkozásoknál elhelyezkedni, ugyanakkor a nagy vállalati formában a belső cirkulációval jobban képesek a végzettség tudását hasznosítani.

A jelenkori munkaerőpiac egy globális piac. Ilyen lett az oktatás és hallgatók piaca is. A saját embereinket, akik kimennek, vagy odakint tanulnak, kint tartják. Lásd kb. 15%-a az Erasmus hallgatóknak nem tér vissza a támogatási időszak leteltét követően. Ennek ellenére minden interjú alany egyetértett abban, hogy *„elő kell segítenünk azt, hogy a magyarok elmenjenek külföldre tanulni, meglegyen a lehetőségük a külföldön tanulásra.”* A krémet nekünk is meg kell szerezniük és a visszacsábítás technikáit is ki kell dolgozni. *A jövő nagy kérdéseinek egyike a tehetségek mobilitása lesz. Ehhez kiválasztás, felismerés, helyzetbehozás szükséges.*

A hallgatói migrációban korábban Csehország volt a divatos keleti célpont, ma a balti országok kezdenek egyre inkább népszerűvé válni, és nagyon tudatos lépéseket tesznek abba az irányba, hogy vonzzák az európai hallgatókat. Ezt például Litvánia esetében erősítették meg. Egy figyelemreméltó aránypárt is felvázoltak Magyarországgal kapcsolatban. *„Azt mondom, hogy a kiutazó hallgatókhoz viszonyítva még legalább másfélszeresére kellene növelni a beutazók számát.”*

2.7. Részösszefoglalás ajánlásokkal

Azzal együtt, hogy a diákmigráció volumene gyorsan nő, a gazdasági és politikai jelentősége is fokozódik. *Az emberi erőforrásnak szerves része a több földrajzi helyen szerzett tudás, illetve az így létrejövő humán és kapcsolati tőke.* A tanulói mobilitás hozzájárul a tudásról alkotott kép térbeli alakulásához. A befogadó országok, az alkalmazó cégek is érzékelik ezt a változást, törekednek arra, hogy *minél tágabb körből merítsenek és jól kialakított elvek szerint toborozzanak friss munkaerőt.* Csak így valósulhat meg a legjobbak korai megszerzése. Országos szinten az a legjobb gyakorlat, amely *szakmai és területi keresletre alapozott, karbantartott lista* alapján teszi meg választását. *A letelepedés végső sikere a konkrét földrajzi helyen dől el.* Ott tapasztalható a sikeres beilleszkedés, ahol a betelepülők igényét és a helyi adottságokat folyamatosan egyeztetik. *Azaz az államnak a belépés terén van tennivalója, a régióknak a kibontakoztatás és a beilleszkedés terén.*

A tanulói mobilitás tehát végső soron előnyt jelent mind a személy, mind a befogadó ország számára. Egyrészt a külhonban eltöltött idő tapasztalatokkal gazdagítja az egyént, másrészt a hallgató közvetlen bevételi forrást jelent a fogadó állam számára, nem is beszélve arról, ha ott diákként dolgozik, majd tanulmányai egyes fázisainak végén le is telepszik. A „tanurizmus” kedvelt célországai jól keresnek a külföldi diákok fogadásán. Az Egyesült Királyságban például 2004-ben tandíjak formájában 1,5 milliárd fontot hozott a külföldiek képzése, de a megélhetési költségekkel is számolva összesen 3,1 milliárd fontra becsülhető a végeredmény. Ausztráliában pedig 3,9 milliárd dolláros bevétellel számoltak 2003-ban.

3. A Magyarországra irányuló turizmus és a nemzetközi vándorlás kapcsolata

Ebben a kutatási egységben *Michalkó Gábor* vezetésével azt kívántuk feltárni, hogy a turizmus miként szövi át a nemzetközi munkaerő-áramlást, melyek azok az elméleti csomópontok, amelyek a vizsgált jelenségek együttes tárgyalását biztosítják, másrészt a rendelkezésre álló adatbázisok elemzésének eredményeként a magyarországi vonatkozások értékelésére tettünk kísérletet és megalkottuk a közeljövőre vonatkozó hipotéziseket.

A magyar munkaerőpiac számára nélkülözhetetlen a határon túlról érkező utánpótlás, a munkavállalók többsége azonban nem először jár hazánkban. Az emigrációból visszatérőként, a szabadidős vagy a hivatásturizmus résztvevőjeként, diákként, üdülómunkásként, önfoglalkoztatóként, esetleg a mezőgazdaságban vagy az építőiparban illegálisan alkalmazottként valamilyen tapasztalatokkal rendelkeznek a magyarországi munkapiaci viszonyokat illetően. Éppen a turizmus összetettségének, különösen a motivációk sokszínűségének köszönően, napjainkban számtalan utazás áll összefüggésben egy leendő vagy éppen megvalósuló munkavállalási célú migrációval, amely szerepet játszhat a határok nélküli Európa víziójának beteljesedésében.

3.1. Turizmus és munkaerő-áramlás

A témával foglalkozó szakirodalom a termeléssel (production) és a fogyasztással (consumption) összefüggő turizmusorientált migrációról beszél, amikor a munka, illetve a szabadidő világában próbálja elhelyezni a kapcsolatot. A jelen kutatás perspektívája a termelési oldalt helyezi előtérbe. Azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a munka és a szabadidő világa között is olyan mértékű átfedések keletkeztek, amelyek árnyalt megközelítésekre ösztönöznek. Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy maga a turizmusipar is jelentős munkaerő felvevő ágazat, amely jellemző módon a vendégek jelentősebb arányú érkezésének időszakában, azaz szezonálisan kínál munkaalkalmat a turista-migránsoknak vagy migráns-turistáknak. A nem magyar állampolgárságú alkalmazottak részesedését a hazai turizmusiparban foglalkoztatottak körében átlagosan 4,5%-os arányra tették, amely a 150 ezer főre becsült turizmusban foglalkoztatott létszámot figyelembe véve 7,3 ezer külföldi munkavállalót jelent. Mivel az átlagot meghaladó arányokról a vendéglátásban érintett szakértők számoltak be, így valószínűsíthető, hogy ez a mutató a külföldi munkaerő iránti érdeklődés szezonális csúcsát jeleníti meg.

3.2. Turizmus, informális foglalkoztatás, munkavállalási célú belépés

Mindenekelőtt a mennyiségekről. Magyarország lakosságszámához képest több mint 3,5-szer több látogatót (36 635 ezer fő) fogadott 2004-ben. A klasszikus turisták száma is meghaladta a népességszám 1,2-szeresét (12 212 ezer fő). Magyarországra turista státuszban érkező és tartózkodó fekete és szürke munkavállalókról igen szerény mennyiségű információnak vagyunk birtokában. Azt, hogy pontosan mennyi legális munkavállalási engedéllyel rendelkező

külföldi áll alkalmazásban Magyarországon, azt tudjuk, de hogy a határt legálisan átlépő kiránduló és turista státusú külföldiek közül milyen arányban vállalnak munkát a feketegazdaságban, azt csak becsülni lehet. Szakirodalmi becslések alapján 1998-ban 6% körül lehetett a feketemunkások aránya. Ez 2002-re 14% körülire emelkedett. Az uniós csatlakozásunk után több forrás is az illegális foglalkoztatás mértékének csökkenését regisztrálta, így nem lehetetlen a jelenlegi 5–6%-ra visszaeső, becsült mérték. Nyilván más nagyságrendet kapunk, ha a részarányt a kirándulók vagy a turisták mennyiségéhez viszonyítjuk.

A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján 2006-ban a Magyarországra érkező külföldiek között 6,58%-os volt a határt munkavégzési céllal átlépők aránya (legális és illegális együtt). A 2,5 millió külföldi munkavégzési motivációval érkező 72%-a egy napra jött, amely mutató a határ közeli, napi ingázással együtt járó alkalmi munkavállalást feltételez. Ebből következik, hogy a 2,5 millió külföldi 28 százaléka nem napi, hanem annál ritkább időközönként ingázó, vagy szezonális munkás. A munkavégzési motivációval több napra érkező külföldiek 2006-ban átlagosan 12,4 napot tartózkodtak Magyarországon, ezzel jelentősen meghaladták az átlagos turista (7,65 nap) tartózkodási idejét. Figyelemre méltó, hogy az Európai Unióhoz történő csatlakozásunkkal párhuzamosan érdemben nőtt a munkavégzési célú beutazások aránya. Amíg 2004–2005 viszonylatában az összes érkező száma 6,6%-kal emelkedett, addig a munkavégzés céljából történő beutazások száma megháromszorozódott. Ez a dinamikus változás az EU országokra érvényes szabályok életbe lépésével és a potenciális munkavállalók növekvő bizalmával magyarázható. 2006-ban a munkavégzési céllal Magyarországra lépő külföldiek 84%-a négy, hazánkbal szomszédos országból, Szlovákiából (59%), Ausztriából (11%), Ukrajnából és Romániából (7–7%) érkezett. Vizsgálati témánk szempontjából a nem szomszédos országok közül Németország (2,4%) részesedése volt a legnagyobb. A dinamikát vizsgálva 2004–2005 között az Egyesült Királyságból érkezők esetében a négyszerezésére, Ausztria, Hollandia, relációjában a háromszorosára, Franciaország kapcsán a duplájára emelkedett a munkavégzési céllal Magyarországra utazók száma, de Izrael vagy éppen Kanada vonatkozásában még ennél is nagyobb mértékű emelkedésről számolhatunk be, nyilván az alacsony bázisról indulás következtében.

3.3. Külföldi ingatlanvásárlók

2001–2006 között 36 435 külföldi állampolgár szerzett ingatlant Magyarországon. Amíg 2001-ben 7039 fő, addig 2006-ban már csak 5670 fő volt a hazánkban ingatlant vásárolt külföldiek száma. A mintegy 20%-os visszaesés egyaránt magyarázható az ingatlanárak emelkedésével, az egyes, ilyen célra kiválasztott települések telítődésével, de nem zárható ki a potenciális érdeklődők számának csökkenése sem a kereslet más országokra (új tagállamok) áthelyeződése következtében. A német állampolgárok magyarországi ingatlanvásárlásoktól való fokozatos visszahúzódásának hátterében éppen az ő korábbi intenzív jelenlétük áll. Azok, akik fantáziát láttak hazánkban, a rendszerváltozást követő években megszerezték az általuk áhított

ingatlant, ezt követően – a második hullámban – már az ő rokonaik, barátaik számítottak a legfontosabb vásárlóknak. 1996–2001 között a Balaton régióban megszerzett ingatlanok tekintetében az új tulajdonosok 76%-a német állampolgárságú volt (ha figyelembe vesszük a 8 ezer körüli külföldinek értékesített ingatlant, a németek súlya magyarázatot ad az utóbbi években tapasztalható csökkenésére). Mára kifulladás látszik a német kereslet, ami más európai térségek növekvő vonzerejével is magyarázható, gondolva itt elsősorban az EU új tagállamaira.

A külföldiek Magyarországon történő ingatlanvásárlásainak háttere nincs teljes körűen feltárva, így nem zárható ki, hogy az aktív, munkaképes korú, Magyarországon ingatlantulajdonnal rendelkező külföldiek úgy döntenek, hogy hazánkban vállalnak munkát, vagy önfoglalkoztatók lesznek. Igaz az EU-15 térség magasabb bérszínvonala, diverzifikáltabb vállalkozási környezete ezt csak kivételes esetekben valószínűsíti. Ilyen szituáció lehet az ingatlanhasznosítás során létrejött ismeretségből fakadó házasságkötés esete vagy a saját hazájában történő munkanélkülivé válás következménye. Utóbbi esetben a nyelvi problémák okozhatnak átmeneti nehézségeket. Összességében azonban a munkát vállaló új ingatlantulajdonosok aránya nagy valószínűséggel csak ezrelékben fejezhető ki, az önfoglalkoztatóké viszont már százalékban.

A magyarországi ingatlanvásárlásban érintett külföldiekkel kapcsolatban legsokoldalúbb információval a Balaton térségéből rendelkezünk. Nem lehetetlen, hogy a külföldi ingatlantulajdonosok bekapcsolódnak a magán-szállásadásba és e tevékenységük után nem teljesítik adófizetési kötelezettségüket. Ezzel párhuzamosan munkaadóként foglalkoztathatnak (kertészként, gondnokként, karbantartóként, takarítóként) helyi lakosokat, akik számára kifizetett munkadíj után nem kerül egyetlen fillér sem a kincstárba, hacsak nem az Alkalmi Munkavállalói Könyves konstrukciót használják fel.

3.4. Turizmus és munkaerő-áramlás szakértői szemmel

Annak ellenére, hogy Magyarországon – igaz jelentős területi eltérésekkel – jelen van a munkanélküliség, a turizmusipar a dinamikusan növekvő munkaerő-felvevő ágazatok közé tartozik. A külföldiek alkalmazása elsősorban a nemzetközi tulajdonú vagy külföldi irányítású szálloda menedzsmentjét, illetve a legalacsonyabb fizetési kategóriába tartozó beosztásokban való alkalmazást érinti. E mellett a már említett, vállalkozói rétegben tetten érhető az önfoglalkoztatás, amelyre a külföldi tulajdonú utazási irodák és vendéglátó egységek szolgálnak példaként (itt a családi-rokonsági-baráti kapcsolatok szerepe is meghatározó).

A munkavállalási engedély megszerzésével járó elhúzódó procedúra, továbbá a járulékok miatt nem igazán versenyképes bérek elenyésző mértékben csábítják a határon túl élő potenciális szakácsokat, felszolgálókat, takarítókat Magyarországra. Az ambiciózusabb, a tehetségesebb külföldi munkavállaló nem Magyarországot, hanem Ausztriát, Németországot vagy valamelyik mediterrán országot választja célterületének. Magyarország elsősorban a

határ közelében élő, lakóhelyet még átmenetileg sem szívesen változtató magyar származásúak számára képvisel vonzerőt. Magyarország turizmusiparában elsősorban magyarul beszélők kívánnak munkát vállalni. A magyar nyelven nem kommunikáló munkavállalók kizárólag a szállodaipar legfelsőbb vezetői körében keresendők. A magyarországi turizmusiparban elérhető fizetések (a legfelsőbb vezetői beosztásokat kivéve) nem versenyképesek a nyugat-európai bérekkel. Ebből kifolyólag rendkívül nehéz a turisztikai munkaerőpiac nemzetközi normáinak következetes érvényesítése, illetve a leendő munkavállalóktól elvárható követelmények nemzetközi összehasonlításban történő értékelése. Amennyiben sikerülne versenyképes béreket kínálni, úgy szélesebb körből lehetne meríteni.

A fiatal, ambiciózus magyar munkavállalók külföldön keresnek munkát, nyugatról alig, keletről valamivel többen érkeznek a hazai turizmusiparban való elhelyezkedés érdekében. A középgeneráció nem mozdul, földhöz ragadt, nehezen alkalmazkodik, gyenge az idegen nyelvi kompetenciája, a családja és a lakókörnyezete is immobillá teszi.

3.5. Részösszegzés hipotézisekkel és ajánlásokkal

A 2004–2006 közötti időszak átlagában a Magyarországra látogató külföldiek 5,6%-a vállalt munkát a hazai munkaerőpiacon. Tekintettel arra, hogy a magyarországi munkabérek elsősorban az Ukrajnából, Romániából és Szerbiából érkezők számára versenyképesek, így leginkább ezekből az országokból várható a turista státusban történő illegális munkavállalás fennmaradása. A magyar gazdaság fejlődésére vonatkozó előrejelzéseket alapul véve 2010-ig nem várható a jelenleginél nagyobb ütemű béremelés, így nem valószínű, hogy a magyar munkaerőpiac képes lesz a potenciális munkavállalókat pillanatnyilag is kibocsátó országok körét bővíteni. Ennek következtében az elkövetkező 3 évben a Magyarországra látogató külföldiek körében enyhe, 1–2 százalékpontos mérséklődés prognosztizálható a turista státusban testet öltő munkavállalási kedv területén.

A felnövekvő generáció (15–18 évesek) mobilitási igényével (külföldi tapasztalatszerzés), valamint a bérek elmaradásával magyarázható az a prognózis, miszerint 2010-ig megmarad a turizmusban már most is észlelhető munkaerőhiány, így továbbra is 4–5%-os lesz a külföldiek jelenléte a turisztikai munkahelyeken. Mivel egyre inkább terjed a szakmai gyakorlat külföldön való eltöltésének igénye, várhatóan fokozódni fog a külföldön elhelyezkedő szakirányú végzettségűek száma. A munkavállalási feltételek liberalizálódása 2015-ig minden európai uniós országban lehetővé fogja tenni a magyar idegenforgalmi szakemberek elhelyezkedését. Horvátország csatlakozása fokozhatja a hazai idegenforgalmi szakembereknek az adriai tenger partján üzemelő egységekbe való áramlást, így az ő pótlásukra további külföldi munkaerőpótlás kellene. 2015-ig stabilizálódik a szakképzés és a felsőoktatás által kibocsátott szakemberek és a hazai munkaerő-szükséglet közötti egyensúly. Az immár euróban kifizetendő, várhatóan nemzetközileg is versenyképes bérek azonban az Európai Unió túli országokból

érkezők érdeklődését is fokozzák, amelynek következtében állandósul a 4–5%-ra tehető ki-ránduló vagy turista eredetű külföldi munkaerő jelenléte.

A 2010–2015 közötti időszakban érdemben változik a magyarországi munkaerőpiac iránti érdeklődés mértéke, hiszen Ukrajna és Szerbia irányából várható az élénkülés. Ennek következtében valószínűsíthető, hogy 2015-re ismét 5–6 százalékra emelkedik a Magyaror-szágra látogató külföldieken belül a turista státusban munkát vállalók aránya.

2020-ra a magyar lakosság elöregedése tovább fokozza a munkaerő-piaci problémákat, amelynek megoldásában már nem valószínű, hogy Románia, Ukrajna és Szerbia elégséges pótlási területként jöhet szóba. Ahogy az Európai Unió számos országában már most is jelen vannak az afrikai és az ázsiai munkavállalók, úgy a magyarországi foglalkoztatók is szembe-sülni fognak a színes bőrű alkalmazottak arányának növekedésével. Feltehetően az Európai Unió is nyitottabb politikát fog folytatni az Afrikából és Ázsiából érkezőkkel szemben, így nem az illegális bevándorlás visszaszorítása, hanem a legális munkavégzés és letelepedés elő-segítése lesz az első számú feladat.

4. Előreszámítások

4.1. Európai kontextus

Az európai léptékben vizsgálódó népesség-előreszámítások és ezeken belüli gazdasági aktivi-tásról szóló előrebecslések nyomán kirajzolódó trendek közül az abszolút népességcsökkenés lehetősége mellett az öregedési folyamat felgyorsulását senki sem kérdőjelezte meg. A termé-kenység várható alakulása megítélésében rendkívül nagyfokú szóródás volt megfigyelhető. A teljes termékenységi arányszám 1 alatti értékeitől fogva, a népesség egyszerű reprodukcióját biztosító 2,14 körüli szintekig, rendkívül sok fejlődési pályát lehetségesnek találtak. Ezzel a termékenység, mint demográfiai folyamat a jövőbeli bizonytalanságát tekintve, felzárkózott a nemzetközi vándorlás jelenségéhez. Míg azonban az állam és egyéb aktorok, akár direkt mó-don is befolyásolhatják a nemzetközi vándorlás mértékét és rendkívül gyors eredményeket érhetnek el, addig a termékenységet ösztönző pronatalista népességpolitikák csakis indirekt eszközökkel operálhatnak és bármiféle eredmény csakis középtávon érhető el tartós alkalmazásukkal. Munkapiaci szempontból tehát a hiányzó vagy kívánt munkaerő havi léptékű idő-mértékben „állítható elő” a migráció segítségével. Ugyanez nem állítható a termékenységről, melynek munkapiac kínálati oldalán megjelenő specifikus eredményei évtizedes időtartam után állnak elő.

Feld (2000) professzor és ezredforduló körüli nézetei azért érdemelnek említést, mer az utolsók egyike volt, akik azt állították, hogy az általa vizsgált 12 fejlett európai állam közül mindössze csak Olaszországban számíthatnak az aktív népesség csökkenésére 2020-ig, követ-kezőképpen nincs szükség jelentősebb bevándorló áramlatokra a munkapiaci egyensúly megőrzéséért, a munkaerőhiány elkerüléséért. Bár kiemeli és elemzi az üres álláshelyek és a

munkanélküliség egyidejű létezését, sőt a kettő közötti szakadék Beveridge-görbével szemléltetett növekedését, mégis a bajok fő okát a strukturális tényezőkben látja. Ezek közül az alacsonyan képzett munkaerő iránti csökkenő keresletnek tulajdonít döntő szerepet. Úgy véli, hogy a hatékonyságnövekedés, a technológiai megújulás, a belső mobilitás-növekedés és a globalizációs folyamatok lesznek problémák megoldásának kulcsai. A nemzetközi munkaerő-áramlást, melyen a harmadik országok munkavállalóinak beáramlását érti, csak a felsorolt tényezők után, azokhoz képest célszerű formálni. Elemzése végén – a fentebb általa említett tényezők miatt – mégis tesz egy engedményt, és már nem tartja kizártnak, hogy a magasan képzettek piacán munkaerőhiány léphet fel, azonban jelentős munkaerőhiánytól továbbra sem tartott.

Serge Feld (2006) a nemzetközi munkaerő-áramlást a szükséges minimális szintre csökkentő nézeteivel meglehetősen egyedül maradt az európai kutatási térben, azonban álláspontja alátámasztásához meglehetősen nagy segítséget kapott az EU lisszaboni stratégia 70%-os foglalkoztatottsági ráta célkitűzésének megfogalmazásával. A nagyobb mértékű nemzetközi munkaerő-vándorlás szükségessége ellenében a munkapiaci egyensúly megőrzéséért, vagy a munkanélküliség elkerüléséért lehetett érvelni. Újabb előreszámításában a 70% elérését tekintette optimalizációs kritériumnak. A munkaerő bevándorlásának kérdését tehát annak fényében vizsgálta meg, hogy az mennyiben játszhat szerepet a 70%-os foglalkoztatottsági kívánalom elérésében. Eredményei meglehetősen nagy divergenciát mutattak az európai országok fejlődési pályáit tekintve. Mivel az aktív korú migránsok plusz munkaerőt jelentenek, ezért az alacsony foglalkoztatási rátájú országokban egyértelműen elvetette az aktív korú migráns áramlatok szükségét és a belső erőforrások nagyobb mértékű kihasználásában látta a probléma (70%-os küszöb elérése) megoldásának kulcsát. Bizonyos országok elérhetik 2010-re a lisszaboni célkitűzést kismértékű bevándorló áramlat mellett is. Vannak olyan EU-15 tagállamok is, melyek annyira közel vannak a célkitűzéshez, hogy nincs szükségük további vándorokra – gondolja ő. Összességében azonban a vizsgált országok felében bármiféle immigrációs többlet lehetetlenné teszi a lisszaboni szint elérését, mint abszolút prioritásnak tekintett tényezőt – véli ő. 2010-ben a 70%-ot elérve a foglalkoztatottak feltételezett száma 178 millió lesz az EU-15-ben, 13 millió betöltetlen álláshellyel egyetemben és 43,5 millió nemzetközi vándor munkaerővel kiegészülve. A szerző bevallja, hogy az ágazatonkénti eltérő munkaerőhiány kívül esett vizsgálódásai horizontján. Sajnos a szerzőnek eszébe sem jutott az, hogy az országok polgárainak maximális jólétét, vagy a gazdasági, társadalmi és szociális működés hatékonyság fenntartható növekedését tekintse optimalizációs kritériumoknak. Ha ezeket az aspektusokat is átgondolta volna, akkor nagy valószínűséggel más konklúziókra jut.

A Belgiumban élő *Feld* professzornál kiegyensúlyozottabb eredményre jutott a lengyel *Kupiszewski* professzor vezette kutatócsapat. A szerzők (Bijak et al. 2007) a nemzetközi demográfiai és migrációs szakirodalomban jelenleg fellelhető legnagyobb lélegzetű kutatást végeztek, amikor 27 európai országra vonatkozóan készítették el a teljes népességre és a munkaképes korú népességre vonatkozó előrejelzéseiket. A multiregionális modellt innovatívan továbbfejlesztő, egységes módszertani bázison vizsgálták meg a népességfejlődést 2002

és 2052 között. Fő következtetésként kiemelték, hogy még nagyarányú bevándorlási többlettel sem sikerülhet ellensúlyozni a népesség és főleg az aktív korú népesség előregedésének folyamatát. A szerzők kifejtették, hogy a népesség és ezen belül az aktív népesség létszámának fenntartása nem képezheti a népességpolitikák és a munkapiaci politikák alapját. Az öregedés, mint a legjelentősebb strukturális folyamat rányomja a bélyegét a népességi folyamatokon túlmenően a társadalmi folyamatokra. Az öregedés negatív gazdasági következményeinek csökkentése csak magasabb bevándorlás és növekvő aktivitási ráták mellett lehetséges. A két tényező megfelelő arányainak megtalálása a magasabb termékenységgel kombinálva hozhatná meg a legjelentősebb eredményt. A kutatás megerősítette az európai demográfiai és munkapiaci viszonyok sokféleségét, következésképpen nincsenek univerzális európai megoldások. Az öregedési folyamat hatásai legkevésbé a skandináv országok munkapiacára gyakorolnak negatív befolyást. A déli államokban, különösen Görögországban, Olaszországban és Spanyolországban az alacsony termékenységi szint kombinálódása az alacsony aktivitással hosszú távon jelentős problémák felhalmozódásához vezethet. Közép-Európa számára – szigorúan mennyiségi szempontból – a foglalkoztatottság növelése azonos fajtsúlyúnak látszik a termékenység növelésével. A bevándorlás elősegítése tehát csak harmadrangú. A szerzők tartózkodtak az egyes országok számára kikeverendő receptek kvantifikálásától, tehát az egyes országcsoportokon belül is el lehet térni a régió egészére optimálisnak tekintett megoldástól. E sorok íróinak véleménye szerint a bevándorlás súlyát a termékenységgel egyenrangúan kellene kezelni a fentebb kifejtett migráció és termékenység között fennálló – fentebb kifejtett – hatásidő eltérések miatt.

A hosszú távú demográfiai trendek több szempontból is kihívást jelentenek a foglalkoztatáspolitikára. A létszámviszonyok változása, a demográfiai struktúrák módosulása nagyfokú alkalmazkodást igényel a foglalkoztatásban, és fordítva: a foglalkoztatási igények, lehetőségek és kényszerek a gazdaságilag aktív népesség felé jelentenek adaptációs feladatokat. A kutatás során *Hablicsek László* specifikus gazdasági előrebecslést készített Magyarországra, melynek eredményeit az alábbiakban kettős bontás szerint tárgyalunk. Egyrészt kiemeljük a korábbi előreszámításokkal megegyező eredményeket, másrészt leteszteljük a kutatás során megfogalmazott javaslataink jövőbeli és tovagyűrűző hatásait. Módszertani szempontból meg kell jegyezni azt, hogy a jövőbe tekintés, bármilyen gondosan próbáljuk becsülni a folyamatokat, mindig jelentős bizonytalansággal jár, a tévedés lehetősége mindig fennáll. Az előreszámítások beválasztásának vizsgálata azonban azt mutatja, hogy a középső korcsoportok, az aktív korúak becslése sokkal kevésbé bizonytalan, mint az időseké vagy különösen a fiataloké.

4.2. Előreszámítások – modellszámítások – hatásvizsgálatok

A kutatócsoport eredményeit alkalmazva *Hablicsek László* arra kereste a választ, hogy a hosszú távú demográfiai trendekből mi következhet a nemzetközi migráció vonatkozásában, elsősorban a magyarországi foglalkoztatás és munkaerőpiac szempontjából.

Ha egy ország munkaerő-vonzásáról beszélünk, akkor a bevándorlással és a kivándorlással egyaránt kell foglalkozni. A vonzóerő növelése, az ország attraktivitásának kiterjesztését jelenti, amelyet a más országokban élők érzékelnek, és ez arra ösztönzi őket (egy részüket), hogy Magyarországon keressenek munkát/megélhetést, tehát végeredményben azt, hogy ide vándoroljanak. A nemzetközi migrációs mérleg miatt foglalkozni kell a belső megtartóerő növelésével is, ami gátolja a saját népesség (egy részének) külföldi munkavállalását, külföldre távozását, továbbá nem löki az országhatáron túlra a bevándorlókat sem.

A munkaerő-vonzás megnyilvánulhat egyrészt a migráció klasszikus formáiban, vagyis egyik országból a másik országba történő szokásos lakóhely megváltoztatásában, ami az elfogadott ENSZ-értelmezés szerint akkor következik be, amikor az adott személy legalább 1 éves időtartamra szóló tartózkodási engedélyt kap a fogadó országban. A munkaerő-vonzás megnyilvánulhat továbbá egy évnél rövidebb távú tartózkodásban, aminek számos alosztala van: turizmus, második (többedik) lakóhelyen tartózkodás és/vagy munkavállalás, külföldi oktatásban történő részvétel, kiküldetés stb.

4.3. Demográfia és gazdaság

A népesség számának és korösszetételének változására fókuszáló népesség-előreszámítás eredményeiből az a következtetés vonható le, hogy ha egyre kisebb volumenű jövőbeni nemzetközi vándorlási többlettel számolunk, akkor annál nagyobb lesz az össznépesség, és különösen a munkavállalási korú lakosság létszámcsökkenése. Mindebből arra következtethetünk, hogy szükség van Magyarország nemzetközi vonzerejének és hazai népesség-megtartó erejének egymással összhangban álló növelésére. Számolnunk kell továbbá azzal, hogy a megnyíló európai munkaerőpiacok jelentős számú magyar polgárt ösztönöznek átmeneti vagy tartós távozásra, valamint ugyancsak jelentős bevándorlási forrást vonnak el tőlünk a nálunk attraktívabb országok. Következik ebből, hogy pro-migrációs munkaerő-piaci politikával törekedni kell legalább a jelenlegi nemzetközi bevándorlási nyereség fenntartására. Ennek mértéke 150–200 ezer fő közötti lenne a következő 14 évben, vagyis éves átlagban 11–14 ezer fő.

A gazdasági aktivitásra gyakorolt demográfiai eredetű hatásokkal operáló modellszámítások arra is rámutattak, hogy az aktivitás belső forrásból történő bővítése nélkülözhetetlen a magasabb foglalkoztatás eléréséhez. A bevándorlás, még a migránsok magasabb képzettségéből adódó magasabb aktivitása mellett sem elegendő a gazdaságilag aktívak létszámának szinten tartásához, különösen nem bővítéséhez. A következő időszakban előtérbe kerül a további korhatár-emelés megvalósítása, elsősorban azért, hogy a magyar társadalom egyfajta belső választ adjon a demográfiai öregedés kihívására. Egyúttal ez a lépés(sorozat) olyan húzóerőt is képvisel, amely az aktivitásra is jótékony hatást gyakorol – legalábbis a megvalósult korhatár-emelés számszerűsíthető következményei, ezt támasztják alá.

Az öregedés után a következő, jövőre kiható kulcsfontosságú terület a népesség iskolázottsági szerkezetének módosulása. Összességében öröndetes, hogy az iskolázottsági szer-

kezet változása kvalifikáltabb potenciális munkaerő-kínálatot jelez a következő időszakban. Az iskolázottsági expanzió hatására megnövekszik a legalább érettségivel rendelkezők száma, aránya a munkavállalási korú és az azon felüli népességben is. Azonban az iskolapadban töltött idő – a hagyományos értelmezés szerint – a potenciális munkaerő munkapiactól távol maradását jelenti.

4.4. Iskolázottsági és területi egyenlőtlenségek

A jövőbeli hazai gazdasági aktivitást alapvetően befolyásolja, mennyire lesznek képesek a különböző iskolai végzettségű népesség-csoportok megőrizni, illetve növelni a kialakult jelenlegi aktivitási szintjüket. Ennek vannak erőteljes területi vetületei is, azaz mennyire lesznek képesek az egyes területi egységek, egymáshoz közelítő feltételeket nyújtani az azonos képzettségű munkaerőnek. Alább néhány modellszámítási eredményt emelünk ki ebben a témakörben.

Az iskolai végzettségi expanzió jelentősen mérsékelheti az aktív korúak nagyarányú létszámcsökkenéséből származó munkaerő-csökkenést, amennyiben a különböző végzettségű népesség-csoportok megtartják az 1990-es évek során kialakult aktivitási szintjüket. Kérdés azonban az, hogy a felsőfokon végzettek tömegei Magyarországon akarnak-e elhelyezkedni? A lisszaboni célok teljesüléséhez azonban a teljes körű hazai munkavállalás még a folyamatban lévő korhatár-emelkedéssel együtt sem elegendő. A nyugdíjkorhatár fokozatosan 65 évre emelése azonban éppen olyan helyzetet idézhet elő 2021-re (gazdaságilag aktívak 4,5 millió fő közelében, eltartási arány 120 százalék), amely – formálisan – megfelel az uniós céloknak. Hangsúlyozni kell tehát, hogy mindennek legalább három alapfeltétele van: a növekvő létszámú iskolázottabb népességcsoportok aktivitásának változatlansága, a foglalkoztatottsági ráták kitolódása a korhatár-emeléssel és az új típusú munkaerőnek a munkapiaci körforgásba vonása.

A területi népességi (és iskolázottsági) egyenlőtlenségekben kialakult szakadékok állandósulása a számítások szerint csökkentik az országos aktivitást, amennyiben a területi aktivitási különbségek változatlanok. Ugyanakkor egy markáns területi aktivitási különbség-csökkenés (mely mögött nyilvánvalóan egy jelentős területi gazdasági fejlődésnek kellene állni), olyan mértékű aktivitás-emelkedést produkálhat, amely felülmúlja egy 2009 utáni további nyugdíjkorhatár-növekedés hatását is. További előnye lehet ennek a forgatókönyvnek, hogy az aktív korúak derékhadából is számottevő csoportot vonz a munkaerőpiacra, szemben a foglalkoztatás kitolódásával számoló scenáriókkal, ahol a többlet aktivitás az idősebb életkorokban jön létre, továbbá a nemzetközi mobilitásból származó munkaerőre is kisebb szükség lenne. Viszont a feltételezett területi különbség-csökkenés (66%) meglehetősen nagynak, sőt irreálisnak tűnik. Ezért nem mondható, hogy a számítás nyomán szükségtelen lenne a 2009 utáni korhatár-emelése, továbbá a nemzetközi migránsok fokozottabb igénybevétele.

4.5. Pesszimista forgatókönyvek és a migráció

A fentebb vázolt számítások mind azzal a kimondott hipotézissel készültek, hogy a felsőfokú végzettségűek megtartják sajátosan magas gazdasági aktivitásukat. Miközben ez egy reális jövőbeli forgatókönyv, egyáltalán nem biztos, hogy a magasan képzettek gazdasági aktivitása kizárólag csak Magyarországon következik be. A mindennapi élet tapasztalatai is arra utalnak, hogy „aki csak teheti, külföldön próbál szerencsét”, mert jóval magasabb keresetet és sok esetben jóval érdekesebb munkát is talál a nálunk fejlettebb országokban, sőt – jelek szerint – már a fejletlenebbekben is.

Vagyis a bemutatott scenáriók csak akkor válhatnak be, ha hozzátesszük egyfajta „szomszéd-megközelítéssel”, hogy azok, akik külföldön dolgoznak, továbbra is a magyarok, jórészt függetlenül attól, vajon az ENSZ értelmezésében még az ország polgáraihoz sorolható-e vagy sem. Például Romániában úgy kezelik a hárommillió, hirtelen távozott és Dél-Európában munkát vállaló polgárt, hogy azok továbbra is a romániai népességbe tartoznak.

Végeredményben abból indulunk ki, hogy Magyarországon van 3,9 millió foglalkoztatott, és annak 3,9 millió munkahelye. Természetesen a valóságos – rendszeres munkabért fizető – munkahelyek száma ennél jóval kevesebb, egyes becslések szerint csak 2 millió, de az alábbi egyszerű modellbe belevontuk az egyéni és társas vállalkozókat, idénymunkásokat stb.

A 2006. évi munkahely-kínálatból kiindulva, a következő 15 évben 300 ezer munkahelyet kellene teremteni. De nem elegendő pusztán 300 ezer munkahely, hiszen a munkahelyek struktúrájának is változnia kell. Eltekintve a képzetlenek 21 ezer fős többlet-munkahely igényétől, azt mondhatjuk, hogy mintegy 300 ezer munkahelyet magasabb minőségi szintre kell emelni, hiszen ennyivel kevesebb lenne a 8 osztályos és szakmunkás foglalkoztatott, s az álláshelyeiket középiskolát végzettek, illetve diplomások töltenék be. Továbbá 300 ezer új munkahelyet kellene létesíteni, nagyjából felsőfokú végzettségűek számára.

4.6. Egy nem lehetetlen jövőkép töredéke

Ha minden végzettségi csoport megtartja a jelenlegi munkahelyeit 100 százalékban, akkor a középiskolát végzettek közül legalább 200 ezren, a felsőfokú végzettségűek közül 360 ezren, összesen 560 ezren külföldön keresnek (találnak) munkát. Ez évente 35–40 ezres munkavállalási többletet jelentene külföldön. Ki pótolja a távozó munkaerőt, ki lép a helyükre?

A fentebb számításba vont tényezők összhatására 10–15 év alatt kialakulhat a 4,5 milliós gazdaságilag aktív létszám és a 120%-os eltartási arány, de ennek megtartása a demográfiai alapok további zsugorodása miatt újabb erőfeszítéseket igényel. Egy rész megoldást kínált erre a kutatásunk egésze által feltárt új típusú potenciális munkaerő-források munkapiacba emelése.

Mindegyik változat megerősítette, hogy a népességre három fő tendencia: a létszáma csökkenése, a korösszetétel idősödése és hullámzása lesz jellemző a következő 3–4 évtizedben is. Ez szolgáltatja tehát jelen specifikus előrejelzésünk demográfiai bázisát. Magyarorszá-

gon a gazdasági aktivitás európai mércével mérve alacsony szintű: a 15–64 évesekhez viszonyított aktivitási ráta 58–59%. Ez igen messze van az európai célkitűzésekben szereplő 70 százaléktól, ami a 2001. évi népességben 4,9 millió gazdaságilag aktív személyt jelentene, a 2021. évi előreszámított népességben pedig – amikor a lisszaboni célkitűzést teljesítenünk kellene, közepes értéken – 4,47 millió főt. A gazdasági aktivitási korprofil jellegzetessége egyfelől a nők és a férfiak közötti markáns különbség, ami nem írható egyedül a gyermekvállalás és -nevelés számlájára. Jellegzetessége a korprofilnak, hogy igen gyorsan eléri maximumát (30–34 éves korra), de a nyugdíjkorhatár előtt már viszonylag korán kezd mérséklődni. A korhatár-emelés aktivitást későbbi életkorokra kitoló hatása világosan megmutatkozik a 2001. évi népszámlálás és a 2005. évi mikrocenzus aktivitási korprofiljának eltéréséből. Ugyancsak világosan látszik a közép- és felsőfokú képzési expanzió miatti aktivitás-csökkenés a 15–24 éves korcsoportban. Végül, a gyermekgondozási ellátásban részesülő nőknek a gazdaságilag aktív nőkhöz történő hozzáadásával kitűnik az is, hogy elméletileg a nők foglalkoztatottsága is a férfiakéhoz igen közelállónak bizonyul, és a nyugdíjkorhatár egységesülésével ez a közelség még nagyobb mértékűvé válhat.

A legfontosabb konklúzió az volt, hogy a jelenlegi trendek nem tarthatók fenn. A kialakult (változatlan) részvételi arányok állandósulása mellett a gazdaságilag aktívak létszáma igen jelentősen, több mint egymillió fővel csökkenne, az eltartási arány 190% közelébe emelkedne. A nyugdíjkorhatár-emelés hatékony eszköze lehet az aktivitás emelésének, amennyiben a korosztályokat valóban kényszeríti a munkapiacra történő bennmaradásra. A 2009 utáni további korhatár-emelés a lisszaboni célkitűzések megvalósulási feltételének tűnik. Az iskolai végzettség szerinti aktivitási különbségek olyan nagyok, hogy a folyamatban lévő iskolázottsági expanzió is jelentős aktivitás-emelkedést hozhat. A területi aktivitási különbségek mérséklése is számottevő aktivitás-emelkedéssel járhat. A tényezők összhatására 10–15 év alatt kialakulhat a 4,5 milliós gazdaságilag aktív létszám és a 120%-os eltartási arány, de ennek megtartása a demográfiai alapok további zsugorodása miatt újabb erőfeszítéseket igényel. Az alább összefoglalt 2007. évi kutatásunk ezen erőfeszítés részét képezi. A modellszámítások fő célja annak bemutatása volt, hogy a demográfiai változások hosszabb távon munkaerő-hiányt okoznak Magyarországon, melyet a bemutatott, „belső erőből” történő megoldások sem tudnak teljes mértékben kompenzálni. Azt feltételeztük, hogy szükség van tehát pótlólagos munkaerőforrások bevonására.

5. Ajánlások és javaslatok az alkalmazott kutatás tükrében

A hatályos jogszabályi környezet alapulvételével az alábbi kérdések újragondolását javasoljuk: 1. jogalapok tisztázása, 2. jogforrási hierarchia pontosítása, 3. személyi hatály pontosítása a létező kategóriák esetében, 4. egyes ágazatokkal kapcsolatos tartalmi kérdések eldöntése, pl. *a mezőgazdasági szezonális munkavállalási engedély kapcsolata az AM könyv kedvezményezett alkalmazásával a mezőgazdasági idénymunka esetén*, 5. munkaerő-kölcsönzés, 6. meglé-

vő szabályozotti kör újragondolása, 7. új személyi-foglalkozási kategóriák esetleges megfogalmazásának kérdése (háztartási alkalmazottak, kutatási-oktatási szféra, diák munkások, turista munkások, nyugdíjas munkások, hiányszakmákra hivatkozás generális vagy szelektív lehetősége), 8. eljárási kérdések (a szabályozás egyszerűsítése, esetleg új jogszabály elkészítése).⁵²

A mezőgazdasági idénymunka kérdésének kezelése modellértékű lehet. Együttesen nézve a mezőgazdasági szezonális munkavállalási engedélyt az AM könyvvel történő kedvezményes munkavállalás jogintézményével, szembeötlik a szabályozási cél hasonlósága. Mindkettő a mezőgazdasági idénymunkára koncentrál, előbbi 150 napos maximális időtartamot enged, utóbbi 60 napot. Előbbihez kell munkavállalási engedély, utóbbihoz nem. Előbbi végezhető munkaerő-kölcsönzés keretében, utóbbi esetében kérdés, hogy az AM könyves munkavállaló kölcsönözhető-e. Esetleg megfontolandó lehetne ennek a két rendelkezésnek – tekintettel a kiküldetést, munkaerő-kölcsönzést szabályozó rendelkezésekre is – az összehangolása. Átláthatóbb lenne talán a téma szerinti szabályozás ebben az esetben. Felmerül ezzel kapcsolatban a kérdés, hogy más ágazatokban miért nincsen ilyen globális hatókörű rendelkezés (építőipar, vendéglátás, háztartási munka). Ezt a jó gyakorlatot alkalmazni lehetne más szektorokban is.

A kardinális kérdés mégis az új személyi-foglalkozási kategóriák bevezetése lehet. Egy szelektív típusú munkaerőt vonzani kívánó bevándorlási politikának ui. világosan meg kell tudnia fogalmazni az általa privilegizált csoportokat. Egy ilyen megközelítés fokozatosan a meglévő és várható munkaerő-piaci igényekből indulna ki, fenntartva ugyanakkor a lehetőséget arra, hogy rugalmasan változtatható legyen:

- Az egyes kategóriák tekintetében legfontosabb a *háztartási alkalmazottak* kérdése lenne. A gyermekfelügyelet, takarítás, kertészkedés, ház körüli egyéb teendők ellátása terén nagy Magyarországon és az Európai Unióban is az illegális munkavégzés aránya. A külföldiek aránya nem ismert, de vélhetően nagy számban dolgoznak ebben a kategóriában. Az egyéni engedély kiadása munkaerő-piaci vizsgálat nélkül már engedélyezett a román és bolgár munkavállalók számára. Velük szemben további engedmények lennének szükségesek, de egyébként is meg lehetne kísérelni liberalizálni a rendszert, vagy időtartam-maximálással, esetleg AM könyv alkalmazásával.
- Az *oktatási-kutatási szféra* jelenlegi legnagyobb problémája a centralizáltság. Akkor engedélymentes a kutató munkavállalása, ha az MTA igazolja, hogy a kutatás nemzetközi megállapodás hatálya alá tartozik, vagy ha nem haladja meg a tevé-

⁵² Követve az alkalmi munkavállalói könyves foglalkoztatással kapcsolatos – a kutatásunkat követő – 2008. évi történéseket (Frey 2008), megállapítható, hogy a jó szándékú, de ügyetlen bürokraták, és a minden legális lehetőséget kihasználó piaci szereplők akcióinak kölcsönhatása fogja meghatározni a játszma további kimenetelét. Bizunk abban, hogy a fürdővízzel együtt nem öntik ki a felcseperedő gyermeket, már csak azért sem, mert egyéb a mi kutatásunktól független vizsgálatok is megerősítették, hogy „egyazon munkaadón belül az AM-könyv foglalkoztatás-fehértő hatása erősebb a szűrítő hatásnál!” (Fazekas – Semjén 2008. 226.).

kenység az 5 napot, illetve mellőzhető a munkaerő-piaci vizsgálat, ha oktatási, kutatási vagy közművelődési intézménynél folytatják a tevékenységet. A „kutatás” mint olyan, eddig gyakorlatilag nem kapcsolódhatott magán intézményhez. A harmadik államok állampolgárságával rendelkező kutatókról szóló 2005/71/EK irányelv és ezt a magyar jogrendbe átültető 181/2007. (VII. 6) Korm. rendelet kimondja, hogy a kutatási intézménnyel – amely lehet magán is – fogadási megállapodást kötő kutató ui. kedvezményesen lesz tartózkodási engedélyre jogosult. Ez megnyitja a harmadik országbeli kutatók lehetőségét a kedvezményes munkavállalás felé. Ajánlatos lenne ennek kapcsán is újragondolni, hogy a know-how birtokosait, akkor is, ha magánszervezethez érkeznek, nem kellene-e a jelenleginél jobban favorizálni. Az Európai Unió már felismerte, hogy be kell kapcsolódnia a minőségi munkaerő megszerzéséért folyó globális versenybe. Magyarország már lépéseket is tett ennek érdekében. A kérdés az, hogy eleget tett-e vagy keveset?

- A *külföldi diákok* munkavállalásának magyarországi vonatkozásai kapcsán szinte magától adódik az a kérdés, hogy miért nem terjeszti ki Magyarország az alkalmi munkavállalói (AM) könyvvel történő kedvezményes munkavállalás jogintézményét a nem magyar – és ami még lényegesebb lenne – és a magyar állampolgárságú felsőfokon tanuló diákokra?
- A magyarországi turizmus ágazat szezonális munkaerő problémái, továbbá a *turista státusú illegális munkavállalás* veszélyei miatt oldani kellene a jelenlegi külföldi munkaerő túl bürokratikus magyarországi foglalkoztatásának szabályozását. Miért ne szolgálhatná az alkalmi munkavállalói (AM) könyvvel történő kedvezményes munkavállalás a turista státusban Magyarországon tartózkodó új életstílusú világpolgárok munkavállalását, a szomszédos országokból érkező atipikus turisták legális munkavállalását?
- Továbbá, miért ne alkalmazhatnának az új külföldi ingatlantulajdonosok a ház körüli munkák elvégzésére *helybeli alkalmi munkavállalókat*?
- Miért nem tesszük lehetővé a döntően családintegrációs céllal Magyarországra bevándorló *nyugdíjasok egyszerűsített alkalmi munkavállalását*?

A külföldi hallgatókból származó makro-gazdasági éves bevételeket még nem számolták ki Magyarországon. A munkapiactól távol maradó külföldi hallgató egy új közvetlen egyéni fogyasztóként fogható fel, aki közvetve munkahelyeket tart fenn és/vagy generál az oktatási infrastruktúrán túl a fogadó területen is. Ha diákként belép a munkapiacra, akkor alkalmi munkát végezhet, részmunkaidős állást vállalhat vagy akár szezonálisan is dolgozhat. A külföldi diákok potenciális munkaerőként is felfoghatók, hiszen ha a tanulmányaik befejezése után a fogadó országban maradnak, akkor már nehezen tudják kikerülni a munkapiacot. Be nem hozható előnyük a külhóban toborzandó munkaerőhöz képest a naprakész és alapos helyismeret. A küldő országba visszatérő vagy harmadik országba kivándorló végzősök sem vesznek el teljesen a Magyarország számára, hiszen jövőbeli térpályáikban nagy valószínű-

séggel kiemelt célpont lesz az ország, ahol egykoron tanultak. A külföldi hallgatók beáramlási folyamatát tehát ösztönözni kell. A mennyiségek további jelentős növekedése már csak a küldő területek kiterjesztésével érhető el, Ázsiát értve ezalatt.

A külföldi és a hazai diákok alkalmi munkába állásának egyik jelentős akadálya az, hogy a potenciális munkavállalói csoportok mintegy „kizárásos alapon” diákszövetkezetekhez fordulnak, amennyiben munkát akarnak vállalni tanulmányaik alatt. Teszik ezt annak ellenére, hogy a diákszövetkezetek helyett például munkaerő-kölcsönzéssel foglalkozó vállalatokhoz is fordulhatnának. Ez utóbbi megoldással lényegesen nagyobb jogbiztonságban és rendezettebb körülmények között dolgozhatnának. Levonható tehát az a tanulság, hogy az érintett munkaerő-kölcsönzéssel foglalkozó szervezetek összefogásával megvalósuló átfogó kommunikációs, ismeretterjesztő és felvilágosító tevékenységgel jelentősen módosítani lehetne ezen a helyzeten, ami a diák munkavállalók körülményeinek javítása mellett a munkaerő-kölcsönző cégek nagyobb térnyerésével, jelentőségük növekedésével is együtt járhat.

Javasolt hallgatói foglalkoztatási lehetőség lehetne a távmunka, a részmunkaidős szerződés, az alkalmi foglalkoztatás, az ösztöndíjas foglalkoztatás munkaerő-kölcsönzési formába csomagolva. A felsőoktatási intézményeken belül elnyerhetnének olyan pozíciókat is mint például: demonstrátor, referens, ügyvivő, szerkesztő, asszisztens, fordító. Ezek a tipikusan hallgatói munkák az oktatók válláról olyan terheket vennének le, ami lehetővé tenné az oktatás minőségének további javítását.

A turizmust a migráció előszobájaként felfogva, a *turista státusúak* alkalmi munkavállalói könyvvvel történő foglalkoztatásának lehetővé tétele már nem ezres nagyságrendeket terelhetne a munkapiac felé, mint az a külföldi hallgatóknál becsülhető volt. Nem is tízezreket, ha merítési bázisnak az összes Magyarországon felsőfokon tanulót vesszük alapul, hanem százezreket mozgathatna meg, ha akár az évente Magyarországra látogatók vagy akár a klaszszikus turisták számát vesszük alapul. Kulcsfontosságú, hogy az alkalmi munkavállalói könyv kiváltásának díja ne a felmerülő adminisztratív költségeket tartalmazza, hanem legalább a mindenkori minimálbér felét kell, hogy kitegye.

6. A kutatási eredmények, az ajánlások és a konkrét javaslatok felhasználási területei

Mindenekelőtt a munkapiaci-tervezés és munkapiaci politika formálói számára ajánljuk következtetéseinket. A koherens nemzeti migrációs politika rendszere sem nélkülözheti ezután a külföldi diákok és turisták potenciális munkaerőként való figyelembe vételét. Ehhez nyilvánvalóan szemléletváltásra van szükség. További közvetlenül érintett területek az oktatáspolitikai (tudománypolitika) és a turizmuspolitika is. Mivel a kutatásban részt vevők nemcsak szakterületük elismert művelői, hanem felsőfokon oktatók is, ezért a konklúziókhöz elvezető út is tanulságokkal szolgál. A tanulmánykötet publikálása – reményeink szerint – lehetővé teszi a szélesebb szakmai közvélemény számára, hogy megismerje, felhasználja és továbbfejlessze az ebben a kötetben kifejtett gondolatokat.

Irodalomjegyzék

- Bijak, J. – Kupiszewska, D. – Kupiszewski, M. – Saczuk, K. – Kicinger, A. (2007): Population and labour force projections for 27 European countries, 2002–2052: impact of international migration on population ageing. *European Journal of Population*, vol. 23. no. 1. 1–31.
- Fazekas, K. – Semlyén, A. (2008): A rejtett gazdaságban való részvétel és csökkentésének kormányzati eszközei. In *Stratégiai kutatások 2007–2008. Kutatási jelentések*. Magyar Tudományos Akadémia – Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 213–233.
- Feld, S. (2000): Active population growth and immigration hypotheses in Western Europe. *European Journal of Population*, vol. 16. no. 1. 3–40.
- Feld, S. (2006): European Union employment objectives for 2010 and international labour migration. *Genus*, vol. 62. no. 3–4. 11–33.
- Frey, M. (2008): A munkaerőpiac jogszabályi és intézményi környezete. In Fazekas, K. – Köllő, J. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükrök 2008*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 137–192.

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET KUTATÁSI JELENTÉSEI

1982.

1. (Előszót írta: *Monigl István*)
Népesedés és népesedéspolitika tárcaszintű középtávú kiemelt kutatási főirány (1982–1985).
A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet távlati tevékenységének irányelvei (1982–1990).
2. *S. Molnár Edit*: Érték–orientációk a népesedési magatartásban.
3. Összeállította: *Nemeskéri János, Juhász Attila*: Sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota (Előzetes tájékoztató).
4. *Szabó Kálmán*: A népességelőreszámítások néhány módszertani kérdése (Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának).
5. *Valkovics Emil*: A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségéről.
6. *Bies Klára*: A területi népességprognózisok előkészítése.
7. Készítette az MTA Gazdaság és Jogtudományok Osztályának megbízásából az MTA Demográfiai Bizottsága: A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

1983.

8. *S. Molnár Edit – Pataki Judit*: Vélemények és előítéletek az öregségről.
9. *Mádai Lajos*: Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872–1873).
10. *Vukovich Gabriella*: A népesedéspolitika tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat–európai tapasztalatok.
11. *Hoóz István*: Társadalompolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban.
12. *Joubert Kálmán*: Születési súly és születési hossz standard az 1973–78 évben élveszületett újszülöttek adatai alapján (angol és orosz nyelven).
13. *Pongrácz Tiborné*: Fiatalkori terhességek társadalmi, demográfiai vizsgálata.
14. *Hoóz István*: A népesedéspolitika eszközei, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban.

1984.

15. Készítették: *Bies Klára, Hablicsek László*: Területi népességelőreszámítás 1981–2001.
16. *Szabó Kálmán*: Családok és háztartások néhány jellemzőjének alakulása, 1981–2001. (Előzetes változat.)

17. Szerkesztette: *Hablicsek László, Monigl István*: Társadalmi–demográfiai prognózisok. A Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1983. május 17–18.
18. *Klinger András*: A családtervezési programokon kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása a termékenységre (angol nyelven).
19. *Moksony Ferenc*: Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei.
20. *Csernák Józsefné*: A 18 éven aluli nők házasságkötésének néhány demográfiai jellemzője Magyarországon.
21. Összeállította: *Cseh-Szombathy László, Klinger András, Monigl István, Vukovich György*: A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai.
22. *Szukicsné Serfőző Klára*: Budapest és Pest megye népességfejlődése, az ezredfordulóig várható tendenciák.

1985.

23. *Rátay Csaba – Tusnády Gábor*: Veszélyeztetett gyermekek szocializációjának vizsgálata a családtípusok kialakításával.
24. *Terestényi Tamás*: Népesedéspolitikai tartalmak a sajtóban.
25. Szerkesztette: *Káposztás Ferenc*: A népesség területi elhelyezkedése és mozgása. Pécs, 1984. április 25–26.
26. *Hablicsek László – Monigl István – Vukovich Gabriella*: A magyarországi népességfejlődés keretei és jövőbeni lehetséges irányai 1880–2050.
27. *Munkácsy Ferenc – Szentgáli Tamás – Szívós Péter*: A népesség gazdasági aktivitásának demográfiai tényezői.

1986.

28. *Szukicsné Serfőző Klára*: A termékenység és az iskolai végzettség néhány összefüggése Magyarországon az elmúlt negyedszázadban.
29. Szerkesztette: *S. Molnár Edit*: Népesedési folyamatokat befolyásoló kulturális–tudati tényezők. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1985. november 12–13.
30. *Munkácsy Ferenc*: Népesedés és foglalkoztatás.

1987.

31. Szerkesztette: *Káposztás Ferenc, Monigl István*: A népesedéspolitika; tudományos kutatás és társadalmi cselekvés. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet nemzetközi szemináriuma Budapest, 1986. október 14–15.
32. *Pongrácz Tiborné*: Serdülőkori terhességek társadalmi–demográfiai vonatkozása.
33. Szerkesztette: *Barabás Miklós*: Az erősen fogyó népességű települések demográfiai jellemzői.

1988.

34. Szerkesztette: *Hablicsek Lászlók, Monigl István*: Az 1986–2021 közötti időszakra szóló népességprognózisok. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1987. január 28.
35. *Csernák Józsefné – Szabó Kálmán*: A családok és háztartások előreszámítása, 1986–2021.

1989.

36. *Fóti János*: A magyar népesség gazdasági aktivitásának távlati alakulása.

1990.

37. Szerkesztette: *Monigl István*: Népesedési viták Magyarországon, 1960–1986. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos vitaülése Budapest, 1988. június 2.
38. *S. Molnár Edit – Virágh Eszter*: Közvélemény–kutatás népesedési kérdésekről – 1989.

1991.

39. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Abortuszkérdés Magyarországon – 1991.
40. *Joubert Kálmán – Gárdos Éva*: Terhesek és csecsemők egészségügyi és demográfiai vizsgálata. (A kutatási program általános ismertetése.)
41. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Sokgyermekes családok.

1992.

42. *Hablicsek László*: A magyarországi hosszú távú népességfejlődés vizsgálata.
43. *Fóti János – Illés Sándor*: A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai.
44. *Falussy Béla – Miltényi Károly – Mórítz Pálné – Paksy András*: Az egészségi állapot összefüggései az életmóddal és az időfelhasználással.
45. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Összefoglaló a terhességmegszakításról tartott 1992. júliusi közvélemény-kutatás főbb eredményeiről.
46. *Csernák Józsefné – Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Élettársi kapcsolatok Magyarországon.

1993.

47. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Kisgyermekes szülők. (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat főbb magyarországi eredményei.)
48. *Szukicsné Serfőző Klára*: Iskolázottságunk alakulása a népszámlálási adatok tükrében.
49. *Tóth Pál Péter*: Nemzetközi vándorlás – Magyarország.

1994.

50. *Illés Sándor*: Miért költöztek az emberek Pásztóra 1989–91-ben?
51. *Szukicsné Serfőző Klára*: A szülők és gyermekeik iskolázottsága.
52. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Kisgyermekes anyák és apák szülői, családi attitűdjei négy európai országban.
53. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Serdülőkorban szült anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálata.

1995.

54. *Hablicsek László*: Az első és második demográfiai átmenet Magyarországon és Közép-Kelet-Európában.
55. *Szukicsné Serfőző Klára*: Az egyszülős családok társadalmi–demográfiai jellemzői.

1996.

56. *Szűcs Zoltán*: Az élettársi kapcsolatban élő családok társadalmi–demográfiai jellemzői.
57. *S. Molnár Edit – Pongrácz Tiborné*: Változások a gyermeknevelési támogatások rendszerében és azok megítélése a közgondolkodásban
58. *Illés Sándor – Hablicsek László*: A külső vándorlások népesség hatásai Magyarországon 1955–1995 között.
59. *Szukicsné Serfőző Klára*: Az egyszülős családok az állandó és a lakónépesség alapján.

1997.

60. *Daróczi Etelka*: A halandóság területi eltérései Magyarországon 1959/60–1992.

1998.

61. *S. Molnár Edit – Pongrácz Tiborné – Kamarás Ferenc – Hablicsek László*: Házasságon kívüli szülések.

2000.

62. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit – Dobossy Imre*: Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után.
63. *Illés Sándor*: Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben.
64. *Daróczi Etelka – Spéder Zsolt (szerk.)*: A korfa tetején. Az idősök helyzete Magyarországon.
65. *Melegh Attila*: Kiskunhalas népesedéstörténete a 17. század végétől a 20. század elejéig.

2001.

66. *Gödri Irén*: A házassági kapcsolatok minősége és stabilitása.
67. *Tárkányi Ákos*: A családdal kapcsolatos jogszabályok Magyarországon 1980–98-ig.
68. *Hablicsek László*: A népességreprodukció alakulása a 20–21. században.
69. *Spéder Zsolt – Monostori Judit*: Mozaikok a gyermekszegénységről.
70. *Joubert Kálmán – Gyenis Gyula*: A 18 éves sorköteles ifjak egészségi állapota, testfejllettsége I.

2002.

71. *Illés Sándor – Lukács Éva*: Migráció és statisztika.
72. *Tóth Pál Péter – Valkovics Emil*: Népesedési helyzetünk.
73. *Pongrácz Tiborné – Spéder Zsolt (szerk.)*: Népeség – értékek – vélemények

2003.

74. *Daróczi Etelka (szerk.)*: Kettős szorításban.
75. *Őri Péter*: A demográfiai viselkedés mintái a 18. században.

2004.

76. *Tóth Pál Péter*: Külföldiekkel vagy idegenekkel...
77. *Daróczi Etelka – Kovács Katalin*: Halálozási viszonyok az ezredfordulón: társadalmi és földrajzi választóvonalak.

2005.

78. *Hablicsek László*: A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása, 1991–2021.
79. *Gellérné Lukács Éva – Illés Sándor*: Migrációs politikák és jogharmonizáció.
80. *Gödri Irén – Tóth Pál Péter*: Bevándorlás és beilleszkedés.

81. *Kamarás Ferenc – Kapitány Balázs – Vaskovics László*: Fialat házaspárok életútja Németországban és Magyarországon.
- 2006.**
82. *Blaskó Zsuzsa*: Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka.
83. *Joubert Kálmán (szerk.)*: Az Országos Longitudinális Gyermeknövekedés-vizsgálat eredményei születéstől 18 éves korig I.
- 2007.**
84. *Hablicsek László – Kovács Katalin*: Az életkilátások differenciálódása iskolázottság szerint, 1986–2005.

MŰHELYTANULMÁNYOK

- 2002.**
1. *Spéder Zsolt*: Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Gyorsjelentés.
- 2003.**
2. *Kapitány Balázs (szerk.)*: Módszertan és dokumentáció. Az adatfelvétel ismertetése.
3. *Dobossy Imre – S. Molnár Edit – Virágh Eszter*: Öregedés és társadalmi környezet.
- 2004.**
4. *Kapitány Balázs – Spéder Zsolt*: Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában.
- 2006.**
5. *Kovács Katalin*: Egészség-esélyek.
- 2007.**
6. *Spéder Zsolt – Kapitány Balázs*: Gyermekek: vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések.
- 2008.**
7. *Monostori Judit*: Korai nyugdíjba vonulás. Okok és következmények.